

شاہر

جون

آکاڻيون

چينمل پرسرام گلراجاڻي

سندھ تحقيقي بورڊ حيدرآباد سندھ

۱۹۹۴

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

شاہہ جون اکاٹیون

(سجھائی و سمیت)

جینل پرسرام گلراجائی

سندھ تحقیقی بورڈ، حیدرآباد سندھ.

۱۹۹۴ء

[حق ۽ واسطو اداري وٽ محفوظ]

ڪتاب جو نالو: شاھ جون اکاڻيون
ليکڪ: جيتمل پرسرام گلراجاني
مرتب: ڊاڪٽر مurlidhar جيتلي
چاپو: ٽيون (سنڌ ۾ ٻيو)
ڇپڻ جي تاريخ: ڊسمبر ۱۹۹۱ء
ڪمپيوٽر ڪمپوزنگ: نصير ڪاتيار ۽ علي شير قريشي

[سنڌ تحقيقي بورڊ، ڪتاب نمبر اوڻويو (۱۹)]

قيمت = ۱۵۰ روپيا

SHAH JOON AKHANYOON

[Folktales in Shah Abdul Latif's (1689-1752) Poetry, re told in prose form, using shah's verses]

By: Jethmal Parsram Gulrajani

Introduction by: Dr. Murlidhar. k. Jettey.

Published by: Naz Sanai

Sindhi Sahal Ghar,

3- Nizam Lodge, Gari Khato,

Hyderabad Sindh.

ٻه اکر

جيشمل پوسرام ڪلراجائي، سنڌ، سنڌي زبان، سنڌي ماڻهن ۽ لطيف جو شيدائي هو. هو ٻين ڳالهين ۾ مهارت رکڻ سان گڏ، لطيف سائين جي ڪلام تي وڏي دسترس رکندو هو ۽ هن لطيف سائين تي، جنهن انداز سان ڪم ڪيو، تحقيق ۽ ڪوشش ڪئي، ان جو ڪو نت ڪونهي. سندس هيءُ ڪتاب، لطيف سائين جي عاشق ۽ رسالي جي پڙهندڙن لاءِ وڏو رهڻا ثابت ٿيندو، جيڪو ڪرنا ڪون فلسفن کي چڱي ٿو ۽ لطيف سائين جي فڪر ۽ فلسفي کي، سندس پڙهندڙن جي ذهن جي اونڀائين ۾ لاهي، وڏي چاڻ ٿو ڏئي. مونکي خاطري آهي ته لطيف سائين کي سمجهڻ لاءِ، هيءُ ڪتاب بنيادي ڪتاب آهي.

هيءُ ڪتاب سنڌ ۾ شمار ڪندڙ اڳ ۲۳-۱۹۲۲ع ۾ جڏا جڏا حسن ۾ ڇپجي پئرو ٿيو هو. ان جا ٽي ڀاڱا آهن. پهريون ڀاڱو ۱۹۲۲ع ۾ ڇپيو. ٻئي سال (۱۹۲۳ع) ۾ ان جو ٻيو حصو ۽ ”شاهه جي آکاڻين جي سمجهاڻي“ ڇپجي پئرو ٿيا ۽ پنهنجي دور ۾ وڏي مقبوليت حاصل ڪيائون ۽ اها حيثيت اڃا برقرار آهي. ان کي ستر سالن جو عرصو ٿيو آهي. اهو ڪتاب اسان وٽ اڻ لپ آهي، جيڪو پنهنجي ڇپجڻ واري سال ۾ ئي اڻ لپ ٿي ويو هو. اڄ اسان وٽ فقط ان ڪتاب کي ماڻهو حوالي طور تي ئي ٻڌي پيو سگهي. ۱۹۹۰ع ۾، هندستان ۾، اسان جي هڪڙي ٻئي عالم، ڊاڪٽر مرليتر جيتلي، انهن ٽنهي ڪتابن کي گڏي، جيشمل پوسرام ڪلراجائيءَ جي مفصل احوال سان گڏ مرتب ڪيو، جنهن کي اسات ساهت مالها طرفان ڇپائي پئرو ڪيو ويو. سنڌ ۾، ان جي هڪڙي ڪاپي ڊاڪٽر جيتلي صاحب، اسان جي پياري دوست هدايت پريم ڏانهن به موڪلي. مون پنهنجي اداري طرفان اهڙي اپيل ڇپائي ته اسان سنڌي جي بهترين ڪتابن کي ٻيهر ڇپائڻ ٿا گهرون، جيئن اسان جا ماڻهو ان مان لاپ حاصل ڪري سگهن. ان اپيل تي هدايت پريم، اهو ڪتاب منهنجي حوالي ڪيو، جنهن جي ٿورڙن سان هي ڪتاب لائق پڙهندڙن تائين پهتو آهي.

ڊاڪٽر مرليتر جيتلي جو اهو سنڌي ادب تي احسان آهي، جو هن اڻ لپ ڪتاب کي سهڙي، سموهي، مرتب ڪري، سنڌي جي پڙهندڙن تي سچ ته وڏو احسان ڪيو آهي ۽ ان ساڳي احسان جي تسلسل کي برقرار رکيو آهي، جيڪو ڪجهه عرصو اڳ، جيشمل پوسرام ڪلراجائي، سنڌي جي پڙهندڙن، ادب ۽ ٻوليءَ تي ڪيو هو. سنڌ تحقيقي بورڊ کي اهو سنڌائين فخر رهندو ته هن پاران اهو بهترين ڪتاب ڇپجي پئرو ٿيو. اسان کي خاطري آهي ته اسان، اهڙا ٻيا بهترين ڪتاب به لائق پڙهندڙن تائين آڻي سگهنداسين ۽ اسان جا پڙهندڙ / سچڻ / دوست اسان جي ان اپيل کي نظر ۾ رکندا ته هو اهڙا اصول ڪتاب اسان کي ڏيندا رهندا، جيئن اسان جا سمورا ماڻهو انهن مان مستفيض ٿيندا رهن.

20- صائما پلازا- هالا ناڪو

حيدرآباد سنڌ،

شاہ جون آکاڻيون

سمجھاڻيءَ سميت

(ٽن ڀاڱن ۾)

شڪر گذاري

آهين شڪر گذار آهين ڄمڻ جي مُهر
دام ڪراچائيءَ جا، ڄمون پنهنجي پيادن جي
ڄمون ۽ ڇڏان پاست ڪهڙي آهر حلقن
ٻڌايون. موليرام داموڻيءَ، ڏيارام منڇاراموڻيءَ
۽ نند ڇڳاڻيءَ. - جس لھڻو، جن ڄمڻ جا
ڪتاب حاصل ڪرڻ ۾ مدد جو هڪ ڏکيو ٿيو.

آهين ٿورائتا آهين وڻن ڇڳوڻيءَ،
غلام مرڙي - مد ۽ ٻين آهين جا، جن جي
لکڻن مان ڄمڻ جي ڄمون ۽ شخصيت پاست
ڇڳي روشني ملي.

مولاڻي ڇڳي

ٻه اکر

جيميل پر سرام گجراچائي (۱۸۸۵-۱۹۴۸) موجوده صديءَ جي انهن اعليٰ درجي جي نثر اديبن مان هڪ آهي، جن سنڌي ادبيءَ ۽ ساهت جي واڌاري لاءِ پنهنجي سموري جهيٽ ادا ڪري ڇڏي. سنڌ جي صوفين ۽ سندن جي ڪلام به هن کي وڏو اڀياس ڪيو. خاص طور شاھ لطيف جي ڪلام تي نه هـ ر چڻي عاشق هئو. وري چو مٿس انهي سلسلي جي ويچارن جو اثر پيو، انهن جيميل کي علم توڙي عمل جي لحاظ کان سڄو اڀياسات ٻڌائي ڇڏيو. اس، پوءِ نه جدا جدا ڌرم جي معنيٰ ۽ سندن جي وائيءَ جو اڀياس ڪرڻ، جيميل جي زندگيءَ جو مول مقصد بڻجي پيو. هن انهن دشمنن تي غور ڪيو ۽ نثر توڙي اکرن ذريعي انهن ويچارن جو ٺهلاءُ ٻڌ ڪيو.

جيميل سنه ۱۹۲۲ ۾ لکڻ سنڌي لغت توڙي ٻيا ڪم. ان طرفان هن ڪيترائي عمدا ڪتاب ڇپائي، سنڌي ساهت جا گهڻا ٻيا. انهيءَ لغت توڙي طرفان ڪتابي سلسلي ۾ پهريون ڪتاب آهي، شاهه جون آکاڻيون (لاڳر پهريون). اهو ڪتاب هن سنه ۱۹۲۲ ۾ ڇپائي ظاهر ڪيو. ان بعد اٺي سال، انهن آکاڻين جو ٻيون لاڳو ۽ ”شاهه جي آکاڻين جي سمجهاڻي“ ڇپايائون. انهن ڪتابن مان جيميل جي

۸
علم ۽ انهي ايهاس جي پرڙ پوي ٿي. شاھ لطيف، -هل
۽ سامي سنڌي ادب جا ٽي اماڻه رٿن آهن. انهن جي
والي اسان لاءِ بي پها ورتا آهي. اسان کي گهرجي ته انهيءَ
کي سمجهائي رکون ۽ ان جو چوڌس ٺهلاءَ ڪريون.

شاھ لطيف جي ڪلام جو ٻُڙ هر ايهاس ڪرڻ لاءِ
جمليل جا لکيل اهي ٽيئي ڪتاب گهڻي مدد ڪن ٿا. ٻُڄ
عرصي کان اهي درٻ هئا. انهيءَ ڪري اهي اڳي
ڇپائي، شاھ لطيف جو مطالعو ڪندڙن لاءِ ميسر ڪيا ويا
آهن. هن ڪتاب ۾ شاھ جون آکاڻيون ڀاڱو ٻه ٻيون ۽
ٻيون ۽ انهن جي سمجهائي، ٽيئي گڏ ٿيا ويا آهن. انهيءَ
کان سواءِ جمليل جي ٻيون ۽ ڇهائين جي مختصر وائين ۽
سنڌي ساهت ۾ سندن يورڪدان جي نه ٿوري ۾ معلومات
ڪتاب جي شروع ۾ ڏنل آهي.

”اسات ساهت مالو“ جو هيءَ ٻه ٻيون ڪتاب آهي.
انهيءَ سلسلي ۾ سنڌي ساهت جا ٻيا به ٽاپاب رٿن شايع
ڪري، ڇڪاڻن ۾ اڃان به وڌيڪ ٻُڄڻ جي اسات اٿارڻ
تي اسان جو مقصد آهي.

اسات ساهت مالو

فهرست

جملہ پرسرام گراجاڻي

(مختصر والتيس)

ليکڪ: موليتار جيتلي

صفحہ

- ۱- جملہ پرسرام گراجاڻي (جولي ۴ ۽ جنوري) ۱
- ۲- جملہ جو سڌي ساهت پر اوکڌاڻ ۳۹
- ۳- جملہ جي چورن جا آهر سال ۶۳

شاهه جون آکاڻيون

(ڀاڱو ٻيون)

مهاڳ

- ۱- سڀني مهاڳ ۲۵
- ۲- حسن حسن ۳۸
- ۳- مرمل راتر ۵۵
- ۴- راءِ ڏهاڳ ۶۷
- ۵- ليلان چنيسر ۷۵
- ۶- چار اماڻي ۴ ڀوري اماڻي

شاهه جون آکاڻيون

(ڀاڱو ٻيون)

مهاڳ

- ۱- عمر مارئي ۹۱
- ۲- سڀني ٻيون ۹۳
- ۳- عمر راجهر ۱۳۸
- ۴- ۱۸۱

شاه جي ۱۲ ٿين جي سدھواڻي
(ٻاڳو نمونو)

صفح

۱۹۷

۱۹۹

۲۲۵

۲۴۱

۲۵۲

۲۶۱

۲۷۵

۲۸۵

۲۹۹

مهاڳ

۱- -هتي مهار

۲- -مومل راتو

۳- راء ذباچ

۴- ليلان چمر

۵- -هتي و پڪو

۶- -مومل راتو

۷- -هتي مهار

جملہل جون چونڊ رچنائون

مهاڳ

هي لندو ڪتاب ”نئين سنڌي لئبرري“ جو
پهرين ڪتاب آهي، ۽ لطيفي مالا جو ۽ پهرين ڪتاب
آهي. شاه لطيف سنڌي جي آسمان ۾ چمڪندڙ ستارو
آهي، ۽ سنڌي ٻوليءَ جو چوڌ آهي. اهڙي ستاري جي
جوت، اهڙي تاج جو جلوو ۽ رڳو سنڌ کي روشن ڪرڻ
وارا آهن، پر الهيءَ روحانيءَ جي سنڌ کان ٻاهر هيندڙ کي ۽
ٻاڪه دنيا کي گهرج آهي. ضروري آهي ته سنڌ جا جوان،
شاه، سچل، روحل، دلپت، سامي ۽ نيدل جي درياهن
۾ پهرين ڳاڙن، پوءِ ٽيون هٿل سڪن، آخر انهن بهرائن
مان موليٰ حاصل ڪري، موليٰن جي حسن ۽ عروبيءَ کان
چڱي وائف ڪن. شايد ڪن کي غصو هجي ته ڪا
اهڙي حسن ۽ عروبيءَ جي ڪماليت پاڻ وقت موجود آهي!
پر جن مغرب ۽ مرق جي شاعرن ۽ عالمن جي دست ڪري
چاهر ڪئي آهي، تن کي ڀڳ آهي ته انهن آهي. سارو
مغرب، مرق جي لپاي لاءِ آيو آهي: ڪيئن روپندڙ
ڀارٽ جي مها ڪريءَ جي ڪرڻا مغرب کي موهي ڇڏيو
آهي! آهيءَ اڳڪٿي ڪرڻ کان ڪو ٿور ڪريان، ته
اهو زمانو ويجهو آهي، جڏهن سنڌ جي موليٰن جي دل
الارپندڙ ۽ اساري شعر جو ۽ آواز هندستان ۽ دنيا جي
ڪن تي پوندو. هندستان ۾ ته البت آهي خيال آهن،

انهي ۽ ڪري هن ٻنهن ڪتاب ۾ رڳو آکاڻيون، ٺار
منجه، شاه جي ٻوليءَ سان مڙهين وائون آهن. سڀ
آکاڻيون هيٺ ڪين ڏيئي ڪهڙو آهيان. عمر مارئي ۽
سئي پنهون، ڇا نه جدا ڪتاب ٿيندا، پر ٻيون ڪهڙو
ڪري هن ڪتاب ۾ اچي وڃيون آهن. اميد نه هيءَ خدمت
قبول ٿي وڃي، ۽ آلا لطيفي مالا ڇا ٻيا ڪتاب، نه رڳو
شاه، پر سچل، روحل، وغيره جا پڻ ظاهر ڪري سگهندس.
مراد اها آهي، نه انهن جي پڙهڻ بعد اصلوڪن رسالن ۾
پڙهندڙ ٽپون هٿن. آءٌ ڏکڻ ڏاڍو ٿيندس جي ڪريءَ
صاحب پل جوڪ جي ڏينهي مولڪي موڪلندو. آءٌ
ٿورائو آهيان، مگر مولچند منگهول واسرائي، اڪيليءَ
جي اوائچ سڪولن جي سرورائيزر جو، جنهن هن ڪتاب
جا پروف وغيره ڏنا ۽ ڪيترين ٻين صلاحون ڏنيون.

جهلم ٻيٽ ۾ گولڊاڻي

جہنمل پوسرام گلراجاڻي

(جيوني ۽ رچنائون)

واٽن صديءَ جي نامڪنن سنڌي لهر لڏيسن ۽ جہنمل پوسرام گلراجاڻي هڪ اعزي اٺوڪي شخصيت هئي، جنهن پنهنجي زندگيءَ ۾ علم سان گڏوگڏ عمل کي به اهميت ڏني. هو علم جو ڌڻي نه هئو ئي، پر دهن ۽ سماج جي بهرديءَ لاءِ الڳ الڳ ڪيترن ۽ ڪرم ڪندڙن جي صف ۾ به اڳرو رهيو. سندس گهري دوست ۽ سٺو لالهند اير ڏني مل جڳمياڻيءَ، جہنمل جي درسيءَ تي کيس شروعاتي ڏيندي لکيو آهي، ”جہنمل پوسرام اٺوڪي شخصيت وارو ماڻهو هو. انهن چاهي نه هو پاٽ پاٽ جي ويڪنن جو پتلو هو، نه به وڏا ڪوٽ ٿيندو، سنڌ ۾ لوڪ شيوا جي عبادت ۾ ڪا به ڇوڪر نه هئي، جنهن ۾ هن آسانيءَ سان سڌواسي ۽ ڳوٺوڪو پاٽ نه ورتو هجي.“ (۱)

سنڌيءَ جي هڪ ٻئي ليکڪ ورن جڳمياڻيءَ، جہنمل جي زندگيءَ جي بابت ٻين ڪندي لکيو آهي، ”هي صاحب اعليٰ (سان)، اٺوڪي شخصيت، سٺو سنائي، پڪو صوفي، لڄ لڻاسانس، برک اديب، صاحبِ چر صاحب، فرحت جو ٻائي، سامهون جو حامي، هندو مسلم اٽڪا جو رهبر، وڏو-ٻائيءَ جو ڪاٺڪي، ڀڳتي، شيوا ۽ ترٻائيءَ جو مڃر روپ ۽ سڀ کان راڌاري، سنڌيت جو آرائي لهر هڻندڙ هو.“ (۲)

لاڻڪ، آڙي هئي جمل جي بهرمڪي غصيصا. هر
 دنيا ڪند. پاسرو اڻڪاڻت ۾ وڏي ڪلر هلائيندڙن
 ساهتيڪارن مان نه هئو، پر سياسي ۽ سماجي، آڏي ۽
 اخبارنيسيءَ جي ڏهن ۾ ڇهون پر چئسيءَ سان اهر رول
 آڏا ڪندو رهيو.

ٻاليت ۽ اوائلي جيون

جمل جو جنم آڪٽوبر ۱۸۸۵ع ۾ ٿيو. انهيءَ سال
 الدين لعل ڪالگريس جو ۽ پاڻ وڏو ويو، جنهن انهي
 هلي ماڻڪ جي آزاديءَ حاصل ڪرڻ لاءِ اهر ڀارت آڏا
 ڪيو. گذريل صديءَ جي پوئين آڏ ۾ سنڌ ۾ سياسي ۽
 سماجي سجاڳيءَ جي جهڪا لهر شروع ٿي، انهيءَ جو اثر
 سنڌ جي جدا ۽ ماضيءَ تي به ڳهه ٿي ٿيو. انهيءَ
 کانسواءِ ڌرمي معن جو ٺهلاءُ به ان دور ۾ سنڌ ۾ شروع
 ٿي چڪو هئو. سڌان هندو ويدڪ ڌرم سان گڏوگڏ،
 اسلام جو پرچار به سنڌ ۾ صدين کان وڌيڪ هليو.
 سندن ۽ ڀڳتن، صوفي ڌروندن ۽ ٻين پنهنجيءَ اهرمت.
 مٿي ٻاليت ڌرمي عوام کي مذهبي ڪٽرپڻي کان ڪٽارو
 ڪرڻ ۽ عالمي ٻاليت-چاري جو سندن سڌاڻو، جنهن
 ڪري سنڌي ماڻهن ۾ سندن شعلتا ۽ فعال نظريي جا پاڻ
 ٻين علائقن جي جدا جي پست ۾ جان ٿان وڌيڪ مان ٿا،
 منجهن ذات پات جو پيد-پاءُ ۽ اوج-ٽيڇ جو فرق رکڻ
 جو مرض به ڳهه ڪري غير موجود آهي. اهڙين حالتن
 ۾، گذريل صديءَ ۾، گرو نانڪ جي سکر پست ۽ برهمو
 سماج جي معن جو به سنڌ ۾ پرچار شروع ٿي ويو. ساڳو
 نوانراءِ ۽ ساڳو هيرانند، ڪوڙمئل چندل ڪلڙائي ۽

راجر جي ڏيارڻ ڪڍو مل ڇهائي ۽ جهڙن تعليمدانن ۽ سماج-
سڌارڪن هڪ طرف سنڌ ۾ آدرشي ۽ اخلاقي تعليم جي
پرجاڏي دور ڏٺو ته اهي طرف هندو سماج مان ڪرسمس
۽ ٻين کي پاڙيون پٽڻ جو ڪم نه ڏٺو ۽ ڪير. اهڙي
ماحول جو ڄمڻ تي اڳ پوڻ سيارهڪ هئو.

ڄمڻ حيدرآباد سنڌ جي عامل ڪٽنب ۾ جنم ورتو.
سندس پيءُ جي مائي حالت اهڙي هئي، جو آڏي ٽيمڊي
تي گذر ڪندو هئو. انهيءَ جو اثر ڄمڻ جي ٻڙهائي
تي به ٿيو، جو هو ڪاليجي تعليم پرائي نه سگهيو. هن
ابتدائي تعليم حيدرآباد ۾ ئي ورتي. ان بعد لائبري
تعليم ساڌو نوٽراءُ ۽ ساڌو هيرالڊ جي ٽوپا ڪل "ٻولڻ
اڪادميءَ" ۾ پرايائين. ان سڪول مان ئي هن، سنڌ ۱۹۰۲
۾ بمبئي يونيورسٽيءَ جو ميٽرڪيو ليمڻ امتحان پاس ڪيو.
اسڪولي ڇوڻ ۾ ئي ڄمڻ کي خوشامعيءَ سان سٺي
سنگت حاصل ٿي، جنهن سندس زندگيءَ کي صحيح
سور ڏنو.

ڄمڻ ٻار هن کن سالن جو هئو ته سندس دوستي
واڌو مل ڪمالچند ڇٽاڻيءَ سان ٿي. هو سٺ سٺ سٺاءُ جو
ليکڪ هئو ۽ حيدرآباد ۾ "هو پبلڪ سوسائٽي" نالي
سان هڪ هر هر سالن جي ٽولي ٽوپا ڪٿي هئائين، ان
جو مقصد هئو نوجوانن ۾ سٺا سسڪار وڌائڻ ۽ پڙهڪار
جا ڪم ڪرڻ. هو پاڻي ڪلاچند (۱۸۶۷-۱۹۱۱) نالي
سٺ جو شخص هئو ۽ اٽ ٿيو سان سندس اڪائي ۾
سڪسنگ ۾ هريڪ ٿيندو هئو، اچن ڪيرائين ڪندو هئو.
انسوس جو واڌو مل ويهن سالن جي ٿورو ڇڙائيءَ ۾ ئي
سنڌ ۱۹۰۵ع ۾ پرمالما کي پيارو ٿي ويو، پر هن سڪسنگ

جو چيڪو اڃا اٻن سالن ۾ پوکيو، اهو سمي گذرندي
وڌي وڃي ٿو.

هر ٻيل سوسائٽيءَ جو ٺاڻ، ڪجهه عرصي بعد بدلائي
”هندو ڪمار منڊلي“ رکيو ويو. ان جا مومر ٻاڳ ٽي
”هندو ڪمار“ سڏائيندا هئا. اهي سماجي ٻلائيءَ جي
ڪمن سان گڏ، ٻائي ڪلاچند جي نڪالي ۾، لباسا ڪيل
سوسائٽيءَ جي ميڙن ۾ ۽ اٻن مسجدن ۾ اچن - ڪنهن به
ڪندا هئا. ڄميل ٻڌاڻيءَ ڪمار منڊليءَ جو مومر ٻڌو.
سندس ٻيو هڪ دوست هئو منگهارام، جيڪو ان ڪمار
منڊليءَ ۾ اچن ۽ صوفي ڪلام ملي سر سان ڳائي ۽ ٻڌو
هئو. هن جي دل ڄميل سان ٻڌي هوندي کان ئي
اچي وئي، ۽ سندن پريست هئو ٻي قائم رهي. وڏا ٿيا
نه من لباسائيءَ جي ويڙهين ۾ نه ڪهڙو اثر ٿيو. پوءِ نه
سندس ٻيو سان اٿي سوسائٽيءَ جي ميڙن ۾ ويندا هئا.
اٽي ڄميل ڪمان، ڀڳتيءَ ۽ ڪرم جي سڏائين جي، صوفي
اصولن جي ۽ لباسائيءَ جي اولهن ويڙهين جي پليٽ پلٽائڻ
ڪندو هئو نه منگهارام وري پنهنجي مڙ سر سان ڀڳتيءَ
ٻاڳ سان پوئل ڀڳن ۽ صوفي ڪلام ڳائي، ڪٺل ۾ موج
پهچائيندو هئو. ڄميل جو اڪوئي ڄمون اچو ان طرح
گذريو. ٻالھ ۾ سندس ڪومل من تي چوڪي اثر ٿيو،
اهي زندگيءَ ۾ قائم رهيا.

ڄميل اڪوئي ٽنهن ٻڌي ڪرڻ بعد، روزگار جي
ابطاڻا کان ڪجهه وقت بعد آزاد ۾ ڪتابن جو دوڪان
کوليو. ان بعد هر اٿيءَ انگريزي اسڪول ۾ سن ۱۹۰۲ع
ڌاري ماسٽر ٻڌو، ڄڻان منگهارام امتحان پاس ڪيو
۽ ٻڌو. ڪجهه عرصي بعد، هو ڪراچيءَ هليو واپس، جتي

۱- ڊاڪٽر ماسٽري ڪندو رهيو. سنه ۱۹۱۰ع ڌاري ڄميل ڪراچي جي مشهور اسڪول ”مدرسه الاسلام“ ۾ پاڙهندو هئو. ان سال لالچند آبر ڏنومل جيڪبائي ڊاڪٽر ماسٽري ۾ ماسٽر هئو. ڄميل ۽ لالچند ٻئي اڪيڊمي اسڪول جا شاگرد هئا ۽ ساڳين ڌرمي ۽ اخلاقي آئرن هٿ ٿيا هئا. مدرسه اسڪول ۾ به ٻئي ساڳئي سال ماسٽر بڻيا. هر - بحال هئڻ ڪري منجهن جيڪو - زبنت جو اچ اسڪول ۾ ڏيکاري ۽ پيو، اهو ڏينهن ڏينهن پڪو ٿيندو ويو.

”مدرسه الاسلام“ ۾ ڄميل ڪهڙو وقت لکاءُ نه ڪري سگهيو. ان بعد هو ڪراچي جي نيو هاء اسڪول ۾ هئو ماسٽر بڻيو. جيڪي ڄميل وقت پڙهيا آهن، تن جي ساءِ آهي ته سندن استعداد جي خصوصيت نهايت پُر آهي. هن پنهنجي شاگردن کي مذهبي ڪٽر پڻو ٺاهي، - ٻئي ڌرم کي سڻان پار ٿا سان ڏسڻ، سچ جي رات وٺڻ ۽ عالمي پالڻ چاري جو سندن ڏسو. ڄميل پاڻ به خوددار ۽ آزاد ويچارن وارو انسان هئو. هو جنهن ڳالهه کي سچو ۽ صحيح سمجهندو هئو، انهيءَ کان رٽي - پر نه ٻڌي نه هٽندو هئو. - ٻرو چاهي ان لاءِ کيس ڪهڙي به قرباني جو نه ڏيڻي پوي. نيو هاء اسڪول ۾ هئڻ ماسٽر هئڻ ڏورانهن سندس سامهون هڪ اهڙو مسئلو آيو، جنهن جي ڪري کيس پنهنجي عهدي تان هٿ ڪڍڻو پيو. ”لالچند ڊاڪٽر“ جو ذڪر ڪندي لکيو آهي:-

”۱۹۱۱ ۾ رس جهڙي هئڻ ماسٽري ڇوڏي ڏنائين، جو ٺڪن جي سوال تان سرڪار کيس پالي ڏنو. هيءُ پنهنجيءَ - تي نه ڀارڻ پنهنجن - کي - مان مانا ڄاڻا ٿيڪا“

ڏياريندس، ۽ سرڪار جي ٻارن مونسپالٽيءَ جي هون
 جي معاف ڪر ڪر نه ٻارن کي ٽڪا ڏيار، نه نه خطا
 ڪاليجن. هن صفا جواب ڏنو ته اوهان کي جيڪا ڪاهي
 هجي سا ڪاهيو، مان پنهنجي ڳالهه کان نه موندس. هن
 جو دليل هيءُ هو ته ٻارن جي بدن ۾ مالا جي بوس جو
 اڇ وجهي، مالا کان هنن کي جو چئجي ٿو ته بچاءُ ملندو،
 سو سراسر وڳيان جي ورڏ آهي. اٽليءَ ڏاڍا ٻار جو ڪتر
 ويٺو هو، سو ڳالهه جي اڇ جا ٽڪا ٻارن کي ڪنهن
 ڏياري؟ اهو سوال اڀرڻ ٻار ليا ميٽ ٿاڻن وٺو. نه
 سرڪار هن جي اهو ئي چڙي ڏني! (3)

جڏهن جڏهن حيدرآباد ۾ ماسٽري ڪندو هو، تڏهن
 پنهنجي گروهه سٺ ڪلاچند جي دور ٻار سڄاڻ ڪر هيس
 آخر ۾ اهو رڪن ٿيڻ ڪيائين. انگريزن ڪن سالن جي
 ڄمار ۾ هن جي شادي حيدرآباد جي ڊاڪٽر ڪرپالائيءَ
 جي ڌيءَ سان ٿي، جيڪو مکي بگومل جي آڪو مان
 هو. جڏهن جي ٻن ڏاڍا پنهنجي ٻن ڄڻن يادگيريون
 لکندي ڄاڻايو آهي، ”پنهنجي (۱) شرياب ڪر سان
 هو. شاديءَ جو حال نه هوس، پر ماڻهن پائي ڪلاچند
 صاحب ٿي دور آڻي شادي ڪرايس. ڏسجي ٿو ته شاديءَ
 کان پوءِ ڪنهن ڳالهه کان ماءُ سان رهنو سٺو نه رهيو ۽ ماءُ
 کان الڳ ڪر ڪري ويٺو. مون کي جيڪا پنهنجي سالي
 آهي نه اسان جو ڪر پنهنجي ٽالائي ڪر سان ٻاڪل
 لڳولڳ هو، وڃان دروازو هوندو هو، جو بند نه رهندو
 هو. پوءِ ڪيائي ٻاڏلڳ ۾ ڪجي ۾ رهندا هئاسين. ڪنهن
 وقت ٻن ڏنهن ۾ پوءِ ڪيائي ٻاڏلڳ ۾ هئي. شروع
 ۾ هڪ ڪتابن جو دوڪان شايد کوليو هئائون، پر پوءِ بند

ڪمائين. ڪتاب شايد پاڻ ئي اڙهندو هو. (4)

ڄمڻل ڪي ٽي ٻت ۽ ۱۰ ڏيئرون هون. بهريون ۱۰
راڙي هئي، ۱۰هون جو ڄمڻ سن ۱۹۰۸ع ۾ ٿيو. ڄمڻل جي
ٽن پٽن جا نالا آهن: موهن (ڄمڻ ۱۹۱۰)، ڊار (ڄمڻ ۱۹۱۴)
۽ ڪهن (ڄمڻ ۱۹۱۹). ڊار جي شادي سن ۱۹۳۶ع ۾ لالچند
ڄڻياڻيءَ جي ڌيءَ ڌوريءَ سان ٿي. ڄمڻل جي ٻي ڌيءَ
هري سن ۱۹۱۲ع ۾ ڄائي هئي. ڪتاب وڏو ۽ ڪمائي
پوري ساري. ان ڪري ڄمڻل جي سڄي عمر اهڙي جي
همال کان لنگيءَ ۾ گذري. ڄمڻل کي لفظ هڪ ٻاءُ آڻراءِ
هئو، جهڪو ڪتابن ڇوانڻ ۽ بريس سڏهالڻ ۾ گهڻو وقت
سندس ٻانهن ٻولي هئو. ڄمڻل جي سڃاڻ مان هن وقت
ڊار حمايت آهي، جهڪو بهڻيءَ ۾ رهي ٿو. سندس پٽن
جا ڏنڊا جهرائن ۾ آهن ۽ هو ڪروڙن جا مالڪ آهن. عجب
آهي تہ ٽڙيءَ جي هٿي مٿي هر ٻئي ٻڌي، ٻڌهڻي
ڏاڙي ڄمڻل ۽ نالي لالچند جي اڻ ڄمڻل آڏي ڇڏائين
ڪي جهاني ظاهر ڪرڻ لاءِ هڪ ٻيهر سن ۱۹۳۰ع
ٿو لکري!

سياسي ۽ سماجي ڪيتر ۾

سن ۱۹۱۱ع ۾ ڄمڻل همداسپريءَ کان لاسعفا ڏسي
تہ ٻيو ٻارو، ڪن سال وري ان لائن ۾ نہ گهڙيو. بس ٻيو
تہ سياست ۽ صحافت، سنڌي ساهت ۽ ٻولي، قومي هاجل
۽ سنڌ سڌار سندس جيوت جا مکيه مرڪز بڻجي ويا.
سن ۱۹۳۳ع ڌاري وري سنڌ لئسڊل ڪاليج حيدرآباد ۾
سنڌيءَ جو پروفيسر مقرر ٿيو ۽ سٺ سال کن ان عهدي
تي رهيو. ان هوندي به هڪ دفع جهڪا سنڌ ۽ سنڌين
جي شورا ڪرڻ جي ليکن شرعائي جوار ۾ لڳيس، سا

ان عرصي ۾ به قائم رهي.

پوءِ هاءِ اسڪول، ڪراچي ۽ ميان سرڪار - ان ٽڪن جي ڳالهه تي اعتنائون پيدا ٿيا - پوءِ هو لکڻو نه سماج ۽ ساهت جي وڪاس جا ڪم هڪ ۾ ڪمائون ۽ پنهنجي ننڍڙي هوندي جي سنگتي ۽ گهري دوست لالچند چڪمائي ۽ ۴ ٻين ڪن هنر خيال سالن کي ساڻا ڪري، سنه ۱۹۱۴ع ۾، حيدرآباد سنڌ ۾ ”سنڌي ساهت سوسائٽي“ پڙها ڪمائون. اها سوسائٽي هڪاري معي ۾ ٿي هئي، جنهن جي دائريڪٽرن ۾ هڪ پورو به ٺاهو ويو. اول الاهي ۽ ٻيو نالو ”سنڌي ساهت پرچارڪ سوسائٽي“ رکيو ويو، پر سال کن بعد ان نالي کي ننڍڙو ڪري، فقط ”سنڌي ساهت سوسائٽي“ سڏيو ويو. جنوري ۱۹۱۵ع کان وٺي سوسائٽي طرفان هڪ ماهوار ادبي رسالي جي شروعات ڪئي وئي. هر مهيني هڪ ننڍڙو ڪتاب، ٽيهن - چاليهن صفحن جو شايع ڪيو ويندو هئو، ان رسالي جو پهريون ڪتاب هئو، ”هر مڪي جا“، جنهن جو ليکڪ لالچند چڪمائي هئو. لالچند الاهي ۽ سوسائٽي جو جنرل - ڪارٽري به هئو ۽ جينمل پراسرار رسالي جو ايڊيٽر هئو ڪيو ويو. سال ٽيڊ بعد جينمل ان عهدي تان استعفا ڏئي ۱۰ مهينا رسالي جي مهتم جو بار لالچند جي ئي ڪاهن تي رکيو ويو. سال ۱۹۱۶ کان وٺي، سوسائٽي جي آفيس حيدرآباد ميان بدلائي ڪراچي ۾ ڪئي وئي ۽ رسالي جي جهالي ۾ ڪم به ڪراچي ۾ مان ٿيڻ لڳو. ان طرح سال ۱۹۱۶ کان وٺي، رسالي جو پرڪاشڪ ۽ ايڊيٽر لالچند بڻيو.

الاهي رسالي جي ماهوار پرچن سان گڏ، سوسائٽي هر

ال ڪجهه وڏا ادبي ڪتاب به شايع ڪندي هئي .
 اهڙن ڪتابن جي سلسلي ۾ پهرين ظاهر ليل ڪتاب
 ”شاهانو شاهه“ آهي ، جيڪو لانچنگ ۾ لکيل ۽ شاه
 لطيف جي ڪلام جو تفصيلي جائزو پيش ڪندڙ ، هڪ
 عمدو تفصيلي ڪتاب آهي . سال ۱۹۱۴ع ۾ ، ماهوار پرچن
 جي سلسلي ۾ ڇپيل ٻي ڪتاب شايع ٿيا ، جيڪي آهن:
 (۱) هير رانجهو ۽ سمون گندري ، (۲) مهاڀاري
 لڙائي . انهيءَ ساڳئي سال ۾ وڏن ڪتابن جي سلسلي ۾ ،
 آڪٽوبر ۱۹۱۴ ۾ ، پنهون نمبر ڪتاب ڇپيل جو لکيل
 ”پاڻي ڪلاچند“ ، سوانحيتي ۽ جهاني ظاهر ڪيو . ان
 ڪتاب ۾ ڇپيل پنهنجي ڪردار جي جيولوجي ۽ ڪلام
 ڏنو آهي .

سال ۱۹۱۴ع ۾ هڪ طرف مهاڀاري لڙائي شروع ٿي
 وئي ته ٻئي طرف وري پارٽ ۾ ، ديش کي ڏارين جي
 غلاميءَ کان آجرو ڪرائڻ جي جدوجهد ٿيڻ شروع ٿي وئي .
 -ورهن جون ۱۹۱۴ع تي لوڪ مانيه ٿيڪ جهن سالن جي
 ڪاري پاڻي ۽ جلاوطنيءَ جي سزا پوڻي ، سرما جي
 مالدلي جبل مان آزاد ٿي رهيو . هن پنهنجي شهر ۾ واپس
 پهچندي ئي ري ”سوراج“ ۽ ٻين ۾ نئون روح ڦوڪيو .
 ٿيڪ ۲۸ اپريل ۱۹۱۴ع تي ، ”انڊين هوم رول ليگ“
 ٺاهي ان هڪ سلسلي ۾ ڪئي . ان جو مقصد هڪ
 قانوني طريقي سان ، پارٽ لاءِ خود حڪومت ۽ سوراج
 جي حق حاصل ڪجي . ان ساڳئي قانوني ٺهي ڪئي ، ڊاڪٽر
 -ر الڊي پيسٽ ۽ ۱۹۱۶ع ۾ ”آل انڊيا هوم
 رول ليگ“ ٺاهي ڪئي . انهيءَ هاجل کي ڪوٺيو ٿو
 ٺاهي ڪيل سوانحيتيءَ جي ذريعي ، جنهن جون نوانچون

ٻارن جي مکھ مکھ شهرن ۾ هره اکر ئي شروع ڪري چڪي هئي. اهڙين حالتن هيٺ، ڄمڻل جهڙو چوشملو جوان فقط ساهت جي محدود دائري ۾ پاڻ کي ڀاڄد ڪيئن ٿي رکي سگهيو؟ هن سنڌي ساهت - رسالتيءَ جي جوابدارن کان پاڻ کي آڇ ڪري، قومي هٿڙن کي پنهنجي جهون جو مکھ مقصد بڻايو.

ڄمڻل، اسڪولي جهون ۾ ٿي، الٽي پيسٽ جي لياسافڪل اصولن کان متاثر ٿي چڪو هئو ۽ سڙاڻي پيسٽ جو پڪو پوئلڳ بڻيو هئو. ان ڪري هر هڪدم پنهنجيءَ گروه جي شروع ڪيل هٿڙن ۾ ٽهي پيو. ڊاڪٽر پيسٽ لياسافي سٺ جي پرچار لاءِ ”ڪامن ويل“ نالي انگريزي هفتيوار اخبار ۽ ”نيو انڊيا“ نالي روزاني انگريزي اخبار شروع ڪئي هئي. اهي ٻه ”هومزول“ هٿڙن جو به اهڙا ڪرڻا لڳيون. جهڙيءَ طرح پيسٽ بنارس ۾ ”سینٽرل هندو ڪاليج“ برپا ڪرڻ ۾ مکھ رول ادا ڪيو، تهڙيءَ طرح، سنه ۱۹۱۷ع ۾ حيدرآباد ۾ ”سینٽرل ٽيچنگ ڪاليج“ جو بنياد وڌائين. ان ڪارڻ ۾ ڄمڻل سندس ڀائرن ٻنهن ۾ مکھ هئو.

ڪراچيءَ ۾ ”آل انڊيا هومزول ليگ“ جي بنياد شروع ڪئي وئي. ان جا هٿڙندڙ هئا: (۱) جمشيد سرورڙن جي ميهڙا (پروڊنسٽ)، (۲) درگنداس بي. آڏواڻي (وائس پروڊنسٽ) ۽ هيرام ڏيپارام ماڙيوالا (سيڪريٽري). حيدرآباد ۾ لياسافڪل - رسالتيءَ ۽ آل انڊيا هومزول ليگ جي پرچار ڪن ۾ مکھ هئا. ڄمڻل پورام، سندس منگهارام، هيرامند سنڌوڪرام ۽ رئيس غلام محمد پرڳڙي. ڄمڻل سنه ۱۹۱۷ع ۾ حيدرآباد

مان ”هندوآسي“ نالي سان روزاني سنڌي اخبار جي
 غروحات ڪئي، جنهن لاءِ مالي مدد کيس واپس ڏيڻي
 ۽ ٻيا دالوير ڪرڻ لڳا. ان اخبار جو مکيه مقصد هندو
 سنڌي عوام ۾ قومي سجاڳي پيدا ڪرڻ ۽ ”هوم رول“
 جي آواز کي ٺهلائڻ. اها اخبار شروع ۾ لوڪرام لئنگئرام
 شرما ۽ وشو لئنگئرام شرما جي ٻه ٻيا ڪم ”سنڌ پاسڪر
 پريس“ مان ڇپجي هئي. لوڪرام شرما ان پريس مان
 ”سنڌ پاسڪر“ نالي سان سنه ۱۹۱۱ع کان وٺي ديوناگري
 سنڌي اکرن ۾ هڪ ماهوار رسالو شايع ڪندو رهيو. ان
 جو مکيه مقصد هندو قومي پاڻ ۽ خاص طور لوڪماليه تلڪ
 جي سياسي ۽ قومي ويچارن جو ٺهلاءُ ڪرڻ. ”هندوآسي“
 اخبار جي هلائڻ ۾ ڪجهه مهينا لوڪرام شرما به ڄميل
 جو ساٿ ڏنو. پر پوءِ ڪن قومي سوالن تي ڄميل سان
 اختلاف ٿي پيو سمجهان، هو انهيءَ اخبار کان ڪٽي
 ڪري ويو. ان بعد، لوڪرام سمورو ڏيان پنهنجيءَ شروع
 ڪيل ٻي اخبار ”هندو“ تي ڏيڻ لڳو. سنه ۱۹۱۶ع ۾ هن
 ديوناگري-سنڌي ۾ هفتيوار ”هندو“ اخبار شروع ڪئي
 هئي. ان کي پوءِ هن ”هندوآسي“ جي مقابلي ۾ اٽل لاءِ
 روزاني اخبار بڻايو ۽ انهيءَ بدلائي عربي-سنڌي ڪماليه
 ڄميل جي ”هندوآسي“ مکيه طرح اٽلي پيسٽ جي
 ٿياسافي ويچارن ۽ سندس سياسي ايتي ”هوم رول“
 جي اصولن جو ٺهلاءُ ڪندڙ هئي. ٻئي طرف ”هندو“
 اخبار گهڻي قدر مهاڻا گالڙيءَ ۽ لوڪماليه تلڪ جي
 ويچارن جي پٺڀرائيءَ ڪرڻ جو داعي بڻي.
 مهاڻاري جنگ نومبر ۱۹۱۸ ۾ ختم ٿي، جنهن ۾ برطانوي
 سلطنت ۽ سندس ساٿين جي سوڀ ٿي ۽ جرمنيءَ جي هار.

جنگ دوران انگريز سرڪار هندستان جي اڳواڻن سان
 جيڪي واعدو ڪيا هئا، انهن کي پاڻي ۾ ڏٺو. انهن
 ڏاڍائيءَ ۾ زور ڏيڻ لڳو ته کان ڪم وٺڻ شروع ڪيو.
 ۱۵ مارچ ۱۹۱۹ع تي برطانوي سرڪار رولٽ انڪٽ پاس
 ڪيو، جنهن مطابق، سرڪاري عملدارن کي اختيار
 ڏئي ويئي ته ڪنهن به ماڻهوءَ کي شڪار ۾ وٺڻ جي حالت
 ۾ گرفتار ڪري، ٻين ڪنهن مقدمي هلائڻ جي، کيس
 نظر بند رکي سگهن ٿا. انهيءَ کانسواءِ پريس تي به پابنديون
 وڌائون ويون. مهاڻا ڪانڊي، ٽيهن مارچ تي ساري
 ديش ۾ عام هڙتال ڪرڻ جو اعلان ڪيو، جنهن ۾ ۲۰۰ هزار
 ڏينهن بدلائي ڇهن اپريل تي شهر ڪو روڻو ٿيو. مارچ
 ۱۹۱۹ع تي دهليءَ ۾ آريءَ سماجي اڳواڻن سوامي شرڏانڊ
 جي اڳواڻيءَ هيٺ لکيل چارن کي گولي هاري ڏني.
 ٽنهن اپريل تي، ويساڪيءَ جي شپ ڏينهن تي اتر سر
 ۾ چاليس والا باغ ۾ سوان يونڪيٽ پارٽي راجن جو قتل عام
 ڪيو ويو. انهيءَ سان سڄي ديش ۾ جوش جي لهر
 اٿهجي ويئي.

جيمل گرفتار:

انهن دل ڏهڪائيندڙ واقعن جو ذڪر ڪندي، جيمل
 هندواڻيءَ ۾ برطانوي سرڪار جي ظلمن ۽ آريءَ جو راوريءَ
 تي زوردار لفظن ۾ چيو. هنديا، عام لطيف جي ڪلام
 مان هڪ بيت جي لڪ کي پنهنجن سهوادي وڃاڻن
 جو سر وڌائون. اها هڪ ڏنل بيت جي آخري بيت هئي.

اڳيان اڏن وقت، پوئين سر سڃاڻيا،

ڪاٺ نه پوئين ٺهول ۾، ڇوڻ پائون گهٽ،

مهاجرين چا، ٻيا نه ڏسڻ پيا؟
 ڪالڪي هت، ڪن جو ڪوٺ رهي.
 بس اهو لوڪ پڙهندي ئي مون مڃي ويو. ۱۶ مئي،
 ۱۹۱۹ع تي، چينمل ڪي، الاهي، سمپادڪي لوڪ لکڻ
 ڪري گرفتار ڪيو ويو.

چينمل ۽ سورلي

چينمل تي سورلي نالي هڪ انگريز جج جي ڪورٽ
 ۾ ڪيس هليو. پريس ڇپڪي گواهه پيش ڪيا، تن الاهي
 ايس جي مدعي - مهاڻن جي چيو ته الاهي ذريعي عوام
 کي باغوت ڪرڻ ۽ قتل - عام ڪرڻ لاءِ سڏڻو وارو آهي.
 سورلي وڃاءُ ان زماني ۾ سنڌي ٻولي ايتري نه ڄاڻندو
 هئو، جو الاهي ايس جي مدعي مشهور ڪي سمجهي سگهي.
 گواهن جي غلط - سمجهائڻ تي وڃي ڪري، هن چينمل
 کي چئن سالن لاءِ قيد جي سزا ڏني. چينمل جي اهل لاءِ
 ٻهئيءَ مان پٽ پستو پستو ڪي گهرايو ويو، جيڪو لڳ ڀڳ
 لک ڇو گهرو - سڳي هئو. هن جي گهڻن ئي دلين جي
 پار جوڌ، چينمل کي ڏوهي مڃيو ويو، جيڪو لک سندس
 قيد جي - سزا گهٽائي ٻه سال ڪئي ويئي، ۽ هڪ هزار
 روپيا ڏنڊ وڌو ويو. چينمل ٻولي جي پرودا چيل ۾ قيد
 جي سزا جو - حال ڪن پڙهي چڪو هئو ته برطانيه سرڪار،
 مهاڻا ڳاڙهيءَ ۽ ٻين سياسي اڳواڻن سان لاهه ڪيو ۽ قانون
 ۾ ڏوهه مهڻي ۾ آمر نسر ۾ سڏايل الدين قاضي ڪانگريس
 جي - مهڻن کان اڳ، سڀني سياسي قيدين کي آزاد ڪيو ويو.
 چينمل نه قيد جي سزا کان آجرو هو، پر ٻئي طرف
 سورلي صاحب کي شاھ لطيف اهڙو آهيد ۽ ٻڌڻ، جو

هو يا عمر ان مان آجو ئي نه سگهيو. ڪيس هلائيندي هن
 شاه لطيف ۽ سندس ڪلام بابت گهڻو ڪجهه پڌرو هئو.
 انهيءَ ڪري سندس جهڙاسو من ۾ سهاروڪو اچي اچي پيدا
 ٿي نه اهڙي اعليٰ شاعر جي ڪلام جو ڳوڙ هو ايتاس ڪري
 ڏسان، جنهنجي لفظ هڪ بوس جي جدا جدا ماڻهو الڳ الڳ
 معنيٰ ٿا ڪن. بس، پوءِ نه سنڌ ۾ رهندي، سرڪاري
 جوابدارين کي منهن ڏيندي، هو سنڌي ٻوليءَ ۽ شاه
 لطيف جي ڪلام جو ڳوڙ هو ايتاس ڪندو رهيو. آخر سنڌ
 جي هن عظيم شاعر ئي الڳ ٿريءَ ۾ هڪ ڪتاب لکيائين،
 جنهن جو نالو آهي -

"Shah Abdul Latif of Bhit
 His Poetry, Life and Times."

اهو ڪتاب پهريون دفعو، سنه ۱۹۴۰ع ۾ آڪسفورڊ
 يونيورسٽي پريس، لنڊن طرفان چوٿي ڇاپو ۽ شاه
 لطيف بابت هڪ بنيادي تعليمي مقالو آهي.
 جيمل لنڊ جي سزا پڙهيندي جيڪي ڪتا مڌا آڻيندا
 حاصل ڪيا، ان جو دلچسپ ورڻ "ڏورنگ جو ٿيڻ"
 نالي ڪتاب ۾ ڪيو اٿس. اهي آڻيندا هن پنهنجيءَ
 اخبار ۾ ستن ۾ ڏين شروع ڪيا هئا، جيڪي پوءِ گڏ
 ڪري ڪتابي روپ ۾ ڇپايائين.
جيمل جي آڇيان:

جيمل جا سالي ڳالهه ٿا ڪن نه عهد مان آزاد اوتار بعد،
 جڏهن جيمل حيدرآباد سنڌ پهتو، تڏهن ڪيس جهڪا
 شاندار آڇيان ملي، اها سنڌ ۾ ٻئي ڪنهن نه - ماسي اڏيان
 کي ان زماني ۾ نه ملي هئي. وڻن جهڙيائيءَ ان جو ذڪر
 چڱي وسعت سان ڪندي لکيو آهي -

”پر و نيسر جهلمل جي جبل سان آزاد ٿيڻ جي خبر
 حيدرآباد شهر ۾ وڃ وانگر پکڙجي ويئي ۽ سندس آجيان
 ۽ هر طرح جون تياريون ٿيڻ لڳيون. ڇا لندا ڇا وڌا،
 ڇا زالون ڇا مرد، انساھ وڃان کيس آجيان ڏيڻ لاءِ منظر
 ٺيڻ لڳا. جنهن ڏينهن پر و نيسر جهلمل آزاد ٿي، حيدرآباد
 ٻه چتر هو، تنهن کان هڪ رات اڳ ڪنٽرائي درڪاندار
 سڄي رات جاڳي، قلعي کان وٺي سري گھاٽ ٽائين،
 بازار سينگارڻ کي چڻي ويا. گھڻين گھڻين جي منهن تي
 انھڪ پرڪارن جا دلي دروازا ٽنگيا ويا. ساري بازار
 کي ڪپڙن سان ڍڪيو ويو، جنهن ڪري اس جو لوڪو
 ۽ اندر ٿي آيو. مثالي واري حاري ۽ ميوو جي چڪرن
 جون ٿڙون ٿڙين ۾ ٿي، کڻي هڪ چڙي کان ٻئي چڙي
 ٽائين ٽنگيون هيون ۽ ليڪرين لڪرن جا لالڙ، پالالين
 پتل ۽ ٽامي جا ڊيگڙا ۽ بالٽيون، ٽين واري ٽين جو سامان،
 ميري واري آلب، ڪملا، صرف، ٽالپالون کڻي بازار ۾
 قطارون ڪري سينگارڻون هيون. وڏي عمر واري لاءِ
 انهن پٺي چيو ته اسان جو شهر اندر پري ئي پيو آهي.
 سڄي عمر ۾ هڙو انساھ ۽ چوٽر ڪول ڏٺوسين. اهو
 سارو ڪم ڪنهن خاص ڪاميٽيءَ ڪوٺ ڪيو ۽ نه وري
 ڪو چنڊو چورو ڪيو ويو، سڀني شهر واسين پنهنجي امنگ
 ۽ جذبي وڃان ڪيو. استيعن ٿي ٻهون شرف، پر و نيسر
 جهلمل کي هاري سان جهجهي ڇڏيو ويو. کيس وڪٽوريا
 ۾ وهاري، بادشاهن وانگر سونهري چٽي مٿاڇن جهلي،
 جوان امنگ وڃان گاڏيءَ جا گهوڙا چوڙي، وڪٽوريا
 پاڻ ڪاهڻ لڳا. سرڪس سان پٺيون، دهلاري، عربائي
 وڃائڻ وارا ۽ ٻين ڪن اولهون مڇا ٻنهي هارون.

د سعي ټي ڪيترن هند مس سگندي پاڻي ۽ جي ورکا
ڪئي ويئي، پياشا ۽ پيسا گهروري معائنن آڻيائوندا. ٻئي
ويا ۽ گهڻن گهڻن وقت گاڏي ۽ کي اوهاري، پيشه مالها،
ٿل ٿول پيٽا ڪري پئي ڏنا ويا. سرڪس کي آڻين کان
سري گهات ٿاڻن پوڄڻ ۾ ڇو. سلاڪ لکي ويا. شام جو
هر مستعد حال ۾ عام ميڙ ۾ لکرواسين پاران مالهتر ڏندو
ويو ۽ شري نتڇمند پچاسنگ سندس آڇيان ۾ جهڪو رائج.
”چمئل اندهجي سر ٿان صدفي - وان هزارين“ ڳايو، سو
اڄ ا. اسان جي ڪدن ۾ گرانجي رهيو آهي. (5)

”هند واسي ۽ ڀارت واسي“

”هند واسي“ اخبار جو ذڪر ڪندي، لالچند جگته پالي ۽
لکيو آهي. ”راجپوتي، جا سڌ جا بلڪ ساري هند ۾،
صرف ڀارت هنن ڀار هنن، لالال ڌاري، سڌا لکريس جو
ميڙ ٿئي، ٿڌ هن ڪجهه چرلدي ڀرلدي هئي، انهن کي
مالي پيسن جي اٿر هٿ آهي، هن روز مره جو ڪراوا،
بٺاڻو. آهي ۽ اٿر هٿ هن (چمئل) ۱۹۱۷ ڌاري، سڌ ۾
هر دور لڳ جي شاخ کولي. آهي ۽ سڀند ۾ اخبار
اوپسي ۽ کي ٿئون ڌر ڌار پاهن. هندجي ”هند واسي“
اخبار لکري ۽ هٿون هٿ کڻي وڃي. ارڪ ڪو آهي ۽
کي چاه. سان پڙهن! هر لڙي، هر من پڪ، ڪهڙي ا.
وڏ ڏيري جي لاکه لاهندي هي سالڪو نه ڪري. هندجا
سولجي وارا چٽڪا ۽ چوڙا پوش چئون آکاڻيون اڄ به.
پڙه. نه هٿاڙ ۾ گهڙيو وڃي.“

سامه. والد جي چرچا سڌ ۾ پهرين پهرين آڏن چمئل
هي ٿي پرشارت سا. ٻي ۽ هاري عطار جو ۽ ڪو به

اول اول هن ئي ٿنو. پر هن جي پڙهه جڙواد ئي نه.
سوءِ واد ئي ٻڌل هئي. (6)

ڄمڻ جي ڳڻپ لاءِ ”هندو-اسي“ اخبار
هلائڻ جون واڳون، سنڌ جي سماجي نمونن ۽ رواجن
آهي هئا. چترامداس، اڀر ۽ گهڻي شوق سان ۽ ڊاڪٽر
چترام گدراڻي. سنه ۱۹۲۰ع ۾ جنهن مهينا گاديءَ
آپڪار آندو شروع ڪيو، تنهن هن نمونيءَ ۾ ان
۾ ٻيو ورڻو. کين ٻه هٿ به معان سرڪار اها اخبار
ضبط ڪري. انهيءَ ڪري هن اخبار جو نالو بدلائي
”پارٽ واسي“ رکيو. ۽ ڪجهه عرصي بعد انهيءَ کي روزاني
اخبار مان بدلائي هفتيوار ڪيائون. سنه ۱۹۲۰ع ۾ پارٽ
واسي روزاني اخبار جو ايڊيٽر چترامداس دڙوچار هو.
سال ۱۹۲۱ع ۾ ڄمڻ پر سرام دري ان اخبار جون واڳون
سنباليون ۽ ۱۹۲۳ع تائين ان کي روزاني اخبار جي روپ
۾ هلائيندو رهيو. هن ۱۹۲۴ع ۾ پارٽ واسيءَ کي هفتيوار
اخبار بڻايو ۽ سنه ۱۹۲۵ع تائين ان کي باقاعدي هلائيندو
رهيو. ان بعد اها اخبار بند ٿي ويئي. انهن ڇهن کن
سالن واري دؤر ۾ ڄمڻ پارٽ واسيءَ ۾ سنڌي ادب
جي جدا جدا شعبن تي تفصيلي مضمون لکندو رهيو.
لنگ جو ترجمو، شاهه جون آکاڻيون، جهڙا ٻڌل جون
آکاڻيون، سنڌيءَ ۾ هجي ۽ اعران جا مسئلا جدا جدا
سنڌي ڪتابن ۽ ٽائڪن تي آڻڻ، وغيره وڌيڪ تي
انهيءَ عرصي ۾ هن ڪيترائي لکيو. ان مان ڪيترائي ڪتاب ٻڌل
وري ڪتابن جي صورت ۾ به ڇپائي ظاهر ڪيائين. انهن
سالن ۾ ”پارٽ واسي“ آڏي موضوعن تي ڪيترائي
چرچا ڪيو ويو ۽ ٻڌل ٿي.

جون ۱۹۲۰ع جي پهرئين هفتي ۾ الهه آباد ۾ ”آل
 انڊيا خلافت ڪانفرنس“ ۾ آئينگار آندولن يا خلافت
 هٿول جو مهاڻا گانڌيءَ اعلان ڪيو. ”آلهي“ جو اثر سنڌ
 جي ڪانگريسمن تي پڻ ڪهڙو ئي ٿيو. مسز آئي پيسنٽ
 مهاڻا گانڌيءَ جي ”آلهي“ خلافت هٿول جي پٺڀرائي نه
 ڪئي. ڄمڻل پرمرام ۽ سندس ڪجهه ٽي-اٽائيڪل سوسائٽيءَ
 جا سالي به ان ڪري مهاڻا گانڌيءَ جي ان هٿول جي
 مخالفت ڪرڻ لڳا. سنه ۱۹۲۱ع ۾ ۲۴ کان ۳۰ اپريل تائين
 مهاڻا گانڌي جڏهن سنڌ جي دوري تي آيو، تڏهن ڄمڻل
 ۽ سندس سالي وڪيل سندس منجهارام حيدرآباد ۾
 گانڌي جي سان دوايو مليا ۽ سندس لپٽيءَ کي غلام
 ڄاڻايائون. ”آلهي“ قدر ڪري ڄمڻل ڪانگريس کان بلڪل
 ڪڍي ويو.

سنڌي ساهتيه جا گهڙا پڙڻ

ڄمڻل سان لڪرڻ کانپوءِ ڄمڻل جو مک شغل اخبار
 لپٽي ۽ سنڌيءَ ۾ شاهڪار عمدي معيار وارا ڪتاب
 ڇپائي ظاهر ڪرڻ بڻيو. سنه ۱۹۲۱ع ۾ هن ”روح رهاڻ“
 نالي سان ماهوار مڙس شروع ڪئي. ”آلهي“ ۾ ڪهڙو ڪري
 صرفي معيار، ٽي-اٽائي، سٺا ۽ عمدو ٿور ۾ جي فلاسافي ۽
 ”آلهي“ جي ٻين ٿورن جي اصولن سان پخت، وغيره روشن
 ٿي ڳرڻا ها. مضمون شايع ٿيندا هئا. آلهي ڄمڻل پاڻ اوري
 ٻيا لکڪ لکندا هئا. مرزا قليچ بيگ جو فرزند، مرزا
 قادر بيگ پڻ ان مڙس ۾ ڳرڻا ڪري ڄمڻل جو ٻانهن
 ٻولي هئو. ”روح رهاڻ“ سنه ۱۹۲۲ع تائين باقاعدي جاري
 هئي. ان بعد، ”آلهي“ جو سلسلو ٽٽي ويو.

سنه ۱۹۲۲ع ۾ ڄمڻل ”ٽئين سنڌي لئبوري“
 نالي سان هڪ ڪتابي سلسلو شايع ڪرڻ شروع ڪيو،

جنهن جو ساليانو چندو نالو ڏنو. روپيا رڪيو واپار ۽ سال ۾
 ڏهين روپين جا عهدا سنڌي ڪتاب مهجورن کي ڏنا-
 جو اعلان ڪيو ويو. انهيءَ سلسلي ۾ ڄميل بهرون
 ڪتاب جهاني ظاهر ڪيو، اهو آهي ”شاهه جون
 آکاڻيون“ ڀاڱو بهرون. ڪتاب جو لوڪه خود ڄميل
 هئو. هن شاهه جي پرليءَ ۾ ئي شاهه جي رسالي ۾ آيل
 ٻه آکاڻيون ان ڪتاب ۾ ڏنيون. اهي آهن- سوڻي، موهار،
 حسن حسن، مومل، راتو، راه ڏياچ، لولا چنيسر، چار
 لچاچي ۽ لوري. اهو ڪتاب ”پارم وائي پريس“
 حيدرآباد سنڌ ۾ ۱۹۵۵ ۽ پريس جو مالڪ هئو ڄميل جو.
 پاڻ آئندو. ڪتاب ”سنڌي ساهت پبلشرز، ڪوئيٽي“
 نالي سان جهاني ظاهر ڪيو ويو. بهرون سال ۾ گراهڪن
 کي چوڪي سنڌي ڪتاب ڏنا ويا، انهن مان ڪجهه آهن-
 همدانيت، دڪي انسان ۽ سچل سرمست.

انهيءَ ساڳئي سال ڄميل ۽ ٻيا به ڪتابي سلسلا جاري
 ڪيا. جن جا نالا آهن- ”سستو عهدو ساهت والا“ ۽
 ”برهم وديا مالا“ بهرون ڪتابي سلسلي همت اصولڪن
 لکيل ڪتابن سان گڏ، جدا جدا بهرون جي ساهت. مان
 چوند شاهڪار رجائون القو غري گراهڪن کي ڏنيون
 وينديون هيون. ”برهم وديا مالا“ همت وري گهڻو
 ڪري اليگزينڊر ڊرن جي ڄاڻ ڏيندڙ ڪتاب، آئندڙين،
 لياسافي، فلاسافيءَ جي عام پڙهندڙن کي ساهس لولي
 معلومات مهيا ڪندڙ ٿيندڙا ڪتاب شايع ڪيا ويندا هئا.
 انهن ڪتابي سلسلن همت ڄميل سنڌيءَ ۾ هڪ نئون کان
 به مٿي سنڌي ڪتاب جهاني ظاهر ڪيا. ان زماني ۾
 سنڌي ساهت جي اها هڪ لائبريري هئي. سنڌي

سنه ۱۹۲۹ع ۾ جنممل ڪراچي ۾ مان ”سنڌ هيرلڊ“ نالي سان انگريزيءَ ۾ هفتيوار اخبار جاري ڪئي. ان جي هلائڻ ۾ پوءِ گردبال ملڪ ۽ ”هندستان“ سنڌي اخبار ۾ ڪم ڪندڙ شائستو شاهي به اچي سندس ٻانهن ٻولي ٿيا. ”سنڌ هيرلڊ“ جو پهريون پرچو سمورو آرٽ پهر ٿي ڇاپيو ويو ۽ سنڌ ۾ ان جي تمام گهڻي آڇمان ٿي. جنممل جي اخلاق جي لاهيءَ مان پاڻي پالڻ ساڪ ٿي ملي نه هو پنهنجيءَ اخبار ۾ ڪڏهن به شراب جي وڪري جا اعدهار نه ڇاپيندو هئو.

ڪراچي ۾ سان ڪجهه عرصو اُت ۾، گوبالڊاس ليڪراج ”پرڪاش“ نالي سان سنڌي اخبار شروع ڪئي هئي. سال ۱۹۲۹ ۾ لاهيءَ اخبار جو مهمتر ۽ جنممل ٿيو ۽ لاهيند ڪي ٻانهن ٻولي ٻڌائين. پر اها اخبار ٿي ڪن سال مس هلي سگهي.

سال ۱۹۳۱ع ۾ ”سنڌ هيرلڊ“ جو سنڌي ايڊيشن روزاني اخبار جي صورت ۾ به نڪرڻ لڳو، جنهن جو سمهاد ڪو به جنممل هئو.

جنممل جي امت دار، ان زماني جون يادگيريون قلمبند ڪندي لکيو آهي ته لاهيءَ دؤر ۾ سندس پتا ڪي چڱو ٿي نقصان پيو. هو قرض کڻي پيو خرچ ڪري منهن ٽپندو هئو. پوءِ ڪجهه عرصو منجهارام مهٽاڻيءَ ”سنڌ هيرلڊ“ جي خرچ پاڻي ۽ وڪري جون واڳون سماليون. ته هر مهيني ٽي هزار کن روپيا والدو ٿيڻ لڳو. جنممل کي لاهيءَ اخبار جي دؤران گهڻائي لک لکڻا پيا. سنه ۱۹۳۲ع جي ڳالھ آهي ته هڪ انگريز يادريءَ، فرٽيمر پراؤنس ۾ انگريزن جهڙي ظلم ڪيا هئا، ان تي هڪ رپورٽ لکي. جنممل

پنهنجيءَ اُچار ۾ اها رپورت ڇپي ته سرڪار هڪدم
 سندس پريس ضبط ڪري ڇڏي. پوءِ پاڻي ڪمپونڊ عام
 ليٽر ۾ اها پريس خريداري ڪئي ۽ حيدرآباد ننگائي ويو.
 ان طرح ”سند هيرلڊ“ چڱو عرصو بند رهي.
سند نئشنل ڪاليج ۾:

سال ۱۹۲۳ع ۾ جنرل سند لئفٽننٽ ڪاليج، حيدرآباد ۾
 سنڌيءَ جو پروفيسر مقرر ٿيو. جيتوڻيڪ هو فقط مئٽرڪ
 پاس هئو، تنهن هوندي پڻ، ايمپيءَ سرڪار جنرل جي
 علم ۽ ادبي سمورائي کي ڏسي، کيس ان عهدي تي تساهه
 ڪيو. جيڪي هن وقت پڙهيا آهن، اهي ڳالهه ٿا ڪن ته
 جنرل کي مقرر ڪيل ڪورس پورو ڪرائڻ جي ڪا به
 چيٽا ڪانه هوندي هئي. بس، جڏهن صوفي ڪلام
 سمجهائڻ شروع ڪندو هئو ته پنهنجي وسيع علم ۽ آلم
 گمان جي پليٽ پلٽائڻ ڪري ڇڏيندو هئو. ڪلاس ۾ ويٺل
 شاگرد به هڪ-ٻئي تي گمان جي آلهه ساگر ۾ ٻيا ٽهون
 ڏيندا هئا.

قومي ۽ سماجي ڪيتر ۾:

جنرل سڌ آت سال ٺاهيءَ ڪاليج ۾ پڙهيو. اهيءَ
 دؤران ا. هن جو فلم ڪو بند ڪو نه ٿيو. ايمپي پڻ ٻڌائي
 ڪان سنڌ کي الڳ ڪرڻ جي سوال تي لڳاتار پنهنجي
 ليکڪيءَ ۽ تقريرن وسعي پنهائين ڪندو رهيو. پري جي
 ڳالهه اها نه ٻيا ڪهڙا هندو اڳواڻ ٺاهيءَ جي خلاف هئا.
 پر جنرل پنهنجيءَ راه تي اڏول ٿيو رهيو ۽ سنڌي
 مسلمانن جو سامه ڏنائون، جيڪي سنڌ جي علحدگيءَ لاءِ
 سالن کان جدوجهد ڪري رهيا هئا. نيٺ اپريل ۱۹۲۶ع ۾
 سنڌ جدا ٿيڻو ٿيو.

ان عرصي ۾ جنممل زميندارن جي ظلمن جي ارڙو
 ڪمڊي، ”هاري حقدار“ جو نالو پڻ بلند ڪيو ۽ غريب
 ڪڙمين، پورهيتن جي ترقيءَ لاءِ پاڻ پورو ڪندو رهيو.
 اتي طرف، سنڌ ۾ ”سوديشي هيلپ“ (Buy Indian)
 جي پرچار لاءِ ٻه ڏينهن رات جدوجهد ڪندو رهيو.
 جنممل جي پٽ رام لکيو آهي ته ۱۹۳۵ ۾ ”باه انڊين“
 هيلپ شروع ڪيائين. ڏسجي ٿو ته جيڪا به ڳالھ شروع
 ڪندو هو، تنهن کي پنهنجي اصليت ۾ وٺي هلي.
 لامرغ مار ڪمٽي، شرڻاڪڙيءَ جي راجو ”باه انڊين“
 درڪار ڪندا ۽ اڃا به انهيءَ کي لوڪ ڀرڻ پٺاڻ لاءِ خام
 جر مسافر خاني جي ڀرسان ”باه انڊين“ ملو ٿا. شروع
 ڪيائين ۽ ڪن ڪن جا سروي دفتر ڳالهندڙ ۽ ٻيا ڪن
 ڪيائين. ڪنهن ۽ ٻينهن اهڙين نه لکيون جو ماڻهن
 جا هٿ ڇڏڻ لڳا. ”باه انڊين“ ٿيڻ جو شوق هڪ
 پاسي، ٻئي ۽ ڪنهن جو سر ٻئي پاسي.

جنممل سنڌ ۾ نياڻيءَ جي پرچار ۽ نهال ڪرڻ ۾ به
 وسيل نه گهٽايو. ان سوسائٽيءَ جون شاخون ڪراچي ۽
 حيدرآباد شهرن ۾ کھڙو اٽڪ پوڻا ٿي چڪيون هيون.
 جنممل انهن جي ڪاروبارين ۾ مڪمل هو. پروفيسر هري رام
 ٻٽائي، جيڪو حيدرآباد سنڌ ۾ نياڻيڪل لاج جو
 سيڪريٽري هو، تنهن لاءِ آهي ”آل نياڻيڪل لاج“
 جو سيڪريٽري هوس ۽ لکيريءَ جو انچارج. ڏسندو
 هوس ته هر ڪو ڪو ڪتاب آڏو جنممل پڙهندو هو،
 سڄي صبح جو ڪراچيءَ مان ايندو ۽ شڪروار جو ليڪچر
 ڏيئي، ڪراچيءَ واپس ويندو هو. ڇڏو، آرٽوار ٿي
 ٿي ڪتاب جي آڌار تي ڪراچيءَ ۾ نياڻيڪل سوسائٽيءَ

جي ميمبرن اڳيان ڀاشڻ ڪندو هو، ۽ باقي ڏينهن سان
 شغلي ۾ به دفعا حيدرآباد لاج ۾ پنهنجا ويچار ميمبرن
 اڳيان پيش ڪندو هئو. هن جي ڀاشڻ وقت حيدرآباد
 جو پستل لاج پورو پڙجي ويندو هئو. جهڙو هوس سنڌي
 ٻوليءَ تي قبضو، اهڙو هوس انگريزيءَ تي. ڀاشڻ نه
 ڪندو هئو، ڇو ته مان لفظ ۽ معنيٰ جا هيرا مڙي ٻيا ڇرندا
 هئا. هينجا گولاگون خيال ۽ ويچار من جون ڪڙ ڪهون
 کوليندڙ هئا. هر هڪ لوڪچر جي آخر ۾ سوالن جڙاڻ جو
 سلسلو رهندو هئو. سندس جواب ترڪ ۽ نائي بعض،
 اُندر کي جهيندڙ ۽ من ۾ نه هجي ويندڙ ڇرندا هئا. (7)

ڄمڻ جي ڪارڻ ۽ مقرر ٿيڻ جي ڪهائي اها آهي
 ته چاهي هو ڪاليج ۾ پروفيسريءَ جي عهدي تي هئو،
 چاهي انهيءَ کان فارغ ٿيڻ بعد وري سماجي ڪارڻ ڪوٽر
 ۾ گهڙيو، هن لاءِ ٻئي حالتون سان هيون. هر وقت هو
 جدا جدا مسئلن ۽ چئوڻن سان مقابلو ڪرڻ لاءِ تيار رهندو
 هئو. سنڌ هينل ڪاليج حيدرآباد ۾ پاڙهڻ دؤران به
 هو ”سنڌ ڙي“ هفتيوار اخبار جو آئوري ميمبر ٿي،
 ۳۳-۳۴ ڌاري ان مڙن تي هلائيندو رهيو. وشن ڄڻيائيءَ
 لکيو آهي، ”ڄڻوڪ پروفيسر ڄمڻل راجپوتيءَ ۾
 مهاڻا گانڌيءَ جي خلافت ۽ فتح تعلقات واران هاڻن جو
 مضمت ورتو ڪيو ۽ انهيءَ ڪري سندس ڪمري ۾ سنڌ
 جي لوڪ قومي اڳواڻن سان اختلاف هئا، انهن به ڄڻيائي
 به وقت به وقت سنڌ اُندر قومي بهورديءَ جون هاڻون
 هليون، ان ۾ هو زبردست بهرو وٺندو هو. جنهن به هاڻل
 ۾ ڀاڳ وٺندو هو، سو نه ڪنهن رواجي نموني ۾، نه ڇٽڪو
 ان ۾ ڏوڪي ٻوڏو هو. هينجي اُندر ۾ جذبات به ڙڪو

کائي الڊي هئي. سڄي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ رٿڻ ڪري، پنهنجي نگران دواران چٽڪ وٺوڙو وجهي ڇڏيندو هو. عام خلق توڙي خاص اڳواڻ ڏانهن ڇڪجي ايندا هئا ۽ سندس ويچار ڏاڍي اهمڪ ۽ آسائ سان ٻڌندا هئا ۽ چوگوند ڪالفرنسون لڳي وينديون هيون. ظلم جي ڪهاڻي ٻڌندو هو ته هن جي خون ۾ لڙڻ پيدا ٿي ويندي هئي ۽ هن جي مٿي جا وار ڪڙا ٿي پيهندا هئا. ٻيگتي ڪيتر ۾ پيرون ۽ وڌرائن سان ڇڪجي نهر ايندا هئا، ان جي هو جهري مطالعت ڪندو هو. چوڪرين جي اوج تعليم جي باري ۾ هن خوب ڀاڱ پيوڙيو. سماجڪ اوتارن کي ڪيئن روڪجي، ان لاءِ ڇڪجي تحرڪ هليا، ان ۾ هن مڪمل ٻورو ورتو. اوم منڊليءَ واري هلال ۾ چڱي سرچشي ڪيائين. ساميواڻ جو پرچار سنڌ ۾ پهريائين پهريائين ٻورو پيوسر جهڙو ڪيو.

... ”هاري حيدر“ جو نعرو سنڌ اندر اول اول پيوسر جهڙو هيو ۽ هارين کي حلقن وٺي ڏيڻ واري هلال ۾، سنڌ اندر اوائلي رهنمائي پيوسر جهڙو ڪئي. هندو مسلم ايڪتا جو پيوسر جهڙو ڪئي هو ۽ ڪيترن لڙڪن موقعن تي، جڏهن اتفاق جي باه پڙ ڪو کائي الڊي هئي، تڏهن ٻي غلام همد، عسري سندس منگهارام ۽ ڊاڪٽر جهنداس سان گڏجي وڃي لاپر آڻيندو هو. ڏينن ڏينن واري مسئلي تي خوب هن ڊاڪٽر دائود پوٽي ۽ سندس حمايتن سان چڪري کاڌي، جنهن ۾ پيوسر ناگراڻيءَ پڻ سندس همراهي ڪئي. (8)

جهڙوڪ جي جدا جدا ڪمن جي جهلڪ انهن چوڻن سان ملي ٿي، ڇڪجي هن غلام ريشي شاهه ”سند“ کي

لکيا آهي. سال ۱۹۳۲ع ۾ حيدرآباد مان هڪ خط ۾ سيد صاحب کي لکيو آهي. ”آءٌ هتي حيدرآباد گذريل جمعي کان واپس گهر ڪري لڳو پيو آهيان، جو ۲۴ آگسٽ ۾ اشقيءَ تي هفت ”سورديهي“ ملو آهي، جنهن لاءِ اوهان کي پيندڙ ڏجي ٿي، جا ضرور قبوليندا ... آءٌ شهرن جو حال ڏسي، منجهانن هڪ گهر آهيان. پيندن خود مطلب مورو ٿي ۽ اجهائيءَ کان منهنجي دل بهزار ٽٽل آهي. پوءِ ته اسين شهرن وارا ديوان ۽ سمنهون ۽ اوهن ڳولائين وارا ميان صاحب، زماني جا کالو پات آهيون. اسين هڙتائي عام جو رايو پنهنجي گهرن هڪ رڪي رهيا آهيون ... جنهن آءٌ چٽل هوس، تنهن لوهن جي ساڳو ۾ رکندڙ هور ها، ۽ ڪر ڳولائي خدمت بهت ڪجهه نه ڪجهه ڪرايو ها. منهنجو سمورو من هن وقت هاريءَ جي ڏکي حالت منجهه ڳولتار آهي. هاري معنيٰ غريب عام. هاڻا اهو به خيال آيو آهي ته هايد حيدرآباد جو شهر، جو اڄ ڳولن جو وڏو مرڪز آهي، تنهن کي ڇو نه اهيءَ ڪم جو هيڊ ڪوارٽر ڪجي. پوءِ سگهين سان بهان، جوان به نه. ”باه الدين“ جي ڪم کي به انهن بهار جي، جو ڳولن ۾ بهار ڪي ڪٿي وڃي سگهي.“ (9)

عرض آڻ ڪجي ته ٻيو ڪو طريقو ئي ڪونهي، سواءِ هن جي ته ”سنڌ پيپلز پارٽي“ کي سياسي بيدارن تي وري لهن سر ڏنڊ ڪجي. اسان جي دوستن جو گروهه لاهي، مسئلي تي چند سالن کان غور ڪندو رهيو آهي ته ”سنڌ پيپلز پارٽي“ لاهي وڃي، جنهن جو ٻيو نالو ”راج مهاڄن ڪانفرنس“ هوندو. جنهن جا مقصد: سنڌ جي سرشتداري، امن ۽ اتحاد هوندا.

ٻي سنڌ جي موجوده حالتن مطابق زهر ڪافي نه لهندو. وقت جي تقاضا آهي ته ملڪ ۾ لازڪ حالتون، جي هڪ ٻئي کان پوءِ نمودار ٿينديون رهنديون آهن، يا اهو واپس آهي، انهن کي ڀوريءَ ٿينديءَ، نڪر ۽ چرلڪ سان منهن ڏنو وڃي - جهڙوڪ، مارشل لا، ٻوڏون، ڏڪر جو ڊپ. ان کان سواءِ جنگ جا ڪارا ڪڪر اهڙا تار پيدا آهن، جي ڪنهن نه وقت وسي سگهن ٿا. ان لاءِ سمورين حالتن جي تقاضا اها آهي ته اسان کي ڪڏهن ڪو قدم کڻڻ گهرجي آڏا هيٺيون اڇا-ٻوڙون اوهان جي آڏو عرض ڏيکارڻ ٿو.

(۱) سنڌ پيپلز پارٽي آئيني بيدارن تي ڪم ڪندي. ان جو پروگرام سرشتدار هوندو، يعني سماج ۾ سڀني پنهنجي وسعت آهر، بدن کي ضرورت موجب مدد ڪري. (۲) سنڌ پيپلز پارٽي، هندستان جي آزاديءَ لاءِ ڪم ڪندي، جو ڪم اسان ذات جي عام آزاديءَ جي مطابق هوندو.

(۳) سنڌ پيپلز پارٽي، سنڌ جي تعمير ۽ عام ماڻهن جي فائدي لاءِ پروگرام آهي، ان مطابق ڪم ڪندي. (۴) هاري، مزدور (ٻيوهه آهي ٻلي مزدوريءَ وارا هجن

ٻا تعليم بابت، زمين ۽ ڪارخانن کي هوار جي فائدين لاءِ
ڪتب آندو ويندو. (10)

انهن مقالن مان ظاهر آهي ته ڄيمل کي سنڌ جي
يهودي لاءِ ڪيتري نه گهڻي لکڻ لڳل هئي. هر فرد
هر ڪن - بل ۾ سنڌ جي پلائي لاءِ نه فقط سوچيندو رهيو،
پر ان لاءِ ڏينهن رات پاڻ پتوڙيندو رهيو. هن سنڌي
-ولي ۽ ساهت جي واڌاري لاءِ سن ۱۹۳۱ ۽ ۱۹۳۱ ۾
ڪانفرنسون گهرائون ته سن ۱۹۳۳ع ۾ جڏهن وڪرم ساهت
جا ۶ هزار سال پورا آيا، تڏهن ”وڪرم ساهت“ ۾ ۱۰
مڪه. هزار ورتو. ان ساهت جي هڪ اهڙا ۶۰۰ ۶۰۰ ۶۰۰ سنڌ ۾
”وڪرم يونيورسٽي“ پر پا ڪرڻ جو به. ميساو ڪيو
وڃي. انهيءَ جو مڪم مقصد هو ته سنڌ ۾ ساهت بابت
ڄاڻ جي شاندار سلسلو ٺاهجي. سنڌ وارن کي
شداس ڪرائڻ. ملڪ جي ۶۰۰ هاڻي ساهت بابت ڄاڻ حاصل
اچي ۱۰ ڪري. وڃي ۶۰۰ ۶۰۰ ۶۰۰ وڪرم يونيورسٽي“ پر پا
ڪرڻ وارن ڪم ۾ مددگار بڻجن ۽ ساهت ڪشيو ۽ ڄيمل
۱۰ ڄيمل سان تڏهڪم ڪم ڪندڙن ۾ شامل ٿيا.

علامه برٽلي شاھر سيد سن ۱۹۴۰ ۾ پنهنجي ”وڌايت
دوران“ سنڌ يونيورسٽي“ پر پا ڪرڻ جو ميساو ڪيو.
ان لاءِ هن جيڪا ڪاميٽي مقرر ڪئي، تڏهن ۾ ڄيمل
پرسرام کي ۱۰ ۶۰۰ ۶۰۰ ۶۰۰ طور ڪم ڏنائين. ۱۹۴۱ ۾ سرڪار
طرفان سنڌي ادب (ساهت) لاءِ مرڪزي صلاحڪار
ڪاميٽي ٺاهي وئي، ان ۾ ۱۰ ڄيمل کي ۶۰۰ ۶۰۰ طور مقرر
ڪيو ويو.

علامه برٽلي سيد، ڄيمل بابت لکيو آهي ته ”هو
(ڄيمل) مددگار سياسي مددگار ۽ صلاحڪار، صرف ۾

استاد، دوست ۽ ڀاءُ آي پئي رهيو. جهڪڙهن ڪنهن به هڪ انسان مذهبي زندگيءَ تي ڪهڙي به گهڻو اثر ڪيو، نه اهو ڀاءُ جهنگل هو. ڪراچي لوڪل بورڊ جي نشست ۾ مون سان ساڻ هو. سنڌ ۾ ڪو آڀر پتو اهو به ڪو جي زور وٺائڻ ۾ سندس هڪ هو. ڳوٺ سڌار هائول سندس صلاح ۽ مشوري سان هلندي هئي. صوفي، مائڪر، صوفي راءِ. جون مجلسون سندس موجودگيءَ سان اهم ڪندڙن رهنمايون هيون. ڪانگريس سان اختلاف ائين وقت هن مذهبي مدد ڪئي. (10-A)

ملڪ جو ورهاڱو ۽ لڏ پلاڻ

سن ۱۹۴۷ ۾، ۱۵ آگسٽ تي هندستان کي آزادي حاصل ٿي. پر الهيءَ لاءِ برطانوي سرڪار ملڪ کي ٻه ٽڪرا ڪري ڇڏيو ۽ هڪ نئون ملڪ ”پاڪستان“ هتيءَ ۾ آيو. الهيءَ کان سال - ٽيڊ اڳ - ۾ ئي ساري هندستان ۾ هندن ۽ مسلمانن وچ ۾ وڃي ۽ اتفاق جي باهه پڙهي چڪي هئي. ان ڏانهن اشارو ڪندي، جهنگل ۲ آگسٽ، ۱۹۴۶ع واري خط ۾ سيد کي لکيو آهي ته ”وري هون مسئلا پيدا ٿي آهي، جنهن ۾ اسان سڀني کي وري نهن سر آڙ ماريو ويندو. ان جو علاج صرف اهو آهي ته سنڌ مان انساني گهريلو هلائي وڃي. گهڻو وقت اڳ، ڪرشنا موريءَ فرمايو هو ۽ اڄ به چوي ٿو ته انسان جا ٻه دشمن آهن: ڪنڌر ۾ پرستي ۽ دڦياري مذهب.“ (۱۱)

سال ۱۹۴۷ ۾ پنجن جون ڌاري، ملڪ جي ورهاڱي جو اعلان ٿيو هو. ان ڏانهن اشارو ڪندي، جهنگل، سلام مرزا کي لکيو آهي ته:

”سڌڙي :

لڙ، لهران ۾ لڙهو وڃان ٿي ،
مئيءَ جي مدارت، ڪڇ ڪا موهارا

موهاري :

معان لڏين ملور ، آءُ اوڏو ٿي آهيان ،
ڏسڻ ۾ ڪر ٿوڏو ، پر حد ٻنهي جي هيڪڙي!
پيارا، ويٺا واٽون لهرائون ... اڄوڪيون ڪيون ٻڌيون
هولڏو، پر منهنجي دل ڪاڏ ٿي لڏي.
اس چهر موري ٿي عجب اسرار ديڪا ٿا،
ڪو ٻيچ اُڀر ڏي آفتاب ڪا اُٿار ديڪا ٿا!
(-چول)

سَن جي سَن منجهان، ٻڌون ٿا ته سڌ جو ڏهن سالن
وارو آواز قلمبند ٿي چڪو آهي .
اسان جي ”روح رهاڻ“ وري جهڙي چڪي آهي .
موڪاهيءَ (12)

(هن خط مان ظاهر آهي ته سن ۱۹۴۷ ۾ ڄمڻ واري
مئي - جُونِ ڌاري ”روح رهاڻ“ ماهوار مڙهن شروع ڪئي
هئي، جيڪا وڃ ۾ ڪجهه سال بعد ئي ويئي هئي).
پاڪستان ٺهڻ وقت ڄمڻ جي ڪهڙي حالت ٿي
هئي، اهيءَ جو ورڻ ڪندي سيد لکيو آهي، ”اسان
جي ڪرمن جي ڦل جڏهن هندستان کان هي نڪرو ماڪ
جو جدا ڪري پاڪستان ٺاهڻ ڪيو، ته هر طرف هندو-
مسلم فساد ٿيڻ لڳا، رت جا ڍلا رهڻ لڳا. هن صوفي
مرد لاهه اها دردناڪ حالت سڻڻ کان مئي هئي. هندو
لڏڻ لڳا، پر هي اٿل ٿي هتي واپس رهيو. هيءَ وطن
کي ڪيئن ڇڏيو. هڪدم پهران اٿل مهاجرن جي مدد؟

هتي جي هندن لاءِ، اُلهين جي جماعت لهرائالين. مذهبي جاءِ تي مڙهنگون ليڻ لڳيون. آخر مون سان شيخ عبدالحميد سنڌي صاحب ۽ صاحبزادي سگار جان ۽ ٻين سان گڏجي، هو سنڌ جي سهر تي لڪري، هندن کي سمجهائڻ هليو ته وطن ڇڏي ڇڏي نه وڃو. پر هن جي ڪنهن نه ٻڌي، اُلهي ۽ اُلهه هتي هن کي بيمار ڪري وڌو. سندس ڪٽنب اڳ ۾ ئي بيماري وڃي چڪو هو. لاچار، جڏهن علاج جو بهالو ٿيئي، کيس بيماري ڪيائي ٿي ويا، تڏهن آڏا کيس جهاز تي ملڻ ويس. جهومالس نه ”دادا ارهان پرن ڪيو هو ته سنڌ ڪنهن ڇڏيندس، هالي جو لا وڃو؟“ چيائين ته ”بيماري ڪري ڪٽي وڃي آيا، سڪور ليڻ بعد موٽي ايندس.“ پر مٽي ڪن آيو.

جيممل جي پٽ رام بيهمن يادگيرين ۾ لکيو آهي ته سندس پيءُ جو پڪو وڻواس هو ته سنڌ ۾ جتي هٿرادوئي درويش ٿي چڪا آهن، ۽ درگاهن تي هر ال هندن ۽ مسلمانن جا مولا لڳن ٿا، اُتي مسلمان ٻار هندن جو سامه ۾ ٿيندا. ان ڪري هندن لاءِ سنڌ ڇڏڻ جو سوال ئي پيدا ڪو نه ٿيندو. ان لحاظ کان پڻ هن پاڪستان جي جنم ۾ شرڪت ڪئي. مارچ ۱۴ آگسٽ ۱۹۴۷ تي، ڪراچي ۾ جناح کي شاندار آجيان ٿيڻ جو پروگرام ٿيو ويو. ان ڏينهن ان شهر ۾ ٿام ٿور سان چاوس ۾ جناح کي گهمائڻو هو. جيممل اُلهي موقعي تي پاڪستان جي هن اڳواڻ جي آجيان ۾ ”سنڌ هيرلڊ“ جو شاندار نمبر شايع ڪيو. ان جي چاٽ جي جوابداري سموري هن رام تي وئي. اخبار جو اهو نمبر بندر روڊ تي ”برهائي“ اخبار جي پريس ۾ پڻي ڇپيو. رام، شام جو چيئن پريس مان ڪم

ڪري باهر نڪتو ته بندر روڊ تي شاهي سرگس ڏٺائين .
 ان، ڪوڙڻ، کاڌين ۽ موٽر ڪارن جي وچ ۾ وڏي
 سينگاريل گاڏيءَ ۾ جناح صاحب ويٺو هو، جلوس ۾
 هندوستان مسلمان وڏي واڪي سان اهو نعرو ٻار ٻار يعني
 دهرايو -

”هس هس ڪي ليا پاڪستان“

”مر مر ڪي لينگي هندستان“

ڊاڪٽر جون وايون ئي وڙهيون ئي ويون. سندس اوسان
 خطا ئي ويا. ٻيڻدو گهر آيو ۽ اکين ڏٺي سموري روياد
 پتا ڪي ورڻ ڪري ٻڌايائين کيس عرض ڪيائون ته اهڙيءَ
 حالت ۾ هندن کي سنڌ ڇڏڻ کان روڪڻ نه گهرجي. يعني
 ڏينهن ئي آڇاڻ ڪرڻا لڳي. بههه ڏيکارڻ هاسٽل ۾ صبح
 جو گڏ ٿيل هندن جي هٿ ۾ ان ڦاٽل تي ڏور ڏٺو ته هندو
 سنڌ مان لڏڻ بلڪل نه ڪالگريس سرڪار هندن هرڪا
 مدد ڪندي چيڻا جي ڪا به ضرورت نه آهي. پر حالتون
 سنڌ ۾ ٻڌ ڏينهن ڏينهن ويون پڙ ٿيڻون. جمهوري
 اکين جي تعداد ۾ سنڌ مان هندو نڪرڻ لڳا.

جيمس جي پٽ ڊاڪٽر، سن ۱۹۳۶ع ۾ لالچند جي ڪملاڙي
 ڏيءَ ڏيئي سان لائون لڏيون هيون. اڳي ڪاليج ۾ نه
 گڏ پڙهيا هئا. جيمس نه لالچند اڪيلو هئو ۽ ڏيءَ ۾ گهڻو
 مرهه هوس، انهيءَ ڪري ڊاڪٽر شاديءَ بعد به گهڻو عرصو
 لالچند وٽ رهيو. جيمس ۽ لالچند اڳي صوفي طريقي جا
 هئا ۽ هندو-مسلم ايڪٽ جا ٻڪا ٻڇاڙڪ هئا. ان ڪري
 ٻنهي جو راءِ وٺي ارادو هو ته پاڪستان ٿيڻ بعد ٻن سنڌ
 ۾ ئي رهيو، اهاڻو چيو ڪن ڇڏيو. پر ڊاڪٽر اڳي ٿيل لڳڻ
 ئي نه ڏٺي. سندس وري اهو نڪو اعتقاد بچي ويو ته

آئي. ر. چ. س. ا. ر. جي لکڻي ڪندي، ٻڌڻيون ڏيون ٿيون.
ڪيائين. س. س. س. وڌيڪ ضروري آهي. س. س. ڏينهن
لڳاتار علاج ٿيندو رهيو، پر ڪو به فرق نه ٿيو. ٿيڪ
۱۹۴۸ع ۾ ڇهين جولاءِ تي اڌ رات ۾ - انگل ڏيڻ - انهن
بچي ڇوڪر سان - ڪالو ٿيو. لالچند جيڪي آئي، اها ڏيڻ
پري سڏ، هڪ ڪارڊ ۾ آهي. ڏينهن تي غلام، رات تي شاھ.
سڀني کي هن وقت لکي موڪلي.

ٿو ٻڌي ٿو ٻڌي، ٿو ٻڌي

۶ جولاءِ، ۱۹۴۸ع

ادا سائين!

آسان جو ٻيتر ڇوڪر، اڄ صبح جو ۶ بجي،
راڻو ڏيڻي وٺي ڇڏيو رهيو.

ٻچي وارا - س. ڏينهن جي - س. س. ڇوڪر
هاڻي ۾ رهيل هو. علاج ڪو به ڪيو ويا، پر ٿيڪ
فرق ڪونه ٿيو.

لالچند آمر ڏنو مل (14)

ماڻه جي ورهائي سڄاڻ نه ملڻي - سائي ۽ سڌي
ساده ڪار هڪ ٻئي ٽان وڃڻي ويا، پر سڌي - سڌي جا
مهاڻ ٿيڻ ۾ ۱۹۴۷ع ۾، ان جي آس پاس راه ڏيڻي
تي رهندا رهيا. س. ۱۹۴۶ع ۾ لالڪرام ڏيڻي سڌي ۽
هن ڏيڻي مان مرڪب ٿيو، نه ۱۱ نومبر وري ۱۹۴۷ تي هوندي
مولچند ڪرپيشن تي ٻڌل ٿيو. ڪاليس ڪجهه هوندي،
ان سال ۾ ئي ۲۲ نومبر تي سڌي ۽ جو لاڏاڻو ٿيو.
ڪنهن ڏينهن "پوس" ۾ ڇڏائي، جو داغ ڏيڻي ڇڏيو.
لاڏاڻا بعد ٻار ۾ سڌي کان اڳ ۾ هوندي، ڪاليس ۾

۱۹۵۰ ۾ وري ۱۲۰ ميل مهڙ چنڊ سائون - ڪالو گهو - ڪاڻس
چار کن سال پوءِ ۱۸ اپريل ۱۹۵۴ تي - سنڌي ۽ جو - مشهور
نثر نويس لالهوند جڳنداڻي ۾ ٻرل وڌي، سالن ۾ وڌيڪ
ٿيو. اڃا کيس ۶۰ سال ٿي مس ٿيا هئا، ۱۹۵۶ ۾ سونراج
ٿرملڊاس - ڄاڻ "فاني" ۾، وڃي سرڪ ٽوڪ وڌايو.
هوڏانهن - سنڌ ۾ ٻڌ ڇو، - سنڌ ٿوري سنڌي مسلمان اديب
هڪ ٻئي پٺيان هيءَ فاني جهان ڇڏي هليا ويا. ان طرح
آزاديءَ جي آس پاس واري دؤر ۾ سنڌي ساعتهءِ کسي
ڇڻ ڏهاڙ - جو ڏاڍو مهڙ ٿيو.

شخصيت

مدهنجي بعد پند ۾ ڪجهه ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي
سان گهڻي دوستي هئي. انهن سان گڏ مان ٻڌ ۾ - ٿي
دعا ۾ - ٿي، حيدرآباد ۾ ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي.
ان وقت مدهنجي عمر پندرهن کن سال هئي. لاهيءَ ڪا - واه
هو - ٿيڻ ۾ ٿي ٻاڳ ۾ ٻڌ ۾، ٿي دعا ڇڏي ڇڏي ڇڏي
اڻ ٿيڻ ٻڌ ٿي، ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي.
- ان سندس شخصيت جو ڇڏي مدهنجي دل ۽ دماغ ۾
ڪي قدر اڪريل آهي. هتي مان ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي
سالن ۾ - ٿي، رابا ٻيڻ ڪريان ٿو، ڇڏي ڇڏي ڇڏي
ڪجهه سال گڏ ڪم ڪندا رهيا ۽ سندس ٻاڳل وڃيا
هئا. انهن جي آڌار تي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي
ڪا به آڻيءَ سان ڪري سگهجي ٿي.

رهڻي ڪهڻي ۽ ٻاهريون ويس -

ٿرملڊاس ٿرملڊاس ٿرملڊاس ٿرملڊاس ٿرملڊاس
- ٿرملڊاس ٿرملڊاس ٿرملڊاس ٿرملڊاس ٿرملڊاس

سان گھرو نالو هئو. هن لکيو آهي، ”جيممل مائي پيسمن
 کي ”آمان“ ڪري ڪولمبو هئو، جن لڏ سندن پٽ شش
 هئو. جڏهن مائي پيسمن پاڻکي مهاڻا ڳاڏي ڪان ٿري
 رکيو ته آڏو جيممل به ان ٿوريڪ کان الڳ رهيو. مائين
 به ان ڪري هن لاءِ ڪا غلط فهمي وٺي، پر حقيقت ته
 اها هئي ته هو ديش ڀڳت هئو. ڏي-ا به ٺاهوان، حقيقت
 وارو، ٿوري به ڪرڇيل وارو. اهائي سڌي سچا شڏ ڪاڏي
 جي، چولو، صدي، مٿان شال (ساري به)، مٿي اڳواڙ
 ۽ اٻرن به ساهو. سادو ڪاٺ، سادو هٿيار ۽ اوچ خيال
 رکڻ وارو هيءُ اعليٰ انسان درويش دل هئو. پاڻ زندگيءَ
 ۾ ڪڏهن به درويشي بن سون دوائن کان وڌيڪ ڪر نه
 ڪمائين. جهڙوڪ خداپادي عامل هئو، پر مذهبن عالمن
 يا پالوچندن جي وچ ۾ ڪو وڃو ڪونه هئو. کلي چوندو
 هر نه هڪ خداپادي نه هو شيطان آبادي آهي ڇا؟“ (15)
 ايرت پيسمن ته جيممل جي روپ ۾ مشهور فلاسافر
 سقراط جو روپ ڏنو آهي. هو لکي ٿو، ”سندن پٽ
 ٻنهي زماني جي دناسون جهڙي هئي. جڏهن جواهري
 جهڙڪت مٿان پوڄيل وڃي، پاڇو، چيل ٻائي، اڻ-سواريل
 ڌريچ ڪٽ ڏاڙهي ۽ وکريل اڳواڙي مٿي سان پامت فارم
 ٿي ٿهي، ”مان ڪٿر آهيان، مان ڪٿان آيو آهيان...؟“
 ڇا-وال ٻڌي، ويدالتي ورکا ڪندو هو ته سهاروڪ اکين
 اڳيان سقراط ٿري ايندو هو. وچوار نند، ڪٽڪ رڳو،
 منگولي روش، سڪهارو پٽ، ڪا ٿي بناوڪ ٺاهي. سندن
 اهوئي مشهور هئي، سقراط-مٿي ڪا هئس. جهڙوڪ
 لاسون ڏرا سوڙهون هئس. چئن سقراط چيو اٿس
 دڪدالڪ ٿيو، تن جيممل به وطن کان وڃي، جلاوطنين

جي پرڻائيءَ تي ڳوڙها ڳاڙي، لال ڪا چال جهڙي وڻائجي
 ۾ پراڻ ڏٺا. ڪهڙي نه ڏک پري ڪهڻي ۽ پڇاڻي. (۱۶)
 سيد حسام الدين راشدي، جينمل کي ياد ڪندي
 لکي ٿو، ”هه! هه! مرحوم ڪاڪي جينمل پر-رام جو
 نالو چئي ڪٿي بس ڪر. سڌي سڌي سفيد سولھاري،
 هميشه ٻو ڪلندو. ڏسندو، نه ڏکي اچي پاڪر پائيندو!
 ويهندو، نه ٻو بهار بهار آيندو. شاهه جا ڏوهيڙا نه ٻو
 ڏيندو ۽ انهن جا راز ۽ رازون نه ٻو سمجهائيندو. (۱۷)
 سچو ٿياسافست

جينمل صحيح معنيٰ ۾ عالم ۽ سچو ٿياسافست ٿيو. هن
 نه فقط صوفي ڪلام، الڳ الڳ ڌرم جي اصولن ۽ سڌن،
 پڳن جي رائيءَ جو ڳوڙهو مطالعو ڪيو، پر ان موجب
 روزاني زندگيءَ ۾ رهنمائيءَ ۽ عمل نه ڪيائون. هر ڀرمار رائيءَ
 لکيو آهي، ”ٿياسافست جي ڪالفرنس ڪڏهن بهارن
 ۾ ٿئي ٿي ڪڏهن آندار (ڏک ۽ هندستان) ۾، ۽ اٽڪ بار
 سائين انهن ۾ شريڪ ٿيو هوس. ماني انهي ايسٽ سان
 ڪهڙو سڌو هوس. منجهن بازنسڪي ڇا نه پورا
 ڪتاب پڙهي پورا ڪيا هئا، پر ٿياسافيءَ تي ڪو
 درار ڪتاب هوندو، جو نظر مان نه ڪڍيو هوندائون. مطلب
 نه هو هڪ سچو ٿياسافست هو ۽ ٿياسافيءَ جو اصول نه
 ”... کان مٿي ڪو ڌرم ڪونهي“ آندار هئائون ۽ هئائون
 سان هئائو هئائون. رڳو ڪهڙيءَ ۾ سچو ۽ سادو هو...
 هو ڪڏهن هئو، ڪڏهن صوفي، ڪڏهن ٿياسافست، يا
 ٿي سگهي ٿو نه هڪ ئي رهنمائي ڪجهه ۽ ڪجهه نه
 نه... هڪ ئي نه اها آهي نه هو هڪ سڌي هو، اهو
 ساهڪار، سڌيءَ جو مطلب اهو ڪونهي نه هو ڪو ٻيو

کي گهت سمجهندو هو. هرگز نه. هو انسان دوست هو.
 غرضن، هارين ياران آواز اٿاريندڙ، آلياچار خلاف بدرفت
 ڪندڙ، لباسائيءَ جي اصول پتالدر هو اول ۽ آخر حق جو
 آواز ڪڏو ڪندڙ هو، يعني نه هن جي نظر ۾ ”ستيه کان
 مٿي ڪو ڌرم ڪونهي.“ (18)

وشن جيڪي آهي، جنهن چڱو وقت جيئمل مان گذرندو
 ۾ ڪم ڪيو هئو، ان لکيو آهي، ”(جيئمل) هڪ اعليٰ
 رشت وارو انسان هو. پرورنهر جيئمل صوفي هو، رديوان
 هو، اخبار نويس هو، گرائڪار هو، ساهتيڪار هو،
 پرورنهر هو، پرچارڪ هو، اڳوان هو، خوش نصيبا آهي
 مڙيئي وصفون مڃيس هيون، جنهن ڪري هو هڪ
 آلوڪي ۽ وچتر شخصيت بڻجي پيو هو. پر هو انهن مڙي
 کان مٿي انسان هو. سچائي ۽ صداقت سندس اعمالن
 منجهان نپ نپ ئي چٽي پٽي پڪندي هئي. جهڙوڪي
 وعظ ڪيائون، تهڙوڪي سندس عمل هو. جهڙوڪي هو
 سچمار، تهڙوڪي هو بولوار، ۽ پنهنجي اصول لاءِ ڪابه
 قرباني ڪندي نه ڏيڻ ڪندو هو.“ (19)

غلام مرتضيا سيد، جنهن ويهاريو ڪن سال جيئمل جي
 سنگت ۾ گذاريا، تنهن لکيو آهي، ”هو (جيئمل) مذهبيو
 سياسي مددگار ۽ صلاحڪار، صرف ۾ استاد، دوست ۽
 ڀاءُ ئي نٿي رهيو. جيڪڏهن ڪنهن نه هڪ انسان پنهنجي
 زندگيءَ ۾ ٽي گهڻي ۾ گهڻو اثر ڪيو، ته اهو ڀاءُ جيئمل هو.
 هر ڀڪو سنڌي هو ۽ جديد فلسفہ - قوميت جي آصر
 مطابق، هر ڳالهه کي سنڌي ويس بهرائڻ جو قائل هو..“

هو انهيءَ راز کي پرڏي ويو هو ته جملي مذهبن جي ظاهري شڪرت پنهنجي بنيادي وحدت سمائل هئي. سنڌي شاعرن ۽ درويشن جي ڪلام ۾ به اهڙي تعليم جو هر سمائل ڏاڍو ڳڻائون. چوندو هو ته سنڌ ڏينھن کي انهيءَ ڏس ۾ ڏيکاري ٿو خاص پيغام ڏيکاري ٿو، جو سندس درويشن پنهنجي ڪلام ۾ پيش ڪيو هو. پاڻ سڄي ڄمار انهيءَ پيغام جو شعري لي گذاريائون. سندس زبان مان روحاني شعر جو هيءَ قسم عام ٿي چڪو هو ته -

”هڪ هندو ٻيا مسلمان، ٽيون وچ وڌائون ويو،
 انهن اوڻين ۾ انهيءَ ٽن کي سچ چوندو ڪو
 روحاني راهه پريان جي، جنهن ڪهي ڏاڍو سمجهي،
 ته رب مڙهي ۾ هڪڙو، ٻيون ۾ ٻيو ته ٿيو.“
 شاعر لطيف ۽ سچل کي سمجهڻ لاءِ هن پنهنجي ٻڌي
 رهري ڪئي. مون کي ياد آهي ته سن واري بنگالي ۾
 هڪ ڏينهن صبح جو ڏسان ٿي هي روح ۾ ويٺو آهي،
 پڇيومانس ته ”دادا ڇا ڏٺو آڙ؟“ ڇو ائين ته ”صبح جو
 درياءُ ۽ ٻيلي مذهبان اڀرندي سڄ اها حالت آڏي آڻي،
 ان وقت هي ٻيٽ اڇاري رهيو هو.“

پهرائتي اهو، اهوئي آڇ پيو. ٻي،
 ٽن شعر ڪڍا ڪيڻ، ڇا ڏاڍو مذهبن موجب جو. (26)
 پوءِ ڪي همد راندي ٻڌ ڇڏي جي اهڙين مقاصدن
 اي مقصدن هو. هن لکيو آهي - ”ڇڏي ڇڏي ڇڏي
 ڪهاڻيون ڪهن؟ زبان داليءَ مان ڪڍي ٻي ڪهاڻي
 انسان هو، سنڌ جي صوفيا ڪاڇر جو چوندو ٻڌو اهو
 هو، انسان - دوست، پيد ٻار کان پڪل هوانو هو. سنڌ
 ٿي، نه هي ٻڌو، سنڌ پاڻ نه هي ٻڌو... هڪ ڏينھن -

اکون ۾ سر ۾ ٻائي آيو. مون ٿو ڪوس: ”ڪاڪا، اڄ عدو کي عملي ڄامو ٻهراڻو لڳا آهيو.“ چوانون: ”ٻايل، سنڌي“ جي معنيٰ اڪون ۾ وڏي آليسي. ”وڏي“ مان ڪڍڻ سڄو موڪلي آهي، جي اٿاهون جي ٽڪرن مان ڪڍيل آهي.“ (21)

پروفيسر جمليل جي تقرير جي خاصيتن جي ياد ڪندي، رشن ڄاڻيائيءَ لکيو آهي، ”پروفيسر جمليل، جو مون آي نصاحت جو صاحب هو، سو ٻولي ڏارن ۽ ماڻهن جي ڄاڻ ڏار ٻڌي، جڏهن پيسه حال يا ٻئي ڪڍڻ پلٽڻ ۾ آيو ته ڪندو هو، نه حاضرين مطابق صورت ۾ حيران ٿيندي هئي، نه هيءَ راءِ ڪڍڻ ٻايل جي آواز ۾ ڀلت ٻانڀان ڪري ٻڌو آهي. سندس هڪ هڪ ڪٿي ۾ عجائب راز سمايل هوندو هو. تقرير ڪندو هو ته، چڱا علميت جو ساگر آلي ٻوڏو هو. گهڻا ۽ گرائنڊ، قرآن ۽ انجيل، سچل ۽ شياي مان وٺندو هو حوالا ڏيندو. هڪ شاهه جي ڳجهار ۾ ڪٿي پوري ڪري ته اتي شڪسپيئر جي ٻوليءَ ۾ آئي، دلچسپيءَ جي درياهه ۾ گهاٽي وٺندو هو. پوءِ ته هيون سندس زبان جون ٻوليون ۽ دل جون ٻوليون، جو ٻڌندڙ تي وسبي.“ (22)

جمليل جي مکيه خوبي اها هئي جو جنهن ڳالھ کي هو سچ ۽ صحيح سمجهندو هو، ته ان تي اڏڻ لڳي ٻوڏو هو، پوءِ چاهي ڪس ڪهڙو به نقصان هئو جو نه پوي. ان جي ساڳي ٻئيءَ حالت ان مان ملي ٿي ته هن وڏي راضي مهاتما گانڌيءَ جي مخالفت هائول کي آڻي ڪري سڏيو ته ان جي سخت مخالفت ڪئي. انهيءَ ڪري هن کي جيل جي سزا پوري سنڌ ۾ موٽڻ تي چڪو مان موٽڻو

مليو، اهو ٻڌڻ تاري جهان خرافات ڪري وڃي پست ٿيو.
ڪيترائي ڪالگريسي دوست معس ناراض ٿي ايا، ڪن
مسلمانن کيس خون جون ڏمڪيون ڏيڻ ڏٺيون، پر ڄمئل
پنهنجيءَ راه ٿان رهيءَ پر به نه هٽيو. هو سڄل جي لاءِ
ڊول ٿي عمل ڪندي چوندو هئو.

”سچ مرد ٿا چون، ڪنهن کي وٺي نه وٺي،
ڪوڙي دور-مجيءَ جو دم ٻڏي نه ٻڏي.“
— صاحب ڄمون ۾ اچڻ هو هميشه ايماندار ۽ بي رياءَ هو.
سندس پست راءِ کي جڏهن ان کائي ۾ ٺوڪري ٿي ملي،
جڏهن ۾ پاڻ — رڪار طرفان مقرر ٿيل هئو، ته هن راءِ کي
مبع شئي نه ان کائي ۾ ٺوڪري نه ڪهان، معان ماڻهو
اهو گمان ڪن ته جي آڻ ۽ زور ٻار ڪري ٺوڪي اهو
ڪم ملو آهي. ڄمئل، ڪاليج ۾ پاڙهه ڏوران بهمي
پر لهورستيءَ جي مئٽرڪيوليشن امتحان ۾ سنڌيءَ جو
ممعن هئو. هڪ دامي سندس عزيز پنهنجي ٻار جي
مارڪن وڌائڻ لاءِ وٽس آس رکي آيو. ڄمئل کيس رڪو
جواب ڏيئي ڇڏيو. ان بعد هن بهر پر لهورستي
امتحان ۾ ممعن ٿيڻ کان ئي ٺاڪار ڪري ڇڏي. اها
هي سندس چرلو جي شوي.

— صاحب جي ڪيتر ۾ اچڻ ڄمئل هميشه — صفت ۽ بي رياءَ
الوچڪ ٿي رهيو. اهيءَ جا سڀا مال آهن ڊاڪٽر هوليئڊ
گريغاتيءَ جي شاھ جي رسالي جي تئليو ۽ ٻين-ٻين
جي سوال ٿي ڊاڪٽر ڊالوڊ پوئي ٿي صفت ڄاه. اتي
طرف هو نوجوان ۽ سرلڏڻ ٺوڪن ڪي ٻيڻ دل کولي
همعالمندو هئو. ان جي ساڪه منگهارام ملڪاڻيءَ ڏيندي
لکيو آهي ته سندس پهرئين ترجمي ڪمل ٿاڻ ”گم ٿيل

صندوق ٽڙي ۽ جي ڄمڻل سنڌ ۱۹۲۴ ۾ ”سندواسي“ ۾
 سالوچنا ڪري، کيس گهڻو همعاريو هئو. ان بعد به ڄمڻل
 سندس اڳيون رچنائون پڻ پنهنجي ۽ شعبيوار اخبار ۾ شايع
 ڪيون هيون. ڄمڻل سنڌي نانڪن جي وڪاس لاءِ پڻ
 گهڻي ڪوشش ورتي. هندو آباد ۾ سنڌ ۱۹۲۳ع ۾
 ”راهندر نام درامنڪ ڪلب“ اڀا ڪندڙن ۾ ڄمڻل
 پڻ ۽ هو هن ڪن سنڌي نانڪن ۾ لالچند ۽ چوڌرام
 وانگر خرد ڀارت به اڏا ڪيا هئا.

ٻولي ۽ عبارت

ڄمڻل گهڻي زندگي اخبار اوسي ۽ گذاري ان ڪري
 هو لالچند جهڙيءَ ۽ وانگر جهڙن ۽ ڄمڻ لڻان ۽ معادن
 جي چوڻ ڪرڻ ۽ عبارت جي ٽوڙت ڪرڻ اسي زبان
 ڏيئي نه سگهندو هئو. ان هوندي به سندس ٻولي ۽
 لکڻي جاندار ۽ پر اثر آهي. اها سنڌي سادي آهي، جوکا
 ۽ ڪدم گهريل مطلب جو اظهار ڪرڻ جي ڪو رڪي نٿي.
 ان باري ۾ منجهارام ملڪاڻي لکيو آهي: ”سنڌي لکڻي
 ۾ آڏو ڄمڻل جهڙن لکڻن جهڙي ٿور ڦار جو مالڪ هو،
 نه سنڌي لکڻي ۾ به زبردست زبان جو صاحب هو. سندس
 بهران لکڻن مولڪي تعجب ۾ وجهي ڇڏيو. سنڌي ٻولي
 به اهڙي صاحب سان ڳالهائي سگهجي ٿي، ڏوٻا لڻان جو
 جهڙو وات مان به رڪ ٽوڪ وهندو وڃي! اهو مولڪو
 هو، جڏهن ۱۹۱۴ ۾، سان ڪاليجي شاگرد هوندي،
 هو مستند هئڻ ۾ ”سنڌي ساهيت سوسائٽي“ جي پورٽلي
 جلسي تي رٿو هوس، جنهن جو بااڪار لالچند امر ڏاڍو مل
 هو ۽ ڄمڻل ٻانهن - ٻولي هوس، لالچند صاحب لکڻ ۾

نصیح و بیان نہ ہو، چہرہ نہ ہو۔ (2.3)

(24) اَمْعَى .

—يود حسام الدين راشدي، جامل هي لکمل کتاب

”شاھ جون آکاڻيون“ اي ابترو نه موهت هئو، جو هن
 لکيو آهي، ”جڏهن ”شاھ جون آکاڻيون“ سنڌي لکڻ
 ۾ لکي پيش ڪيائون، تڏهن اسان جي آدب ۾ جنسي
 انقلاب اچي ويا، ساڳي اها شاھ واري زبان - مصري؛
 ماڻھو جهڙي ملي، اهڙي لارڪ جهڙيون اسان جي
 سڪين مان جي معصوم لپاڻن جون دليون، ايتري
 لڙ جهڙو ڪنهن ڳولائي، پھتارو جي هن جو ڪڍيل مڪا
 ؛ ايتري ساجھي جهڙيون پاڙون لاء اسان جي ملڪ جون
 پيرون ۽ وڏور ڏاڍون لاء اسان جي ملڪ جون ماڻرون.
 پڙھندي انهن ٻئي روح کي راحت ڏيندي، جيئن هن
 ساڻس جي چانڊوڪين رالن ۾ ڏکڻا گهٽي، ۽ پٿرن
 پيو لاري. (25)

آخر ۾ هتي مان لاپڻد جي ان ڇوڙ ڏستخط مان،
 ڇپيل جي عبارت ٻاٻٻ سندس راه مان ڪجهه ٽڪرا
 ڏيندس، جيڪي گهڻي اهميت رکن ٿا. هو لکي ٿو -
 ”... سنڌي لکڻ کي ڇپيل پوسرام پورن ڊسٽ ڪر ٿو
 آڻي. لکڻا هلائيندي، هي ٻار اهڙي ئي ٿو، جڏهن ا.
 وشه ٿي لکي ٿو، انهن جي کس پوري پوري ڄاڻ
 آهي ۽ لکي ۽ ٺاڪ سان ٿو.

هيءَ هنڌي ڇپيل آهي نه ڳوڙهي گمان جي پٿار،
 جيڪا اڳي صرف ڪنهن چوڌاريءَ ۾ سر ٿي ٿي، انهن
 جي چرچا، هن جي نام ۽ ڪلام جي اڇاڙ کان پوءِ سنڌ جي
 ٽهر گهر، گهڻيءَ ڪري ۾ لکڻ لکي. اور جي آکاڻي ۽
 ڇپيل سرمست، شاھ جي آکاڻن جي سهڻائي ۽ اور ۾
 چوڻي، عبارت جي لفظ کان ڪئي ڪئي جيڪي سو
 ڪا لکڻ لاءِ ۾ لکڻي ڇپيل جي اهڙي سنڌي آهي،

جو جهنگي ۾ پاڻ چاهي ٿو، سو سولو ٿي سوار ۽ ۴۳۰۰ ۾
 اچو وڃي، ساسي سماجي مسئلن تي جهڙاڙ ڪندي،
 هي هاشم ڪنهن جو لحاظ رکي ٿي ڪونه. ٿور جو ٿور
 ۽ من ۽ ٻڪر، سو جهنگي لکي، سو اهڙي شدد سان،
 جو اڳي ٿي ڏاڪا ٻڌڻ ڇڏيو وڃي، چتر ۽ هاسي سان
 وروڙي کي همسارو ڇڏي.

شھري جهوت ۾ جهنگي آياچار ٺهن ٿا، سماج ۾ جهنگو
 اُٿل ورتي ٿو، ٺهن جا ٻول، ڪڏهن پاڻ کي سولڙو
 سڏائي، ڪڏهن جهڙا ٻولش ٻڌجي، سڏي ٿو ۾ پريدي
 هن ٻڌرا ڪما. اهي ڏس ۾، پوءِ پوءِ، فلم ٻن ۾ ڪندو
 پر سڏي ساعته، ۾ نه پريدي من ۽ پوسرائيندڙ ٿولهاڙي
 واري ٿو جو آرا ڪڍي آهي. هندو ساسي ۽ ٻارن ساسي،
 پر ڪاش ۽ سڏي، جي چار ٿي. پاڪستان ڏهه ڌاري،
 ٺهن کان اڳ ٿي پندڙ وارو جمائي سماج ٿي ويئون،
 ٺن جي ڌارا هن لوڪن ۾ ساسي ٿو ٿي سماجي ڏاهون
 ٿي، ٿورڙي سجاڳي ڪاڏي آڏي.

جهنگل ڪڪر ۾ راهه جو هو! الڪراڙي ۽ هڏي،
 اردو ۽ فارسي جي ساعته، جا آيا ساسي جهڙس سڏي
 آڱر ٿي ٻُڌڻ جهڙا من ٺهندا. ڪنهن ساسي وڻ، ٿي
 ڳالهائون ٻيا ڪا ڪا ڪمپائون، نه فصاحت ۽ بلاغت جا
 ڪر ٿي ٻولدا. پر ڪنهن سان سندس شل من ٻڌ نه
 اٿي! پوءِ اڳو ڪهڙو نه کڻي سندس سڏي هوندو،
 ا. اهي کي ۾ هي ڇڏيندو! پر جن سان ٻاڪ ڳالهون
 ۾ ڪهڙو ۾ من ٻڌ جو نه هوس، ٺن سان خالگي
 راس ۾ جي پريست گهڻي مور ڪاڏي. (26)
 (”سڏي ساهت جو ٿورڙو“ دس خطا ٿا)

حوالا

- ۱- جڳمائي، لالچند ايسر ڏنو مل، ”جهنمل پر سرار“، هندوا سي، ممبئي، جولاءِ ۱۹۵۳
- ۲- جڳمائي، روشن ايسر داس، ”پر و نيسر جهنمل پر سرار“، پورب چولي، ممبئي، سنڌي ساهت. سمي، ۱۹۶۰ (ڇاپو ۲)، ص ۱
- ۳- جڳمائي، لالچند پر سرار، هندوا سي، ممبئي
- ۴- گلراجائي، رام جهنمل، ”پر و نيسر جهنمل پر سرار- جدم شاديءَ اي ڪجهه بادگور پرن“، ڪلڪتو، ”رچنا“ مخزن، سال ۸، انگ ۳۰، ۱۹۸۶، ص ۳۰
- ۵- جڳمائي، روشن ايسر داس، ”پر و نيسر جهنمل پر سرار“، پورب چولي، ممبئي، سنڌي ساهت. سمي، ۱۹۶۰ (ڇاپو ۲)، ص ۱۰-۱۲
- ۶- جڳمائي، لالچند ايسر ڏنو مل، جهنمل پر سرار، هندوا سي.
- ۶-۸- گلراجائي، رام جهنمل، رچنا انگ.
- ۷- بتائي، ۵۰-رام، ”ليا سانس آڏو جهنمل“، ”رچنا“ ساڳو ارڇو، ص ۳۱.
- ۸- جڳمائي روشن آءِ، ”پورب چولي“ ساڳو، ص ۱۳-۱۰
- ۹- سيد، جي. ايسر. (مرتب)، اڄ پڻ ڇڪدم ڇاڪ، حيدرآباد سنڌ، سنڌي ادبون جي ڪو-آپريٽو سوسائٽي لميٽيڊ، ۱۹۷۷. ”جهنمل جا خط“ ص ۶۶-۸۳.
- ۱۰- سيد، جي. ايسر. (مرتب)، ساڳو ڪتاب.
- ۱۰-۹- سيد، جي. ايسر.، جذب گذار ايسر جن -هن. ص
- ۱۱- سيد، جي. ايسر. (مرتب)، ساڳو ڪتاب
- ۱۲- ” ” ” ” ”

- ۱۳- سيد، جي. ايم. ”جنب گذاريم جن سمن“ (جلد ۱)،
 حيدرآباد سنڌ، سنڌي ادبي بورڊ، ۱۹۷۹
 ص ۲۸۵-۲۹۵ (ڇاپو ۲)
- ۱۴- سيد، جي. ايم. (ترتيب)، آج اڻ چڪر چاڪ. ص ۸۳-۸۴
- ۱۵- ٻٽائي، هريرام. ”رڇا پرڇو ساڳو“. ص ۳۹
- ۱۶- بسنت، لهرنگ، ”رڇا“ ساڳو پرڇو. ”جمليل نرسرام
 گلراج“ ص ۲۱-۲۹
- ۱۷- راشدي، ”حسام الدين، ”هو ڏوٽي، هو ڏينهن“،
 حيدرآباد سنڌ، سنڌي ادبي بورڊ، ۱۹۷۷. ص ۳۱
- ۱۸- ٻٽائي، هريرام ”رڇا“ ساڳو پرڇو. ص ۳۸-۴۰
- ۱۹- جڳمائي، روشن آءِ، پورب جوتلي. ص ۲۰-۲۱
- ۲۰- سيد، جي. ايم. جنب گذاريم جن سمن. ص ۲۸۵-۲۹۵
- ۲۱- راشدي، حسام الدين، هو ڏوٽي، هو ڏينهن. ص ۳۱
- ۲۲- جڳمائي، روشن آءِ، پورب جوتلي. ساڳو، ص ۶
- ۲۳- ملڪاڻي، منگهارام، ساهتيڪارن جون سموريون،
 الهاس نگر ۱۹۷۹. ص ۵۸
- ۲۴- بسنت، لهرنگ، ”رڇا“ پرڇو. ص ۲۷
- ۲۵- راشدي، حسام الدين، هو ڏوٽي، هو ڏينهن. ص ۳۱
- ۲۶- جڳمائي، لالچند امر ڏورل، ”سنڌي ساهت جو
 اڇو (نامي نسخو)“.

جڏهن جو سنڌي ساهت ۾ ڀوڳدان

جڏهن جي ڀوڳدان جو مضمر طور احوال لکندي، سندس ادبي لکڻن جو به ڪجهه ذڪر ڪيو ويو آهي. جڏهن ته جڏهن جو ڀوڳدان جو حصر اخبار اڀري ۾ گذاريل، ان ڪري هن جو ڳوٺيون ڀڄائون اخبارن ۽ مڙهين ۾ ٿيل پڙهڻ آهن. سندس لکيل ڪتاب جيڪي معاصر ٿي سگهيا آهن، انهن جي فهرست ڪتاب جي آخر ۾ ڏنل آهي. سنڌي ساهت جي اوسر ۾ جڏهن جو جيڪو ڀوڳدان آهي، هتي لڙي ۾ اهي جي ڪتب ڪري ٿي.

ويهن صديءَ جو مکيه نثر نويس

جڏهن اوسر جي ادبي شروعات جو ذڪر ڪندي، ڪن سنڌي لکڪن کيس ”اڙهي سنڌي نثر نويس“ يا سنڌي ساهت جي ”پڙهڻ جو پڙهڻ“ سڏيو آهي. منهنجي ويچار ۾ سنڌي نثر جي اوسر کي ڏانن ۾ رکندي، جڏهن کي اهي صفحن ڏيڻ بلڪل غلط آهي. حقيقت ۾ هو موجوده صديءَ جي پهرئين اڌ واري دؤر جو مکيه نثر نويس آهي. هتي اهي ڳالھ کي چيو ڪرڻ غور واجب نه ٿيندو.

شائع ڪيا. ان طرح سنڌي لئڙ جي پڙهه اڻوڻهن صديءَ جي پئي اڏ ۾ وڌي ويئي. درسي ڪتابن ۽ سنڌي لئڙ جي ٻين ڪتابن لکي ٿيسار ڪرڻ ۾ اندر-ارام، اڏارام لالورداس (۱۸۳۳-۱۸۸۳) ۽ ڪهولرام سلامرءَ جي ادبي خدمتن کي ڪڏهن به وساري نٿو سگهجي. انهن ان کان سواءِ سائڊ اولراه (۱۸۳۸-۱۸۹۳) ۽ سائڊ هيرانند (۱۸۶۳-۱۸۹۳) جي شروعاتن کي به گهڻي اهميت آهي. حقيقت ۾ اهي ۽ ان زماني جا ٻيا لئڙ لويس ٿي سنڌي لئڙ جي پڙهه ٻڌندڙ يا اڻاڻي دؤر جا سنڌي لئڙ لويس آهن. اهو دؤر گذريل صديءَ جي آخر تائين هليو، جنهن ۾ اڃا به گهڻي ادب ميدان ۾ آيا. انهن ۾ سنڌي لئڙ کي اڻڻ ٿيندڙ چار ساهتيڪار مڪو. آهن: ڪروڙ، مل چنڊ مل ڪلماڻي (۱۸۴۴-۱۹۱۶) ميرزا قليچ بيگ (۱۸۵۳-۱۹۲۹)، راجرشي ٽارام گندوئل شاهي (۱۸۵۷-۱۹۲۷) ۽ ٻرمالند ميرارام (۱۸۶۰-۱۹۳۸). انهن کي ”سنڌي لئڙ جا چار گهوا“ سڏيو ويو آهي. منجهانئن ٻرمالند ميرارام جون اعليٰ درجي جي چون سڀ رچناتون ويهن صديءَ ۾ لکيل آهن.

سنڌي لئڙ جو ٻيو دؤر آهي ويهن صديءَ جي شروعات کان وٺي ۱۹۴۷ع تائين، جڏهن هن ملڪ کي آزادي حاصل ٿي. حقيقت ۾ نه چينمل لئڙي” پئي دؤر جي مڪو لئڙ لويس مان هڪ آهي. هن دؤر جا ٻيا مڪو لئڙ لويس آهن. ٻهروڻ، هرچند آڏواڻي (۱۸۷۵-۱۹۵۰)، هرچند موچند ڪر بخشاڻي (۱۸۶۳-۱۹۴۷) ۽ لالچند امر ٽالوڻل جڳتيالائي (۱۸۸۵-۱۹۵۴). انهن چئي ٻنهي دؤر جي سنڌي ساهتيڪار ٿي آيت ٻياپ هئي آهي. رشتو، اوليءَ لڙي ۽ ٻارن جي لفظن کان، انهن چئي ساهتيڪارن

جون شهرتون، سنڌي اثر کي وڌائڻ. ويجهائڻ، -ڌارڻ.
-سوارڻ جي ڏس ۾ نوائيس اُهميس پريون آهن.

جمنل جون رچنائون

جمنل جي -سن جو لاڙو لنڊي هوندي کان ئي پڄڻ.
ڪمري ۽ جدا جدا ڌرم جي متن جو اڀياس ڪرڻ طرف
هئو. پر اهو خاطريءَ سان چئي نٿو سگهجي ته هن پنهنجي
لا-ڪواي جهوت ۽ ما-عريءَ واري زماني ۾ ا-ڪجهه
لکيو يا نه؟ سندس آڳاٽي ۾ آڳاٽيون لکڻيون، جيڪي
ڪتابي صورت ۾ شايع ٿيل اسان تائين پهتوون آهن،
اهي ويهن صديءَ جي اڳي ڏهاڪي جون آهن. لائونڊ
چيٽيل، جيڪو جمنل جو -هر عمر هئو، تنهن -جون
لکڻيون - ”هر مڪيءَ جا“ ۽ ”چورف جو چنڊ“، ويهن
صديءَ جي -هر تنهن ڏهاڪي جون رچنائون آهن. (۱) ان
ڪري ممڪن آهي ته جمنل جو نه ان زماني ۾ لکڻ طرف
چاهه پيدا ٿيو هجي.

-سن ۱۹۱۴ جي شروعات ڌاري ئي جمنل، پنهنجي
گهري -اليءَ ۽ عزيز لائونڊ جي مدد سان ۽ ڪن سگهين
-ان جي -هڪار سان ”سنڌي ساهت سوسائٽي“
ٺاهي هڪ -سٺا جو بنياد وڌو. ان طرفان هر هڪ مهمي
هڪ لنڊو معماري ڪتاب شايع ڪرڻ جي شروعات
ڪئي وئي. ان سلسلي ۾ پهرئين -ال ۾ ئي جمنل پنهنجا
ٽي ڪتاب ڇپائي ظاهر ڪيا: (۱) هر راجهر ۽ -مون

۱- ”هر مڪيءَ جا“ ۱۹۱۴ کان اول ڏي. -سن ڪاليج
مسئلويءَ ۾ ۽ ”چورف جو چنڊ“ -سن ۱۹۰۴ ڌاري
سر سوالي -نظرن ۾ ڇپا هئا.

گندري (۲) مهاڀاري لڙائي (۳) ڀائي ڪلاچند. پورٽون ڪتاب سنڌي لوڪ ڪهاڻن تي آهي، نه پورو ڪتاب - ماسي ۽ سماجي مسئلن سان واسطو رکي ٿو. نئون ڪتاب ۾ صوفي صفت ڀائي ڪلاچند جي جهولي ۽ سندس ڪلام ڏنل آهن. اهي ٽيئي وڏا آهن، جن تي اڳتي هلي ڄمڻل ٻيا به گهڻي ڪتاب لکيا آهن. ٻين لفظن ۾ انهن چئجي ته اهي ٽيئي ڄمڻل جا ٻارا موضوع هئا.

سنه ۱۹۱۷ع ۾ ڄمڻل ”هندراسي“ اخبار شروع ڪئي. پوءِ نه سندس قلمي گهڙو ڏينهن ڏينهن ٿيو رفتار سان ڊروڙ لڳو. هو هڪ ساهي ۽ بي ڊاڍ لوڪ هئو. ڪهڙو به ٿيندو يا سرڪاري عهدار جو نه هجي، ڄمڻل پاڪل رک. رڪا نه ڪندو هئو. بس، مولعو ملندي ئي هو ڪنهن جي به ٽڪ مان ور لاهڻ ۾ ويڙهي ٿو. ڪاٺي کي ڪاٺو ڪولڻ ڪو ڪانس سڳي. سندس لکڻ جو آڇو نوع عمر ۾ قائم رهيو. انهيءَ هفت ڪري کيس ڄمڻ جي سزا نه پوڳي ٿي، نه ڪنهن سان ڊو-ٽائو ٿيو نه وڃائي ويٺو. انهن چئجي ته ڄمڻل سنڌي اخبار نويسيءَ کي اها رات ڏسي ته جيڪي مڙس ڪهي، اهو ڪنهن به ڊپ ڊاء ڪانسواءِ ايمانداريءَ سان ظاهر ڪهي. سياسي ۽ سماج تي لکندڙ ڪرڻ وقت ڄمڻل جي هميشه اهائي همارو رهي.

ڄمڻل نه ڄمڻل مکيه طور اخبارن ۽ مفازن ۾ لکندو رهيو، جتي مقرر وقت اندر وڃڻا لکي ڏيڻ ۽ شايع ڪرڻ جو گهڻو ڌيان رکڻو پوندو آهي، انهيءَ ڪري هو پنهنجيءَ وليءَ کي سمجھائڻ، سڌارڻ ۽ لوي. لاهي گهڻو ڪرڻ طرف ڌيان ڏيئي نه سگهندو هئو. اهو ئي سبب آهي جو

سندس لکڻي ۽ ۾ ڪن ڪن هنڌن تي جهڙن ۽ وياڪڙن جون غلطيون رهجي ويون آهن. ڇوڪل جي پراي، ڳالهائڻ پولهائڻ ۾ استعمال ٿيندڙ عام ٻه سڌي آهي، جنهن ۾ سهاروڪتا ۽ رواني جا ڪي سمايل آهن.

ڪتابي صورت ۾ ڇوڪل جون جهڪي وڃڻائون حاصل ٿي سگهجن آهن، انهن جو تعداد سٺ کن آهي. انهن کي مکيه طور هن ريت ورهائي سگهجي ٿو:-

(۱) اصاوڪيون وڃڻائون: رشم جي لحاظ کان آهي هومت ٽال قسمن جون آهن:-

(الف) شاه لطيف، سچل، سامي، ٻين صوفي ڌرواڻن، سندن ۽ ٻڌڻن جي جهڙن ۽ ڪلام جو اُپاس. (جهڙن ۽ - شاه جون آکاڻيون، - چل سرمست، ٻائي ڪلاچند).

(ب) لئساڻي ۽ اُپنڊن جي فلاسافي (پگوت ڪمٽا، راج گمان، وغيره) ۽ جدا جدا ڌرمين جي واقفيت (جهڙن ۽ سمان ڌرم، اسلام، وغيره).

(ب) -يا-ي ۽ -ماجي سٺا (ساميواد، مهاپاري ٺاڻي)

(پ) يادگيرتون (ٽرنگ جو امرت)

(پ) ڪهاڻيون (چمڙا پوش جون آکاڻيون)

(۲) ٽي جما ۽ اختصار

(الف) ڌرمي اُپتائون، اُوتارون، فلاسافن جا جهڙن جهڙو

۽ سڌي، ٻيهر اُپنڊن، پورب جوئي، شري ڪرشن

(ب) لئساڻي ۽ ڪمٽا سڌاڻي ۽ فلاسافي (اُپنڊن گمان،

اور جي آکاڻي، آند ڌر ٻار، وغيره)

(ب) ٻار ۽ پڙهڻي پڙهڻ جي عهدن ڪتابن جا

ٽرجمو ۽ لنڊا ڪيل روپ. (همليت، فائوسٽ، مونارادا،

ٻال هٽا، وغيره)

انهن ڪالوا ڇيٺل انگريزيءَ ۾ ا. سنڌ جي تاريخ ۽ سنڌ جي صوفين، سنڌي ساهتہ ۽ سڀيتا بابت تفصيلي ڪتاب لکي، غير سنڌين اڳيان سنڌي ساهتہ کي پوڄاڻو آهي. سندس رچيل ڪجهه نظم به مان ٿا، جن ۾ هن ”گلراج“ نالي ڪتب آندو آهي، جيڪو ڪاراجاڻي جو اندو روپ آهي.

ڇيٺل: هڪ مضمون نويس ۽ نقاد

ڇيٺل جي اصولن ۾ چيٺاڻن تي ڇڏڻ نظر ڏوڙائجي آئي، انهن هڪدم ظاهر ٿي پوي ٿو ته هو مکيه طور هڪ مضمون نويس ۽ اوجھ آهي. هن ”ڇوڙا پوڄاڻو“ ۾ انهن آکاڻين کي لکي انسان جي شاخ ۾ اڃا طبع آزمائي ڪئي آهي. پر انهن ۾ هو ڪامياب ثابت نه ٿيو آهي. سندس لکيل اهي آکاڻيون حيدرآبادي هندو عامان ۽ پاٽوهندن جي مشوشتي جهڙن تي ٻڌل آهن، جن ۾ هن سماجڪ ڪرسمس جي اوکڙو ڪتب آهي ۽ سماج کي سڌارڻ لاءِ ويچار ظاهر ڪيا آهن. ان فعال ڌان لاءِ حقيقي حثيت ڏيکاري. واريون آکاڻيون آهن. پر انهن ۾ ڇيٺل جو مضمون نويس وارو ۽ ابتدائي ڏيندڙ سماج. سڌارڪ وارو روپ گهڻو غالب ٿيڻي واري آهي. انهيءَ ڪري ڪهاڻي. ڪلا جي خيال کان لاءِ مضمون رچناون ٻڌجي نه سگهون آهن.

مهمجي ويچار ۾ ڇيٺل پوسرام سنڌي ساهتہ ۾ هڪ اڻڄ ڊر جي مضمون نويس جي روپ ۾ اڳري آيو آهي. ان شاخ ۾ ٻيٽ-سندس گهڻا مضمون ويچار. پر ڏان آهن، جن ۾ هو نسب. گمان، لباسانيءَ ۽ الجھ الجھ ڏورن جي اصرارن کي سلسل سنڌي ٻوليءَ ۾ سمجهائڻ ۾ ڪامياب

ٿيو آهي. ان زماني ۾ جڏهن سنڌي لفظ آڃا پنجاهه ست
سالن جو مس ٿيو هئو، تڏهن جرنل ڀرڙوڻ وڃڻ تي
ظاهر ڪرڻ لاءِ ڪيترن هنڌن تي لفظ لوان اصطلاح ۽ لفظ
گهڙي ڪتب آندا آهن. سنڌي لفظ جي وڪاس پر اڃا
سنڌس وڏي خدمت ٿيڪي.

مضمونن جي ڪم ۾ به جرنل جو اعليٰ ۽ ڪامياب
روپ اسان کي ٿيندي. مضمونن ۾ ماني ٿيو. هو پنهنجي
دور جي ادبي سطح وارن نقادن مان هڪ آهي. جرنل
جي انشود يا آلوچا جي مکيه خوبي آهي، اها ئي اڻڪ
ڊوڪ ڪري، ڪنهن ويچار کي چٽي طرح سولي ۽ سولي
۾ سمجهاڻي. سنڌس آلوچا جي ٻي خوبي آهي معاشي
اڀياس. مثال طور، شاه لطيف جي ڪلام کي سمجهاڻدي،
جرنل نه فقط هنن ٻولين جي شاعرن جا نظر کڻي هيئن جو
لکي ٿو، بلڪه هنن ٻولين جي شاعرن کي ڪڏهن ڪڏهن
اڏام ۽ هن جي لفظن کان شعر جي خوبي ڏيکاري، هن شاعرن
جي شعر سان پيٽ به ڪري ٿو. ان ڏس ۾ سنڌس اڀياس
جو دائرو نهايت وسيع آهي. اتي هو فارسي جي هن ٻولين
جي صوفين سان گڏوگڏ، ايران ۽ عرب جي صوفين جو
ڪلام به ڪري ٿو ته انگريزيءَ جي شاعرن (شڪسپيئر،
شيلي، وڊس ورڊ) جي شعرا مان به هن بهتري مثال سامهون
رکي ٿو. ٿوري ۾ چئجي ته هن ۽ ماڻه جو معاشي
مطالعو (Comparative Study) جرنل جي آلوچا جي مکيه
خاصيت آهي. ”شاهه جي آکاڻين جي سمجهاڻي“ ۽ ”ٻول
سرمهه“ جرنل جي آلوچا جا عمدا مثال آهن.
جرنل جي ٿيندي جو ٻيو سولو مثال آهي. ڊاڪٽر
هراچند موٽي ڪر ٻيڙيءَ جي مرثي ڪيل ”شاهه جو

لاهي ۽ واد وواد مان ان دڙو جي ادبي شماس جي ٻي-
 ٻي ۽ ٻاٽ جاڻ ماري ٿي. پورو مل جو وڏو شروع ۾
 ڊاڪٽر گربخشاڻي ۽ ٻي طرف ورتو، خاص ڪري لاهي ۽ لاء
 نه معان هو دل - شڪستو آي، ٻين ٻاڳن کي شايع ڪرڻ
 جو خيال ٿي نه لاهي ڇڏي، تنهن هوندي به ٻوڏ ۽ ۱۹۳۸
 ڌاري ”سندو“ ۽ ٻين ڪن اخبارن ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻي ۽
 جي غلطيون ڪي ٻي ظاهر ڪري ڏيکاريا آهن. ڄمڻ جي
 لاهي ۽ سڀني آڻوچا چيو اهو رتوچو لکيو، ڇو ٻوڏ
 گربخشاڻي ۽ قبول ڪيو نه هن جوڪي ٻي ڌار ٻوڏ ڪلام
 لکي، شاه جي رسالي مان ڪڍي ڇڏيا آهن، اهي هو
 آخر ۾ گڏ ڪري هڪ الڳ ڪتاب جي صورت ۾ ڏيندو،
 ڄمڻ پڙهندڙ انهن جو به مطالعو ڪري سگهن. هن ”شاه
 جو رسالو“ (جلد ٻيو) جي مندر ۾ لکيو آهي ته ”ڌار ٻوڏ
 ڪلام، جو شاه صاحب جي ڊچ ڪلام کان ڇڻي ڌار ڪيو
 ويو آهي، سو ان اُهو آهي ته ضميمه طور جدا ڇپائي
 پڌرو ڪيو ويندو ته ٻي نه اهو به سڌي شعر ڇو هڪ
 خلاصو ڪتاب لکڻ ۾ آيو.“

ڄمڻ پڙهندڙ سڀ دليل ٻوڏ هڪ ڇو لڙي ۽ جي ڊوڊ
 ۾ ڇپائي ظاهر ڪيا. اهي پڙهڻ بعد مون ڏٺو ته برابر
 سندس دليلن ۾ ڊڙن آهي. گربخشاڻي ۽ ڇوڪي ٻي ڊوڏ
 ڪيا هئا، انهن لاءِ هو ٽپي بخش لاهيون پوڄا ڪري
 سگهيو هئو. اهو ادبي بيم ۽ سڌي آڻوچا جو ڪندو مثال
 آهي. افسوس ته اهو جدا جدا مفزلسن ۾ قسطن ۾ ڇپيل
 آهي ۽ هن وقت لاپاپ آهي. جيڪڏهن اهي سڀ ٻوڏ
 گڏ ڪري، بيم کي ترتيب وار ٻوڏي شايع ڪجي، ته
 اهو شاه جي ڪلام کي سمجهڻ ۾ به گهڻي قدر مدد ڪندو.

جمليل جي آلوچا جو ٻيو روپ اسان کي ٺڏهن ٿو
 ملي، جڏهن هن سنه ۱۹۳۰ ۾ ڊاڪٽر دائود پوٽي کي وٽ
 ڪئي. هو صاحب تعليم کائي جو ڊائريڪٽر هئو ۽ خواجه
 زمان لارويءَ جو سنڌي ڪلام ”آبيات سنڌي“ نالي
 سان، ڪراچيءَ مان سنه ۱۹۳۹ ۾ ڇپائي ظاهر ڪيو هئائين.
 اهو ڪتاب پڻ ا.ي. ۾ سنڌي پڙهندڙن شاگردن لاءِ
 درسي ڪتاب طور منظور ڪيو ويو هئو. جمليل جو مکيه
 اعتراض هو ته ان ۾ عربي - فارسي لفظن جي
 سمجهائيءَ ڏيندي استعمال ڪيا ويا آهن. ٻيو ته ڊاڪٽر
 دائود پوٽي مهاڳ ۾ تعصب وچان ڪي اهڙيون ڳالههون
 لکيون آهن، جهڙي همدو شاگردن لاءِ پڙهندڙن
 جي جذبات کي گهڻو ڏکڻين ٿيون. اها - موري اهو
 پوءِ نومبر ۱۹۳۰ ۾ ٻيا ڪيل ”سنڌي ساهت سڀا“ طرفان
 ڇپوڙيءَ جي صورت ۾ ڇپائي ظاهر ڪئي وئي. ان جو
 پراڻو دست جمليل پاڻ ۽ سيڪريٽري مولائي لهرام بدائي
 ٻڌيو. سڀا جا مقصد هئا - (۱) سنڌي ٻوليءَ ساهت (ادب)
 جي ترقي. (۲) لڳ ڀڳ سهارڪ سنڌيءَ کي ڦاٿر رکڻ.
 (۳) سنڌي سڀي (تهديب) جي کوجنا. ان سڀا
 طرفان پوءِ ٻيا ٻه پترا ڇپايا ويا، جن ۾ سنڌي ٻوليءَ جو
 روپ بدلائي عربي - فارسي ڪرڻ جي سخت مخالفت
 ڪئي وئي.

دائود پوٽي تعليمي ذاتي جي دائريڪٽر هئڻ جي
 حيثيت ۾ سنه ۱۹۳۰ ۾ اسان درسي ڪتاب تيار ڪرائي

سنڌي ساهت سڀا (پترو نمبر ۱) - ”سنڌي ٻوليءَ کي
 ڪيئن ٿو ٿيڻاڙو“ حيدرآباد سنڌ، ۲۰ نومبر ۱۹۳۰.

ڇپايا. انهن ۾ ڪيترن سنڌي لفظن جون ڇڏڻيون، عربي
-بول لفظن وارون رکيون ويون. ان سان گڏوگڏ ڊگھا
حرف علم لکڻ لاءِ اعرابون، حرف صحيح تي لڳائڻ
يا ”ي“ ۽ ”و“ تي لڳائڻ (جهڙن ۾ - ڪري - ڪري)
نرم - نرم ۽ نرم - نرم)، ان مسئلي کي کڻي عالمن
۾ اختلاف پيدا ٿي پيا. ڊاڪٽر دائود پوٽي انهن درسي
ڪتابن ۾ اصولڪو عربي - فارسي ٻولين وارو اعراب لڳائڻ
جو سرچھو استعمال ڪيو هئو. انهيءَ ئي ڄمئل ۽ ٻن
سنڌي عالمن اعتراض ورتو ته ان وقت سنڌي ٻوليءَ جو
روپ ڄاڻي وائي بدلائي، عربي فارسيءَ وارو ڪو به
وڃي. ادبي نمونو ۽ پاشا وگيان جي خيال کان پڻ، ڄمئل
جو شروع ڪيل اهو بھت گھڻي اهميت رکي ٿو.

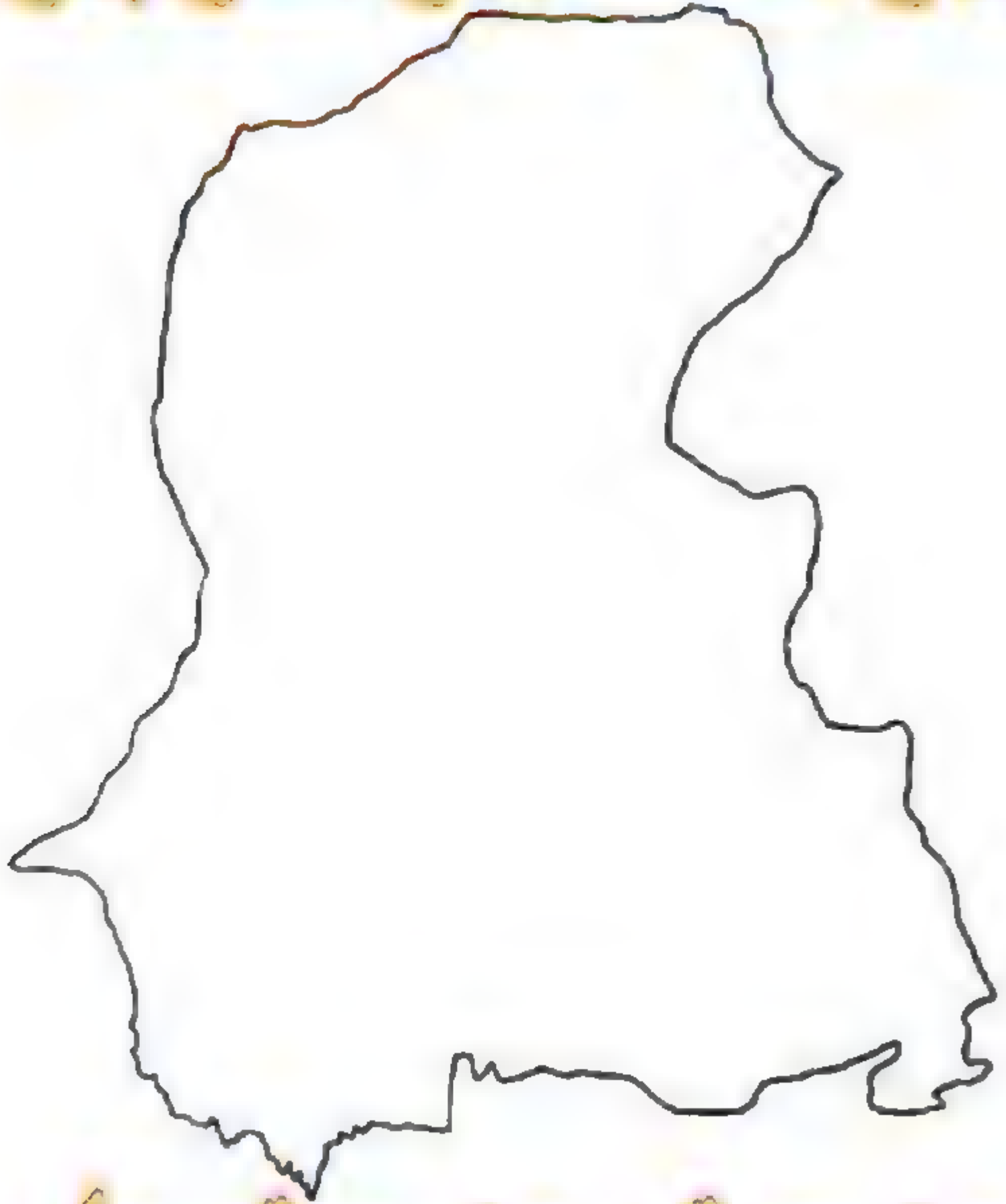
ٿوري ۾ چئجي ته اهو زمانو اُڀرڻ، جنهن ۾ ڄمئل
ادبي مسئلن کي کڻي، انهن ئي گھڻن بھت ڪيو ۽ هڪ
اعليٰ درجي جي اڀرڻ جي روپ ۾ پاڻ کي ثابت ڪيو.
سنڌي ٻوليءَ جي ستاري ۽ واڌاري لاءِ ڄمئل جون
اهي ڪوششون نهايت اهم آهن.

ڄمئل جون ٻيون ادبي ڪوششون

سنڌي ساهت جي ڪيترن ڄمئل پرام جا ٻيا مک.
ڪم آهن: (۱) - هڪاري معي تي سنڌي ساهت سوسائٽي
ٻڌا ڪرڻ، جنهن ۾ لالچند ۽ ٻيا سندس ٻالهن ٻولي هئا.
(۲) ڪتابي سلسلا شروع ڪرڻ. هن ۱۹۲۲ ۾ ٿي ڪتابي
سلسلا شروع ڪيا. انهن سنڌي لکڻين، شعرو ۽
ساهت مالا ۽ پرهم وديا مالا. انهن جي ذريعي هن سنڌي
عوام ۾ نه فقط فلاسافي ۽ نياسافي جهڙن ڳوڙهن وڻهن تي

ڪتابن پڙهڻ جو چاهه پيدا ڪيو، پر ان سان گذر گذ ڪرڻ
 جدا جدا ڀولن جي ساهتيءَ ۾ ملندڙ شاهڪار رچنائون طرف
 نه ڏيان ڇڪايو. ڄمڻ لاءِ ڪرڻ ۽ وڌڻ ڪتابن
 جو اٽل ڪري انحصار تمام ڪرڻ جو نه اٽل ڏانءُ هئو.
 ان جي ذريعي هڪ اصول ڪم رچنائون جو ساءُ، سنڌي
 ٻالڪن کي ڏيڻ ۾ گهڻو ڪامياب ٿيو. (۳) نوجوان ٻالڪن
 کي لکڻ لاءِ انساني ڏيڻ. ان ڏس ۾ هن منجهان ملڪاڻي،
 ابرارال هنگورائي، آساند ماموراءِ ۽ ٻين ڪيترن کي
 هٿايو. (۴) ساهت سڃاڻڻ لاءِ ڪري، سڃاڻڻ لاءِ،
 عام سنڌين ۾ ساهت پڙهڻ لاءِ سڃاڻي پيدا ڪرڻ.
 (۵) ساهت ۾ اخلاق ۽ اظهار جي ايمانداريءَ لاءِ شناس
 پيدا ڪرڻ. هن پنهنجي لکڻيءَ وسيلي ٻين ۾ اها پوڄهه
 پيدا ڪئي ته ليکڪ جيڪي محسوس ڪري ٿو، انهيءَ
 کي ڪنهن به ڊپ ڊاءِ کانسواءِ هر ٻي ڳالهه سان ظاهر
 ڪرڻ جي همت نه ٿا ڏين. (۶) ڄمڻ لاءِ، معنيٰ
 جو هڪ ساهت، جيئن جي ٻالائيءَ ۽ لکڻيءَ جو مال ٿي
 آهي. انهيءَ ڪري اديب کي ڪورجي نه پنهنجي نام
 ذريعي هر مظلوم، هارين - لارين، جي حق ۾ آواز پيدا
 ڪري ۽ سماج مان ڪريجن کي پاڙون پٽي ڪڍڻ جي
 ڪوشش ڪري.

جيئي سنڌ جيئي سنڌي ٻولي

جيئي سنڌ جيئي سنڌي ٻولي

جيمئل جي ڄڻون جا اهم سال

- ۱۸۸۵ (آڪٽوبر) - جيمئل جو جنم
۱۹۰۲ - بمبئي يونيورسٽيءَ جو ميٽرڪيوليشن امتحان پاس
ڪيائين. (نولراءِ هيرانند الڪڊمي، حيدرآباد
سنڌ ۾ ٿاڻي تعليم پرائيائين).
۱۹۰۳ - نولراءِ هيرانند الڪڊمي ۾ ماستري شروع ڪيائين.
۱۹۰۶ - ڌاري جيمئل، ٻائي ڪلاچند جي دور ۾ ٿي
ڇاڏي ڪئي.
۱۹۰۸ - پهرئين سالڪ راڌي ۾ جنم ٿيو.
۱۹۱۰ - جيمئل ڪراچيءَ جي ”مدرسه الاسلام“ ۾ ماستر
هئو. ان سال کيس پٽ ڄائو، جنهن جو نالو موهن
رڪيو ويو.
۱۹۱۱ - نيو هاءِ اسڪول ڪراچيءَ ۾ هيڊ ماستريءَ جي
عهدي تي هئو. اتان جيمئل استعفا ڏني.
۱۹۱۲ - جيمئل کي ڏي ڇاڻي، جهمڻو نالو هري رڪيو ويو.
۱۹۱۳ - ڪراچيءَ ۾ آل انڊيا ڪانگريس جي ڪانفرنس
ٿي، جنهن ۾ جيمئل به حصو ورتو. ان دؤر ۾ ئي
هر لوڪ مائه. ٿلڪ ۽ اٽلي بيمب جي اُتر ۾ پٽ
سمب ۾ ڄمائي. ان حصو وارا لڳو.

۱۹۱۶- جوئل پنهنجي مائٽي لالچند جهڙائيءَ ۽ ٻين سان گڏ، سهڪاري معي ئي حيدرآباد سنڌ ۾ ”سنڌي ساهت سوسائٽي“ ٻڌايو. ٽي سال کن پوءِ انهيءَ طرفان ماهوار ڪتابن جو ايڊيٽر هئو. ٻي ڀيرو جهانيءَ ۽ مهم ۾ جو پڻ لالچند جهڙائيءَ ڪيو. هن سال جوئل کي ٻيو ڀيرو ڄاڻو، جنهن جو نالو رابرٽ وڌو.

۱۹۱۶- اپريل ۾ لارڪ مائٽي لک پوڻا ۾ ”لڏيان هوم رول ليگ“ ٻڌايو. سڀني ۾ انهي پيڙهه ”آل لڏيان هوم رول ليگ“ جو پڻ ڪلڪتي ۾ وڌو. ۱۹۱۷- انهي پيڙهه حيدرآباد ۾ سنڌ ائسبل ڪاليج جو بنياد وڌو، جنهن ۾ جوئل سندس سالي هئو. انهيءَ سال ۾، پهرين جولاءِ کان جوئل، حيدرآباد سنڌ سان روزاني سنڌي اخبار ”هند واسي“ نالي سان شروع ڪئي. انهيءَ جو مقصد هئو سنڌ ۾ انهي پيڙهه جي سياسي ويچار ڌارا ۽ لاسانيءَ جو ٺهلاءُ ڪرڻ. ان ۾ ادبي ليک ۽ شاعري پڻ هئا. ان سال سنڌ ۾ ”آل لڏيان هوم رول ليگ“ جي شاعريءَ جي وڌيڪ.

۱۹۱۹- پندرهن مارچ تي دولت الڪٽ پاس ڪيو ويو. ان جي خلاف ٽيهن مارچ تي دهليءَ ۾ سوامي شرڏانڊ جي اڳواڻيءَ ۾ هڪ نڪرڪ شروع ڪيو ويو. جنهن اپريل تي مهاتما گانڌيءَ ان الڪٽ خلاف ڪاڇل جو سنڌ ڏٺو. ٽيهن اپريل تي امرتسر ۾ چلمان والا باغ ۾ برطانوي فوجن، ٻيگناهه ڀارتو-هن جو لعل - عام ڪيو - ورهين معي ئي جهاني کي

هندواسيء ۾ سمواڊڪي ليکڪ لکڻ جي ڪري
گرفتار ڪيو ويو.

۱۹۲۰- ڄمڻ لڳي گرفتاريءَ بعد چترامڊاس، گهڻن ڀاڱن
شوداساڻيءَ ۽ چوتلرام گڏوڻيءَ هندواسيءَ جون
واڳون سماليون هيون. هن سال ۾ هن اخبار جو
نالو بدلائي ”پارٿواسي“ رکيو. هن سال جي
آخر ڌاري ڄمڻ لڳي ڄمڻ مان آزاد ڪيو ويو.

۱۹۲۱- ڄمڻ لڳي پارٿواسيءَ جون واڳون ورتيون ۴-۵-۱۹۲۵
تائين ان کي باقاعدي هلائيندو رهيو. جنوريءَ کان
وٺي ڄمڻ لڳي ”روح رهاڻ“ نالي سان ماهوار
مڙس ۾ شروع ڪئي، جنهن جو مقصد هندواسيءَ
جو پرچار ڪرڻ هو. سن ۱۹۴۳ تائين اها مڙس
ملائي شايع ٿيندي رهي، پوءِ ۲ سال کن بند
رهي. سن ۱۹۴۷ ۾ ڄمڻ لڳي اها وري جاري ڪئي.
ڪجهه پرچا لکڪا مس ۾ وري ملڪ جي ورهاڱي
سببان اها ڪيس بند ڪرڻي پئي. ڄمڻ جي پٽ
رام ۽ سندس گهر واريءَ (ڌاريءَ) پيءيءَ سان
آڪٽوبر ۱۹۵۴ ۾ ”روح رهاڻ“ ماهوار شروع
ڪئي، پر ان جا پنج - ڇهه پرچا مس شايع ٿيا.

۱۹۲۲- ”نئين سنڌي لئبروري“ نالي سان ڄمڻ
سنڌيءَ ۾ معياري ڪتاب شايع ڪرڻ شروع ڪيا.
ان سلسلي جو پهريون ڪتاب آهي ”شاهه جون
آکاڻيون“ ڏاڳر پهريون. هن سال ۾ ڄمڻ لڳي
عمدو ساهت مالا ۽ ”پرهرو ديا مالا“ نالي
سان ۲ ٻيا به ڪتابي سلسلا جاري ڪيا.

۱۹۲۳- هيدرآباد ۾ راميندر لائبريريءَ ڪتب خانو

ڪئي ويئي. اهي ۽ ٻيا وڃهندڙن ۾ ڄمڻ
۽ مڪمل ڪندڙ هئو. هنن ڪن ٽائڪن ۾ ٻڌاڻ
۽ ڊول ادا ڪيو.

۱۹۲۲- هن سال جنوريءَ ۾ ڄمڻ، گريغاليءَ جي مرتب
ڪيل ”شاهه جو رسالو“ (پاڻو پوريون) تي
بصيرت شروع ڪيو.

۱۹۲۹- ڄمڻ ”سندھ هيرلڊ“ نالي سان ڪراچيءَ مان
هفتيوار اخبار شروع ڪئي. اهي ۽ ٻيا گڏ ڪرڻا لڌاس
ليڪراڇ جي جاري ڪيل ”پرگاش“ سنڌي اخبار
جو پڻ سمجهڻ ڪرڻ لڳو، جنهن ۾ لاهندڙ ڄڻيائي
گڏ هوس.

۱۹۳۱- ڄمڻ عسڪار پور ۾ سنڌي ساهت ڪالغرس گهرائي.
هن سال کان وٺي ”سنڌ هيرلڊ“ جو سنڌي روزاني
اخبار جي روپ ۾ به ايڊيشن ڪرڻ لڳو. اها
اخبار ۱۹۳۲ ۾ بند ٿي ويئي، ڇاڪاڻ ته سرڪار
پر تشنگ پريس ضبط ڪري، لٽام ڪئي.

۱۹۳۳- هن سال ڄمڻ، سنڌ لئنگئيج ڪاليج حيدرآباد ۾
سنڌيءَ جو پروفيسر مقرر ٿيو. ان ڪاليج ۾ هن
۱۹۴۱ ٽائيم پاڙ هو. ان دوران پڻ هو سياسي ۽
سماجي ڪمن ۾ مشغول رهيو. هارين - ٽارين جي
بهروڊيءَ لاءِ لڙڻ، بمبئيءَ کان سنڌ ڇڏڻ ڪرڻ
جي گهر ڪرڻ، سوديشي هلچل ۽ ٿاڻا-ٿاڻيڪل
سوسائٽيءَ جو ڪم سنڌالڻ، - سندس مڪمل ڪم هئا.
۲۳-۱۹۳۳ ڌاري ”سندھ ٽري“ هفتيوار اخبار جو
پڻ آئري سمجهڻ ڪيو.

۱۹۲۶- ڄمڻ لاءِ جي ڀت رام جي شادي، لالچند ڄڻيائيءَ جي ڌيءَ ڏيويءَ سان ٿي.

۱۹۳۰- ڄمڻ سنڌي ٻوليءَ جو ليکڪ روبرو قائم ڪرڻ لاءِ آواز اٿاريو ۽ دائود پوٽي ڌرمسي ڪتابن ۽ اعرابن جو چمڪو عربي ٻوليءَ وارو طريقو اپنائيو هئو، ان جي خلاف هلچل هلائي. ۹ نومبر ۱۹۳۰ ۾ حيدرآباد ۾ ”سنڌي ساهت سڀا“ کولي وئي، جنهنجو پريزيڊنٽ ڄمڻ ۽ سيڪريٽري مولائي لهرام بٽائي هئا. ان سڀا طرفان پيرا جهاني ورهاڻا ويا. غلام مرتضيٰ سيد ”سنڌ يونيورسٽي“ پراڻا ڪرڻ لاءِ هڪ ڪاميٽي مقرر ڪئي هئي. ان ۾ ڄمڻ پيرسرام ۽ ميمبر هئو. ان ڪاميٽيءَ جدا جدا يونيورسٽين جي سرشنجي جو اڀياس ڪرڻ لاءِ ٽن سال پيارهه جو دؤر وڪيو هئو.

۱۹۴۱- ڄمڻ ڪراچيءَ ۾ سنڌي ساهت ڪانفرنس گهرائي، جنهنجو سڀاڻي ڪنوينشن پيرس هئو. هن ڪانفرنس ۾ سنڌيءَ جو سڀاويڪ روبرو لهرائي، ان کي عربي ڄاڻو بڻرائڻ جي سخت مخالفت ڪئي وئي. جي. ايم. سيد، سنڌ سرڪار جي تعليمي وزير، سرڪار طرفان ”سنڌي ادب (ساهت) لاءِ مرڪزي صلاحڪار ڪاميٽي“ پراڻا ڪئي، جنهن ۾ هن ڄمڻ کي ۹ ميمبر طور ڪيو.

۱۹۴۳- شري سرسوتي پريشد حيدرآباد طرفان وڪسرم سميت ۹ هزار پورا ٿيڻ جي موقعي تي، حيدرآباد ۾ ”وڪسرم سڀا سيمينار“ ڪرڻ لاءِ هڪ ڪاميٽي ٺاهي وئي، جنهن ۾ ڄمڻ ۾ مڪرم ڪندڙ هئو.

۱۹۴۴- مارچ ۲۵ چئتي چنڊ کان وٺي ۳ اپريل تائين
 حيدرآباد ۾ وڪرم مها سيمين ڪيو ويو. ان ۾
 سنڌ ۾ ”وڪرم بولورسٽي“ بڻا ڪرڻ جو فيصلو
 آيو. ان بولورسٽي جو مقصد هئو، پارٽي
 سينڪرٽي ۽ سينڪرٽ پاشا ۽ ساھتہ جو سنڌ
 ۾ لھاءُ ڪرڻ. چينمل ان بولورسٽي جو سمورو
 سرشتو جوڙي تيار ڪيو. ان ۾ پنڊت ڪشنچند
 چئتي به چينمل سان ڪم ڪندڙن مان هڪ هئو.
 ۱۹۴۶- نومبر ۾ ڪراچي ۾ هندي ساھتہ سيمين آيو.
 ان ۾ سنڌالاجي جي آپاس لاءِ چينمل، ڪشنچند
 چئتي ۽ ٻين هڪ اڪادمي بڻا ڪرڻ جو
 فيصلو ڪيو.

۱۹۴۷- چوڏھين آگسٽ تي، پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ
 تي چينمل ڪراچي ۾ جناح جي آڇيان ۾ ”سنڌ
 هيرلڊ“ جو خاص پروڇو وڌي همدند سان شايع
 ڪيو. ان کان اڳر ئي سنڌ مان هندن جي لڏپلاڻ
 شروع ٿي وئي هئي. ان ئي چينمل ٻين ڪن
 سالن سان گڏ سنڌ جو دؤر ڪيو ۽ هندن کي
 سمجھايو ته اوهان پنهنجي ڄمڻ پونءِ وڌي نه وڃو.
 ان مقصد ۾ چينمل ڪامياب نه ٿيو. ملڪي بگڙيل
 حالتن کي ڏسي هو اداس ۽ بيمار ٿي پيو.

۱۹۴۸- مارچ ۾ چينمل جا سالي ڪمپوزيٽ جي حالت
 ۾ ڏوري ٻيٽي وٺي ويا. اتي سندس علاج چار
 وڪرو وٺو، پر ٿڪڻ ڪونه ٿيو.

۱۹۴۸- ۴۴ جون لاءِ ٿي رات جو ٽي - ٻي بجي کن ٻيٽي
 ۾ چينمل جو سر ڪراس ٿيو.

شاه جون آکاڻيون

(ڀاڱو ٻيون)

چيني سنڌ چيني سنڌي ٻولي

چيني سنڌ چيني سنڌي ٻولي

(1)

سوڻي ۽ ميهوار

”ڪيس نام لھال، پس ٿان پري آيو!“ ٺالو ٿي ڇڏيون
جو سهڻي، تنهنجي صورت ڇا هوندي! هئي سا ڏي ۽
ڪنهار جي، پر ڪنهار جي من و ڪا حسن جي بي نظير
خولي هئي! ڇڏن ٺالو سهڻا ٿي لاهيائين، ليئن سهڻي ۽
ڪا سهڻي گھاٽت ٿان گھڙيائين. ماءُ ڏي ۽ ڪنهن ٿي سمجهي،
پر آهيءَ ٺال ٿي پاليو، تنهن کيس پاليو ٺالو اهڙو نفوس ۽
ٺاڪ، جو سهڻي ۽ جا لڄڻ ۽ ڪنهن رڌڪه رائيءَ خوب صورت
جا آيا. ڪي چون ٿا ته، سهڻي، شاه جهان بادشاه جي ڏينهن
۾ ٿيلا ڪنهار جي گهر، پنجاب ۾ ڄائي هئي. ڪي چون ٿا
ته سهڻي سنڌ ۾ شهدادپور جي ٻي ۾ ڄائي هئي، جتان تنهن
دعوت سنڌو درياه ٿي وهيو، ڪي چون ٿا ته، سهڻي ۽ جي
ڳوٺ ۾، جناب ندي وٽندي هئي، جو ته پنجاب ۾ ڄائي
هئي. ڪي ته ڄائي، پر اتي ڄائي ۽ چول نهر جو هڪ
لفظ نوري جهڙو چئجي ته.

”پون سمجهي ماءُ پيءُ ڄاڻون“

پر هيءَ (عشق) حسن جي ڄاڻي.“

سهڻي اڃا ننڍي هئي ته تران شريف ۾ هي ويهي
هئي، شڪل ۽ لڄڻ ٻنهي ۾ رڌندي ويهي. چون ٿا ته

بخارا جو هڪ سردار هو، نالو هوس مرزا غاي بيگ.
 ناهريءَ ۾ هڪ چانس، جنهن کي عرش جي نعمت ڪري ئي
 سمجهائين. گريبان اهڙيءَ گريبان سان ڏنائينس، جو جوان
 سهڻو ۽ قابل هو. نالو هوس عزت بيگ. گهروءَ جي
 دل ۾ سفر جو شوق هو، سو گهمندي گهمندي اچي سهڻي
 جي ڳوٺ وٽ آيو. لڏيءَ جي ڀر تي آيو هئي، لهي آيو.
 ڪي چوڻ لڏا، هو عزت بيگ معينءَ پنجاه واريءَ هئي.
 جي ڳالهه وارو آهي، پر اسانجي سنڌ جي هئيءَ جي
 آکاڻيءَ واري جوان جو نالو هو ساھڙ. شاھ صاحب اکر ساھڙ
 ڪر آندو آهي. ساھڙ معنيٰ هائو عام ريف ”دوست“ آهي،
 سو چئي هو سگهجي ته شاھ صاحب سچ ۽ سچ نالو ساھڙ ڪري
 ڪر آندو آهي، ڪن دوست ڪري ڪر آندو آهي.
 قصو ڪونه، هڪ سهڻي من موھڻي، ته هو ساھڙ مٽيار.
 ساھڙ موڪليو پنهنجي ماڻهوءَ کي ته وڃي ڪي ٿورا ٿارو
 شهر مان وٺي اچ، پر سهڻا وٺي اچ، ڪم به اينداسون.
 ماڻهوءَ ڇڏا ڪئي، معلوم ٿيس، ته ڪنهار ٻيا به گهڻا آهن،
 پر ٿا ڪنهار راه جا ٿارو ٺاهيندو آهي. هي ميان آيو ٿا
 وٺ. ڏٺائين ته ٻراڻا ٿانون جي صورت سهڻي هئي، پر
 بي جا انساني صورت گل شڪل موجود هئي، تنهن تي
 به نظر وڃي هن شخص جي ايتري. سهڻي ڀردي جي
 بدليل بلبل ڪانه هئي، پر آزاد هئي. سو ساھڙ جي ماڻهوءَ
 به ڏسي ورتي. ٿارو نه ڳڏائين، پر هن جي صورت جي
 شڪل به اکين ۾ جهري رکيائين. ساھڙ وٽ اچي صورت
 ۾ ٻي رهي رهيو. ڇوڪريئس ته ڪر خبر نه ڪهڙي مڙ ۾ آهن؟
 جي سهڻا جا ٻڌايان، صورت ڪا ڏي اکران جنهن ۾ ڪا
 گهٽتائي نه هجي. ڪا ڪماليت جي عوني اڪنهار جي

لائون سان گڏ موليٰ هيءَ به حسن چهرت جي ضرورت گهڙي
 رکي آهي. ساهڙ جي دل آئيني چوڻ لڳي. ٻيلا قسمت
 جي راند تي هينئر شروع ٿي. هي ٻار پنهنجي مائٽهه سان
 گڏجي، آڀر ڪنهار جي گهر، ڪنهار سندس نظير ڪئي.
 ساهڙ چوس واه جا پنهنجا لائون آهن، ٻيا به ڪنهن لائون
 جو ٿي ڪيائين، پر اکيون ڪنهن تي به پري نه رهي هيس،
 جا به ٻئي به وڏي هئي. هيٺيون اکيون هن به، هن جون
 اکيون هن به. مگر اکيون ٻياري هون. ڪنهار کي ڪل
 ڪانه پئي. هي سوداگر، ساهڙ جي حيران ٿي ويو
 آهي. هن ٻانور نه پنهنجي لائون تي عاشق ٿيو آهي. خبر
 هن لاءِ آهن ٿي ساهڙ ۽ ساهڙ جي سنگت شروع ٿي.
 ساهڙ به کڻي لڪ بڏي لائون وٺي ٿي، مگر اهو، پر دل
 هنجي ساهڙ جي ڪنول ٽپڻ ڪنهي رکي هئي. اڪائي ٿي
 چوي ته هن سوداگر حيران سڀ ٻيا ڪيائي ڇڏيا، هڙ به
 ڪجهه به نه پوئس. ڪنهار کي چيائين ته اصيل هيئن ڏک
 همدرو الم: ڏوڪڙ کڻي ويا، وطن دور ٿيو، هاڻ آڻ ٻيو
 ڪيڏانهن وڃان؟ مولڪي کڻي ٽيون ٻاڻ وٺ وهاڙ. آڻ
 پنهنجو ڪم ڪار ٻيو ڪندس، پنهنجون ڪارون موهون نه
 ٻيو چار بندس، ٽيون مولڪي هنن ساهڙ لائون لاهڻ جي
 به ترتيب ڏجان. ڪنهار دل به چيو ته لاهوڪو جوان،
 چڱن ماڻهن جو چوڪر مٿس ٿي ويو آهي. مولڪي به اڳ
 نه گهڙائي ورتاير اٿس، سو جي مون وٽ رهيو ته ٻاڻ
 چڱو. اها خبر ڪانه پيس ته مون جي هنجي ڏي، لائون
 وڪڻي ٻاڻ وٺ ڪئي، نه هن پنهنجي اماڻ، مالڪ ڏي.
 جي دل کسي ٻاڻ وٺ رکي آهي، ۽ انهيءَ مهين ۾ مست
 ٿي، ٿو مون، مٽ بهار بهي، به ٻئي ۽ ساهڙ پنهنجو ٻار

۱. اهڙي طرح رکيو هر جو عام کي ڪا ڪل ڪاڌ ڇڙي.
 هي ڏاڍا خوش ۽ مهيار وڻندو هو مڏهون ڄاڻيا. سڀئي
 آزاد ليکگر خوب گهمي ٿري، ڪڏهن لڏي جي ٿي،
 ڪڏهن سائون مڏالن ۾، ڪڏهن جهنگلن ۽ ٻين ۾.
 مهيار چيو: سڀئي کي آڏو ڏيکرو، سڀئي ڇو مهيار کي آڏو
 ڏيکري. قدرت ۽ قادر ٻنهي، هنن ٻن ڏانهن جو ڏاڍو
 ۽ هنن جو لڪاج به ٻيو. پر ڪنهار کي خبر ڪاڌ رهي.
 مهيار رهندو ڪنهار جي گهر هو، پر ”دست به ڪاڌ، دل
 به ٻار.“ ليک ڏانهن گذريا، ڪسوريءَ جي خوشيءَ ڪن
 ڳجهي رهي؟ تنهن عشق جي خوشيءَ ڪڏهن به ڳجهي
 رهي. اهو ڇاڻ سڙهن ۽ سائون کي ڀرڻ لڳا ته جوان مهيار
 ۽ سڀئي جي ڪا پريست آهي. ٻڌي مائٽن جو به ڪو سڪو
 ٿئي ٻيو. پر هڪ سڀئي ٻيو مهيار ۽ ٽيون مهيار جون مڏهون،
 چوڻون ”مڏهي مهيار جون دل اندر ڏولهون.“ مائٽن کي
 ڪاڌ ڪل ڪاڌ رهي. سڀئي مهيار تي مست آهي ۽ مهيار
 سڀئي تي مست. مڏهون قسم قسم جون، ڪاڌون،
 ڪڏيون، ڪڪرون، ڪڏهن ٻان ڄا چاڪو چرون،
 ڪڏهن ٻائيءَ جا ٿار ٿارن، ۽ مهيار جي سڏ تي جهٽن
 جهٽن ٻهون ڪر ڪٽن، تنهن ٽنهن سڀئيءَ جي من ۾ ٻهون
 مڏهون جون مڏهون آهن. ڏاڍو وڏو جو رعب ڏاڍا ٿون.
 سڀئيءَ جي مڏهن سان مڏهون ڏاڍي ٿي. ٻنهي چوڻدي
 هئي:

(۱) مڏهون ان مهيار جون الڳ سڀ ٻون

ڌڻون جي ڪرون ۾ مڏالن مڏهن

ڪٽر = ڪڏ ۽ چاڪو = ڪاڌ ۽ ڪڪرون = ڪلن

”ڪڙهو ٿم ڪوڙو، مون مهار من ۾“

سهڻي ويڙهيءَ جو مهار ڏسجي ويو. سا مادي هئي، دل ۾ آرام ڪرڻ رهيس، انهن تي بهڻي چوي ته ڪٿي ملان مهار ڪي. مهار ٿڌيءَ جي پيءَ ۾ وڃي رهيو هو. هيءَ سهڻي ٿڌيءَ تي بهڻو اکيون درياهه ۾ ٻاڙو رهندي هئي، جي آڱ ڪنهن درياهه جي ٻار وڃي مهار ڪي ملان!

(۱) ”ڪامان، پڇان، پڇران، اُرڪان ۽ پوان“

(۲) ”ڪامان، پڇان، پڇران، پڇان ۽ لوڇان“

تن ۾ نولس پڙينءَ جي، پڇان نه ٻاڻان.

(۳) ”ڪامان، پڇان، نه پوان، سڙان ساري رات“

سڙيون سڙيون سڙيون، پڇان آڱي رات.

شاهه لو چوي ته ”جنهن کي سڪ ساهڙ جي، تنهن پون مٽي پور“، سر سهڻيءَ جي من ۾ پورن مٽي پور پئي پيا! ڪڏهن ڏس نه پائيءَ تي پئي پھاري، ڪڏهن ڏس نه مهار جي وڃن ۽ پڇان کي پئي سنڀاري. وڃن کي ڳرائڙي ٻاڙو پئي سائڻ ڳالهون ڪري ۽ مهار کي پاد ڪري:

”گچيءَ ۾ ٻاڙو پالن وٺي روڊ وڃن سان“

”مٽيءَ مهار جي نرين چورن ڇاڪ“

انهيءَ جي اوطاق وڃڻ واجب مون پور“

سندس چپ ۾ مهار جون پادگيريون آهن چٽڪن ۽

چرڪ ٻوڙو پئي چوي:

نولس = لپ = سڙيون = اشارا، پادگيريون.

ڇاڪ = لپ.

هو سا ڪئن ڏم ڪي وائدي ۽ ٺهڻ زوريءَ -هڻيءَ جي
شادي ڪرائي. چون ٿا -هڻي گهڻائي ٿيڻي اچي،
اري، پر هنجو لڌاڄ ڏم سان زبردستيءَ ڪري ٻڌائون.
اٿين ٻڌ ٿو چوڻ ۾ اچي ته هڻي جهڙو ٻهڙو اڳي ئي
ساهڙ سان ٻڌل هو، ٺهڻيءَ ستر ۾ اٻڌي ڪا طاق هئي،
جو ڏم هڪڙو ڪو به شاديءَ جو حق ڪرڻ چڪي سگهيو.
ڏٺائون ته هيءَ بالڪل زبردستي ٺهڻيءَ آهي. -هڻيءَ چيس
ته آڏو ٺهڻيءَ زال ٿي ڪئن سگهنديس؟ مڙهڻو پٿار آهي
ميهار، آڏو ٺهڻيءَ ڪئن وهاڻ؟ ڏم ڏٺو ته هيءَ چوڪر ڪا
دواجي چوڪر ڪا آهي، پر ٺهڻيءَ ۾ طاق لڳس
ته ٺوڪي شرم ٿيو اچي ته.

”ڏهه ڏهه ٻهرا ڏانهن ۾، ڏي ڏوراهه ڏم“

پر -هڻي چوي ته

”عقل سڀ شرم، ٺهڻيءَ ٺهڻو ٺهڙو آ“

ڏم چويس ته ڇڏ ميهار ڪي، اٿئي ڪهڙو هو، ڏاڍو هو،
وڏو هليو، ته -هڻي چويس ته اها به ڪا ٺهڻي آهي،
مڙهڻو چور هٿ ٺو اڳيان آهي، پر من مڙهڻو هٿي آهي.
”ڏم ڏهه ٺهڻي ڪهڙو ٺهڻو ٺهڻو ٺهڻو“

ٺان ٺان جيءَ چاٻس، ملي جان ته ميهار ڪي.

”چون چوري آهيان، سڀ ٺي سڀهان ڪهڻ“

ساراڻا ساهڙ چار ڪي، ڏهه ڏهه ٻهرا ڏانهن“

طالب ته -هڻي وڃاري وڃي اٿئي، ساهڙ ڏاران

اڏواري. ”ساهڙ ڏاران -هڻي هڻي ٺان جهڪي زال.“

پر ۾ = پاڻو ۽ چوڻ = ٻاڏوڻين ۽ اڏواري = اڏواري،

مهر ۾

ڏم ڏلو نه هيءَ نه مڏهجي هڪ نه اچي ، تنهن به آخر
 ڇڏي ڏنس ، هيءَ ڏهندي ڏم جي گهر هئي ، پر نڪاح
 وڌو نالي جو پيو هوس ، اصل ۾ هيءَ هئي ميهار جي ، ۽
 ميهار هو هينجو . ميهار ويچارو به نهڪالي وٺي نڪتو هو ،
 تنهن کي به آرام ڪرڻ هوس . سو ڪر ويو ڪوڏ هينجو .
 لڏيءَ جي ٿي ۽ ٻوڏ ٻي ڏکائي وڃي رهيو . سهڻيءَ کي
 من ۾ ميهار ، نه ميهار جي من ۾ سهڻي : ” ٻن جي ميهار ،
 ٻن جي ميهار ” عشق گهڻي پڪوڙا اڏائي ڇاڻي ، سو
 هڪ پڪي آڻي ٻڌائين ته سهڻيءَ جي شادي ڏوريءَ ٿي
 وئي آهي ، پر سهڻي پاڪدامن وٺي آهي ، ۽ اهي ساڙ
 کي سڀاري . سڄي پريست گهڻي آيا ڇاڻي ا سهڻي ۽
 ميهار جي وچ ۾ درياه هو ، پر درياه مڏهجن کي ڇا ڪندا؟
 درياه ڇا چوڻ ۽ ڪن مڏهجن کي ڇا ڪندا؟ شاه ٿو
 چوي ته جي عشق جي ٿي ٿا ٿون ، نه ” ادي ٿا ٿو
 ٿي .

” چئڪي عشق جي آسائ ، سي داڙ ٻالن وڌي ”
 سو ميهار کي معاف ٿيو ته سهڻي بهادر هوندي آهي .
 ” سندر ڏم ڏهڪار ، هڏهين ڪونهي هڪي ” تنهن
 لياها موڪليا . سهڻيءَ پڻ جواب موڪليس ته ٿو ٿي
 مڏهجو پيار آهين ، هڪ آڻ ڏوريءَ چوڻ ٿي آهين ، هاڻ
 ڪو ٻلو ڪر نه گذارن . ميهار چوڻي موڪليس ته آڻ اڏي
 جو او رت ايندس . سهڻي ڏاڍي خوش ٿي ، ميهار کي
 هينون ليايو موڪليائين :

” ڏلي ٿو ڏهن ، ڪوڏ ڇاڻان ڪهڙا ٿران ،

اڌر = اڌه ، واڙ = لڏي ، واڻ ، پاڻي ، وڌي = هڪ وڌ

آلي. گهڙو هڪ ۾ ڪهائون. آلي درياھ آي. ڪاري پاڻ
لڳي پئي هئي. آهڙي جهڙي جهڪڻ ۽ بھاري ۾ ٻڏي
پڻ. هتي ۾ چيو ته دوست جي دولتي هڪ آهي، ۽ آڻ نه
وينداس ضرور.

”گهڙي گهڙو هڪ ڪري چيلهه ٻڏي ورتو،
منهنجو من بهار کي ٻار وڃي پرتو.“
رب کي ياد ڪري چيائون ”رام جي ڇو رنگ، الا
سي اڪارئون.“

هي خاوند، پروسوئي لون آهن، بهار وٽ نه ضرور
وينداس گهڙي پئي، انهيءَ لڳي ته پريان بهار جي دولتي
ڏٺائون، دل بلڪل پريس - و ويٺي ڪن ڪهيندي، ٻائي
لي لڙدي.

”هوءَ جا ٻري باهه مٽهه بهارن جي
آهنه بهن آهه، وڃي ڪن ڪهيندي.“

وڃي بهار کي ملي. بهار گد گد لي ويو. هتي اهو
هر رام جي اهنه ايندي هئي ۽ صبح کان گهڻو اهو وري
گهر اچي سمهي رهندي هئي. اهنه ۾ ڪجهه وقت گذريو.
هتي ۾ چوڻ ڪي ساهيڙيون هيون، جي سائس - جهون
هيون. ان کي منجهه ڏاڍو هٽائون. اهي سائس ڏانهن
ڪڍيون هيون ۽ ٻچن ڏانهن هڪس نه هتي ٻڌا. اهنه
۾ اهو بهي ساهيڙ چار ۾ ڏٺو ڇا آهي؟ اڪثري ڇڏهين هو
سائس اهڙيون رهائون ڪڍيون هيون، ڏهين هتي نه
ڪن واه جا اتر ڏيندي هئي:

(۱) گهر وٺيون گهڻا ڪريو، سائون سڱ. سوان
صوبت جا ساهيڙ جي، سا جي ڏلي آن
هوان نه پليو مان. گهڙو سڀ گهڻا ڪئي.

(۲) چيڏيون ڏٺيان جي، صورت ساهڙ ڄام جي

سڪ لي سيمون ڪمن ڪي، ڪالڏن پاسي ڪي
مُهائڻي اڳي، گهڙو سڀ گهڙا ڪڍي.

(۳) ڏٺي جن همڪار، صورت ساهڙ ڄام جي

سڪ لي سيمون ڪمن ڪي، ڀري ساڻ پٿار
گهڙيون گهرائڻ ڏار، ڪاهي سيمون ڪن ۾.

(۴) ساهڙ منهنجو سر ساهون، جي ڏو سو ساهي

سهر ڪمن سڪ لي، ور پاسو ڏيئي
مُهائڻي اڳي، گهڙو سڀ گهڙا ڪڍي.

(۵) جيڪي ڏاڍو مان، سو جي ڏاڍو چيڏين

گهر ڌرتي سان، هوند گهڻن گهري ڇڏيا.

چهارلس هڻي، پاڻي لڪو ٿو وهي ۽ ٿون ٿو ڇهن.

ڪمن ڪي؟ ٿن ڪي لي جواب ڏئي:

”ره ٿڪ راهڙ ٿڪ، جيتوڻيڪ ٿڪ لڙائي

جتي عيني عيني ڄو، سي عيني عيني“

ڏ ٿڌيون، جي راهڙ جي ٿڪ ٿڪي آهي، نه منهنجي

ٿڌين جي ڏ ڪا ٿڪ آهي ڏ! جن ڪي عيني لڳل آهي،

سي ٻاڪل خاص عيني آهي، ٿڪي ٿڪاڻن جو جهنگ

ڇا ڪندو.

”ڪنڊين ڪي، سڌ چوي، ڪمن جهانڊو جهنگ“

اي ساهون، ”گهڙا سي چڙها، انهن انهي

مٿي مٿي جهانڊو، ڏو ٿو ڏيئي.“

ڪجهه وقت خير جو گذريو، ٻوڏ ڪنهن وقت درياه

ڏ اچي چتر ٿيو، طرفان ڏ اچي لڳا، درياه ۾ اچي ڀرج

ڪالڏ = ڪٽ، ٻُڙس = گهرائڻ = گهرن کان.

ڇڙهي، سيءَ به اچي اوچتا شروع ٿيا. مطلب ته منڊ آبي
ڪا لري هئي. اڳي درياهه لوڙو سولو هو، پر هينئر به
عرب گجگوڙون ڪرڻ لڳو. هتي اهڙي وقت ڪوئن
مهيار کي مان وڃي! مهيار هو چڱو ڀلو ڪونه، نه جهنگو
بلڪه نه ڪامياب هتي هتي ٿئي ها. مهيار تي به ڀمار،
هتي هي درياهه ٽسيءَ هي عرب ٽسي مان ڪري
وهندي! ڪهڙي نه درياهه جي ان وقت مڙج هئي. ٽسي
دل ٽهڪيو وڃي. سو ڪهڙو هتي لفس ۽ ٽارڪ ڪاٻڊن
عربن اندر گهڙندي. هڪڙا ڪن، ٻيا واکهو، ٽيان طرفان:
”ڪرڙل ڪڙڇ ڪن گهٽا، چٽ ڏڙڪو منجهه درياهه.“

ان وقت درياهه جي دهشت، دور ۽ ڏور ڪم هئي
سگهي! ”چٽ هيٺ هلاچو.“ ”هي ڪن سولڊ جا
ماليدي دل ڏڙڪا.“ ڪن جا ڪڙڪا ٻيا ٻڌجن.

(۱) دهشت ڏور درياهه به، چٽ ستاڻا سيار

بيحد ٻاڳو بهر به، هيٺ لاک هزار

(۲) دهشت ڏور درياهه به، چٽ جانون جانورن

لڪو سڌو سِر جو، مٺ نه ملاحن

درندا درياهه به، واکا ڪم ورن

سڀا ٻڙا ٻار به، هليا هيٺ وڃن

ٿورو پيدا نه ٿئي، ٿورو منجهان ٿي

ڪو جو ٿور ڪن به، ويا ڪن ورن.

اهڙا دور ”ٿڙ ٿورون ٿي ٿي“ جا ٽسي به ڪن

ڪرڙل، ڪڙڇ = آواز، هل. هلاچو = ڪوڙ. ستاڻا = وڏا،

مضبوط، عربن لاءِ. سيار = ٻاڳ جا جانور. مٺ = مٺ.

درندا = ڏاڍو ڏاڍو.

-هتي ڏاي!

(۳) ”دهشت ڏور درياهه، جيتوڻيڪ تڏهون تڏهون

مڏهون مان ميهار ڪي، اهوڻ بڪارون

ساهر سهارون، اهرن لوڏي نه مران.“

دلي تي چڙهي علي وڙندي هئي، ڪنڌيءَ تي ميهار

جي دولهه جي آڱ جو چمڪو هن لاه رهيو هو، دلي

کي چرلدي هئي:-

”ڪنڌيءَ پاس ڪلا، درياهه دوست ميهار جا

پسي دور درياهه جو، دهلج ڪمر دلا

مڇا ڪا ڪلا، ساهر سمن جي ڪري.“

دلو ۽ پاڻ، جو نه خاص ڪري ان وقت نه نه ڪو

ملاح هو، لڪا ڪا مڪڙي هئي،

(۱) نه ملاح نه مڪڙي لڪي ٻڌون لوڙ

پاڻي پسي، لوڙ، -هتي، لڪي سهر جو.

سهيڙ جي سڪا اڳيان پاڻي اهر سهر جو چا نه پسي

ٿاڻن من لي آيا

(۲) پاڻي پسي، هڪ، -هتي، لڪي سهر جو

لوڙو ٻڌي لڪ، وڃي ڪن ڪوٺندي.

(۳) پسي دور درياهه جو، وڃان ڪن ڏلي

ڪاريءَ رات قريب ڏي، منجهان حب هلي

نه ڪنهن جهول جهلي، هلي سمن ٻڌي سڀي.

تڏهون = آڙ، چڪرون = مان = من = سمن = سڏ،

انهار = لڪ، چيلهه = سهارون = ساهر لاه، اڳيان لاه لاه

ڪٽل لوڏجي، ڏلي = وري، قريب = دوست.

(۴) ڪارا ڪُن، ڪاري لڪ، ڪارنهر ڪڙڪا،

مئي مئي مهراج ۾، اهن دُٻارا دڙڪا

ويندي ساڙ سامهان، ڏس جهول جهرڪا

کڙڪن جا ڪڙڪا، سولهان ٿيس سير ۾.

-هڻي- جي دل ۾ اهيءَ خوف جي وقت ۾ ا. ميهار

جا آواز ۾ کڙڪا پيا ياد ڀولدا هئا ته دل جهلي ويندي

هيءَ اهي کڙڪا سندس سولهان ٿيندا هئا.

هڪ ڏينهن -هڻي- ساڙي سان هيٺن رهائ ڪئي:

ساڙي - ميهڙو نه هيٺون ٿيو ڪدو وڃي، ٿون

ڪيئن هڙا دور ٿي سهي سگهن؟ هي هيٺ هئا ٻڌي

مهن جي نه جان ٿي وڃي.

-هڻي- "ارن" ۾ اربن مان، او ساڙ - ٿي ڪري،

جي نه گهڙان، وڙي وڃان، نه ڪا ساڙ سري"

-ساڙي- ڪاريءَ رات ڪن ۾، ڪهڙو الهي ڪم؟

معان جاڳي ٿي، ٻچي پاڙي وارون.

-هڻي- ٻچي پاڙي وارون، ڪو ڪريندو ٿي؟

هي هڙو ۽ چر، گهڙان ميهار ٿان.

-هڻي- اهي دل جي چو مان ٿي ساڙيءَ کي رائج.

-هڻي-:

راڳ

"وڙي ڪن واري، ميهڙو وڙي ماري،

دٻوڙي، ٻارو ميهڙي، ٻارو چالي ٿو چاري،

جهڙي ڪا ساڙ جي، سا ڪاهل گهر نه گهاري."

ڪارنهر = لڙڪ، ڪوڙڪا = دٻارا = ميهڙا. جهرڪا = لهرين

جا ڏڪا = کڙڪن = گهڙين.

سڄو اي سرليون نه

”چوئر جي هڪڪار، رُون، موني هئي

دولهنه پاسي دوست جي گهاريان سڀ چماره

پو سندس چوئي لي وريو لي موني اچان، نه نه هوان

مون نه چيڪر ڪون، اديون:-

ساهر ميان سڌو ڏهن ڏم ڏيان،

مالڪ ميان هڪڙي امل اند ڏيان.

ساهرڙي - ڙي هئي! هڪڙي مڏم جي عزتو ڪي ساهر
ڏي آهي؟

هئي - جا هڙ اندر جن، سا هڙ ساهر ڏي ساه ڪي،

سا هڙ چڙي نه ساه جي، سا هڙ ساهر سمن،

ساهر ميڙ - ميڙ، نه سا هڙ چڙي ساه جي.

ساهرڙي - ادي هڙا اڙانگا آر، درياه جون لهرون ڪن
لي اوان؟

هئي - ”من اندر مڏم جا، هڪڙي اچن هول

چيلانهن پڏيس اول، لي اڙانگا آر اوان“

هئي ساهرڙي - ان گڏجي اولهن ڪندي هئي. آخر

خير ڏم ڪي پوري پڇي ويئي: تنهن پڇي ڏم هڪڙي

رمن وڙ هائي. خير پيس نه هج درياه ۾ گهڙندي آهي

پڪي دلي لي، سو ڏم؟ ان اٽڪل ڪري پڪو دلو

ڪندي چڙيو،؟ اچي بدلي ڪري ڪچو دلو وڌائون.

هئي ڪي خير ڪانه هئي. مڃان نه آهي ڏهن درياه جو

چره نه بلڪل دور هو، راند نه ڪاري آئيهن جي هئي.

سمن = سان. ميڙ = گڏاء. ميڙ = پڏندڙ، خدا جو نالو.

هول = جڏها، اڏما، يادگيرتون.

سيء جي ست اٺا - هندو هئي: "سيء" سمارو، پاڻي ٻارو،
جنت ۾ جهڪ ۽ جهول. "آهي" رات ٿي ساهيڙي ڇريس
"معان گهڙين - هئي، اڄ درياهه ۾ دم." "هئي" جواب
ڏس، ته ڪاري رات ۽ ڪنهن جو خيال ڪرڻ، اهو
ڪالهارن ڪر!

ساهيڙي - ٻياري - هئي، اهو گهڙو اچي چٽو، معان
ڪنهن ڏينهن وچ درياهه ۾ ٻڏي پوين؟
هئي - ويون جنهن جي مون، ڏلو منهن بهار جو
اهم ساهه سئون، سوڪن گهڙو گهوريان؟
جهڙيون چڏيو مولڪي:- "مولڪي ڪا ر جهلي، سڀڪا
ٻاڻ ٻلي، آءٌ ويندي ليهن آهي."

ساهيڙي - اڙي هئي مري ويندين.
هئي - مولڪي ڪه ساهڙ جي، مڙ مڇو مڇو، مران
وڃان ڪن وڃان ڪڍي، مڇو ڪارڻي.
اهڙي هئي جي ڪه هئي! سچ لو شاه چوي:-

(۱) "لڪو سڌو سور جو، لڪو سڌو ڪه

عدد ٺاهي عشق، اڇائي ٻاڻ لهي.

(۲) ڪه لهندي سهرين، چئن ٿران ٿن ٿار

ٺولهن رهو روح ۾، ٺون ٿي اکيان بهار.

(۳) ڪه لهندي سهرين، ڪهي ۽ ڪوري

سگهان نه چوري، ڏاڍو رڳو لهن جو.

(۴) ڪه لهندي سهرين، اندر آهي اڇول

پرڪو بهار لڪري، ڪڙي ڪاڻي ڪل

جڪه = ڪهي. ڪارڻي = دوست، سچا. اڇائي = اڇاڙي.

مر = ٻل.

ڙي - وراهيءَ سل، مولڪي ڏا سڻهن.
(۵) سڪ ٿيندي سڀڻ، اندر ئي اجهڻ
منجهه پوئائين ماڳ، پٽيو پارلون ڪري

مطلب نه سڻي جي سڪ جو عميق لي حد ڪو
اونهو هئو.

سو سڻي ڪاريءَ رات جو ڪن ڏي. ساهڙي
بڪاري ويئي هلي. جڏهن وقت سڻي جي اڪرڻ جو
آيو، ٿڌي مهل سڻي دلو کڻي ڏسي نه مارا هي نه
دود آيو دلو نه ڪيو آهي، درياه جو دور نه الاهي
آهي. ٿڌ جهن ٿان هلندي هئي، سو ٿڌي نه پيو ڏسڻ
۽ اچي! سڻي ٿڌهن نه ڪيو گهڙو کڻي درياه ئي آئي-
(۱) ”ڪاري رات، ڪيو گهڙو، اولڻهنءَ اولڻاهي

چند نالو تاه ڪو، درياه ڏڍ لائي

ساهر ڪارڻ سڻي، آڏيءَ ئي آئي

اي ڪم الاهي، نه نه ڪن ۾ ڪيو گهڙي.

ڏٺائين نه مارا - مڃهائين نه ڪيو گهڙو - نه نه اچي
پوندو! پر لهن جي انجام کي ڪن روڪي!

”ڪاري رات ڪيو گهڙو، مٿان وري مٿهن

شال ۾ چڙهي لهن، گهڙان، گهڙو چڙو.“

چيائين نه مٿار وقت رڃڻ جي گهڙي اچي ڪڍڻ ئي

پيلي آهي، پر گهڙان ڪن!

”گهڙان نه گهڙو اچي، ڏان نه ٿئي لهن!“

پر! ”گهڙو ڀڳو نه گهڙو، اچي ٿا ۾ گهڙي

مڃي مٿار سڻ، اٿس چي چڙي

سل = ٿڌ، پارلون = پھرون. ڏڍ = آواز، هل. ڏان = دوران،
موتان. گهڙي = انجام جو وقت.

الهيءَ رات درياه اهڙو نه خودمانڪ هون، جو اُتي بهتي
 ٿو کان گهڙندي هئي، اڄ رات لڙ ٿيڻ ۾ ئي نه اچي.
 بهتيءَ کي مثال لهر نه هان گهڙان ڪهان؟ هتي نه ٿو ئي
 ڪونه ٿو ٿيڻ ۾ اچي. آخر دل کي چيائون:-

”ٿو لڪي ٿار گهڙو، اي ڪالدارن ڪم“
 اڙي اهر به ڪالدارن جو ڪم آهي جو ٿار گهڙو
 لاءِ ٿو ٻيون ڇاچون. اهي نه، فقط ڪنڌيءَ تي ٻيون
 رهنديون.

”ڪنڌيءَ آهون ڪمرون، ساڙو ساڙو ڪن
 ڪي سالڪو ساڙو، ڪي گهوريس ڪو گهڙو
 ساڙو بندو ٿي، سر سهائي گهڙو جي.“
 چيائون نه جي هيچ جند منهنجي وٺي نه ڇا لهر!
 ”سر در قدم ٻار ٿدا شد، چه بجا شد!“

اي رب هان ٿو ئي الهي! سر ڇا ڪيائون، جو اهر
 ڪو گهڙو کڻي اندر گهڙي هئي، پر بهتيءَ جان ٻاڻي ۾
 گهڙي نه هڪدم لهر ڇوڙ ۾ کڻي ويس، خبر ڪانه ڇڙيس
 نه ڪاڏي ٿي وڃان. الهيءَ ٽيهن طرفان درياد جي
 جالون کي نه جهڙي لهر ڪو هون، سي چوگرد وٺڻ هي
 ويس.

”گهڙي گهڙو هڪ ڪري الله تبار
 جنگه جيڪي رات ۾، سسي کي سيار
 چوڙا پڙا چڪ ۾، لڙ ۾ لڙ جهڙيس دار
 لکين جهڙيس لوهڙيون، لاهڙيون لوهڙون ٿار
 مڙيا به هزار، پاڻي لهندي بهتي.“

لوهڙيون = مڇرون هڪ لهر جون. لاهڙيون = مڇني جو لهر.

شاعر جوش جي زبان ۾ هزارين سچ چيو وڃي ۽ مطلب
 ڇا نه سهڻي واپاري اچي مصروف ۾ پئي. مهوار جي من
 ۾ يادگيري ڪري، چوڻ سان پاڻ ڪڍائڻ جي ڪوشش
 ڪيائين. پر واپاري لافس ليکڪو، نهنجي پالڻ ۾ ايل
 ڪيترن، چرهيءَ ست سهي سگهي! ڏٺائين ته هڪڙا آهن
 چرڪا ۽ سسار، ٻيو گهڙو ڪچرو، سو نه اُڀو ليکڪو. ڏٺائين
 ته هاڻوڪو نڪر ٿي. گهڙائي زور ڏنائين ته چڙهي هلائڻ
 اتي وٺي دانهون ڏاڍيون ڪيائين ته ڪٿي من مهوار پاران
 نه پئي.

”واپاريءَ وٽيون ڪيون، دانهون منجهه درياهه
 آڻ پالڻ ڇڏو، داس سهڻي واه“
 مهوار کي سڏ ڪيائين:-

”موت مصيب پالڻ، ٿا ڪن ٿڪي آسمان!“
 چرڻ لڳي ”سچا ساڙو مولڪي آئون، واهمان واهو
 مولڪي آئون!“

هنڏائين سهڻي چرهيءَ حال ۾، هوڏائين مهوار چيو
 ڪهڙو حال هو؟ مهوار ڏاڍو مارا! اڄ نه درياهه سب ٿيو
 ٻيو آهي، اڄ منهنجي سهڻي هن طرفان ۾ ڪن اندي!
 واپار واپار هو، ٿڌڪ ۾ ٿڌڪ چر سو، نه نه ڪو هو هن
 واهي رهي! خبر هوس ته سهڻي انهار جي پوري آهي،
 سو جي هي درياهه ۾ اڄ گهڙي نه درياهه اڙي ڇڏيندس.
 واپارو مهوار اندر هو، سو ٻيو واهڙ يعني درياهه کي چوي:-
 ”واھڙ ڏهن ۾ شال، سڪي پٺاڻيون ٿڌن!“

اڙي درياهه، سڪي ٿو وڃي ته آڻ ٿوڻان لنگهي وڃان،

ار = پل . پٺاڻيون = پٿاريون .

ٻا -هڻي لنگهي اچي. پر درياه هي ٻڌي ڇو ٿو!
 اڙي درياه ”جهن ٿو سڀ ڄمار، آسائون اوڙيون“
 ميهار ڇو من درياه جي اندر ۾ هو، اکيون ۾ اڏاڻهن
 هٿس، ڪن ۾ اڏاڻهن هٿس. هر هر ٻيو ٻالهي ٿي سڻهي
 ڇا ٿو سڏ ٻڌان؟ پر ڇو ٿي ڪوڙ؟ شور ۾ ڪٿن ڇو
 ٻڌي؟ سڻهي ڇو ٻيو ڇڏهن اچي ٻيو ٿي ٻيو، تنهن
 مهل سڻهيءَ واکو ۾ وڏو ڪيو:-

”هن منهنجي حال جو ميهار اٽلي معام
 رک ٻڌي ڇو ٿو، ڇو اڏو آجهوڙ ۾!“

اڏي مهل ميهار جي ڪن ۾ اهر آواز وڃي ٿو.
 -جهيائين ٿا. -هڻي آهي. پر زخميل ڇا ڪري! سو وٺي
 ميهار واکا ڪيا ٿا آهي ڪر ملاح، آهي ڪا مڪڙي!
 اڙي ٻارو، ڪر آهي ڇو اچي واهر ڪري؟

(۱) اهر ٿو ميهار، ملاحن سڏ ڪري

21 ٻڌو جهان هٿڙا، اوهن ٻڌو جهان

(۲) ميهار ملاحن ڪي، اهر آهي آهي

22 ٻڌو جهان هٿڙا، آهين ٻڌو جهان

(۳) ميهار ملاحن ڪي، اهر ڪري سڏ

ادا آهيءَ ٻار جا، مڙي اڇو مڏ

پر آهي آواز ٻڌي ڪو ٿو! مهاڻا ڇوڻ ڏکس ٿا ميهار
 اڄ هن ظلامت جي رات ڇو، درياه جو ظلم ڪيو جهلي
 ڪهڻو؟

ٻيو = ڏلو، آجهوڙ = وڏو ڪن، آهين = اوهن، ڇ = ٿاڻو.
 مڏ = مڏي، سامان سڙو، ظلامت = ڪاراهن، اڇ = درياه،
 ٻا ٻيچ ٻيچ ٻيچ ٻيچ، ڇوڻ، (ٻا اچي چالدي!)

ٻه ڏينهن واپارو اهايت مالدرو سو هٽي جا سڌ ڪن
-هي سگهو ۱ ڇا ڪهائين جو ننگ جي گت هو اندي ولي
ذالين پاتل ۾ ٿپ.

چئڪي اٿين ۽ سندا ٿور، ٽٽڪي ڪندا ڇا هي سور. (گلراج)
 ميهار جهڙا آهن نهو آواز ٻڌي هڻي ڇا، اوڏا آهن نهو
 ٻا آهن هڻي! آخر هڻي به اچي وڃ سر به ٻهتي هڻي، نه
 ميهار به اچي سامهون نيس.

”آرداڊ نه پوار، ويڙاري نه ڇڏي“

“میں ہمارے گھر میں ہوں، وہاں ہی رہتا ہوں۔”

سہیلی، چر گھڑو مارا نہ اچھی نکر نکر لی اہو۔

”لهرين منڇه، لطيف هوي، ارڙا اهو ٻئي

—ہر گھر، ہر کمر کھلی کھڑا ہے۔

جمادی اول - ۱۰۸۰ھ میں کھڑو ہوئے، تہذیبی - ۱۰۸۱ھ

۱. مہار کی ڈلو، ۲. مہار - ہٹی کی ڈلو، ۳. لہاس -

ਮਾਨ ਸਕੇ ਹੋਣੇ ਲਈ ਦਾ. ਮੇਰਾ ਕਰਮ ਕਰੀ-ਮਾਨ

جھانجھي، ۴ اپريل ۱۹۶۱ء، سھڻي ويجهاري باڪل مالدي

لو، دھو، ہٹی، لکھی، ننھی، ہٹی، مہار، جوت

و تانہ لگو ہوا پر سہٹی و میہار جوڈی مہل - ک - ہی

ملک و مہار کیس راہوں و جاہوں ارڈی مول بھی بھوش

اسی طرح اس وقت کے مسلمانوں کو بھی یہ بتانا چاہیے کہ ان کے لئے جو احکام دیئے گئے ہیں، ان کے ساتھ ساتھ ان کے لئے جو نیک اعمال کی تلقین کی گئی ہے، ان کو بھی پورا کرنا چاہیے۔

[illegible]

شاه لطیف اہل دہلی کا یہ شعر ہے۔

مذہب کے نام پر نہ ہو اور نہ ہی مذہب کی وجہ سے کسی کو ہراساں کیا جائے۔

”کونہ ایک مہل مہل میں رہتا تھا۔“

نہرو کا ایسا دُعا۔۔۔ ہٹے ۔۔۔ سڈ میاں جا اے

سویکے = ہیکر، مائر، پاد،

چوي ٿو نه پوءِ ساهڙ، سهڻي ۽ سار سڀ هڪ ئي وٺا.

”ساهڙ سا سهڻي، سار پڻ - وٺي

اهي لهر ٿي، ڳجهو، ڳجهالدر ڳالهڙي.“

مغرب جي شهر ۾ پڻ اهڙي لسر جي هڪ ڳالھ آهي.

هتي سهڻي مهار، هتي هيرو ۽ ميندر! شاعر ٿو چوي

”Hero Meandere is, Meandere Hero is“

”هيرو ۽ ميندر هڪ آهي.“

خير، شاه هن سر سهڻي راري ۾ اهايت عمدي ڪهاڻي،

عمدي ايمان ۾ وڌي آهي. پر ڪهاڻيءَ سان مطلب اهڙو

ڪونه اٿس جوڙو اندرين ۾ رهائڻ سان مطلب اٿس. اهيءَ

ڳجهو، ڳجهالدر ڳالهڙيءَ جي ابتار هرب ڪئي اٿس. مون

هن ڪتاب ۾ فقط آکاڻي ڏني آهي، مگر اهيءَ آکاڻي جي

-وکر سمجهائي، جي سندس اڀر ايمان ۽ روح جا احوال

عجب آهن، سا اتي ڀاڱي ۾ ڏنل آهي. شاه سهڻيءَ کي

طالب ٿو سمجهي، مهار کي مرشد ٿو ڀاڱي، ٻڌي جي وچ

۾ هي سمار جو درياه آهي، جو سهڻيءَ کي ٻار ٻوڏو آهي،

جڏهنڪي شڪسته ٿو ڪولي.

”The wild and wandering flood“

انهي سمار جي آزمائش سان سهڻي ليکي، انهن مهوار

نيس ۽ ٻر هير، انهيءَ ڳالھ جو ٻار هڪ ايمان هڪ نثر ڏجي.

حُسن حُسين

پهشور صاحب جن جي وفات بعد خلافت تي جهيڙو
 پيو. اهو مصر ڪوٺيو آهي. حامي عثمان کان اوه چوڻ ۾
 آيو اچي ته حضرت علي، پهشور صاحب جو نالي، پهشور
 صاحب جي پياري ڌيءَ بيبي فاطمه جو ڪهوت، عربي
 -لطيف جو ڌڻي آيو. مصر ۽ ڪوفي جي ماڻهن سندس
 مکيه مدد ڪئي، پر شام جي حاڪم معاوية هڪهي مدد نه
 ڪئي، انهن سان ضد رکيو ۽ خوب بهري جهيڙو لڳايو ۽
 هڪي خليفو ڪري چوڻ کان انڪار ڪئي. ڪهڙيون جنگيون
 لڳيون، ان ۾ حضرت عليءَ اهڙي نه بهادري ڏيکاري، جو
 کيس خدا جو شهر چوڻ ۾ ايندو آهي. ڪيترن جنگيون
 کٽيائون. حضرت عليءَ جي موت کان اوه حسن سندس پٽ
 خليفو چونڊيو ويو. بيبي فاطمه مان کيس ٻه پٽ هئا، هڪڙو
 حسن، ٻيو حسين. ٻئي پٽ جهڙا هئا صورت جا سهڻا،
 تهڙا هئا دل جا سهڻا ۽ من موٽا. ٻئي صاحب دل انسان
 هئا. سندن نوريءَ عمر جي ڪهاڻي اهڙي ته دل سوز
 آهي، ۽ شاه لطيف وري اهڙن جذبي وارن لفظن ۾ بيان
 ڪئي آهي، جو پڙهڻ سان دل اٿيو پوي. هي جو چوڻ
 ۾ ايندو آهي ته سر ڪهڙو شاه صاحب جو هڪ نهايت
 عمدو سر آهي، تنهن ۾ شڪ ڪونهي. انهي سر ۾ شاه صاحب

اڀريءَ جي، درد جي، دل الڻ ۽ من اڇل جي نه حد ڪري
 ڇڏي آهي. صوفي حضرت عليءَ کي به پنهنجو اڳواڻ ڪري
 -مجهندا آهن: "آڏو ڇڏي علي،" اهو هو ڪنهن به تعصب
 کان موري آهن ۽ هر ڪنهن ساڻهن جي طالب کي مڃڻ لاءِ
 پر ڪيترا مصنف صوفين جو تصرف حضرت عليءَ منجهان
 ڇڪيندا آهن. ڪيئن به هجي، پر حضرت عليءَ جي لکافتن
 ۽ هنجي بن بئن حسن ۽ حسين جي شهيدِيءَ جو اثر ڪردار
 مسلمانن تي آهي. شاه صاحب جي بيان ۾ وري غري
 اها آهي، جو هن نبي ۾ پنهنجي روح رهايا. راه جي
 ڪٽي اٿس، ۽ موري درد جي ڪهاڻيءَ کي آخر ۾ اهڙو
 سهڻو روحاني رنگ ڏنو اٿس، جو دل کي نهايت وڌندڙ
 ٿو لڳي. حسن جڏهن تخت تي ويٺو، انهن به معارف
 بطن جو جهڙو دشمن حيات هو. تنهن وري به پاڻ پورو
 ۽ دميقي مان ليفڪر وٺي حسن سان لڙڻ لڳو. چوڻ ۾ ٿو
 اچي، ته حسن ڪوئل سواءِ ۽ فقير دل انسان هو، تنهن
 معارف سان صلح ڪيو، جو معارف قبول ڪيو. معارف کان
 پوءِ حسن جي هڪ اڳيون واڳون اڳيون هون.
 پر ڳالهه اتي ڪانه پوري ٿي. معارف کي پتو هو، جنهن
 جو نالو پڙيد هو. اهو پڙيد ڪهڙو هو؟ "ڏرو ٿاهه پڙيد
 کي عقي جو آثار." هنجي دل ۾ دشمنيءَ جو مڃڻ لڳو.
 جو نه سمجهيائين ته پاڻي معارف جي مڙڻ کان پوءِ هي حسن
 زور ٿيندو ۽ آڻا ضعيف رهنديس، تنهن اندران ئي اندران،
 حسن کي زهر ڪارائي مارايو. پڙيد پوءِ نه ماطت جو ڏئي
 پاڻ کي سڏائڻ لڳو. مڪي، مديني ۽ تبليان جي هڪ
 ڀاڱي کان سواءِ ٻيا سڀ هنکي مڃڻ لڳا. هي وقت اسلام
 ۾ اڪل دڪدالڪ آيو: پڙيد جي ظلم، خاص ڪري عليءَ

شیر جي اولاد سان دشمنيءَ ڪري، نهايت جوش ماکي ۾
 پيدا ٿيو. حسن جي مرن کانپوءِ حسن وارث هو، پر پڙي
 اهوئي خيال رهيو ته ڪٿي باقي حسن کي ماري ٻورو
 ڪريان. حسين حسن ۽ دلير مرد هو.

”جوهر ۽ جڙاه سين ڪامل سر ڪنگول“

”چوڏهينءَ ماه چند چوئن پڙ ۾ پيشالاس“

سندس منهن ۾ مٿي هئي، ۽ سندس ڏنڊ ”موتي
 ٻڌيا“! سمجهيائون ته پڙي لاهڪ سان لڙڻ منهنجو مرض
 آهي. گهڻوئي پڙي زور ڏئي ڏيو هو، پر هي حسن حق
 تي آيو، ۽ چيائين ته ڪير به آهي ڪجهه به ٿئي، پڙي
 کي سامهون آندس.

ڪرني جي ماڻهن مڪي شريف ۾ حسن کي ڳڻها لاهيا
 موڪليا ته اسين توهان شامل آهيون، تون هتي آه، الله
 وڃي آهي، اسين توکي مدد ڪنداسين.

گوفين ڪاغذ لکيو، وڃي وڃي الله

اسين تابع ٿيندڙ، تون اسانجو شاه

هڪر هڏي آه، نصرت ٿايم ٿيندڙ.

حسن لاهيا پڙي جوش ٿيو. ڪرني اتي اڃا هلي شهر
 کي مدد ڪئي هئي، پر پوءِ وري ٿوري وڃي پڙي سان
 آيا هئا، هاڻ وري حضرت حسن کي هوائي موڪليائون
 ته اسين توهان آهيون.

حسن ٻين جي ڪتاب ۽ لکڻ سوڌو مذهبي مان دلڊل
 ڪهڙي ئي لکڻو نه ڪرڻي ۾ پيو، پر پڙي سان لڙائي
 ڪريان. ”دلڊل ڪهڙو شاه جو مٿس لال پلائي“

ڪنگول = ڪامڪي. ٿايم = تابع

(۱) "مدد یمنان لکھری، ذرا ذراؤں"

کالی، ہالی، گاہ کی، ماکھو، مکھون،

چڙھندي ڇيائون، ته لومندي رڳو وڌاندي

(۲) مہر مدینتان اکبری، رزہیا مہی ولد

گھوڑا ان گھوڑن جا پُرا مٹی ہند

چتي رهيا راتڙي ۽ سي سولهارا هين .

عن طرف حسن بن محمد بن جعفر بن علی بن ابی طالب

لڑد : ہندوئی لیاری کافی مہی : ناخور ایس لہ : حکومت

ہمیں ایسا حسن کی مولا کیا اہن ۔۔۔ اور ہا کہائیں ۔۔

۱۴۴۴ھ - ۱۰۰۰ - الامام عبداللہ کی دمشق میں وفات

ڪوفي ڏانهن. هن اهڙي شرطا ڪوفين جي اڳئين حاڪم

کی لاهی گنو کمر۔ کھولی جا مائپر ہلا چار ل، سی وری

حسن کان قري ويا ۽ يزيد -ان اهي ويا ۽ حسن -ان

پرخلاف کيس مدد ڪرڻ لڳا. عبداللہ ڇوڙي هر ڪي ڇوڙا

کھڑی - وارن جو لشکر ڈنر ۶ بجے آئیں۔ ان دنوں

حسین جی چڑھائی بند کر : چاندس لہ ستوئی جا ماٹھو

لوکان ٹری ویا آہن ؛ ہائی ٹون لہ لچ ، موئی ہلیو وچ

”کونہن نھر کھو، آما جماعتی از بد سن

ایمان کی - از م زب - و زب - و زب - و زب

حسن هي لها بر هذي ذادي وهاجر و شجي و ابو . هر

لذہن اور خیالات، آگ و پداس سامھون، ”اے مولیٰ مہلتو۔“

چون هی لشکر هی حالت نهايت از عجز، چر.

هر ڪوٺين جي آسري تي لڪو هرو. پر ڪوٺي ۽ ولس

ٺٺري، اچي ڪر بلا وٺ بهتو، ڪر ٺٺري جا اڙا حال چوڻ۔

ذرا ذرا = کم، ذرا ذرا = زیاد، ذرا ذرا = بہت، ذرا ذرا = جگہ۔

وہولہن = ۱۰۰ روپے۔

”ڪوئي ڪرڻا ۽ پاڻي نه پيارين“

ان نه پاڻي ان کي، لڪو وائون مٿس

هئا ستاڻي ۽ جنگ ۾ لورالهيون لڙڻ ٿيڻ

حالت بلڪل دڪ جهڙي هئي، ههڙا دلور مرد، پر
قسمت هين سائن دود ڪيو. ارڙي مهل حسن پنهنجي
پاء حسن کي ساريو ته جي هي ڪلي جي وقت حسن
جهڙي ها نه:

(۱) ڪلي وٽ ڪنگ ۾ هي جي حسن هو

نه پيو پنهنجي پاء حسن، هو لد پنگ جهڙن هو

(۲) حسن شاه حسن وقت، پلي نه پيا هو

سائو شهرادن جو آهي اڳاهون

پويد جلاهون تيان ڪري لڪڙيون.

حسن وقت نه وڏو لشڪر هو، نه ڪو پيو ڏور هوس.
وطن دور هوس. ڪوئي هين ڪانڊ لي رها هئا. تڏهن
لي لڙد مٿس ڪاهون ڪيون.

خُرجوڏو پڙد جي لشڪر جو، جو سائس لڙڻ آيو،
تڏهن جڏهن هي حال ٿيو، تڏهن دل پڇي هوس. دل
۾ آيو لي حسن لاءِ مصيبت هوس، سمجهيائون نه انصاف
نه حسن طرف آهي، حق نه هجو آهي؛ هنجي اعليٰ
شڪل ۽ روش ٿيڻي الدرة کيس جڏو پيدا ٿيو:

”جهڙهي آئو جنگ لي، هلي هين پاران

ايندين چاهين امام کي گهرائين ان مٿان“

”هر هلي آيو، مالهجي مردانو

آهي عاشق اک جو پنگ اڙدانو

ڪلي = جنگ = سائو = وطن = جلاهون = ڪاهون.

مان راهي ٿي، رسول رب جر، اچي لو ٿالو.
هي سر سمارو، گهوت مٿان ٿي گهوريان.

حسن جي قدمن ۾ ڪري ٿو، ۽ چاليڪس نه آڻي
موڪلڻو نوسان لڙڻ لاءِ آهيان، پر هيءُ سر ۽ هيءُ ڪچه.
لنگر نوسان همراہ آهي. هر جي لنگر مان ڪي - اٿس
گڏجي حسن وٽ آيا ۽ ڪي پڙيد جي طرف ٿيا حسن
جنگ جو سبب ڪيو. گهوڙن جون ٽياريون ٿيون،
صلون ٻڌجي واپس. حسن کي ڪن جو نه مارجي
ويڌائون، پر جوان ۽ دلير مرد "اچل سامهون اڏجي ڳاٺ
اچن" اهڙا مرد ترار ۽ ٿوري کان پاڻ پاسي ڪن ڪن.

"ڪوڙيا ڪلي ڪوڙيا، رات ڪن رهن
سائون سر ٿڌا ڪيا، اڳيان اٿس."

عرب حسن لنگر ۾ هٿ رکي، چوڏا سڀوڙيا لڙڻ
ڪار. جنگ جا توڙا وڳا. ڪا به پرواه حسن جي
چوڏن ڪا ڪئي. چيائون هي سر ٿڌي ڪٽي
حاضر آهي:

"بهار گڏيا بهادرين، کڙڪ ڪارل ڪن
وجهن ڏڏ ڏڏن ٿي، هاڪارو هٿان
ڪرن، ڪنڊ اچن، رڻ گهوڙا ڏاڍو.

عرب ٿاوارون، ڪارل ڪسڻ لڳيون، بهرواه ٿي
چوڏن سر ڏاڏا، جنگ جو ميدان گهٽ لڳو ۽ رت ڏاڏا
ڪري وڃڻ لڳو، چوڏا حسن جا ڪاهي پيا پڙيد
لنگر ۾.

رات ڏاڏا سردار. کڙڪ = الوار. رڻ =
ميدان.

(۱) ڪامل ڪرڻ ۾ اهايمت آيا

ماري مصرين سمن، تن ڪافر ڪڍايا

سچ ڪي ٻڌي، ڇاڻا، ههڙا سوره سهرين

(۲) ڪامل ڪرڻ ۾، آيا سيد عمر

ماري مصرين سمن ڏوڏ ڪيائون ڏوڏ

دھليا آمدلن، ٻي ڪم ڪم ڪم ڪم ڪم

(۳) ڪامل ڪرڻ ۾، آيا جنگ جران

ڏرتي ڏي، لڙي، لڙي، لڙي، لڙي

مطلب ۾ جنگ جي طرفان ۽ ڏڏ ڪي ۾ آهن يعني ۱۰

۾ ڏرتي ڏي، آسمان لڙي لڙي، هنن وٽ ڪوڏن

”لڳا هليا لڙي.“ ڪجهه وقت نه پوڻ جي لشڪر کي

واڙو ڪري ڏنو ڪيائون، پر پوڻ جي لشڪر هو نهايت

ڪهڙو، حسن کي ڏک لڳا، ”ڪهڙو به لڳا ڪها“ ۽

وقت به وهڻ لڳس:-

”ڏاڙهي رت لڳا، ڏند نه ڏاڙهون ڪل چيئن“

شاعر لڙي ۾ ”هتي آهن ڏند اصل امان سمن“

رت جي اها مرضي هئي، جران حسن سوره! انهن مردن

جي ميدان ۾ سر ڏنو، واڙي سوره! واڙ، ٽنهنجي سوره

ماء، ٻنهنجي جي دلير ڏي، واڙ ٽنهنجي ڏوراني ڪنوار!

ڪم آڻي ڏنائون ۾ حسن هڪ شهنشاهي ويو، چالوئي

جي انمان حسن جو ڪٽنب هو، ۽ پڻ جون نه ڏهون

هون، معلوم آهن ۾ مرد مرندا پيا وڃن، ”جهانديون آهن،

جهانديون جهانديون آهن.“ پهاڙن جا ڪٽ لهندا آهن!

البت ڪي هون جن روڊن ڪيا.

اهل ڪم = لڙي جي گهر جا، سمن، سادات.

ٻاڻو پڪ بهار جا، اُچرون وهون واکا منهن
 پتھن، پيار ڪڍڻ، رڻ ڪجهه رازو آهڻ.

اهي رواجي وهون هيون، پر هيون چوڻ عورتون ٻار
 ڪن ڪڍڻ، پتھن ڪن، اهي ڪن چوڻ نه ڪو اسانجا
 مڙس موني آهن. ڇا اهي چوڻ؟

ڀڳو آڏو نه جوان، مارو، سو وسهائ،
 ڪاٺ مڻهن ۾ ڏڪڙا، سيڪندي سھان،
 نه پڻ لڄ مران، جي هٿس پٽ ۾

جي مڻهجو گھوٽ ڪو ميدان ۾ اچي! ڪو چري نه
 ميدان مان ڀڳو! نه نه، پر جي اها عمر پور نه ماريو، نه اها
 ڳالھ آڏو نه وسهائ، جي مڻهجي ڪاٺ جي مڻهن ۾ سڏا
 ڏڪ لڳن، نه آڏو ڏڪ سھي رڃان، پر جي پٽ ڏيئي
 اچي ۽ ڏڪ پٽ ۾ لڳس نه آڏو پڻ لڄ مران. اهڙيون نه
 هيون نه لهرن چوڻ عورتون!

اي مڻهجا مڙس، تون پل رجي ميدان ۾ لڙ، پل مري
 پوين، پل آڏو ڏٺا، پر تون موني نه اچي.

(۱) ”مر مڙس، آڏو ڏٺو، موني آڏو ڪاٺ

ڪڍڻ وڌا پالڻ، جهڻ لورا ڏيڏوڙا

(۲) ”مر مران، آڏو ڏٺو، موني ڪاٺ ۾ آڏو

جهڻ لورا پالڻ، ڪجهه ڪڍڻ جهڙيون

اي گھوٽ، جي ڪو سامهون آهي سر نه ڏاڍو نه پوءِ

جيڏان جا طعنا ڪر سھي سگھندو!

مر مڙس ۽ سندس جوان جوڏا سر ڏيئي مڙها ٿيا.

”گھوڙن ۽ گھوڙن، جهڻ لورا ڏيڏوڙا

ڪڍڻ مڻهجو ڪوڙن، ڪڍڻ واهي رڻ جا“

وهون = زالون

شاعر تو چوي نه اڏي نه مصيبت حسن سني، اڏي
نه لڪاڻڪ من پنهجي سر تي کڻي، ۽ هدي دليري
اڏي نه هتي، جو هن جي سڀني ڏسي ڇا لهر!
”هي سڀني مور حسن جي،“

رڻو لهرن رڻو رڻو رڻو
ماڻه ڏاڪ، ڏري ڏسي،
آلي عرش مٿي اوچنگار

پهري فاطمه کي اچي مهر ڪيائون نه ڏهنجي پٽ ۽ هن
سورھ ٿي سر ڏنو. اهي فاطمه چوڻ لڳي -
”فرزند عليءَ جا دادال، ڇو اهي فاطمه
هنون چڪينديس ڪنهن ڇڏينديس،
جالي ان جو، ڏينهن قيامت
فرزند عليءَ جا دادال مون تان ڪوڙ لياها.“

اڏو ڪو دڪ درد ۽ روح جو اهو واهو آيو، جو
هيتر ٻڙ سال گذري ويا آهن، نه لکڻ ڪروڙان
مسلمان اهو ڏينهن مهر جو ياد ٿا ڪن!

”مڪي مديني ماڻهن رڻو مٿي راه“

۱- حسن مور حسن کي رڻو ٿي ٿوڻ

گهر ماڻهن، جهنگ مروان ۽ انهن ۾ ماڻهن

پڪڻ پاڻ پڇاڙو نه لڏيو هوم وڃن.

گهرن ۾ ماڻهن، جهنگ ۾ مرن، ۽ انهن ۾ روشن رڻو.

پڪڻ نه پاڻ پڇاڙو راه شاه ڏهنجي ٻولي! ڇا نه درد

ڪو ڏهنجي دل ۾ هوا

”پير الهيءَ ڳالھ جي، ظاھر ڪرڻ ڏري“

لڳي مات ٻڙن کي، ڏوڳر پون ڏري،

وڻ ٻڙ رڻ پري، اولو اڀري ڪاه ڪاه“ (پهري)

خدا صاحب پنڻ اهو مهو بادگيريءَ جو رکندو هو.
 ”ڏٺو، مهر ۾ ماه سولڪو هڙادن ٿيو“
 چوڻ لا ٿو اهو مهو باڪل گوشتي لهنديءَ ۾ گذاريندو
 هو. ڪارا ڪپڙا پنڻ ڪندو هو.

”مهو مدد يثاق لکري، آيا نه موليٰ
 ڪارا رڱج ڪپڙا، ادا لهرولي
 آڏن ٿي لولي، جي مهو سائر راهيا.“

شاه صاحب صوفي قلندر فڪر هو. هن ڪيترن مسلمانن
 دواجن کي پنهنجي سڄي معنيٰ ڏيئي، ان موجب رحمت
 رهي. انهيءَ سر ڪمڌاري ۾ ميان تاج تاجر ڏئي ٿو، پر
 هن معنيٰ ڪا اندر روحاني سمجهي آهي، جيئن سچل
 خاڪو مست، منصور کي ياد ڪيو ٿو چوڻ ۾ آهي، ائين
 شاه لطيف حسن حسن ۽ عليءَ کي عرب ياد ڪيو آهي.
 هن ٻار انهي واقعي کي هڪ ڀاڪو واقعو سمجهيو آهي. هو
 سمجهي ٿو ته حسن ۽ حسن سچا عهد هئا، مرد موليٰ
 ڇا هئا، اي هائي، ٿوڻ ۽ هائي هن دنيا ۾ مرد موليٰ
 ڇر ٿي ره!

شاه ٿو چوي ته انهي حسن حسن جهڙي واقعي کي
 مصيبت نه سمجهڻ گهرجي، چو چو ”چاڻي هڪ الله،
 پاڻ ولندڙون چو ڪري.“ هي سڀ سائنس جي حڪم
 موجب هو، تنهنڪري ”ٿيڻ واحد کي راه، جو حڪم
 هڙائي ڪري.“

اها جيڪا حسن ۽ حسن، علي مهر جي ارادن، بخشي
 عبادت جي ڏئي، سا هن لاءِ رب جي رحمت هئي:
 ”بخشي عبادت جي، سڄي عاديءَ جو ڏهن“

سولڪو = انگڙو.

”سڀني شهادت جي، ملار مڙيو ئي“
 باهريان آجالو ماڻهو چوندو، نه سو وري سڀ! هڙيون
 مصيبتون، هڙا درد ۽ دک آهي سڀ لڳا مهر جو سمن!
 امن نه سمجهي لڳا سگهون، تن کي اوشاد چوي:
 ”سڀني شهادت جي، سوڍو ئي ٿار
 ڪي رند پروڙين رار، فطير ڪر بلا جو.“

اڙي يارو، هي ڪهڙو ڳو آهي، ڪر بلا جهڙي
 ٺٽي به نه ڪو راز رکيل آهي، سو ڪي رند فطير سمجهن،
 اتي جي چاه نه آهي! ڪهڙو راز آهي؟
 ”ڪنڊ جو قرار، اصل امن کي!“

هي جيڪي ٺٽي جا ٻڙلاو آهن، تن کي هميشه سر
 لڙي ٿي ڪٿي به نظر آهي، جو نه اهو قاعدو ڪهڙو آهي،
 هميشه کان امن ٿيو آهي. ڪرست کي صليب ٿي، منصور
 کي سوري ٿي ڇاڙهيائين! شمس ٿوري ڇو ڪري ڪاڙي
 ٿاهرايائين، شاه صاب جو سر ڪهايائون! اهي مثال صوفي
 جهڙا ٿا ٿين: شاه اوشاد چوي نه امن جو ٿو ٿئي:
 دوست ڪهاڻي دادلا، ٿو صيب ماڻهي
 خاص خاتون کي، ٿو سمجهون سهالي
 الله الصمد ئي ٿار، سا ڪري جا چاهي
 انهيءَ منجهه آهي، ڪا اولهي ڳالھ. اسرار جي.

جيئن شڪسپيئر ٿو چوي ”Whom best I love, I cross“
 ”جنهن کي ڪريان ٿار، تنهن کي ڏيان آزار.“ اهڙن بهادرن
 جو هميشه ڪم آهي حق ئي وڙهڻ.
 ”نهن سوڍو کي شاباس، جو معي ٿو ٻڙا ٿئي.“

خليل = يارو، دوست.

شاه صاحب هن سر ۾ هونديون نهايت عمدو گذرو چيو
 آهي. هندو مطلب آهي ڏيکارڻ جو نه هيءَ لڙائي رهي
 آهي ٻاهرين ڪردار جو نه هيءَ ڪا به لڙائي اندر
 جي آهي. چوي ٿا ته جنگ جي ميدان ۾ گهڙي ۽ ڪافي
 وقت جو زرد لڪي ٿو، سو به چوڻو نه آهي!

”ڪلي وٺو ڪٽڪ ۾، ٻاڪر جو ٻائي
 اڃا اڏڪي جيتل جو، آسانڪو آهي
 سوره سو چالي، چورڳو ٿي وڃي گهڙي.“

چ. ي. ٿو نه جي زرد ٿو ٻائي نه چيو نه اڏڪي اڃا به
 جيتل جو آسانڪو آهي، سوره سو ٿي چوڻي چوڻي چوڻي
 ٿي ميدان گهڙي. هيءَ لڙائي شاه صاحب اندر سان ٿي
 لڳائي. ٿو ٻيڏ ٻيڙ ۾ نه ٿي لڳس آهي، انهي سان هميشه.
 لڙائي ڪرڻ گهرجي. ٻاهرين لڙائيءَ کي ”جهاد اصغر“
 يعني ننڍي لڙائي ٿي ڪولجي، پر اندرين لڳس جي
 جنگ کي ”جهاد اڪبر“ يعني وڏي لڙائي ٿي سڏجي.
 انهيءَ وڏي لڙائيءَ ۾ گهڻا دڪ سڀڻا آهن، ٻاهر جون
 ڪلاٽون، مصوميتون ۽ اندر جا ڪملا ڪڍڻا آهن. چوي ٿا
 ”سورد مٿن سوڀ کي، نه دل جا رهم وٺار.“ نه چيو نه
 هيءَ ”دل“ جي لڙائي آهي! ائين نه آهي ته رڳو هن
 لڙائيءَ ۾ درد ۽ دڪ آهن، پر هن دڪ جي اندر ڪملا ۽ زور
 سڪ آهي، جنهن اڳيان اهي دڪ ڪجهه به ڪنهن آهن.
 اهڙي ”ڌار“ آهي.

”جيتلن لڳن لڳا، لڳلن سورڻي سڄي ٿي“
 (سر ڪامات)

ٻاڪر = زرد، چالي = چوڻي.

اھي ڪي اهڙا ليک آهن ، جي انهن کي چڪڙ وٺند
 فرحت ٿا ڏين ، ڇر هو دلير ” رُڪَ پيالو “ پيا کان ڪنهن
 ٿا ڊڄن ! اوڏي مهل مرشد پاڻ ٿو ڦٽن ٿي ملام رکي ۽ پاڻ
 ٿو پنهجن هن سان آرام ڏئي -

” ڦٽن ٿاڻ رت ڦڙا عليءَ ٿي اڪهياس “

۽ سڀ جهڙي ارڻاڻون يا گهٽجاڻون الڻ ، سي خالي
 اهي ڏک - هڻ ڪري معاف ٿو ڪراس -

” مڙاي معاف ڪياس ، خالي بدلي خون جي . “

پوءِ اهڙن بهادرين کي ، جي هن آزمائش مان ٿا نڪرن ،
 ان کي پاڪ حريون ٿيون هار پائين -

” حريون هار پڏن ، سورا شهيدن کي “

اهڙا گهرو ماڻهن ٺوڪي سو ڏکي ۽ گهٽ آهن ۽ انهن
 پوءِ پالجي ٿو هو سوريءَ چڙهيا ، پر هو سچ ۽ سچ پنهجي
 گهر ويا .

جست سندن چور ، ڦاٽي هليا فردوس ڏي

ڦاٽي ٿيا ڏي السهه ، هوءَ سڻ ٿيا هوءَ ! “

هوءَ سڻ ٿيا هوءَ ! واپار پرڏي ٿي .

سورا = هار . جست = پنهجي .

مومل راڻو

سولدا راجپوت آڇ ٽالين ٻنڌڻ آهين. ڪنهن وٽس
 سولن جو راج هوندو هو. ٿر ۽ راجپوتانا گڏ ٻا ٻيا آهن.
 ٿر آهين. راجپوت ڏيس آهي. انهي ڏيس ۾ راڻو راجا هون.
 ڏند شهر سندس گادي هون. ٽنڊڪري شاه ڪيس ڏاڻي ۾
 گو ڪولي. وڙو ۽ امير وٽس گهڻا هئا. پاڻ جوان هو، ۽
 سگهتي آه جوان هئس. مومل به ڪنهن راجا جي ڏي ۽
 هئي. مومل راه جي حسن هئي، سندس ساڙيون به
 سهڻيون هون. راجائي گهر جون ٻاڙون هون، ٻانهون به
 وٽن جهڙيون هون. انهن ۾ به ڪمئي ڪان هئي.
 جهڙيون هون سولن ۾ سر، ٽهڙيون هون غل ۽ انگل
 به ٿي.

”ٻارو چالون ٻانهون ڪهڙي چال چلن؟“

معن پوڻا پت جا، گهڻا ساڻ گان.

ٻان يعني راڻن ۾ مومل سڀني ۾ سرس هئي. ٻانهون ۾
 وڏي ٽار سڀني ۾ برڪ هئي. راڻون به سولن ڏاند جون
 هون. ڪهڙي سندن هڪل هئي! پتل گان جي هون،
 معن ڏيس به اهڙا ئي هئا!

”جهڙا گل ڪلاب جا، ٽهڙا معن ڏيس،“

چوٽا لعل چنبيليا، ها ها هو هميه،
 ايسو سولهن سيد چوي ليندن اچن لوس
 مومل هڪه حسن چو چمن کلي لاهيو هر، جنهن چمن
 ۾ گلندن سهڻيون گهڙيون هيون :-
 گلندن چيون گهڙيون اڍر اولڻ پالون
 چوٽا لعل لعل مان واسينگ وڙهيالون.
 مومل پاڻ سون ۾ گل گلاب هئي. چا سندن هڪل،
 چا سندن ويس، چا وري منجهن غريزيه، چا سندن است
 لي سندو ڏورا

جهڙا پالن کسن، اهڙيون هالون مٿن ٿاڻيون
 هٿ ۽ حيدر سون، ٿاڙا هڪٻارن لٽن
 مڙهيا گهڙ هڪه سون، چوٽا ساڻ چندن
 سولهن وٺي سون سون، سندا ڪامڻ مٿن
 هڪائون لعل لطيف چئي، وڏا ويس ڏرن

مومل پنهجن ساھڙين ۽ پالهن سان الھي چمن منجه.
 پنهجي رنگ مٿل ۾ رهندي هئي. کيس گهر پنهجي سهڻي
 ۾ چوڏا هئا ۽ سندس گار کي ”گهر سندو گار“ ليو
 چئجي. مومل کي اکين ۾ ڪا عيبي جي هڪ هئي، جنهن
 ماڻهن کي موهي لي ڦٽو ڪيو.

”مومل کي مڃار جا اکين ۾ الھس“

چنھڻي ڏسڻ سان گھڻا حاڪم چوان ھيڙاڏا چريا لي پيا.

لوس = خيال. چيون = جهڙيون. گهڙيون = سهڻيون.
 اڍر = سهڻو ڪپڙو. اولڻ پالون = پهرپالون. واسينگ =
 لٽائڪ، وار. ڪامڻ = سهڻي ڌال. ورن = رنگ.
 الھس = مالڪ، هٿ.

ٻڌجن. اول نه ڪو ڄاڻي رکي چند چوڪي ۾ وجهي ،
لڏهن اندر ڪاڪ ۾ ٻي رکي سگهي .

”مومل جي ماڙيءَ کي طرح طرح جا ٿال“

ٿال هڪڙو گول وسيع نه ٿاهيو هو، جنهن ۾ اهڙا ٿيرا
گهرا هئا، جو ڪو اندر آيو نه، ٻاهر نڪهي نه سگهي،
منجهي هري، ۽ پاڪاري پاڻ هٿ ڪري. انهي ڪاڪ جي
ٻاهر چوڌوڏس پٺي ويئي، ڪيترا جوان ۽ چوڏا حسين
دلور آيا، پر طاسي درياهه جي ڌرم ۽ دهشت ڏسي
موتِي ويا.

”ويجا ويا ڪاڪ کي، ٻئي دن ورڃا“

ڪيترا جهنگل جي مرن جا آواز ٻڌي هليا ويا، ڪيترا
رستن جي ورن ۽ وڪرن ۾ اٽڪي هري ويا.
”هٿ ڪيترائي خان کڻي ويا“

ڪيترائي سودا شڪار ڪندڙ مڙس ايندا هئا، ۽ ٿال
جو جادو کين گهاٽي ڇڏيندو هو:

”سودا شڪاري ٿال گهڻا لمانيا“

”هتان آيو ڪولڪو، هتان لڪ وڃن“

ڪنهن سمي رائي کي، ٻه ٻه ملي نه هڙي هڪ
مومل هڙي هڪ ڪاڪ ۾ ٽپي رهي. راتو پاڻ نوانس
هڻو هو.

”روه رائي جي ٿاڻ ڪو، روڊو سونهي سوانهن“

سندس ئي ٻيا به سگهي هئا. ٻڌائون نه ڪئن نه
ڪئن گهوت گهاٽي ويا، ڪئن نه، لکين خان کڻي ويا.
آهين. انهن چوڪي جي ڳالهه پاڻ هنن بالڪن بهادرن
جي چپ کي چوريو، هنجي دل کي ااريو. چيائون:

”هلو هلون ڪاهه ٿي، جي ٺيڻن آهل“
ڏاڏي سڪه ٺيڻ نه هلي ڪاهه جون ڪنڌاريون ۽
ڪاهه جا ڪٽر گل ڏسون.

”ڪنڌاريون ۽ ڪٽر، ڪاهه نه ٻيون ڪاهه جا“

رائي کي هڪ پنهنجو انت هوندو هو، جو بلڪل ٺڪو
هو. انت کي ڪاهه لطيف ڪنن ٺاڏا آهين، چانگو،
ٺٽو، ميو، پٿارو، ڪرهو ۽ ٻيا. رائي جو ميو عجب هو.
ڪي ٺا جون نه ۸۰ ميل ڪندو هو، ڪي ٺا جون نه ۱۰۰
ميل دور ڪندو هو. ٻيا به وڏائي اپ ٺا ٺاڙين. قصو
ڪوٺاه، هي چارئي ٻار ڪاهه ڏانهن ڪاهيندا ويا.
”ڇڙهيا چارئي ٻار، -وڏا ڪنڌاري

ويا ڪاهيندا ڪاهه ڏي، جت مومل موچاري“

جڏهن ويجهو ويا، ٺاڏهن ڏس نه مارا مڪان نه
سهار پريان برابر آهي، جت چنڊن چوڌاري آهن، ڪٽر
گل خوب آهن، اکيان درياهه جون لهرون ٻيون لکن،
جهنگل جا آواز ٻيا آهن ۽ هاڻي اهو درياهه لنگهون سو
ڪنن لنگهون! چن ٺي ٻارن وڏو عقل هليو. آخر رائي
کي خيال ٿيو ته ٻلي مولڪي نه خبر ٿي ڪاهه ٺي پري
نه هي اسرار آيو ڪنهن؟ اسان نه ڪڏهن ڪو نه ٻڌو نه
اٻڌو ڪو درياهه ٿو ٻي به رهي ۽ برابر ڪاهه وٽ ڏاڏون
هيون، سهڻا باغ هئا، پر هي درياهه نه اسان ڪو نه ٻڌو.
خبر نه آهي ته هي درياهه ۽ هيءُ جهنگل آيا ڪنهن
ائي رائي کي نه اچي من به ڳالھ ڪڙڪي، جي ڏسون نه
هي آهي ڇا؟ ڪي به هڪ وڏا آهن، سولاريون ٻيون

ٺيڻن - عشق - روه - شڪل - ڪنڌاريون - چوڪاريون.

هيس. ڇا ڪيائون جو هڪ سوپاري ڪڍيائون.

”نڪر سان ٺٽي ڪٽي، سودي سوپاري“

ندرت ڪهڙي! چئن زور سان سوپاري هنيائون،
 ٽين سوپاري وڃي لڪاء ڪيو ۽ ٻڙ ٻڙ ڪندي لهي اچي
 هيٺ پئي. اتي رائي کي خبر پئي ته هن مومل ڪو
 طاهر ڇڏيو آهي! هي درياهه نه ڪوڙا آهي، هي نه
 ڪو جادو، جو ڏيک آهي. چئن پريان رڃ ۾ پائي پيو
 ڏسو آهي، ٽين هي نه ڪو دهر آهي! هيءُ سوپاري
 ڇا لهي آئي، سو هيءُ نه ڪا شين جهڙي شين شيءِ
 آهي، چئن سوپاري لهي آهي. دل جهلي چارئي پيار
 اڳرو ويا. ڏس ته هي نه رڳو مٽاڻيس ۽ طاهر جو اندر
 آهي، ۽ هي ڪي شين آهي، چئن ئي درياهه جو لاش
 آهي. اهڙي طرح جڏهن ڪنهن غيب جي ڪن مٿي،
 ڏهن سمجهي ويا ته هي جهنگل جا آواز نه ڪوڙا آهن!
 ڏاڏا خوش ٿيا، خوب ڪاهيندا اندر لنگهي آيا. ورن
 وڪڙن وارو رستو جو اندر هو، ڏهن کي نه هي ايدار مٿو
 جوان سمجهي ويا. هي شڪاري عجب چٽا!

”موتيا نه ماري، ڪڙر لٽاڙي ڪاڪ جا“

اهڙا راتا جو نه مومل پسندا!

”راڻي جي رڃوت، مومل صدي پسندا“

”ڪاهي آيا ڪاڪ ٺٽي، پسندا مومل“

اندر لنگهي آيا، نه ڏس ته هڪ عجب صورت واري
 سهڻي ٻيلي آهي، تنهنسان ٿر-هٿيون پيون نه آهن. هن
 ٻاهر نه هيءُ ڪا مومل آهي. پراڻا مومل ڪاڪ هئي.
 هيءُ ٿاڻو ٻاهي هئي! ٻانڀن ۾ ٻانهن پئي هيس ۽ ٿاڻو نه
 ٺاهيس ۽ عجب هئي، ڪهڙو ڪري هن ڏانهن ٺاهيائون!

کيس عجب به لڳو نه هي ڪهڙا جوان، جي ڪاڪ لعاڙي
آيا آهن. هي نه منهنجا به استاد چنبا. هوڏانهن هوسوڻا،
ڪاڪ جي سولهن ڏسي، ۽ نالو جي اکين جي گهڙ پسي
واٽڙا ٿي ويا:

”ڪاهي آيا ڪاڪ ٿي، ڏلائون نالو
گهڙن وسريا گهر، گهڙو پهرائين گهائڻا“
پڇيائون:

”تون ڇا پائي پالهنءَ واري، ڪهڙو ٺهيندڙ ٺام؟
هي ڪار نالو ڪهڙو، هي گهر سدا ڪن؟“
نالو به سون جي صورت ڏسي ۽ هندي ڏاهپ
ڏسي پوهت ٿي. تنهن گهڙو کي ڏرا گهٽ ڪري
جواب ڏنو:

”اتهن جتي ايناءَ سو گهر سدا ڪار
ڪهڙو آڻان ڪار، هٿ لکين خان ڪهي ويا“
نالو هندي چوڻ لڳي نه سون، اوهن پلجي نه وڃو
آڻ پائي ڪاهه آهيان:

”آڻ پالهي، پالون پون“
ار جوانو، اوهن نه ٻڌار نه هتي چو آيا آهيو؟ اوهن
نه لا به ڪن آهيو!

”پيا نه ڏسڻ پت به ڪنديءَ ڪاڪ ڪهار“
اوهان ٻڌو نه آهي نه هي ڪهڙو ڪار آهي!
”هي ڪار مڙوئي ڪوچرو، چٽ والوڙيون رهن
نه نه ٻه پيرا ڏينهن به خون ڪلندي ڪن

اتهن = اوهن. ايناءَ = آڻان = آڻو. ڪهار = مٿا.
والوڙيون = رانڍر گهرائي چون.

سهيون وچ م نسن، اڳيان راتلا ٿو رڻ وهي.
 اي راتلا سوندا، توکي آلا صلاح ٿي ڏيان ته اندر نه
 وڃ، هي راتلا راتليون ڪا سڀري ڏر نه آهن. هو ڪلندي
 خون ڪهو وڃهن. گهڻي هڪان گهٽ ٿي ويا. اي راتلا،
 توکي آلا صلاح ٿي ڏيان ته تون اندر نه وڃ. پر راتلي ٿي
 نالو ڄر ٿو ڪن ٿو، ڄر نه نالو ڄر ٿو انهن ٿي هو، جي
 سندس چادرو جي مڪان مان لنگهي نه ٿي سگهيا. اهي
 مڪان کي ٿڌالو ٿي ڇڏائون:

”لنگي نالو ڪندي ڪوه، جي ٿڌالين لنگهي ويا“
 نالو نه راتلي جي شڪل ڏسي مٿس موٽ ٿي پئي.
 نالو اڳيون هلي، پٺيان راتلا راتلي جا سڀئي هليا. آيا
 اندر ونگ مٿس. اتي ڇا ٿا ڏس! ونگ مٿس نه پره
 ڇا؟ اندر حسن جي حيرت هئي، ڳڻدن جهڙيون سڀيون
 هيون، ڪارا چنبا وار، واسنگ والکي ٿي لنگهيا،
 اکيون چنڊون مشعلن جهڙيون هيون، چنهي لنگه جون
 نوڪون -

”بل بل ڪنهن ڪنگالان“ (هيو راتلا)

سونديون راجپوتيون جا رانديون ڪن؟ راتلي رانديون
 ڪن، ”روپ جا رانديڪا هئا، تن سان وڃي ڪوڏائون.
 اگر جي خوشبوءِ ڪندوريءَ جي سڳند هئي آئي. هٿ
 جي آئي اوت هئي. راتلا راتلي جا سڀئي هئي ٿو جي
 باغ جون چنڊيون ڏسي مٿس ٿي ويا. منجهن مومل نه
 شمع ٿو هئي، سڀي به مٿس. راتلي جي نظر چنڊن وٽ
 مومل ٿي پئي، تنهن وٽ راتلي جو روح مومل جي اکين
 ۾ وڃي ڪو. هوڏانهن مومل جو نه حال ساڳيو هو! هيون
 اڳي پنهون هس نه راتلا راجا مون سان مان ٿا سڀ ٿو

آهي. ٺالو سڀ ڳالهه کان وائڻ ڪندي هوس ۽ وائڻ جو
ههڙا رائي ڪملا ڪندا، ۽ ظلم جي مڪان مان به ڪري
آنڙ، تنهن ڳالهه نه مومل کي منجهائي ڇڏيو نه هتي رائي
ڪهڙو نه عامل دالاه هوندو! وري شڪل ڇا هئي رائي
جي - ”هونڊ هين“ ماه چنڊ چئن“ جنهن مان ”ڪسوري“
خوشبوءَ“ پئي آئي. مطلب نه هين مومل گهر به ڪهڙا
مستي ۾ آئي ڦٽا ڪيا هئا، پر هڪڙو نه پاڻ به اٽڪي
وئي:

”گهر ڪهڙا ڪهائڻا، پاڻ لڳس ڪهه

مومل رائي ملان، لڳس ڪان ڪهه“

مومل رائي جي رنگ ۾، راتو مومل جي رنگ ۾!
پر راتو راجا هو، تنهن لاءِ اتي ويهي رهڻ مشڪل هو.
مومل چوڻس ٽون راتو منهنجو، ۽ آڻ راتو منهنجي. هاڻ
معترب وڃڻ وري ڇا ڄا؟ پر رائي کي اڃا مومل وٽ
ڪمن رهڻو هو، لڪي اڃا پنهن جي شادي ظاهر ڪرڻي
هيس. تنهن چور مومل کي نه آڻ منهنجي پٽاري ڪڍي
ئي ڇڙهي، نه ارم به ٿو وٺ ايمدس: شام جو ڳولان
لڪراندس، آڏي ٿو وٺ اچي ٿو. پڙو ايمدس ۽ ٻره
ڦٽي ڇالڪي ٿي ڇڙهي ملڪ وائو ايمدس، راتو پوءِ
بدهجن سگهين کي وٺي آهر منهنجي راج ۾ هر رات
راتو پنهن جي ممي ٿي ڇڙهي، کيس چندن چارهندو،
اڪون ڊاڪون ڪارائهندو، آڏي ڏاري اچي رنگ بهل ۾
مومل جي اکين ۾ مڇاڙ جا الاس پسندو هو. راتو ۽

مومل رائي = رائي. لان = وٺان. ڪان = ٿور.

نست ارم = ههڙو.

مومل ڳچ وقت ٽالين ٿين رهيا. پر عشق جي وامت اصل
 ٿان سوکي نه آهي. عشق ۾ هميشه وڃوڙو اچي ٿو.
 مومل کي هڪ ڀيڻ هئي، جنهن جو نالو هو سومل. هن
 کي اها ڳالهه آڱري ڪنهن نه ڪر مومل واهي وائو مائلي.
 سومل هئي ساڙي جسي سڙيل، تنهن هڪ ڏينهن وڏي
 اٽڪل وڙهائي اڃا ڪيائين جو جڏهن مومل وڃي سمهي،
 ۽ لنگ اچي ويس، تڏهن مرد جهڙا ڪهڙا ٻائي، مٿي تي
 پتڪر ٻڌي، ٻاڻ اچي ٻيڻ سان ٻاڪر ٻائي سمهي رهي.
 اڏي ۽ وامت وائو هميشه. وانگر رنگ مٽل ۾ آيو، نه
 ڏسي نه منهنجي مومل سان هڪ ڌارو آدمي سڄو ٻيو آهي!
 وائو راجهرت هو، جذبي جي وس اچڻ وارو ڪنهن هو.
 تنهن ٻاڻ تي قبضو رکڻ دل جهلي نه نه ٻيو ڪو جيڪو
 ٿرار ڪڍي رت وهائڻ کان ڪن ٿري. ٻيو نه ڪو عشق
 جتي آهي، اتي معشوق ڏانهن ڪاوڙ ۽ غصو نه آهي!
 رائي کي نه ڏک اڙهو ٿيو، پر تڏهن نه ٻاڻ ٻلي وڌائين.
 ٿرار ڪڍي ڪست ٻيڙي هليو ويو! مومل ڪجهه وقت
 بعد ڪاڙي ٿي. رائي جي هڙن واري خوشخبره ڪانه آيس.
 چٽائي ڏٺائين ته سومل ٻيٽس سائس سٽي پوئي آهي ۽
 ويس مردانو اٿس، پر ۾ رائي جي ٿرار رکي آهي! ڏسي
 سائي پٽگ ٿي ويئي، ڏٺي وڃاريءَ جي ٻڌي ويئي.
 سموري ڳالهه سمجهي ورتائين. سومل به اکيون پٽيون.
 چيائينس ڙي سومل، مومل سان رڻ ڪهڙو ڪهڙو ٿي
 وٺائين، ڪهڙو ٿي وڙهائين. سمجهائين ته رائي جي دل تي
 ڪت ٻيو هوندو، پر رائي جي عشق جو ٺهڻ ڏٺائين!
 هڙي حال هرلدي مٽي ٿرار ڪن وهائين. انهي
 آئي رائي مومل کي ٻائي ڪري ڇڏيو. هڪ ڏينهن لنگهه.

۱. ڏينهن لنگهيا، راتر ڪنهن آڙا پلا ايندو وري ڪنهن؟
 پوءِ هن ويڙهيءَ مومل جي روڊن ڪيا آهن، ڏينهن
 آهون، ٿنڀا لڏا ساڄو ڪر سڄو ڌاري ڇڏين، شاه صاحب
 راد جو اهي بيان ڪيا آهن. مومل ساري رات اڪهون
 ٻئي ٻئي واههائيندي هئي. گهڻي ناصد کيس موڪلايائون،
 ڳاڙه. پڻ کولي چرائي مڪاليس. اڪيون ڏر هر پاڻو وٺي
 هرلدي هئي ته من ڪو ناصد اچي، من ڪو راتو وري.
 پر لکت سڀ لڳي ويندا هئا، ڪنهن ڏينهن جا ڪر موڙي
 لهن جي ڪنڊيون همون، شمع جي وٽ سوري مومل
 لڪهي پورلدي هئي، ليل به کهي ويندو هو، شمع
 به جهڪي ٿي پورلدي هئي، اسان جو پرد اچي ٻاڪون
 ڪڍلدي هئي، پر راتر ڪئي، جو اچي!

- ۱- شمع پورلندي شب، سره ٻاڪون ڪڍيون
 مومل مران ٿي مهندرا، راتو ڪارڻ ڏب
 مهندجي نام طلب، ڪالنگ اڏايان ڪاڪ جا.
- ۲- اهي اڀاريام، لکت سڀ لڳي ويا
 هڪ هو ٻيو مهندرو، سڄي رات ساريام
 ٻوڙها ڳاڙيام، سورج شاهون ڪڍيون.
- ۳- ڪنهن ڪر موڙيا، ٿوڙو اها ٻئي
 ڪه سا ٿي راتري، جا ائين ري ٻئي
 مولڪي لهن ڏيئي، وڃي ڏوليو نام قراريو.

لکت = ٿارا. شب = رات. ڪالنگ اڏائڻ = واهه.
 واهه، پورام موڪلڻ. اهي = ٻهي. اڀاريام = سڄ
 مهندجي معان اڀرو. ٿوڙو = ٿارا آسمان ۾، سورج چورا.
 ڏنءَ = ساڙو.

۴- راتو رات نه آيو ويل نري ويئي
 وٽ سوڙهندي ولها، ويو ليل پوي
 مٻڙت مٻڙت سهرين، چالنگي ئي چڙهي
 راتلي لاءِ رڙي، ويئي وهامي راتري
 ۵- راتو رات رهي ويو، ماريس تنهن ملڪور
 جانب جدائيءَ جا، پل پل پيون نور
 وهڻ مون وه ٿيو، وڃان ٿي وهڻ
 اندر اڳيون لالون، سونڀا ٿيندي سور
 طعنا ڏنر ٿور، آڻ ٿي، پرجون پاڻ.

اي مڙهجا رات، چڙهي چالنگي ئي آڻ، مون ڪڍڻ
 ڪاٺڪ ٿو لاءِ اڏايا آهن.

مومل جو وهڻ، ۴ ويراڻي پسي سندس سر ٿيون ساڙيون
 ڪمڻ آلت ڏيڻ آيون، چوڻ لڳس نه موما جي راتلي جا
 اهي ٻار آهن، نه ڇڏي ٿيس ٿڌهن ئي مومل چوڻ،
 اڙي سر ٿيون، ارهائ ٿي ڪهڙي ڪل؟

ڏاڻي ڪهڙا آهن، من - وڏي وڻڪو
 ڪا ٻي لائي - پندري لائي ڪي لڳن
 راتو اڪڙين، وساريان نه وسري.

سر ٿيون چوڻ لڳس، اڙي مومل اڀلا ڪجهه آرام ۾
 ڪجهه ٿڌ نه ڪر، ٿڌهن ئي مومل چوي -

سوڙهي سڀني لوءِ ڪاڇا مون سون ٻالو، ڪي
 سا جي پٿر ٿو، نه سر ٿيون سمهي ڪا ڪا.

ولها = اي گهٽ، تراريو = آرائي ٿيو، ٿور = هڪ
 جهڙيون سر ٿيون، ڏاڻي = ڏت جا ڀاڱو، وڻڪو =
 وڻ، پٿر، سمڙي = سمڙي، لوءِ = لوڪ، ٿو =
 ٿو.

انڌهن لئون سرهون چولس، اي مومل، ڇا نه لهندجو
 رنگ هوندو هر، لهندجا مڪول (ڦل) لعل هوندا هئا،
 ڇا لهندجي موما هوندي هئي. اڄ تون شڪل ڏس نه لوتي
 ڇا نه آهي؟ انڌهن ئي مومل چري.

”سودي ڏاران سرهون، لهر ڀتن ۾ رنگ
 اڀانجي اڄ ويو، راتيا تو ليءَ رنگ
 همئين سان هاجر ٿيو، بهر اوسڙي رنگ
 مون تو ئي هن سڱ، بچايو بچان هي.“
 ويڙهي مومل سڱي ڪندا ئي هئي، پٺي ورلاب
 ڪندي هئي. آخر نه اهڙو سڱو - ورلابس جو اکين آب
 ڇڏي ڏنو.

”ڪنهن جهن ٻور بچايون، جيئن اکيون آب نه ڪن
 راتيا جي رهائڻ ڏري، ڏورائون وٺن
 سي مومل ڪئن هجن. سودي سوريءَ ڇاڙهيون.“
 -- سڄ ئي گل ٻوڏا هئا سي به سڱي وٺندا هئا --
 ”ڪاهه. ڦٽاريا گاڙا، هي پسي اڄ سڪا سڄ.“
 جهن راتيا جو رنگ لهر ويو، لهن مٽل جو رنگ
 به گهٽ ٿهندو ويو:

پٺي ڏهن ڪئن لي، ٿورا پلمڪ پراڻا
 جايون گل، جهنڊ وڻ، اوڙي ڪوماڻا
 ڪاڪ ڪڙهي، وڻ ڄاما، چلي مومل جي جان.
 آخر مومل کي خبر پئي ته راتيا جو رخ ڦريو ٿو. هئي،
 ۽ راتيا ئي ذرا معلوم نه آهي ته مومل جو ڏوه ڪو نه.

اڀانجي = لهر، جهڪو ئي. پور = هبال. وڏوريون =
 ڪاڙيون. ڪه = مٽي.

آهيس. انهن سڪ مان مومل کي ڪتابت جو جواب
 موڪليو. قاصد رٿيو ڪٿي. مومل وٽ آيو. اچي مومل وٽ
 حاضر ٿيو ۽ چيائين -

”راڻي رٿياري، توڏي مڪو لکڙو
 صبح سوارو، ڪاڪ ڪهڙو ڪرڻو“

مومل ٻڌي گدگدائي ويئي، کتن کان ڪو. لڪري ويئي،
 بلڪ وري روشن ٿي، پوءِ گل وري ساوا ٿيڻ لڳا، مومل
 اچي منهن ۾ وري رڻا اچي ويو. عطر ۽ عذهر، مڪو ۽
 ٽٽوري وري خوشبود ڪڍڻ لڳا. مومل کي مائت ٿي ته
 اچي. ٻيئي چري ته هاڻي سموريءَ جاءِ کي، سمورين پتھن
 کي چندن جي ٿي. سان ٿي لڳايان.

”چندن - من چڪ ڪيو، مومل لاهي ماڳ.“

وري شمع ٺاهي رکيائين، ۽ ٽپن ۾ ٿيل جا ايل پاهي
 ويا. پڪي هر هر چري ”-گهو مونج - پورن، ڪرڻ کي
 ڪاڇي.“ ٻيئي چري:

”ليڙي هر اطف چري، ٺڪ سوارو اڃا
 اچي مڪو ماڳ، ته سوڍا سڪائي ٿان.“

مومل کي مطالب ته سواڻ وٽ ويو، سٺيون سٺيون
 اڙيون هڪ ٻئي ۾ ملائي ٻيئي رکي ته راتو ڏاڻي ايندو
 ته ڏاڏا مٺا، ۽ وادي ٻائي پيارينداسين:

”ٻائي پڙين گاڏيون، ٻائيءَ لاءِ ٽري
 ٻيئي چري ته مينڌرو مينڌرو مڙمان“

پورو اڏڻ = شادي ڪرڻ. رٿياري = سٺو.
 چڪ ڪيو = مٽي پالي. لکڙو = اٺ. سوارو =
 سويل ٿي.

ڏاڏا ويس ۽ وڃڻ ڪيائين -

”ڪهائين لعل لطيف چئي، وڏا ويس وڃڻ،

منجهه مرڪيس من، سولي سڀن سڱ ٿيڻ!“

مطلب ته سڀ ڪجهه وسري ويس -

”ڪانهي ئي ورتائين، ٿورو مڙيو آي مهڙو“

راڻي سان گڏ چانگي کي پيئي ياد ڪري ڇڏي -

”ڪاراهان ڪهرو نئون، آڻ چاريدان چانگي کي.“

ليک سائين ٻاجهارو آهي، اڪيددين جا احوال ٻڌندڙ

آهي. سچو عشق ره ۽ وڇوڙي بعد وري به وصال ٿيو

آئي. سو هن ويڙهيءَ مومل جا عرض اڳهه ۽ صحيح جو

سوارو راڻو آيو حڪاڪ ۽ اهي مومل سان ملهيو، پوءِ ڪتب

”آهي“ وصال جون ڪهڙيون؟ ٿيون - جهڙيون!

هن آکاڻيءَ ۾ ڪي وري نوان انگ سونماي راز جا

پيل آهن، خاص ڪري ”ڪاڪ“ ۽ ”لڏائي“ جو مثال ڏيئي

ڇڏي. ريت ٿو ڪر آئي. مومل هڻي جهو آيا آهي، ۽

اها آيا جهڙو ڇڏي ٿو ڪر آئي. جا هن جي منزل

ٿي آئي آهي، جهڙو وقت عقل ۽ ڀر ۽ ر آهي، جهڙو

وقت حسن جا نه ڇڏي آهن. پر هڪجي ٻي آهي عام ۽ وڌيڪ

جو روپ آهي. نالو هيءَ ماڻا آهي. ڪن راڻو مرشد، ۽

جي ”ماڻا“ روپي طلسم ڪي ٿو ڪر آيا آيا سان ٿو

ملي، ۽ ڪن وري مومل روپي ”اڳيان“ يا غافل ڏي

مومل کي ٿي وڇوڙو ٿئي، ۽ ڪن مومل هڻي عشق

کي ٿي پائي، سو پيئي ڪا به نه.

راء ڏيڻ ڇا

راء ڏيڻ ڇا، جهنگلي راء ڪنهار ۾ چوندا هئا، سو ڪرڻار
جو راجا هو، هو ”ڪرڻار جو ڏل“ هو. راجا جي ماءُ جو
نالو وري هو.

”مرڪي مڙ ماڻا، وري راء ڏيڻ جي.“

راجا جي رائيءَ جو نالو هو سورڻ، جهنگلي ”ماڻو
داڻو ٻاڻو“ ڪهڙي هون. راجا وٽ ”مال متاع جي
ڪمي هئي ڪا.“ ”پادڪ پٿر ٿيون ٻالڪيون لڌ لڌ
ٺاڻي ليل.“

هن وٽ مهل، مدد، ماڙيون هيون، ”امل ڄمڻ پون“
راجا جهڙو ڏاڏاڻو ٻيو ڪونه آيو. خاطر طائي سڙو وٽ
هن کان سرس ڪمن هو.

”سوان سوالي سڳهيا داڻا ڏيئي دان.“

هڪ ڏس جو ڪڏهن به خالي نه هو. راجا نه رڳو
ڏاڏاڻا هو، نه راجاڻي بدن ۾ ٺهري روح هو. اهڙي جهڙي
سڏو جي ور چڙهي واپس ڪمن هو، پر وڌيڪ ۽ عارمن جو
ڳوٺاڻو هو، چئجي ته پنهنجي جيوت ۾ راز روحاڻو جو

مرڪي = ٺهر ڪري، ليل = پيٽ ٺاڻو. سڳهيا =
خوش ڪيا. ايل = املهه هيرا.

طالب هو. اهڙا سالهن لوڪ راجا جنگ رانگر دنيا ۾ رهي،
 دنيا کان دور لا رهن. مڪان ۾ رهندي به لب دل جي
 ڪتبا ۾ نا گهاريان. ”دل به پار، دست به ڪار.“
 ڪنهن ندين هن راجا جي جهولائڙهه جي شهر ۾ ڪو
 عجيب ”عطائي“ آيو. ويس جوئيءَ جو هوس، شڪل
 شاهائي هوس، سهڻو وڻندڙ جوان هو، مگر اکين جي لاج
 ۽ مڙ ڪري ٻه چر عارند هو. ڪڪ سار هڪ ۾ هوس،
 جهنگي ”جنگ“ تي چالون. جنگ کي جوئيءَ جهوڙا ۽
 جهانگيون ٻڌي ڇڏيون هيون. هي جوئي
 ”پرڏيهان ايند ڪري واپ آيو هڪ.“

جوئيءَ جي جنگ ۾ ڪو راءِ. چو راز رکيل هو، اهو
 ”راڄو دلائي“ اهڙو راز وارو سار هو، جنهن مان آواز اهڙو
 نڪرندو هو، جو ٻڌي
 ”مرون جي جهنگل جا ڪن رهائون رنگ“

ڪرشن جي ماري به ڇڏيون، پڪن ۽ ماڻهن کي موڪل
 ڪري ڇڏيندي هئي. آرميوس لوان راري جي اٽل ٻڌي
 شڪست هڻيو لو چوي. ”وڃ ۽ جهان جون ريف راريون
 چوٽيون سر جهڪائينديون هيون، پوٽا ۽ گاڙا آلاپ تي اندا
 هئا“ لکين ڪرشن لاءِ ڪري لو چوي.
 ”جب هري ماري لاءِ پرڪاشو
 جنگ ۾ لارو، هر ڪم هئي

عطا - بخش، عطائي = بخش وارو، جهوڙا = لدا،
 گل ٿل، جهانگيون = گهنگهرا، رهائون = مڙيون، خوشيون،
 پرڪاشو = روشن ڪيو، کوليو، جنگ = هلندڙ شون،
 چر-پائي، لارو = نيل شون، هر ڪم هئي = چرڻ لڳا.

”بهگل“ جي ٻولي ٻڌي جهنگل جا مرون اٿس. شوخي
 ڇڏي ”رهائون رنگ“ ڪندا هئا اهڙو اٿس. ۽ بهگل
 راڳائي اٿس مڱهار ڏاڍا پنڌ ڪري، مڱهارون دٻج ڪري
 ”وڃان وارن“ ڪري، گرلار جي قلعي وٽ اچي، راءِ ڏاج
 ڏاڏار جي ڏيڏي وٽ پهتو.

”مهاڻن آيو مڱو، پريان پري پير
 ڏيڏي تي ڏاڏار جي، پري لڏائين پير

در وٽ درٻالي لڳا هئا، ڇڙ هيدار پڻ ٿڙا هئا. اڳي
 نه ڪهرا ڪانهيندڙ ”ڪهرايا“ آيا هئا، ڇڙهين ڪهرا
 مڱيا وارا هئا.

ڪوڙين ڪهرايا آيا مانجهي مڱيادار
 جن ڳڙهان پهر ڳاڙو - هجان - پ - همار.

انهن ۾ اڳي ڏاڍا ڪي جو دٻان ۽ ڇڙ هيدارن
 جي موڪل پيا اندر لنگهي - گهڻن - پر هي عجب عنائتي
 نه اهڙو هو جو سڀني تي چاها وڃي ڇڏيائين، ڏاڍي مڱاج
 سان چيائين -

”درٻالي در ڪول، اڏا پرديسي مڱڻ.“

درٻاليءَ جي چا بهال جو اهڙي مني آواز ٿي در نه
 کولي. ”ڪئن ڇڙ هيدارن ڇڏيو، هتي ڪيڏي ڇڏيو؟“
 اها وري نه اچي ٻڌي جي هئي، - وڃاڻا نه انهي وقت

ري = هلي. سڀر = رهيو. ڪهرايا = ڪهڙو يا
 ساراھ. ڪيندڙ. مانجهي = بهادر. مانجهو. راڳائي جو
 ٿاڻ. لهندڪري شايد مانجهي = راڳائي. ڳڙهان = شهر
 ؟. مڱهان = فرحت سان. پر سڱهان = شرشي سان.
 وڃاڻا = وقت.

ڪري جنگ کي چوريو -

”ڪي جو بهل ٻولڻ، ٻڌي“ واهي پاڻ
گهرو پاڻ لڪ لطيف چئي، تنهنجي قدمن تان قربان
چارڻ اچي ٿڌي ۽ اندر سهڙيو. راجا مٿي ماڙي ۽ ٿي
هو. اٿي ”ماڙي“ وٽ ملوڪ جي چارڻ چوريو جنگ“

”ماڙي“ هٿ ملوڪ جي ڪا ڪمائن ڪڙڪ

راجا جي رنگ مٿل ۾ هنڌ هنڌ ٻڌي ڪڙڪ

ٻهٺل چاڪ ڪم ٻڌو هو، ۽ راجا مٿي ماڙي ۾ هو.

”راجا رنگ مٿل ۾، چاڪ ڪم سر زمين

جا ڪمائن هٿن سمن، ساڻي بالا ٻڌي“

چاڪ ڪم ٻڌي ٿي هلايو، ۽ اٿن جو آواز مٿي ويٺل

راجا جي ڪن ٿي ٻڌو. اهڙو ڪو مڙ آواز ”سالڪ سار

سرو سمن ڪي چوڪماڻو“ جو ”سڀي ڏون ڏون راز جي“

اٿي ڪڙو ٿو گهٽ.

راجا جي روح ٿي اٿي سر اهڙو ڪو اٿر هلايو، جو راجا

ٽپ ٿڌي اٿو ۽ هٿ ٿاڙائون ٿي ٿاڙائون ٿي سهڻو عطائي

زمين ٿي ٻڌو آهي. هڪدم عرصي سان سڌ ڪمائن

هليو آه بار. ٿڌي ٿو چاڪ چوڪس ”اڻوڻوڻو عرش ٿي

آه ٻورو مٿي پڙن.“ ٿڌي ٿو راجا چوڪس ”آه مٿاهون

مڱڻا، چڙهي ۾ چوڏول.“ راجا حڪم ڪيو ٿي هن مڱڻي،

جنهن مٿاهي دل ۾ درد جا درياه ڪولي ڇڏيا آهن، تنهن

کي مٿاهي رنگ مٿل جي ٻڌو. اندر وٺي اچو حڪم

جا ٻڌا هٿ ٿي آيا ۽ اچي ٻهٺل کي چاڪون.

پاڻ = ٿڌو. ڪڙڪ = آواز. هڙڪ = ٿڌو. سڀي =

ٻڌي. والا = مٿي ويٺل. ٻورو = پوڻو، گهٽو.

”آء معاھرن مڱڻا، چڙهي در دائار
 لوڪي گھومت گھرايو، خلوت لاء ڏيکهار“
 انهي اندر ”رنگ مهل“ ۾ اٿي ڪمپيوڪي رخصت
 ڪانه هئي.

”جيت اچن ته اڙدايگھون، اس ڪولائو آمهن“
 اچي سھڻو چارڻ راجا ڏاڇ کي ملو. شايد ڪاراجا جي
 مڙ جي ٿاڙي کلي آهئي، ڪر اڙهن ڄمڻ جي ٿاڙي جو
 روشن نشان ٿيس. سو بهل کي ڏي پاڻ وٽ وڃا. پائون.
 چيائينس اي چارڻ، اعڙ ٻوڙ جو آواز ڪٿان لڳو ڪٿان
 جو اسانجون ڏاڙيون ٿورو وڃون؟ اڙي مڱڻا، ڏون ٻي
 آهن -

”مر نه. آهن مڱڻا، چڱو ڪو نه ڪو
 خوش ٿي چور ڪرئي“ سون لاهي غرو ڪر
 اي چارڻ، ٻڌاه نه. سھن نه ٿيڻهي چنگ ۾ آهي،
 جڏهن منهنجو من الاري ٿو ڪو آهي؟
 ”چارڻ ٿيڻهي چنگ جو عجب آهي ايءُ
 هڻي اهو سھن سون چڙو ڏکو جيءُ.“
 اي ٻار، تون نه ٻي آهن. ”آءُ دلچ، آهن جيءُ“ هڻ
 وري ”هه ٻار چوري چنگ چڱي ڪي.“

ٻوڙ نه راجا ڏاڙي سان ڳالهون ڪيون. ڏاڙي نه
 ڪو اساري هو، ٿيڻ راجا کي چيو نه اي راجا، اڃا نه
 مون توکي سر فقط ڪو ٻاهرين ٻڌا، اڃا نه منهنجي سر
 آلاب ۾ ڪي رهائون آهن. 21 توکي اهو اساري آلاب

اڙدايگھون = وڏيون. آهن = هڻي

د ځاښان، پر ټډاه نه موندلې ځاښان ځاښان ځاښان -
 -ردار، لهن دل بهاري، -ان بهار کي چور نه ځمدهجا
 بهار -

”مون وټ مال متاع چي ځمي آه، ځان
 نو دس ځان، مڼيا، روح زچندا دان“

راجا حکمر کور

”اڙي ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس
 ”پندک پور ځيوس ځيوس، لولک ځيوس ځيوس“

خوب خوانا کلي ويا، گهورا نه اچي ويا. پر راجا وټ
 هکړو - ځيوس ځيوس ځيوس - وړ وړي آيا. راجا چور ځيوس
 کي نه ځيوس ځيوس ځيوس، ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس
 چور ځيوس ځيوس ځيوس، ”ځيوس ځيوس ځيوس، نو ځيوس
 نه ځيوس ځيوس ځيوس، چور ځيوس ځيوس، نو ځيوس ځيوس، پر
 اي راجا“

”ځيوس ځيوس ځيوس، مون ځيوس ځيوس ځيوس
 ځيوس ځيوس ځيوس، گهورا ځيوس ځيوس
 ځيوس ځيوس ځيوس، آه ځيوس ځيوس ځيوس
 اي راجا، ځيوس ځيوس ځيوس، مال نه ځيوس ځيوس
 ”ځيوس ځيوس ځيوس، وچ ځيوس ځيوس
 ”ځيوس ځيوس ځيوس، ځيوس ځيوس ځيوس
 ”ځيوس ځيوس ځيوس، ځيوس ځيوس ځيوس“

اي راجا، دل نه ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس

دس = وټ، کي روح زچندا = دل وټندا، ځيوس =
 -ځيوس ځيوس ځيوس - ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس
 ځيوس = ځيوس ځيوس ځيوس، ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس ځيوس

اي راجا، مونکي ٺهيو مال نه کهي ” 21 - سو - والي
 22 - وارن جي وچان، پرديسان بند ڪري جو نه
 وقت آيس، سو سر جون صداون ڪرڻ لاءِ، نه ڪڏهن ٻئي
 مال لاءِ. هاڻ ٻڌ اي سورن رائيءَ جا پيار :

”جي وهاڻيءَ وارن ٿئي نه مون هينئر ئي هلا،
 سولهارا سورن ور ڳالهه هينهن پيسن لاءِ،
 سو مڱهار ملهه، جو وچان وارن آيو“
 ”جو گهران سو گهري ڏي مڱهار ملهه“
 ”مال نه وٺي مڱو، نه مالڪ مونائي.“

دانا، پيا نه راجائون گهڻا آهن، آڻ آهن وقت ڪونه
 ويس، ٺهيو مونکي خبر آهي نه تون اهڙو سڀي آهن
 جو ڪڏهن نه ”نه“ ڪن ڪندو آهن.

”تو در آيس، جهن تون ناهن نه ڪيو“
 بچل جا هي لفظ ٻڌي سورن رائي واڙي آي ويئي.
 اهو وڙو منجهي ويو.

”دائون در مانديون ٿيون، ٻان ٻاڏا“

سورن بچل کي چوڻ لڳي نه اي بچل، منجهي وڃو
 جو - سر ڪيئن ٿو ڪٿين اهي اهو جهڪي ڪهڻي - وڃڻ،
 پر - هاڻي ڪي ڏهاڳ ڪن ٿو ڪرمان؟ پر بچل چري نه آڻ
 وٺندس نه سر، نه لاءِ اهو ڪجهه نه ڪن ۽ - سر کان - واه
 موٽندس نه ڪن -

”مئي ري مس ڪٿان، پير ڪٿي باهون“

سر کان - واه اهو مون ڪن کهي -

ئي = ٺڏهن. ناهن = نه. ٻان - راتهن.

باهون = پٺيان.

سر مڱي، سر گهري، سر ري لئي نه صلاح
 غريبنون نه گذري، لو ماري مڙ ملاح
 ٻيو نوان جا سوڍو مڪڙي ساڻ
 خالي سڀه سواج، ڪو نه ڏيندو ڪنهن

هوڏانهن سر رت، رالهن، وڙين جو اهو درد مند حال،
 نه هرڏانهن راه ڏيڇا نه ڪنهن ٻئي "حال" ۾ داخل هو.
 تنهن جي دل ۾ ڌري جو دٻ ڪر نه آيو. چوڻ لڳو
 اجهل ڪي نه ٿون هڪڙو سر لو گهري، پر -

"مئي آئي سونهي، جي ڪروڙين هون ڪهار
 اوارند وارو وڏان، مئي ڪي سو وار"

اي دوست اجهل، هي سر آهي ڪهڙي شيء، جو
 آڻ لوڪي ڏيڻ کان انڪار ڪريان؟ من هڏي ۽ چر جي
 بدن جي ڏيڻ ۾ ڪا وڏي قرباني ڪانه آهي.
 "چر هي هڏو چر، تنهن سر ڏي شر"

چئن آڻي نه چو آهوس -

"سسرون سو هجن، نه لاهي هوند ڏيان
 پر ڏاڙ مئي سر هڪڙو، جو ڏيندي لڄ مران"

اي چاڪڪ، هي لڱ لڱ وارو چرو، تنهن ڪا قيمتي
 شيء ڪانه آهي مڙ هي آهي جو آڻ لوڪي ڏيڻ کان
 انڪار ڪريان. "چاڪڪ لو چهار ڏهه پيرا ڏيڇا ڏي" پر
 هي سر ڪهڙي نه لڄ شيء آهي -

جنهن ۾ مال نه مري ۽ جيترو، تنهن لئون طمعدار
 جي اچي ڪر ڪهار، نه ويهه پيرا وڏي ڏيان"

حال = مئي - ڪروڙين - ڪنهن - چهار = لاهڪار.

مري = ڌري، مڙ ڪهڙي ٿيندي.

ٺٺو سڀ ”ڏاڏي“، مطلق ”هڪجي“ کان هو واقف ٿيو ۽ پوءِ
ڇا ڪيائون:

”ڪڍندي ڪاٺي، وڌائون ڪرڻ ڪٻار ۾“
”ڪڍندي راجا جي سڀي وڃي پري پئي!“
”رڻ ۾ رڳو لنگهه مهڻان سورت ست
ڏڙ ڏيئي پيو ڪٽ ٿي، مٿر مٿان پٽ“

.. رڻ جي اڳيان راجا جو رڻ وڃي لڪندو ۽ ڏڙ وڃي
ست ٿي پيو ۽ مٿو وڃي پٽ ٿي پيو، چوگرد روڊن مڇي
روڊ! اهڙي سائين آهي جو رڻ ۾ راجا لڳو ۽ لڏج لڪندو
ڪندو وڃي.

”جڏهن ٿو سڀ ڄمار هليا، پٽ پٽن سڀ“
”ٺاڙون ڏاڙون ٺاهيون پٽو ڪڍڻ ٺاڙ
پئي رهيا پٽ ۾ سورت جا سينگار
، اٿن ۾ ڏاڙو ٿيو پٽن پئي ٻڌار
هڙا راءِ ڪنگهار، ڪن ٺاهندا ڪڏهن!“

سورت خاڪي ڪري وڌاڻ ڪرڻ لڳي ته هاڻ مون
سان ٻڄل مڱهار هور ڪيو!

”سورت سائين کي ڇڏي، منهنس مڱهار
ڪيو هور هور، ڇڏي سائين سڀ ڏاڙاڙون.“

ساري گرنار ۾ غلامو مڇي وارو، ڇاڪاڪو ڪو واهو وڃايو
هو ”شهر“ جو ٿي سائين لکڻ ٺاڙو، ”ماڻهن ۾ هل مڇي
، رڻ ڪر اهڙو عطائي آيو جڏهن رڻ ڏٺاڇ جو ورتو:
”اهو غلامو گرنار ۾ نه ڪو عطائي آيو“

ڪرڻ = وڌي، ٺاڙو = لنگهه، لڪندو = مهڻان = اڳيان.

ٺٺو ٺٺو.

سالڪ ساز سرود سان ڪي جو ڪمايو
 پهل ٻولايو ته سر سوالي آهيان *
 هل مهي ويو، ماڻهو مڙي ويا، ويڙهي سرود نه.
 محل ۾ ماندي ئي وئي.

جاني ڪٿڙه جدا، سرود اوساري
 هي جو آيو مگڻو، سومتارا ماري *
 گرگار جر گهوت گذر ڪري ويو، گرگار هي چمن مان
 گرگاري گل جي ويو:

* گل چمنو گرگار جو، پٽن لهن پٽن
 سمن سرود جهڙيون، انهن اوسارن *
 آخر سرود راه ڏٺاچ جو وڇوڙو سهي نه سگهي ۽ سانس
 ڪڏ ساڳي ۽ ڇڪا ئي چڙهي اگني ۾ سڙي وئي. هن سر ۾
 شاه پوکي، ميعر ۽ شهد جون ڳالهيون ڪيون آهن، جي نئي
 ڀاڱي ۾ سمجهائيل آهن.

اوساري = ٻار ڪڍي. متارا = وڏا ماڻهو.
 پٽ = گهڻيون.

(۴)

ایلان چنيسر

چنيسر راجا هو، پر "ستاڻو سردار" هو. "چوڙڏس
چنيسر چار جو ڏيهان ڏي. ڏهڪار" هو. سندس راجائي
جو پوڪو ٻن ڏيهن تي به جهڙو هو. راجا جهڙو هو
سورما جو - هٿو، ٿوڙو سوکڻو ۽ آس. سندس راڻي
هئي، چنيسر ٽانڊو هو ايلان. ايلان مٿل لعلان جي هئي،
مٿس چنيسر مڇورو والڪر مشتاق هو. ايلان مٿي مڇل
۽ راجا سان رهندي هئي.

"اصل هئا ايلان جا مٿي ماڙي ماڙي"

راڻي جو راجا وٽ وڏو مان هو، ڏاڍي شان مان ۽
تومان سان هاندي هئي:

"وڏيري هياس، چنيسر جي راج ۽

دهان ڏهڪار ٿران ٿو ۽ پڇواس"

مڇورو ۽ پڇي. لڏندي هئي ۽ ڪهڙا وري ڪهڙا
هئس: "جهڙا گل ڪلاب جا ٿوڙا مٿس رهس"، "تون ٿان
جو ڪنڇرو" هوس.

هڪ ئي به - هٿي زال ڪڙورو ٿاڻي هئي، جا به

ٿران = دهان سان. ڪنڇرو = ڇرو.

وڌ ڪهرائي هئي. اهيءَ ماڻهيءَ ڪٽرورءَ جي راجا سان
 اچي پريس ٿي، هوءَ راجا ٿي موٽي ٿي پئي. پر راجا
 سولان شخص هو ۽ همدجي سموري دل ليلان سان هئي.
 ڪٽرورءَ ڏٺو ته هونئن دستو ڪونه آهي، تنهن هڪڙي
 عجب ڪم ٻڪري. ڪٽرورءَ کي هڪ اماڻه هار هو، تنهن
 تي چٽ آهڙا وڻندڙ هئا. ڪٽرورءَ اچي ليلان سان
 پريس رکي. اهو ٿو لکي هار پائي، چنديون چميل وجهي
 رائي. وقت ايندي هئي.

”هڻي مٿي موهجي، چٽ چرنو آيو.“

”هڻي مٿي جي هئا، ٿر چئن ٿورس چٽ.“

ڪٽرورءَ ڏٺو ته رائي هائي هار لاهه پريان آهي. رائي
 ويڙهي موه وس ها ڪري! آخر دل نه رهيس، ڪٽرورءَ
 کي چيائون ته اهو هار موٽي نه ڏين، جيڪي پٺئين سر
 ڏيان؟ ڪٽرورءَ پئي نٿاڻو، مٿي نٿاڻو، آخر هڪ ڏوهن
 رائيءَ کي چيائون ”ڙي رائي، همدجي دل جو راز ٿي
 ڏيان. هار لاهه ٿاڻو نه آهي ته ڪن وانديس، دل مدهمجي
 تنهنجي گهرت چنيسر جي دامن ۾ وڃي اڙي آهي. جي
 موٽي مدهمجي گهرت سان ملائون ته هار مدهمجي ليلان
 چنن جو هونئن چنيسر سان هڙو پيار هو، تنهن ٿي هار
 جو پيار غالب ٿي وڃي ۽ اهو حال ڪن نيس ته
 مدهمجي ڪم سان ڪهڙو نتيجو ڪرندو. ڪٽرورءَ کي چيائون
 ته پوءِ اهو ٻلا ڪهڙو؟ ڪٽرورءَ انڪار ٻڌائين. چيائين ته
 رات جو جيڏي، دل لون اندر دل جي ڪمري ۾ ويندي
 آهي، تنهنڪن اڳ راجا اچي اڳ ٿي مهي رهندو آهي.
 هاڻي لون کڻي رات جو نه وڃي ۽ مدهمجي دل ٿي، موٽي
 موڪلڻ ڏيڻو ڪل ڪري ڇڏج. آه وڃي راجا جي پٽري

راجا لیان کي ٻڌي، ڪرلورو کي کڻي وائي ڪو، جو
 سمجهائين ته جڏهن اهو هار ڇڏيو، تڏهن جي پراڻو
 بگي هوندي!

لیان کي جڏهن اها خبر پئي ته هي حال ٿو آهي،
 ۽ راجا مرلڪي هائي مڏهن ته ڪن ڏيندو، تڏهن لیان
 چون اکيون کليون، دل نه هوس راجا سان، پر چري
 پاليو ته هار به ملندڙ، گھومت به ڪن وڃندڙ! لکڻ به
 هوس ته راجا آهي مڏهن، تڏهن چوائي موڪلو ته
 اي گھومت، ڪن ٿو مرلڪي ڇڏين؟ ڇڏيس چوايس ته
 بس هائي انگ وري وڌو، ٿو مرلڪي مڏهي اسي منيو،
 هائي پراڻو رام کي.

”وڌو انگ وري! ايس ڏن ته ڏهاڙو ڇو.“

لیان مڏي، اندر ٻاهر مڏي! مڏي اچي ته مون
 کي ڪهڙي ڪل نه هڙو ٿيندو حال!
 افسوس! ”مڏي مڏي جي هئا ان چئن ٿيهر چٽ“
 مون ٻاهر، ”هار ڪٽيندڙ هڙو، اهو ٿيندڙ نه“
 پر: ”ڪرلورو ڇو ڪرت، مڏهان، ڏاهون ٿو“
 لیان وار چوڙي پٽ پر مڏي رهي، نه کائي نه پيئي،
 پر ڏار ڏار مڏي رهي.

آيون سامهون، ۽ ٻاڙي واريون! سي اچي ڏن ته.
 لیان جو ڪهڙو حال ٿو آهي! ڪي ته آيون ڪيس مڏها
 ڏيڻ، ڪن ته اولاهي ڏيئي اندر ساڙيس:
 ”مڏي اتي مڏهي مڙهي مڏي مڏي“
 چئي ڇڏيس ڄام سمن، وڏو ٿو ورق

ڪرت = ڪم، مڏهان = مڏڪان، اولاهي = مڏها.

ساده‌ترین ذهن لاملان کی صلاح ذی در هان زبور و ستو
کول. الهی، و جی چیسر جی چانک وک، و آری
لزاری کر، و جی واجهه، چا بر طعنا ذی هی، و ککا
مطعی، دل نه خارج:

”چئن کارون آلی کالذ کی، و لای زاجهالنج
لاملان لاملانج، الهی ساپ، وک جی“

بر جی ذهن نه چیسر جی وک جی، نه نه هی لاملانج.
”جی لاملانی نه لهن نان یل لاملانج
آروم لاملانج، وچ باجهمدو کھتر.“

لاملان و لزاری صلاح اذی آلی چیسر جی وک جی.
اجی باکاربالهن، کھتر وک نه درد وک جی وک جی
کمالن! چا وک اگی.

”ازک ککری ابار نو در آس داوا
چئن لون وک سیدی وک جی،
لهن وک وک لسا وک جی
ساکن وک لک وک جی وک جی وک جی“

داوا، ای مدهجا دوک جی.

”دولا دال وک جی، کالذ وک جی آلیان
وک لدهجی وک جی وک جی وک جی وک جی
وک در لولهن لون، نو وک وک جی وک جی“

ذاو و لاملان!

”لو ککری، او وک جی، لو وک جی وک جی
وک جی وک جی وک جی وک جی وک جی“

کارون وک جی وک جی وک جی وک جی وک جی
وک جی وک جی وک جی وک جی وک جی.

چوڻ لڳي: ڪاڏو روت مون جهڙيون گهڙيون، ۽
 ۽ مون آه نون هڪ ئي آهن.

”ڪوڙين ٿيڻ-چون ڪيائون،
 نون ڪوڙين سمندو ڪيائون،
 مولڪي ڇڏي ڏاڏا نه وڃان نه وڻواند
 مون ڳڻي ۽ ۽ پالڻ، نو چنيسر هڪ ۽.“

آخر چنيسر جي دل ۽ ڏي پئي ڪجهه چيائون، وري
 ڪڍي مات ڪيائون. تڏهين ليلان پيرالڏي ۽ رت وڃي
 پئس ۽ چيائينس:

”نه، ليا ڪهڙيا، پولايو پوڻ چئون
 آڻا نو پيرالڏيان ڪر موڙ پوڻ آڻيان.“

پٺت چنيسر جو من ٻڌي پيو. نظر ڪيائون نه ڪهڙو نه
 ليلان جو حال ٿيو آهي! اکين مان آب پيو رهيس، چپ
 سڪي ويا آهنس. ڳل ڳل ڪهول ٽڪا ٿي ويا آهن. وار
 ڏوٽا ٿي ڪونه اٿس. اکيون ڏرا ڏيئي آنون اٿس.

تڏهين چنيسر چنهن جو چپ اصل ۽ ليلان سان هوسو
 ٻڌي پيو، دل نه جهلي سگهيو. امڪ مان اٿي ليلان کي
 ڳرائڙي پالائين. ليلان ويڇاري ۽ جا اٿس پوروها سڃايا آه.
 ”تڏا ڏک ۽ هڪ ليا، ليلان گڏي گهومت

ٿي عقي اندر جي اوت وڇوڙا ماما پاڻ ۽.“ (ڪاراج)

هن ليلان چنيسر جي آکاڻي ۽ ۽ شاه پوڄائي پڏي جي
 ائين ڳالھ ڪئي آهي، نه ڪن ليلان پئي چڱي منزل
 ٿي پھتل طالب ۽ جي غلطي نو ڪري نه وري ۽ وڃو
 هڪ پوي. اها سمجهائي پئي ڪتاب ۽ ڏال آهي.

ڪيائون = موهندڙ زالون. وڻواند = اڃائي.

(۵)

جام تماچي ۽ نوري نماڻي

هڪ سمي سنڌ جا راجا سما هئا. تن سمن ۾ هڪ راجا
 ٿيو، جنهنجو نالو هو جام تماچي. هي راءِ - ظاوت جو
 صاحب هو، ملڪ جو والي هو، سندس شعاع شمس جهڙو
 هو، مٿس ”جت چمڪاءِ“. سندس ملڪ ۾ ڪنڊهر جو
 ڳوٺ هو، جتي ٻاٻڊ به وڏي هئي. اهي ڪنڊهر جي
 چوگرد وٽڪار ۽ نظارو خوب ۽ -و. هيٺان درياھ، مٿرو
 هتي ٻاٻڊ. سمن سمن جا پکي، ٻاٻڊ تي هوندا هئا ۽
 گل ٿل به خوب هئا. ”ڪنڊي“ ڪڙو ٿرڻ، ”هٿ ڇوڙ،
 مٿي هڻو، پاسي ۾ وٽراد“ ۽ گلن ٿلن جي خوشبود ڪري
 ”ڪنڊهر ڪندوري ٿئي“. ان ڪولرن سان گڏ -

”ان ٻوٽا، ڪم، ڪڙههون، مٿي جو جهڙڪن.“

اهو ڪنڊهر ڪو شهر وڏو ڪوٺو هو، اتي گهڻو ڪري
 مهاڻا رهندا هئا، جي درياھ تي ڇهون ماريندا هئا ۽ جام
 تماچي ۽ ڪي ٻاٻڊ ڀريندا هئا. واه جو، مهاڻن ۽ مهاڻين جا بيان
 ٿو شاه لطيف ٿئي. غريب مسڪين ماڻهو هئا، ”مهاڻا جن
 جا هڏ“. کائڻ جا هون، مال ڪهڙو هون؟

جهڙڪن = اهرن جا اوڏا. وڻا ڍاٽ وٽن سان ڇاڻيل
 رستا. ڪرار = ڪڍل گل.

“ ڪاڇ ڇڏيو ڪڍون، مال ڇڻ جا ٿڌ ”

“ چارا ۽ سارا، مال ڇڏيون، ڪڙيون ”

“ ڪڪي ” هائليون ڪاريون، ڇڇي ” هاءِ ڇڇ ”

سندن زالون مهاڻيون، تن جو ڀر غريب حال هو، مڪن ؛
گند ۾ لاريون پيون هونديون هيون. هنن جو ٿڌو هو ڇڇي
سان، هنن جون رسمون اڳي به اعڙيون هون، جوڙيون
هيئرالن ڪڍڻ ۾ ٺهيل هيون .

“ پالڻ ڇڻ جي پالڻ سمن لڳو ٿي لڳ ”

“ ڪاريون، ڪوڙيون، ڪڙيون ”

مور لاءِ جوڙيون

ولي وينديون وامت لي، ڪڪي ” جون ڪڙيون ”

“ چاريون، ڪاريون، چاريون ”

ڇڻ جي هڪ ڇڇي ” ساه ”

ڌر پاه ۾ جي ڪاٺ جا بند پيا هوندا هئا، تن جي مٿان
وڻيون هونديون هون، ۽ سندن ٻار پيا پائي ” ۾ خوب
لڙڪندا هئا .

“ رهن رهن ڀر پانڌين، ڇڇي هڪ ڇڇي ” ساه ”

لڙن ڇڻن، لطيف ڇڻي، پائي ” وڻن پاه ”

پر قديم ٿاڌر جي، انهن مهاڻن ۾ هڪڙي لاهڪو
هئي، سا اڪا ڪوٺ ڪوٺ هئي، اولاد ڪي ” ۾ مٿان
شيع هئي. ڇا سندن شڪل، ڇا سندن شهيد، ڇا روش
ڇا روش! هڪ ڇڻي ڪوٺي ڪوٺي راجالي ٻار جي
اعڙو هڪڙو گل، ڪئن ڪئن ۽ ڇڇن جي ڀر پيا ليو!

ٿڌ = ڇڇي ” جو ڪوٺ، ڪڙيون = ڇڇا ” ڇڻن ڪا

هئا، ڇڻي ” پانڌين = ڪاٺ جا بند .

ڇا نه هجي اڪن به اور جو تهلو هو. سالو ڏٺائون
 ”لوري“ هن لوريءَ ۾ ڪيترن خاصيتون هيون، پر هڪ
 خاصيت - هن ۾ سرس هيس. نهايت لمائي هوندي هئي.
 اها چوڻا هيس ”لوري“ پر هيءَ چوڻي هئي، ”اها
 ڪنڌي غريب“.

”هن مهاڻيءَ جي من ۾ نه گهر نه ڪاءُ“
 -هيءَ کي وڻندي هئي، سڀني کي ٻار ڪندي هئي.
 اهڙيءَ ڀيڻگر ان سڀ ٻيا ٻاهر ويندا هئا.
 هڪ ڏينهن ڄام تماچي، پنهنجي مڙج ۾ هن ڪجهه
 جي اڙ تي اچي لڪيو، پر هو اڪيلو.
 ”ڄام تماچي آيو، مٿي لڙ ٿيو“
 هيءَ لوري به ڪا اڪيلي لڙي ويئي هئي. ڇا
 نه؟

”اچي ايس اوچتي لوريءَ تي نگاهه“
 لوري پنهنجي مڙجيءَ جي ڪم ۾ مشغول هئي.
 ”مٿي مڙجيءَ ۾ هٿڙا، ويٺي ڪري ورتا.“
 سندس سولهن ڄا ورن خوب وڻندڙ هئا. راءِ اچي
 پڙيان آيو، پنهنجون اکيون وڃي هن ڀيڻگر تي لڳيون،
 ۽ ٻاڪل کڻي ويس. حورم لڳس ته مهاڻن جي ملڪ ۾
 ڪٿان آيو آهي ڇهن جو گل ڪلائي!
 هيءَ ”هنن ٻن آڙڪڻن مور نه مهاڻي!“
 لوريءَ جي شڪل تماچيءَ جي من ۾ ٽپي ويئي.
 ”راءِ اڪنن رکي مهاڻي ۾ من“

ڪنڌي = مهاڻي. تاهه = اڪيلو. آڙڪڻن = ٽانڻ،

سي اڙهي ڳات ڪنڊهر ۾

”سمون ڪري سينگار، راه راجهائڻا آئون“

اچن جو ڪنڊهر ۾، درياه جي ڪنڌيءَ تي ڇا ڏس!
هڪ ۾ ڄام جي آهي ڄار، چوگرد اٿس جهجهرون، اهو
هنن سان راندليون رهي ۽ شڪار ڪري.

”ڄام هڪ ۾ ڄار، جهلي جهجهرين وڃي“

ڄام تماچي ٿي اچي ڪنڊهر ۾، هڪ پاسي کان سمون راندليون
ڏاڍا هار سينگار ڪري آئون، عمدتون سرڻاڻون وٺن
سمون، هوڏا آهن هتي پاسي کان لوري آئي، نه هار نه
سينگار، بلڪل سادي، پر بلڪل صفاءُ ڪانه لعمت وٺس
ڪانه هئي، هڪ ڪنڊر گل جي پاڙ وارو پها هڪ ۾ هوس،
۽ فقط اهو اچي سمي وٺ سوڦاٽ رکيائين. سمون اڙهي
ڳات هيرن، لوري لاهي هئي. راجا ڇا ڪيو!

”حاضر سمون هڪون، سمون سميتي“

لراڙي لوري، گاڏي ڇاڙهي ڪنڌڙي!

نهائين پر ۽ ادب سان اوريءَ کي هڪ سان وٺي
گاڏي تي ڇاڙهيائين!

ڪو سمون، ٻن سمون، جي اچن اڙهي ڳات

ورسي ڪنڊهر ڄاڻون، هن تماچيءَ جي ڳات

رائي ملان رات مائڪ مٿي پرائو.

رائين کي هتي ٿندي، لوري کي هتي ڇڏي. اڙ راجا

کان مائڪ لوريءَ کي ملو!

تماچيءَ جو لوريءَ کي، هي نوار راندون آهن، ٻن

تون -

جهجهرون = هالڊون، جهلي = لڳي. ملان = وٺان.

”جهن سڳو وڃ سرلدي، تهن راتهن ۾ راتلي!“
هي مهندون راتهن، تون مهندي، پست راتلي-
”هي سڳائي، اهڙو ٻڌوس ٻانهن ۾!“

اهڙو ٻڌڻ هو شاديءَ جو نشان. راجا ٿوريءَ کي ولي
آهر محاسن ۾ ۽ اچي پهنجي گل راتلي ڪري وهاريائون.
راتهن جي جهٽ پکي، ۽ پوءِ اهي ٻانڱ -

”اڻيون ادب سمن پلنگ پهرنديءَ جي!“

-هي ڪنڊهه ۾ خوشي ٿي. مهاڻا ٿيا ٿياچي ۽ ڄاڻاڻا،
سي ڪڍ ڪڍ اها ٿين. ڄام ڪن سورو ڪنڊهه امداد ڪيو.
ڪٽ ٿي چڙهي ويٺو. سڀ مهاڻا، مهاڻون غريب غربا،
فقير شرا اهي سندس چوگرد بيٺا. ڏک ڪنن جا کلي
ويا. هيرن جو چنسي هٿ ڪٽي وڌائين. پاسي کان ٿوريءَ
کي وهاريائون، پوءِ ڄاڻاڻا سڙو ڪيائون، ٿورو
ٻيان امر ڪري اسانجي لال لطيف هٿ ڏنو آهي:

”هيري هٿ وڌائين، هيري هٿ ڪيائون

وڏي سائين وڃو.“

”نوازش ٿوريءَ جي، آهي ٿياچي ۽ ٿاڻن
ڪنڊڪي ۽ گوشت ڪيو، عطر اوت اولائين
الڏا مڏيا آڻيا، مڏا مڏ وڌائين
پسو چؤد جوان چرو، ڪو هٿ ڪو ڪو ڪيائون
ٿيوس ڪيائون، جهڙي رت وٺيائون
موني مڇيءَ هٿ ٿي، ڪوڏن چئن ڪيائون
ماتڪ مائين ۾، چارن چئن چٽيائون

اڻيون - اڻيون. گوشت ڪيو - اچي وڏي.

چؤد = مڏا.

ڏيکي سون - وال ۾ ، ڏيکي والد ڪيائين
 پاڻمڪ آلي پاڻ سون، اعلون سڀ لٽيائين
 ٿورو ڏهون ٿان، گهرو ڏي سڀ گهرو پائين
 آلي عبداللطيف ڪي، اهلي عمل ڏنائين

مهاڻن ۾ اهڙو نه ٿورو وجهي ڏنائين جو هن جون
 عادتون ٿوري ويون. هو پاڻ ڪي چار جا -الا ۽ -اهرا
 سمجهڻ لڳا. تن جا لڳڻ به ٿوري ويان.

”پکا پڪاريون، چار ٿماچي آڻو
 گولدر لاهيو ڪندڙيون، آڻڻ آڇاريو“
 ”پکن پوء بهار، اڄ ٿماچي آڻو
 مرڪن، لاهن جا، مٽي پالڻان ڀار
 وڏي چار چمار، جنهن مهاڻيون موڪليون.“
 واھ. سائين واھ! واھ. مهاڻن جو مان! مثال رب سعار سڀني
 جون مرادون پورايون ڪري.

سمجهاڻي

شاد صاحب آکاڻي ۾ واھ جي ڪٿي آهي، پر سندس
 مراد ڪهڙي آهي؟ هٿ هن آکاڻي جي سمجهاڻي ڏجي
 ٿي، انهيءَ مراد سان ۱. پڙهندڙن کي چتر معلوم ٿئي، ۽
 آکاڻن جي اندر ڪا روح رهاڻ ٿو ڪري. ڪڏهن آهي
 هيءَ سندس، جتي مهاڻا ۽ مهاڻيون آهيون اسين ڏٺا جا
 ٻار. اسان جون ڪهڙيون نه عادتون آهن: ڪڏهن، ڪڏهن،
 ڇڏين، ڇڏين جهڙيون.

”ڀاءُ جن جي ڀاءُ سڀن لڳو ٿئي ٿي.“
 الٽو ڏيکي نفس. ڦاٽو انسان ڪون. لا ڏليا ۾ رهن، ٻيا

پاڻمڪ = موليٰ. پڪاريون = ڏولون، سڌا ڪريون.
 نفس - ڦاٽو = نفس جي دمار. لال.

۱. سمي جي گهر جهڙا چڱن عادتن وارا؛ "سميون" وغيره
 رهن ٿيون، اهي سميون آهن، ٿوري چڱا مڙس جن جا
 ويس ورن چڱا آهن، پر انهن ۾ اڃا اندر جو مائٽڪ، روح
 جو راز هڪ نه ڪيو آهي. اهي مائٽو ٿوري سمجهڻ ۾
 آهن ٿا، پر اڃا هو ٻاهرئين نڪات ۾ قابو آهن. ڪڏهن
 ڪڏهن هن دنيا جي ٻارن ۾ ڪو ٿوري جهڙو عجب
 ٻار پيدا ٿو ٿئي، جنهن جا روش ۽ روش بند. انڌا ٿا
 ٿين، جن ۾ حق جي نور جو ٽولو ٿو پوي. اهڙا سڄا ساڌو
 ۽ سٺ آهن "ٿوري" مٿل، جن جي لچڪن جو اثر عام
 ئي چڱو ٿو ٿئي، جن کي ڪڏهن سائينءَ جو رنگ ٿو
 لڳي، ٿڌن هن سڀ مهاڻن وارا عجب پاڻ سان ڪڍيو
 ڇڏان يعني نفس جي ڪن ۽ ڪند کي ٽرڪ ٿا ڪن.

۱. "نه ولدي نه وڪڻي، نه ماري نه ڌاري

ڪارو وڌائين ڪوه ۾، ٿورون ٺهاري

سا پر ٻاري، جا گهر سمي جي سهجي."

اهڙا روح نفس جو ڪارو ٿا ٿين، ۽ "آتم راجا"

سمي جي رات ٿا وڻن؛ هر سڌائين ٺاڻا ٿا رهن ۽ بلڪل

سٺ ۾ ٿا گذارين.

نه ولدي نه وڪڻي، نه کڻي نه ڪاري

اهنج سنج ساهميون ڌريان نه ڌاري

سا پر ٻاري، جا گهر سمي جي سهجي."

دنيا جا مائٽو ڪام ڪروڙ جو واپار ٿا ڪن، هنن جون

واپار جون ساهميون آهن، جن جا پر جا آهن؟ اهنج ۽ سنج!

ڪڏهن ڏک ڪڏهن سک، پر هي ساڌو پرش آهي آهن

ٿورون = ٿرڪ سان. ڌريان = ڌريا، اصل کان.

جن آهي سامهون ڪڍي ٿيون ڪيون آهن، هر دڪ
سڪ ۾ ساڳيا ٿا رهن.

”دڪ سڪ دولو، سر ڪر جانو!“

اهڙا سڌو سنڌ ايندا آهن دنيا جي ٺهر کي ٺهرڻا.
ڪڏهن ڪڏهن ننڍا ننڍا سنڌ ايندا آهن، جي اول
اچي وڃن ٿا ايندا آهن ڪنهن وڏي جي اچڻ جو. اهڙن
وڏن کي مها رشي، اولار يا رسول ٿو چئجي. اهڙو هڪ
اولاري نرس ”لماچي“ آهي، جنهن جي اچڻ ڪري ماڪ جي
مهاڻن ۾ ٺهرو پٽيو وڃي. هو سچن ۽ ڪرڙن ساڌن جي
پرک ٿو ڪري. زمالي جا ٻارا ۽ ٻالوڻ جي ٻال کي هڏيون
”سهيون ۽ سوهريون“ سمجهي ويٺا آهن ۽ انهن ظاهر ٿا
ڪن، انهن جي به آزمائش ٿي ٿئي. پر هر نماچي اندر جي
چاٽڻ وارو آهي. هنکي ٻاهريون اديجو ۽ سميڪار ڪوٺ ٿو
گهرجي. هنکي ڪهي دل جي صفائي ۽ سادگي. هو چوي
ٿو ته مال تي راضي ڪن آهيان، پر دل تي راضي
آهيان.

”پتر، ٿول، ٿل، ٻاٺي، جو مون آهي ٻڪتيءَ ساڳ“

نهنجي اهل ٻڪتي، آڏو دل سان ٿول ڪريان ٿو پاڻ“

”گهڻا“

هڪ ڏيکڙو ٻوڏ سڌو ٿوريءَ ٺهڻ ڪيو. سو راتين جي
نعمتن کان وڌيڪ ٿول پيو. سڄي ٺهڻي صرفيءَ ۽ سڌوءَ
جي آهي غريبي ۽ ٺهڻائي. جي عارف، رند، عاشق هميشه
”ٻاڻو مڏهن مون ۾“ غريبت ساڳ ٿا گذارين ۽ هميشه اها
ڏٺيءَ جي در ٿا دعا گهرن ته ”تون سو آڏو ڪڍڙي“

اهل = جا ڏيئي نه سگهي.

اهڙن سڪمن تي هن جي مهر لڳي ٿي، جيئن سڪور
 ڪريءَ تي، روداس چمار تي، ٿامي ٺاڍ تي! پوري
 مهاڻي به اهڙو هڪ روح آهي، جنهن کي اچي ”آمر“ کي
 هٿ ڪيو آهي؛ غريبيءَ سان ڪٿو اٿس؟ هو صاحب هنن
 جا اڳيان مال مڏ، مڪرا، ڪارا، چارا سڀ معاف ٿو ڪري.
 ”مڏ مهاڻن مڪرا مڙائي معاف ٿياس“

سڪورو ساهو هنن جي ٻانهن ۾ عشق جي شاديءَ
 جو اهڙو ٿو ٻڌي ۽ هنن ٿلهه مزاج سمن کي ڪن ٿو ٻولي.

- ۱- سڀ سمن، سڀ سومريون، سڀني ڳڙهيءَ هس
 پسڻ ڪارڻ ايرانءَ جي وڏا ڪمائون وس
 ٺول ٿي جي کس، هيٺاهيون هلن جي.
- ۲- سڀ سمن، سڀ سومريون، سڀني ڳڙهيءَ هار
 پسڻ ڪارڻ ايرانءَ جي، وڃاڻائون وار
 ٺول ٿي جي ٺار، هيٺاهيون هلن جي.
- ۳- سڀ سمن، سڀ سومريون، سڀني ڳڙهيءَ لوڪ
 پسڻ ڪارڻ ايرانءَ جي پاڻا لپاڪا لوڪ
 ٺول ٿي جي جهرڪ، هيٺاهيون هلن جي.

اهڙي عجيب پوري هڪڙي اسي ناري سدا کي
 ٻيڻ ٿي ٻولي.

هن انسان جي اندر ۾ عجيب چهر آهي، اها آمر جو
 سڀني جي اندر ۾ موجود آهي. پر ڪو انهيءَ املهه ماڻه
 کي ڪوچي ناهي.

”کائي نان خوشخبره آهي، خلقت لڳي نهال“ (گلراج)
 اهڙي سمن جي جهول ۾ آمر جو چنڊ ٿو جهلي پوي.

لوڪ = مٿيون، مال.

آلهي جي هڪڙي معبد هيءَ آهي ته هي ملڪ سمورو
 آلهي جو آهي، آلهي هن جو راجا آهي، آلهي جي آڏو آهي
 اٿن آلهي، سوچ ڪر، ته پوءِ اٿن آلهي جهڙوڪي ٻولهن
 ٿو ٿين آلهي جو پاڻ ۾ تڙ ٺهندڙن. شاه جي شهر ۾ اولهن
 ۾ اٿن ريجار آهن. هن ڪتاب ۾ آگاهن ۾ وڌيڪ مون چاچو
 ۾ چيو ڪئي آهي، پر موليٰ حاصل ڪرڻ لاءِ شاه ۾
 اندر وڃڻ گهرجي. مون پڻي ڪتاب ۾ آگاهن جي سمجهائي
 هن موليٰ ڪجهه ندر شاه جي ٻوليءَ ۾ ٿيڻ جي ڪوشش
 ڪئي آهي.

چاچو - نانگهو پاڻي - چيو ڪرڻ - لوڙيا.

شاه جون اکاڻيون
(پاڻگو ٻيو)

جيني سنڌ جيني سنڌي ٻولي

جيني سنڌ جيني سنڌي ٻولي

مهاڳ

”شاھ جون آکاڻيون، ڀاڱو پھريون“ لکھن سنڌي
لکھريءَ جو پھريون ڪتاب ھو. مونکي خوشي آھي تہ
لکھريءَ جو آرٽس شاھ صاحب جي ڪتاب سان ٿيو.
انھيءَ ۾ ڪو شڪ ڪونہ آھي تہ لطيف جي نالي ان سنڌ
فرمان آھي، جو لطيف سنڌ جي شاعريءَ جي نالي جو ئي لکھو
روشن ھيو آھي. شاھ جي آکاڻين جو ڪتاب جدا ڇپائڻ
جي مراد اها آھي تہ شاھ جي رساليءَ ۾ ٻولي
ٿئي. اول شاھ جي ٻوليءَ ۾ ٻولي آکاڻين جي دستي
ٻوليءَ جي واقفيت ٿئي، تہ پوءِ سندس خيال ۾ ٻي ھئي
سگھجي. هي ”شاھ جون آکاڻيون، ڀاڱو ٻيو“ ۾ ساڳيءَ مراد
سان پڌرو ڪجي ٿو. هن ڪتاب ۾ عمر مارئي، سسئي
پھريون، ھير رانجهو، جون آکاڻيون درج ٿيل آھن. سسئيءَ
جي ڳالھ، لطيفي رسالي جي ٻنھن سرن ۾ شامل آھي،
انڪل ۾ ٻنھن رسالي جا سسئيءَ جي آھن، يعني تہ
رسالتي جي ٻنھن يعني کان وڌيڪہ اس سسئيءَ جي ڇپيل
آھي. ”عمر مارئي“ ۾ شاھ لطيف جو ھڪ ٻانڪل ھٿو
لکيوت آھي ۾ آھي، جنھن ۾ سنڌ جي آڳوڻي
جيتوڻيڪ راھ جي ڇٽيل آھي. ”ھير رانجهو“ جون ٽي
شاھ لطيف ڪونہ ڇپو ھو، پر جنھن صورت ۾ ھي ھٿو
سرانڪيءَ ۾ ڇپيل رسالي ۾ موجود آھي، انھن صورت

۾ هٻ ٿو وڃي آهي. انهن آکاڻين جي ٻن ٻن ڇوڪرن
 اندريون سمجهائون اوهي ڇاڻ سان ٻڌل آهن، جنهن جي
 ابتار ٻن ڇوڪرن جدا ڪتاب ۾ شاه جي ٻوليءَ ۾ مڙيل جي
 ڪوشش ڪئي آهي، ڇو ڪتاب ”شاه جي آکاڻين جي
 سمجهائيءَ“ جي نالي سان ٻڌرو ڪيو ويو آهي. اهو ڏاڍو
 اڃا اٽڪل ڇاڻ ٻيا ڪتاب شاه لطيف جي ٻڌڻا ڪندڙن.
 مذهبي زيربهر مستر مولچند منگهوئل واسوئيءَ ٺاهيند
 ڪندڙن سان هن ڪتاب جا ٻڌڻ ٿيا آهن ۽ ڪيترا مهيني
 جا امت هئا آهن ۽ سرڙا ڦهليج يوگ صاحب ٻن ڇوڪرن
 لفظن جون معنائون ڏيئي واهر ڪئي آهي، جنهن لاءِ ان
 آهي صاحبن جو ٻڪل شڪرگذار آهيان.

چيملم ٻرسمار

هيدرآباد ۾

جنوري ۱۹۲۳

(1)

عمر مارئي

مارو ۽ ملير

سڌل منجه. ٿر جو ماڻهو مشهور آهي. اڄ به ٿر جي ماڻهن جي ذهن ڪرڻ جو نالو گهٽ ناهي سڏو آهي، جو واهن سڌي جي زماني جي ذلت اڃا به ٿاڻي ۾ ڪاڏا گهڙي آهي. عمر ڪرڻ کان پري لنگر پارڪر وغيره شهرن جا بيان وندر وارا به ناهن. اهي ٿر ۾ ملير جو به ڪرڻ هون. آڏاڻي اهي وقت جي آهي، ڇڏين عمر بن جهير ٿر جو بادشاهه هو. عمر بن جهير جي گورائي مان هو، جن دورن جو راج سڌل تي گهڻا ورهه هاءِ. شاهه لطيف هن مارئيءَ جي سهڻي سر ۾ انهن سڌلن جي سادي هلي ۽ جهڙا جا واه جا بيان ٿو ٿئي. اڄ به ٿر ۾ ڪنهن واهن عمد بن رهنمون، رواج ۽ رهنمون آهن. شاهه جا بيان ٿو هون دل کي مرحمت اچي وڃي. اهي ملير جي ڪرڻ ۾ مارو ذات جا ڳوٺاڻا رهندا هئا.

”ٿر ٿر اندر ٿاڪ مارو ٿوڻ جا.“

وڻن کي وڏا واهار ڪون هوندا هئا، لکي کي ٻيا

ٿاڪ - جا.

لڏان جا سامان هوندا هئا. ڏوٽي ماڻهو هئا، جي جهنگل
جي هڪ ڪسر جي ان (ڏند) اي گذران ڪندا هئا.
”آئون ۽ چاڙهيون ڏند ڏهائي سوسرا.“

وٽن جا پون ۽ ڪي اوچيون ۽ ڪيون ڪوڙ ۽ وڏيون
هيون، ”ڪارا ڪپڙ ڏيهر، ۽ ابا واريءَ منجهه وٽان ۽ سر
لڏيون جهوڙيون هونديون هيون.“ ”پن پو پڙاڳا“ هئن،
جن جهوڙين ۽ هي جهانگڙا جهنگ جا ماڻهو رهندا هئا.
آئون پکن ۽ هڪڙي خوب موج ايندي هئي. سڄو ڏينهن
پنهنجن پڏن ۾ ڪم ڪندا هئا، ۽ شام جو پگهر جو پڙهو
ڪري موٽندا هئا:

من ٽپڪ ٽپڪ، ا ڇڪندڙا اڃن
کڙيون ڪه ڪلهون ۽ پگهر سر نهرن.

پورهو هندن منهن ۾ هڪ آڻيندڙ هو، ۽ سندن
هڪاهون اهوون اڻڪندڙون هيون. هينده ڪها ۽ سر
گذاريندا هئا، ۽ ٿوري ۽ ٿي خوش هوندا هئا:
ٿوري ڏند قرار يا، رهن سهر سم.

ڪاهون منهنون ۽ اٺ پنهجا هوندا هئن، جن جا ڪير
مڪڻ پاڻ ۾ خوب ڪاهيندا هئا، ۽ آلي وٽي ڪي اڻ خوشي
سان ڪارائيندا هئا. پنهنجن لڏين باغن جا مورا ۽ پنهنجن
ماڻارن جون ماڻهون وٽن جهجهون هونديون هيون:

ٽپڪ ٽپڪڙا = ٽپڪا، ٽپتون. ڇڪندڙا = زور سان
خوشيءَ سان ۽ پگهر ڳاڙيندا. ڪه = معي، اٺ. ڪلهون =
پراون، ڪاڏيون. سر = ٿاڻن. قرار يا = خوش يا آرامي
ليا. سهر = اڻ وارا. سم = طاقت سان.

۱- ولهون وڻ ٺاڙها، ٺٽو راڳو لس
 آٿو وجهن آهرين، سندا ٺڙهن لس
 مورا مهر ماڻهون، پڪا چڪن چس.
 ۲- سڀا ڪيو سيد چئي، سائون سڙائين
 منجهان لڏ، لطيف چئي، چانور ڪيو چاڙهين.
 وٽن ڪڍين ۱- سر جي - ڪٿي ڪانه هوندي هئي،
 نڪو ڏڪار وٽن هو:

”تن ولهون وڻ جهڙن ۾ سڏائين ڪار.“

پهرين ماڻهن جي ڪهڙن جي ڪن گهرج ڪار هوندي
 هئي، سندن وهون ۽ ڏيئون، سس ۽ پڪرن جي ان
 منجهان ۽ ڪپا، منجهان ڪپڙا ٺاهينديون هيون.

”اوه ڏا ڪورن ڪورن سڙائون معان سس.“

اڄ پڻ ٿر جا ڪپا ۽ ٿر جون مشهور آهن، پر تن ڏانهن
 اچي ڪي سو وڙهه اچي ۱- اهي وٽن چار هوندا هئا.
 جنهن شاه نو چوي:

”جست ڪرڙ، ڪپا ۽ ڪاهيون، بال پڪا ۽ پڪ.“

هنن جون زالون ٺاهينديون هيون لوڻون، ۽ هنن جا
 مرد ٺاهيندا هئا ڪپا. هنن کي سڏيو ئي هو ”ڪپڙا“ هنن

لس = ڪپڙا، هڪ ٻئي معان، هڪ ٻئي پلمان. راڳو
 لڪڻو، لس = ٺٽو، ٺٽو چس = سوان، لذت، سڀا =
 سڙائون، وڙهون، لڏ = جهنگلي گاه جو ڏک واپڪر
 ڪاهيندو آهي. ڪورن = ڪورن = سر ڪهين.
 ڪورن = اوه ان. ڪرڙ = سائون ٺاهيون. ڪاهيون =
 ان جا پو. ۱- بال = ڪپي جهڙو ان جو ڪهڙو معان ٺه
 ٺه. پڪا = ٺه = ڪرڙ جو پڪل مورو، پڪل ڏوٽو.

جي زالن کي چئو هو ”گهڙيون“. لاک مان رنگ لاهي
کٽي لوان کي ڏينديون هيون؛ پوءِ انهن پيهون
پائينديون هيون نه ڏاڍيون کي. هيٺيون شالون پائون
الٿون!

”ج لاک، رٿائون لونهون، ا. شالين هن!“

سندن چوڪريون مارڻ ذات جون ماروڙيون، شڪل
جون نه گهڻو ڪري. هيٺيون هيون. وٽن پردو ڪونه هو،
جو گهرن ۾ اندر قابو وٺي رهيا هئا. هنن ماڻهن ۾ ان وقت
سادگي سان گڏ سفر ۽ سيل جو وڏو قدر هو، تنهنڪري
لنگرين ۾ مراد ۽ اعنيءَ جي رنگ هو. خوب محنت ۽ پورچيا
ڪنديون هيون، ۽ پنهنجن مردن ۽ مائتن کي مدد ڪنديون
هيون، انهن رانديون رولنديون ساديون ۽ ولدر واريون
نه. خوب ڪنديون هيون. پلا وٽن پورا ۽ ماکيون، ڪير ۽ ڏڏ،
پڪا ۽ پيرين، ڪولارا ۽ ڪڪريون، ڏولرا ۽ پيهون هيون
مٿي، سو خوب ولدرين وٺي هونديون هيون. انهن
راندين رولدين ۽ ولدرن کي مارئي ڪيئن نه لبي پيا
ڪري! ان جو شاه صاحب نهايت همديءَ زبان ۾ اڻ بيان
ڪري:

ڏيه ڏاڏائي پکڙين، آڻ وٺڻ هيون ڏي ويندي
سگر ساهيڙين سان، ساهه مڃي. تنهندي
اٿا مڃن ماهر ۾، ڏاڏا ڏيڻ ڏيندي

رٿائون = رڱايون. ڪولارا ۽ گهڙيون = لرجون وليون
۽ وڙا ۽ اٺوڻوڙ. پکڙين = جهوڙين. وٺڻ هيون =
ماروڙين. ساهه = وطن. سگر = سگرين. اٿا = وڙا.
ڏيڻ = ڪهڙا.

ٺڏهين لڏهين مارو ٿيڻ ۽ مارو ٿيڻ لاءِ مولن جي مهر سان
 حرب مڙهون ٿيڻديون هيون. انهيءَ مند مارو ٿيڻ وڌيڪ
 خوشيون ڪندا هئا. پوءِ پريست سڀ پاڻي ٿي ويندا هئا.
 حرب گاه سارا ڇڏندا هئا، مارو ٿيڻ ۽ مارو ٿيڻ پيوڻ
 مال وٺي پيا چارهندا هئا. گيسه ۽ مکڻ به ان مند ۾ ڪهڙا
 گل ٿي ڇههڻا، مطلب لڏ ڏاڍو سک جو وقت هي ماڻهو
 گذاريندا هئا :

”هن مند مارو سڌرا، ويڙئين ڏي. وارين.“
 ”چارين آيت چاه منجهان، پاسي ٿوڙن ٿو.“
 ”هن مند مارو سڌرا، کالو ۾ خرشحال
 سائون، سارڇ، مکڻي، جهڙيون آهن حال.“
 ”هن مند مارو سڌرا، ٺٽوگر ٺٽو ڏهن
 پاڻي پوڄ پتن ۾، پکي پٺاڻ ٺهن،
 کٽوڻا کاهن، مڙهون رسندا مڙهون.“

مارڻي

اڙي-سادِي ۽ -هڻي ڌمالي ۾ ماڻه جي ماڪ ۾ هڪ
 ٺٽوگر جائي، جهڙو ٺٽو ٺٽو ٺٽو مارڻي، چو-جر
 سڀي سڀين مارو ٿيڻ ۾ هيءَ مارڻي ماڪ هڻي! مائٽس
 رواجي سارو هئا. مارڻي اڄ ٺٽي سوان وڌي. ٺٽوگر
 ساهيڙين سان ملڻ ۾ حرب خوشيون ماڻهون، ۽ وڌيڪ

سڌرا = حرب، ويڙئين = ويڙهين يا چاري يا گاه
 جي چاڻن ٿي. ويڙ. مال. ٺٽو. = گاه جو قسم. کٽو-
 مڪان چو-جر ٺٽو. سائون، سارڇ، مکڻي = گاه. چا-جر
 جن مان ٺٽو اڪر ٺٽو آهي. پوڄ = مڙهون، ڪهڙو. کٽوڻا.
 کٽوڻا، جهڙو ٺٽو ٺٽو ٺٽو ٺٽو.

والدين ۾ ڪو به خوشيءَ جو وقت گذاريو. شڪل جي
 حسن، زبان جي مٺي ۽ چتر، دل جي ڪوئل هئي ۽ ماهر
 جي مڙي ماڻهن سان، رالن ۽ ٻارن سان لوهن ۽ ڪڇن
 هيس. پر هن ليدگر جي نصيب ۾ ڪو وڻندڙ ڪم جو وڻندڙ
 هو! پٽس وقت هڪ جوان ڪم ڪندو هو، تنهن جوان جي
 دل هن ماريءَ تي لڳي هئي. سو چري نه آيو هن ليدگر سان
 شادي ڪرڻ جو ان جو زالو هو ڦوڳو! ٻلا جنهن جو نالو
 ئي ڦوڳو، تنهن کي ماري ڪيئن قبوليندي! پر نه ماريءَ
 جي دل هئي ماهر جي سڀني جوان ڪيٽ سڀين سان.
 انهي نالي مان پاڻي جي لڳ ماريءَ جي ڪٽ ڪٽ جي
 هئي، جو ڪيٽ ۽ سنگ ۽ راجپوتن جي نالن پٺيان لهندا
 هئا. پر ملڪ آهستي راجپوتن جو، ۽ اڃا به راجپوت منجهس
 گهڻا آهن، ۽ راجپوت نانا سان گذار ٿو آهي. ڪيٽ سڀين هڪ
 اهايت لائق جوان هو، جنهن جي پير ماريءَ جي دل
 ڪڍي ورتي هئي.

ڦٽل ڦوڳو

ڦوڳو جنهن جو من ۽ دل به ڪي ڦوڳو سان پرتل هئا،
 سو هيءَ ڪيٽ سڀين ۽ ماريءَ جي خدمت ۾ بهي ڪم ڪندو.
 ماريءَ جي پيءُ کي چيائون ته ماريءَ موانڪي ٿو ٿين، پر
 ڇڪائيندين. ماريءَ جي پيءُ ڦوڳو کي چيو ته منهنجي
 ماريءَ پنهنجو گهرت پاڻي ڇوڻو آهي، آءُ ڪيئن ٿو ڪي
 پاڻن ٿيان. ڦٽل ڦوڳو ڪاوڙجي لڪيو. ان ڏينهن ۾ ماهر
 جي پٽ سان ملڪ عمر هيو جو هو، ڇهه عمر ڪومت ۾ عمر
 راجا هو. هو هڪ زبردست راجا هو. هي سوڀرو پنهنجي
 نالي سان هو. جوش ۽ چوره داره مڙس هو، طبيعيت هو.

۱. ماتر ڪمن ۾، پر نه به زماني جي علتن کان آڇو ڪمن
 ۾. عمر جي درٻار ۾ ٿوڳ آڇو، ۽ عمر کي اچي چيائون
 ۲. اي عمر راجا، ملير جي ملڪ ۾ جا هڪ ٻيڊگر ساماڻي
 آهي، انهيءَ جي مٿس سونھن ۾ ڪا به چوڪر ڪا آهي.
 ۳. والو الڻ مارئي، سونھي چوڪران ۾ اسي لڙاڻي آهي. اي
 راجا، اها چوڪر لڙي آهي انهيءَ جي عمر اهي ڳالھيون
 ۴. ٻڌڻ سان مقرر اچي ويا. ان ٽينھن ۾ راجائن، خاص
 ڪري راجوئن ۾ ڪڙو لموڻو پوڻو ڇو اهو به هوندو
 ۵. هر ڇو ڏوري ٻيڊگر پڇائي کڻي ويندا هئا. انهن جيڪي
 منجهن سولوان هئا، سي ڪنڊا جي خواهش کان - واه
 ۶. راندستي ڪمن ڪندا هئا. هي سورا راجائون به اصل
 ۷. ۾ راجوئن هئا. هن عمر ۾ ڇا ڪيو جو ٿوڳ کي پاڻ
 ۸. سان وٺي ملير ڏانهن لڪيو. ٿوڳ کيس ٻڌائي ڇڏيو هو.
 ۹. ڪمن مارئي هڪ ڪندا - هن! سانجهن ڇو وقت ٿيندو هو
 ۱۰. نه ڳوٺ ملير جون چوڪريون، مارئي ۾ جون - ساھڙيون،
 ۱۱. مارئي ۾ سان گڏ ڪو نه ٻڌائي ڇو پاڻي پوڻا اينديون
 ۱۲. هيون. مارئي ۽ سندس ساھڙيون اچي ڪو نه ٻڌائي
 ۱۳. ڪيون ڪنديون هيون، ڪو نه جي ٻوڙ وٺن جو نه ڇوڳو
 ۱۴. هوندو هو. قصو ڪراڻ هڪ ڏينھن مارئي ۽ ساھڙين
 ۱۵. هميشه وانگر پاڻي پئي ٻوڙ ۽ ڪو نه ملندو هو. انهن
 ۱۶. ڪرڻ ۾ ڇوڳو ڪرڻ جو سوچو آڻ ٿي آڇو، سو
 ۱۷. ڇوڳو مارو وٺن جي هيٺان وٺو هو، ۽ رڃو. پاڻ لاءِ سڙيل
 ۱۸. هو. ڪنهن وقت ڇڏي ساھڙيون ڳالھين ۾ رهڻ لڳي
 ۱۹. وٺي هيون، انهن وقت عمر پنهجو رڃو ورتو. ڏانهن
 ۲۰. نه اهو ماڻهو ڇوڳو ڪرڻ آهي، وري مارئي جي جا
 ۲۱. شڪل ڏي هٿائين، انهن مڙس کي متوالو ڪري ورتو.

هن اڪا ڪئي هر، اڪا ٿر، اڪا ٿر، مان اوچو اچي
 مارئيءَ کي هٿ کان ڇڪي، ڪمر کان ڪٽي وڃي پنهنجي
 اٺ تي وهاريائين، ۽ هڪدم ٽپ ڏيئي، اٺ کي اڙي
 هڻي، زور مڃههان اڇائي هليو ويو. مارئي ويڇاري واڙي
 ٿي ويئي ته هي ڇا ٿيو! ساهه ڙيون به آئي ٿي عمرت به
 جهي رهيون ته هيءَ ڪهڙي زبردستي! سر جهن وٽس
 اٺ ٿي مارئيءَ. ڏانهن ڪيون ته مٿس: "هاڃا ڪيو
 حمير بالهه ٿئي ٿو بند به، ٿين وٽس سندس سڪين به
 به ڀاڪو ڪيو مڃي ويو. ڏاڙيون ۽ ڏانهن ڪيائون،
 ڪهڪون واکا ڪيائون ۽ پر جهٽري به ڪو اوچي واهي
 ٿئي، ٿيٽري به عمر ڳچ پٺا ڪڍي ويو. مارو ٿڙا ويڇارا
 هيءَ مهر ۽ واکا ٻڌي آخر آيا، ٻڌائون ڏنائون ته مارئي
 ملير کان ڪڍي ويئي. مارو ذات جا ماڻهو اخلاق جي ڳالهين
 به اهڙا سٺ هوندا هئا، جو هنن لاءِ هي واقعو ڳريءَ به
 به ڳري مصيبت جو هو! اول هن به ڪجهه ڇڪ به ٿيو.
 ٿر ڳڻ ڦٽل مڃهه ڪنهن وٽس هل آيا ته مارئيءَ جي اڳ
 ٿي ڪا عمر - ان وٽ ڏاڍل هئي، سو مارئي ٻانهي - اٺس
 اچي ويئي آهي. هن ڳالهه ويڇارن مائٽن ۽ مارو ٿڙن به
 اهاست ماريءَ ۽ درد پيدا ڪيو ۽ چوڻ لڳا:

مر سڀني مارئي، مٿي به چالي

جهن اچي عمر ڪرمت به ٿئي لڇالي.

پر ٿڌين به دل به سمجهيائون ٿي ته مارئيءَ جهن
 جهڙي - ملوان سڄي ڪا ورتي ٿي، ٿين ڪنهن اهر ڪم
 ڪيو هوندو! هن سمجهيو ته هر سوري هيءَ درد پنهنجو

سڀني = پيدا ٿي، ٿي، بالهه وڌي ٿي.

علاو آهي. مارئيءَ جي هڪ ٻڪريءَ - اهڙيءَ ڇهن نه.
انهن ٻنهي ڪنهن هوندو جو مارئي ڄاڻي وائي اهو ڪم ڪندو
هوندو:

جنهن - ٽييءَ - سٺ نه ڇڏيو، سا مارئي مر ڄاڻي
الهي عمر ڪوت به، لسج نه لڄاڻي.
هوڏانهن مارئيءَ کي ڪاهيندو عمر سرور عمر ڪوت
جي شهر به اچي پهتو ۽ مارئيءَ کي پنهنجي مڃاڻ به وڃي
آيو. مارئي ويڙهي - ڇي وائ ڇيءَ به جهڙي آئي.
پوءِ ڏاڍو ڏاڍو ڏي ۽ ٻيهر ٻيهر هئي، ڏاڍو سٺ ڇي
وس هئي. ٻي به مات ٻي به مات ڪاٺواڻ حال نه ڇاڙو
ڪو نه هوس.

مارئيءَ جي آزمائش

عمر سرور ۽ سڀ سوڀرو هو، پر ويل ڪو نه هو. هن
مجهڙو نه آڻو ڇا ماڻهو، - ون جي هيءَ غريبن جي
چوڪري آڻي ۽ پاڻوڪ واري نه بس ٻين ماڻهن سان
عش ٿيندا، ۽ هيءَ شريب چوڪر مسڪين ڳوٺاڻن جي
ڏي ۽ اول ڪٿي چوڪندي ٿي ڪندي، پاڪ ڏوڪندي
ڏوڪندي ۽ ٻيهر جنهن وقت منهنجي مڃاڻ به آئي ۽
ٻي ٻيهر ۽ مال معاف ڏنائين، تنهن وقت دل ڇوڪري
ويندي ۽ منهنجي ٿي ويندي. پر عمر ڪوت اوري
ڪا ڪٿي هئي. مارو مارئيءَ ڇا مات شريب هئا، نه نه
”ڳڻن ڇا ڳهر“ هئا، نه ٻي ڳڻن هئا، ۽ هيءَ مارئي
ٻاڪل عمر رواجي ٿيڪر هئي! عمر آڻي کيس مڃاڻ به
مئي ماڙيءَ ٿي واري جنهن ڪوليءَ به اچي واري ٿي،
ٻين ڪوليءَ به ڇا ڇاڙو هو، ڇا ڇڏي هئي ڇا ڇاڙو

هئي! پر هيء مارئي وڇاري ڇڏي. وقت کان اٺ ٽي
 ڏکڻي آئي هئي، لڏهن وقت کان ماڻهي رهي. هن اکيون
 کڙي ڪنن ٺاهاريو. ڪهڙو مڃاڻ آهي؟ ڪهڙو راجا
 عمر جو ڏيڍو آهي. عمر چيس اي مارئي، آڻ لڏهنجي
 سڪ جي چڪر ٻڌجي، لوڻي موٽ لڏي، لڏهنجي نالي
 تي اڪر چڪن تي، ارڻي هٿ وٺي آيو آهين. ويتر
 هينئر جو لڏهنجي ضرورت ٿي اٿم سو آڻ ٺوڻي. سڪ تي
 پيو آهين. اي مارئي، جيترو ٿوڪ آڻ ٻڌڪل ٿو ٿاء ماڻو
 آهين. ٻه لڏهنجي خواهش آهي. ڪا آڻ ٺوڻي
 ڏيڍ سڪي هلايان؟ پر اٺن ٽن، آڻ راجا عمر ڪوٺ ڇڏي،
 مون وقت مال متاع ٻي ڪمي آهي ڪان، پور پڻ عمر
 کي، مون وقت ٿي ويو. مارئيءَ تي سوالن ٿا ٿس هي
 مڃاڻ خاص ٿو ٿاء آهي، هي راجا پڇيا سڀ ٿا ٿاء آهي،
 هاڻ ٺوڻ موٽان ٿي ويو. مارئي، ڇڏ ٺوڻ، وٺڻ؟
 ڏاڙو؟ ٺوڻ هاڻ موٽ لڏهنجي ٿي ويو.

مارئيءَ ڇڏهن ٿو ٿاء هي عمر ڏاڙو موٽي وئي
 ڏيڍ سڪي سان آيو آهي، پر لڏهن ٿاء آهي. ڪري واپس
 ڪوٺ آهي، لڏهنڪري مارئي جيترو ٿوڪ عمر پر پيو آهي، ٻه
 ٻه ڪجهه ٻه ٻه ڪوٺ آهي. ٻه ٻه ڪوٺ آهي، ڪوٺ آهي،
 اٺن هيء لڏهن ٺاهيو آهي، پر ٻه ٻه لڏهنجي سڪ جو
 هٿس ٿاء آڻ اڪيلي هٿس، ڪٿي ”پرڏ ٺوڻ رهائين!“
 مارئي جيئن ماڙيءَ پر آئي، لڏهن سڪ تي ٻه ٻه ڪن
 رڪهائين، پٺ ٻه ٽي واهي رهي. عمر چيس ٻه ڪٺ ٿي ٻه
 ٻه واهي لڏهن ٿي مارئي چيس: ٽي عمر راجا، لڏهنجي

ان = پٺ، پرڏو، اٺن.

متن مائتن جو. ٻکا آهن پتن تي، آءُ ڪنهن نههجي ڪت تي
 وهان. مدهجو ڪوڙو ٿيو ڪنهن سان، آءُ ڪت تي وهندس،
 ته ان سان وهندس باقي ٻئي ڪنهن جي ڪت تي مولڪي
 وهين تي ڪونه آهي:

”جتي آب اڳوڻو رها، پاڻي مٽي ٿي
 آءُ ڪنهن ان ري، سومرا، کلي چڙهان ڪت.“

عمر ڇهن جي دل ۾ ڪار جي مستي هئي، انهن ٻاڻو
 نه هئي. اهو مگر ڏڍو باغين ڏان تي هلائي، سو سائس هڪو
 ٿي چرچا ڪرڻ لڳو، ۽ هڪي چوڻ لڳو ”اي مارئي، ڇڏ
 هاڻي اهي ٻاڻون! عاڻ اڃ، اچي مولوت وٺو.“ مارئي
 انهيءَ تي چرڪه مارايو، ۽ اوچتو هڪجي اکين سان آب
 وهڻ لڳو. هن سمجهيو ته هن عمر جي من ۾ ڪو شيطان
 آهي، ۽ هو عاڻ مدهجو ستر ٿو مولڪان ڇڏائڻ گهري، ته
 هن جي دل مان درد جي ڏاڻهن اڪري وئي، ۽ هوءَ عمر
 کي چوڻ لڳي:

”ڇهن لڏو لڏن لائهن، چيري چيري چر-
 مون ڪڙائي نه ڪور، اهڙو ڪرجهو ڪر-
 جان جان دعوڙي ڏم، تان تان پرم پرم هارمون.“

اڙي عمر، هي ڪهڙا ٿو ڪڏا وڃن مولڪي چوڻ!
 هڪڙو نه مدهجي جان ۾ ٿي ٻيا آهن، اهو اهو ٻيا
 لڏا آهن ڦٽن کي چيري چيري مدهون لوڻ ٿا وڃن. اڙي
 عمر، منان ڪا اهڙي ڳالھ. ڪئي اٿئي:

”سڀل ٻڌڻ جي سومرا، مولڪي ڪت ۾ آچي هور،
 ڪنهن ٿوري ٿوري ٿوري، وهندس هڪ هڪ.“

اڳوڻو رها = ڪهڙا، ڪر = ڪنهن، ڪت = ڪت، ڪت = ڪت.

منجھ منجه ملو، ڪنڊ مٿاهون لڏ ڪٽان .

مارئيءَ جا هي دل منجهان ڪهڪڙا جا لفظ ٻڌي - وري
 عمر جي مستي گهٽ ٿي، ڇو ته اهڙو ڪن هن، جو شيطاني
 چاهه ڪري ها. هن ٻيهر جا لفظ ٻڌي وائڙو ٿيو ته ڪٽ
 هيءَ ڏولائي ٻيهر، ڪٽ هن جو جهڙو عجب مال، سو
 ڇا ڪيائين جو مارئيءَ کي ٻڌي هائو ويو. متلاش جي
 ماڙيءَ کي ڪافي ڏيئي ڇڏيائين؛ هٿ ٻڌو، ڪيائين؛
 هي ٻار ويو هائو محلات جي ٻئي ٻاڳي ۾. مارئيءَ ڪوڙاڻو
 ڏئيءَ جو بجاءِ آندو. عمر هن کي مائي موڪلي، ته اها
 ڪالڙ ٻيڙا جي مارئي ٻڌي رهي.

عمر کي ساري رات نند ڪن آئي، جو مارئيءَ سان
 سچ ٻچ ٺهڻ لڳي ويو هوس. هوڏانهن مارئيءَ کي لڏ
 نند ڪند آئي، جو هنجي سوري مهذب ڪيٽ ٻين سان
 هلي. سڄي رات روج ۾ گذاريائين. صبح ٿيو ته عمر
 ماڙيءَ تي مارئيءَ وٽ آيو. مارئيءَ جي شڪل ڏسي ڏاڍو
 ڏک ٿيس. ڏٺائين ته مڙهي ٿي - ڪي ويو اس. پر ۾
 اچي چٽائيس ته اي مارئي، مون کي معاف ڪري. جو
 مون توهان ڪلهه رات اڳيون ڳالهائون ڪيون. ته مارئي،
 منهنجي جيءَ ۾ ٺهڻجي مهذب ڇڏي ٺهڻ لڳي واپس
 آهن، مونکي توڏانهن ڪا به نوي ٻيٽ ڪانه آهي، آءُ
 توکي سڄيءَ دل سان توهان لاءِ اٺن منهنجي پراڻي رائي
 تي واپس هي سڀ راج ٻاڳ، هي سڀ ٻيهر ٺهڻجا آهن.
 تون لاهه اها ڪٽي، پاء تون هي ٻيٽ ٻيهر؛ ڏسج ته توکي
 اهي ڪيئن لڏا - واپس. ته هن ٿي مارئي عمر کي

ٻڌ = معان.

جواب ذیل :-

۱- يتولا بموهاريون، مۇردى مېنى كىن
جى لادى، دىكادون لوئىدون، دىكادىمان مۇھىن
ان اىلچىمىدون ائىرى، بىمىل بىمىن
سكىر پانمان مومرا، كىتى كان كىمىن
جا دىمىر دىكادىمان، سا لاهىمىدى لىچ موان.

۲- ارمی ملک اور ان کے

۱- در صورتی که در هر یک از این موارد،

١٤٨
من اتي كبريا ابي كرم، هي مورا لي ونا الوصي. نذعن
لي مارئي جويس:

”عمر ا. ڪوٽا، ڪاٺياواڙون ڪوٽن ڪن
جهڙن جا ٿرڻ ه، ڦڙ ٿا وڻن جهڙن،
هوءَ جي حق اٿن، سڀ ڪوٽن ستهون سومرا.“

عمر، تون مونکي ٻڌندي ڪان ڌار ڪري
هٿ وٺي آهر آهين، سو آڻ ڪاٺاري ٿيس ۽ هٿ
ٻڌندي ور کي طعنا ٻڌا لڳن ۽ ٻڌندي مڱ. هٿن ٻڌائي
ويا، سو آڻ ڪيئن راهي ميرا ڪوڙا لاءِ ۽ اچا اوڏيان!
ٽڙين عمر چوڻا لڳس ۽ اي مارئي، ٽس ٻڌندي ٻڌان
مارو ڪي آيا ۽ آهين؟ جيڪڏهن نوسان ڪو ايترو

ٻولي - پست پتھر = پدھاريون = پدھارين جون واليون .
الڳا ڀڃيون : ريشم جي ڪپڙي کان . اڱري = وڌيڪ .
سارو لاهير : آرامي = ريشم جو ڪپڙو . بالائين = رنگيل
چنڊيون . ارغچ - عمدو ڪپڙو . عذر = معذوري رنگ
جو ڪپڙو . ويڇ = طماق ، مڙيا .

مون نواب سڳڙا، مون ٻانهن ٻڌالون.
 اي عمر راجا، مونکي ٻانهن ۾ منهنجي بهاري ماري
 کٽ - سڳڙا ٻڌا، سو آڻ ٿو سان ڪڍن هالي شادي
 ڪريان!

”ايءَ نه مارن ريس، جهن سون مٿاهن سون لي!
 اچي عمر ڪوت ۾ ڪندس ڪين ڪريست
 پکن جي پريس، ماريءَ سون نه مٿوان.“
 اي سورال، لهندا - رولا ڪنگڻ مونکي قبول ڪر!
 آهن. - انهن ماروڻڙين ڪچ جا ڪوڙا چوڙا ٻاهرن، آهي
 اسان لاءِ - منهنجيءَ رهندڙيءَ آهن. - انهن کي آهي ٻالهيدي
 پل لڄ لڳي، پر اسان لاءِ آهي. مرڪ آهن:

۱- جن ڪرائن ڪچ جا، وڏو سامهون پون هي
 پکن سان نه ٻاڙيان، هڏ هٿي جا هي
 ۲- ڪرائن ڪچ جا، چوڙا ڪوڙا جن
 سو مرڪ ماروڻڙين، جتان لڙڪ لڄ لڳي.

آخر عمر جڏهن ڏٺو ته هيءَ ٽيڪر هٿ اچي جي نه
 آهي ۽ هن تي زور هلائڻ نه نه گهرجي، ٽڙهن عمر
 چيس ته اي مارئي، منهنجي - ڪ ٿو سان - چي اٿئي.
 هاڻ ٻارهن مهينا ٿيون هن مهلا ۾ ره، ٽڙهن رهر
 جهڪڙهن لهندن مائڻ مان ٿو کي ڪو ٻڌائي وڃو ته
 پوءِ لهر، نه نه ٻارهن مهين کان پوءِ ٿو مون سان شادي
 ڪچ. چون ٿا ته مارئيءَ اها ٻڌا، قبول ڪئي. عمر وٽس

ڪريست = اي رهي، ٻڌو رهي. ڪچ جا = ڪاڇ
 - شادي جا زور. - مرڪ = ٽڪر جي ٻڌا. - ٽڙو.
 جتان = جهنگل.

پوء ڪڏهن ڪڏهن ايندو پيو هـ.و، پر ڪا به زبردستي
نه ڄاڻائين.

مارٽي جو رودن

هيءَ ويڙهيءَ مارٽي پاڻڪي قيد ۾ سمجهڻ لڳي.
ماروڙن وٽان ڪو به سمجهو ڪو نه آيو، ڪو به اولي پڇامي
انه تي چڙهي ڪو نه آيو. مارٽيءَ کي انهيءَ ڳالهه ڀڙڙهي
دک ۾ وجهي ڇڏيو، ته شايد منهنجي ستر ۾ منهنجي مائٽن
۽ ڪوٽ سميت ڪي ڪو شڪ پيو ٿو ڏسجي، نه ته جيڪر
هنن مولڪي ڪن ڇڏين. هڪڙو نه آيا قيد ۾ پئي آهيان،
پوءِ مولڪي مارو ڏلداري ڪانه موڪلي:

جي ڪر لڏائون، ته پئديءَ بند نه سارو

ماروڙن آئون، جهڪس واپس وري!

مارٽي انهيءَ دڪ ۾ محال ڪي سمجهڻ ٿيڻ لڳي
۽ سمجهڻ لڳي ته مون تي زنجيرون، هنن ۾ هڪڙيون ۽
ٻيون ۾ هڪڙا پئجي ويا آهن:

”ٽڙي ڳالهه ڄا، زنجيرون ۽ زنجير

هڪڙا ٻيون ۽ ڪولهن اندر ڪر.“

پوءِ درد جون دانهون به ڪرڻ لڳي:

۱- سميت قيد ٿوي، ته ڪير اچي هن ڪوٽ ۾

لنگهي آئي روح جي، هنڌ ڏيکار ٿي

۲- سميت قيد ڪياس، ته ڪير اچي هن ڪوٽ ۾

مارن کي مامداس، ڪولهن ڇڏي ڪڏهن؟

ڪر = ڪل = سهال. آئون = آءٌ. جهڪس = شايد.

زنجيرون = زنجير ڪڙيون. هڪڙا = ٻيو ڪڙيون. ڪر = ڪير اچي،

ڪٿا. ٿوي = ٿي. روح = سميت جي پئي.

جيئن ويا ڏينهن لهر لدا، آئين آئين وڃي مارئي مائدي
 لهندي له مون وٽ اهاڻس ۽ مڙهيون جو ڪوبه سڏيو
 ڪونه آيو:

۱- لڪو اير له بهر، لڪو اولي آيو
 مون وٽ آيو ڪوانڪو، پائڙهيون ٽري بهر
 ڪتابتون ڪم، آئي ڏيندم آڻيون.
 ۲- نه بهر نه خواب، لڪو اولي آيو
 هٿيچر جهڙو ڪنهن، ڏٺو ڪونه جواب.
 نهايت اندر به اڀاءُ آيس نه آڻ وٺي پر بهر لاه واهيون
 واهيان ۽ ڀڙها ڳاڙيان، پر هنن وٽان ڪونه اکر ڪونه آيو.
 هڪ ڏينهن بلڪل بهه به اچي راکر ڪري الله کي عرض
 ڪيائين:

۱- الله اولي آئين، جي ٺاهيا ٻين
 آڻ آهن جي آهيان، ٺوڻي مون نه مڃين
 مس منهنجي هٿ به، ڪاغذ ڪي آئين
 ڇوڪر نه لنگڻ ڏين، ڪريو ٻيون ڦار تي!
 ۲- ڪير مهاڙ ملو ڏي، مٿي ڪوت چڙهي
 لت ٺاهي ڏيو ڏي، ڀڙها بهر ڀڙي
 لنگي ڪڙڪ قلب مان، منجهان روح رڙي
 وڙهيون وري، ڪر نه لڏي ڪڏهن.

ڇا نه هن مارئيءَ جي من به وطن جي حب هئي. شاه
 صاحب هن مارئيءَ جي سر به بلڪل وطن جي محبت جا
 باب ڪوٺيا آهن.

اير بهر = اچڻ وارو ۽ بهري ڪرڻ وارو = بهال ڪرڻ
 وارو ڪتابتون = چنڊون، خط.

”وطن ريء واهي، جي مون گهار يا ڏينھڙا

مارو ڏيندمر ميهڙا، ڏاڏاڻا ڏاهي

پکن ۾ بهي، مهان جي مڙ لاهيان.“

اڙي اهو ڏينھن ڪهڙو ايندو جو آڻ وطن وڃندس ؟

پنهجي پکن ؟ جهوڙان ۾ رجي هنن ڪوئن ؟ مهالن جي

مل لاهيندس : ”واجهائي وطن کي ساري ڏيان ساه.“

”سمدي جا سائو، ڳڻ، ڪٽوري پالمان.“

گورن ڏينھن بعد عمر مارئيءَ کي وري ڏسڻ آيو، پر

جا اچي ڏسي نه مارئي بلڪل سڪي وائي آهي.

مارئيءَ جا وار جي ههڙا موهندڙ هئا، سي بلڪل ميرا

لي ويا آهن !

۱- ميهڙا ڏوه نه مارئي. ايس پندرهاريون چيف

راج رڳڙي همدون هاري، هيءَ هتجي هت

آهس پائر پار جو، ڳڻڻ ۽ ڪٽ

وينگس وڙهون ري، مس سڻي ڪا مٺ

۲- ميهڙا ڏوه نه مارئي، آهس مڻ ملير

ڪڍي نه ڪاڻ لهي، هتان هيءَ حمير

گاڙن پهن ڪر، جي امانت آف رجي.

۳- ميهڙا ڏوه نه مارئي، ايس ڪڙلون ڳاه.

ڪنن ڪٽندس ڪوت ۾، پائر ري پاه.

سولون ڏيان ساه، چيڪر ملان مارئون.

ميهڙا = وار. چيف = چيف ۾، باد. پائر، پائر = ٿر ۾

هڪ مڪان. ڳڻڻ ۽ ڪٽ = ڳڻڻ ۽ رليج. وينگس =

سڻي چوڪري. ڪڙلون = پٺت جو. ڳاه = (ڳوٺ مان)

پساري، گت.

۴- مھامن مائدي مارئي، ڏلهر مڊهن ماڙو
اٿها سڻها نه ڪري، سولهن وڃايس سوڙ
پوس اوھ لطيف چئي، لقس ڪوڏ ڪوڙ
چست چن جا چوڙ، سي مڪي مرڪ نه ڪندائون.

جا ماڙئيءَ جي سولهن هئي، پر هينئر ڪهڙو حال لڳس!
لال ڪوڏ لال، بي مڪي ويس، عمر چيس نه اي مارئي!
لڊهجو ڪهڙو حال ٿو آئي! ڪهڙي نه لڊهجي سولهن
هئي! ڪهڙي درد لڊهجي سولهن کي - ڪائي ڇڏيو
اهي؟

اي - سورا، هڪڙي نه مڊهجي سولهن الهيءَ ڪري
رڻي آهي جو تو، مولڪي هين بندر ڪري هينو آهي؟
هوڏاهن مڊهجي ڳوٺ ۾ مڊهجا مارو-ٽڙا، مارو-ٽڙيون
مولڪي ڏوڻگها ڏوراها پڙيون ڏن، نه مارئي باهه ڏن
ڪري عمر سان پڇي وائي:

”سولهن وڃايس سورا، مارو مس مڇون
ڏوڻگها ڏاڏي پوئهن، هين ڏا ڪي ڏن.“
اڙي اسوس! مڊهجون ساھڙيون مارو-ٽڙيون هين
لهون مولڪي ڏوڙي مڇون:
”مون سمن مارو-ٽڙيون، ڪهڙيءَ ريت زڻندون
چوئيءَ ۾ جهڙه، پور، امڱن ريت جهون
ليٽن لڊو ره لي، ساري ساڏو-ٽون

اٿها - اٿها وار، لوھ = لوھ جا زنجير. ڪوڏ = خوشي.
ڪهڙو = ڪافور. سرها لڊون. ڏوڻگها = طعنا، مڙها، عيب.
جهڙه = ڪمڏگي، مٽي. جهون = سھڙيون جهون. ساڏو-ٽون =
جار جي لٽر جا وڻا.

ڄڻي جي ڏهن، نه سڌيون ٻن - هل جون.
 اهي ڳالهيون ڪندي مارئيءَ جي اکين مان آبِ اجهل
 رهڻ لڳو: ”اڪيون لڪ آريج ري تمار ٿيئي.“ عمر لڏهن
 چوڻ لڳس ”اي مارئي، ٻيلا مڏهن نه کڻي ڏور، لڏهنجو
 مڏهن مڏرو ٿي ويو آهي.“ لڏهن ٿي مارئي چوايس:

۱- سولهن وڃايم - وڏو - را، سکر جهڙي سولهن
 دل ۾ ڏکي ڏولهن، مڏهنجو مڏهن مڏرو ڪيو
 ۲- سولهن وڃايم سوڌو، عمر لڏهن آسرو.
 ۳- سولهن وڃايم سوڌو، ڪولڻين اچي ڪالو.
 ڪنن پست پست ٻال، حسن مون ڄڻ وڏو.
 اي سوڌو، مڏهنجي دل ۾ ڇو ڏک ڇو ڏولهن آهي،
 لڏهن مڏهنجو مڏهن مڏرو ڪري ڇڏيو آهي: مون اندر
 لاه آرام:

”مڏهن مڏهنجو سوڌو، مڏرو ٿي ڇو
 معان مارو ڇو، نه ڏور ڏورائين ۾.“

عمر لڏهن ٿي ڄڻ ٻيلا مارئي، جهڙا - سي - ٻيا ٻن،
 ٽن ڪر اوچا اهڙو نه معان وڃو، جو سيءُ لهي وڃيئي.
 اٽلي ڪنن ڏوڏ مڏهنجي ڪٿي ٿي معان، جهڻ ڏک ڪيو.
 اهو - سيءُ - ٻن ۾ - رڙ ڪئي وڃهن. لڏهن ٿي مارئي
 چري نه مڏهنجو وڏو ڏک ڄا - سيءُ - اهو - سيءُ، آڏ ڪنن
 لڏهن جون سڌيون وڃهان؟

۱- آڏ ڪنن سڌيون - معان، مون ڏو ڪهاري واه.

آريج = ريڪسان. سکر جهڙي = ڪندي نسر جي.
 آسرو = ڪندي. ٻال = ٻالاون، مڏروالون، مڏروالون.
 ڏورائين = مڏلائن، مڏگان. واه = ڪل ڪل ڪري، آڏ.

ڪٽيڙي ۽ ٿان ڪل، عمر ڪڇ ۾ اهڙي.
۲- آڏي ڪٽيڙن سوڙهن سمهان، مون ڏر گهاري سڄ
ڏر اهاڻن سمن اڄ، ڳڻه شربت پنهجو سومرا.

عمر کي ماريءَ جو ستر ۽ عمدو ٻارن ڏسي حيرت لڳي،
سو ٿو ڪاٿس پڇي ته ڇي ماريءَ، ٿو مارو ۾ ڏلوڇا آهي؟
عرب ڳولاڻا، جن جا ميرا سمن، جن ۾ ڪجهه نه آهي
- وٺن ۽ ٿون هي حيرت جا خزانو ۽ وڃون ڇڏي وٺي
ياڻ انهن لاءِ ڳارن! ٿڌهن ٿي ماريءَ عمر کي چوي:

”ڪاٿو نه ڪندس ڪو ٻوڙ، ڪٽيڙو ٿي خوب

مهر ٿي مهربوب، امان مارو من ۾.“

اي عمر، مهندجو ڪٽ ۾ من ٿو ٿو مهر ڏسڻ ۾
اچي، پر مهندجو نه مهربوب آهي. اسن ماروڙيون دل
اڳاٽي، ٻوڙ ڪرڻ پيوڻا ٿينديون آهن. ڏهن نه سمجه
نه ڪو مون ٿيئي سٽي. سان امين مارو ۽ جي دل سان
- مهر آهي ۽ مهندجو ٿوڻ - سٽي - سٽي - سان - مهر - مهر
آهي:

۱- سٽي سٽي - مهر، مون مارو ۽ سمن - ماه

وٺي ساربان سومرا، ڳولاڻا ۽ ڪاه

ڇڏن مهندجو ڪٽ ٿو، ڪٽ سٽي ۽ ماه

پڪن مڇو، ماه، قالب آهي ڪرڻ ۾.

۲- سٽي سٽي - مهر، مون مارو ۽ سمن من

هٽي ڪٽ ڇلر جا، ڳڻه وڌائون ٿن.

اي عمر، مون کي پنهجو جهنگل سو ڏسڻ ٿو پنهجو

ماه = ماس. قالب = بدن. ڪٽ = مهر، مهر.

چار = مهر، مهر.

عمر ڪوت کان وٺي. مولڪي پنهنجا چوڙ ۽ پسون پنهنجي
 پلاون کان وٺيڪ پسنڌ آهن، مولڪي پنهنجي لولي پنهنجي
 پٽ پنهون کان وٺيڪ لڏي وٺي. اسين مارو ڪهڙا به.
 غريب آهن، پنهنجي ناز به ڪهڙا به لنگا آهن، نه به
 اسين پنهنجي غريبيءَ کي وٺي ملڪيت لا پاهون:

- ۱- لنگا آهن لنگا، اسين مارو لوڪ
 لڙڪي پاهون لوڪ، چوڙڪ ڏانهن جي.
- ۲- ڪو به اسون عمر ڪوت جون،
 چوڙ جهنگل ۾. جهڙي
 جو اٻالن اڏي، ڳڻن سمن ڳڙي
 ويندس وڙهون ڏي، لوڪ اچي لڙي
 چوڙ آڏي، سڪ لا هوندس سورا.
- ۳- آڏ ڪيئن ڇڏيان - سورا، تن پنهون اچار
 چوڙ جهن جي جان ۾، لڳي ريءَ لهار
 مڙهون مڙهون سندن، هونڙي منجهه هزار
 پکا ۽ پنهون، ڏلي مون ڏهن ٿيا.
- ۴- عمر آڏي مارئي، منجهان جهنگ جهني
 هيءَ پياڪ پيال جي، رانف ناء. وٺي
 جا ملڪ مارو چار، سا ڪيئن جهنگ ڪئي
 چوڙيا جهنگون چا، ماڙيءَ ڪن مٽي
 - سورا مٽي، لهن مٽيءَ وجهه ۾ سگهراڻ.

لنگا = لنگا، لپاڻا. لوڪ = چڱي شيءِ. جهڙي =
 جهڙيءَ ۾. ڳڙي = مڙهون ڪري. لڙي = مڙي.
 پيال = لڪر جا پيال يا چمبون. وٺو = پيل يا ڪٽ جو
 ڪٽورو. سگهراڻ = زنجيرن ۾.

عمر ڪهه رالي دليل هلايا، پر ڪو ڪو نه. پاڻ وڃي
 وري مڃاڻ ۾ رهيو ۽ مارئي ماڙيءَ مڃهه ساڳيءَ حالت
 ۾ رهي پئي واهائي نه ڪئي ڪو ڳوٺ جو پيغام اچي.
 ماڙيءَ ئي وري مڃهان اکيون وجهيو واپس اها راندي
 هئي نه من ڪر تيار سڀهو اولي آئي.

اوليءَ جو پيغام

انهيءَ وقت ماروڙن کي نه خبرون رسي واهون همون
 ۽ ٻڪ آي هن نه مارئي پالوئي عمر سان ڪاڏ واپس
 آهي، پر وري ڪڍي واپس آهي، ۽ هونءَ پاڻ ستر واپس
 گوادر مڃهه گذاري. ماروڙن کي بلڪل گهڻو ڏک هو،
 ۽ مارئيءَ جي دلدار ڪٿي به نه سگهڻي هو نه ڪئي
 آه مارئيءَ کي عمر جي بند سان ڇڏايان، تنهن حال تي
 الحال اٽ تي چاڙهي هڪ پيغامءَ کي مرحلن ۾ فاصدي
 اون وڃي پيغام مارئيءَ کي پهچاءُ نه مارئي، تون ڏک
 مڃهه نه گهار، تنهنجو مڙاري ڪو اسون ٻار ڪندا آهن.

ڪنهن لموئي اهو پيغام مارئيءَ کي اچي پهتو:

۱- اٿان اولي آيو، خبر آي ڪري

وسارڇ ۾ ڏر کي، پنج ۾ منڌري

ويستيدڻ آه روڊي،

ڪو ڏينهن آهين ڪوت ۾.

۲- ڪو ڏينهن آهين ڪوت ۾، لولي هڏ ۾ لاه.

ڪاٺ، آهين ڪري، آي آڏ وڌالي آه.

مارئيءَ پيغامءَ کان پوءِ نه ڪر خبر آي پالڏي، ٻي

ڪري = پوري، سڄي. ڪاٺ = هڏي ٺهڪر. آڏ =

آڏ کان، اصل کان.

آئین، لیج آئین ا ای مدهجي وطن جو نیاڻو آئیندڙ، آء
نوتان گهروي وڃان ا

” آء نه اڳئين اکهان، جي ٻاڙ ڏاڙ، پير.“

ادا، مولڪي سڌاء نه، مدهجون سرليون ڪيئن هيون،
مدهجو مارو ڪيئن هو، مدهجا ماروڙا ڪيئن هئا؟ مدهجي
مهر ڪيئن هئي؟ اڙي پالڙي، مدهجي چپ ۾ جيئن
نهون ساڙين ڇون ياد گهريلون ٿيون، ڪيئن ٿا مدهجي بدن
۾ رهند جا ڪهڪڙا ٿيون؟ اوه مولڪي سڀ زنجير ۽ بند
ٿا معاور ٿين:

” ساڙو هون؟ سرليون، هيٺيون مدهجو، هون،

هڪ اڳين لوه ڇرن، اي ڇوڙ وڙهين جي.“

اي پالڙي پيمامي، مون کي سڀ ڪجهه وري وارو
الهي، مولڪي کائڻ پيئڻ نه ياد ڪواهي. هاڻي مون وڃ،
وڃي مدهجي ڳولي. مدهوب کي نياڻو ڏي نه ماري
اوهان ما مالڙي آهي. اي اولي، وڃ؛ وڃي مدهجي
ڳولڻ کي ولي آء؛ اچي مولڪي هن رند مان ڇڏاڻ:

۱- اولي ڳولي آئين، ڪو مدهجو چپ مهر

نه ڪنا جي ڪوئن ڄا، نهين سرها مهر

آء نه اڳئين اکهان، جي ٻاڙ ڏاڙ، پير

الله لڳه لطيف چوي، لاء م نون اوه

ڪولهن گهاري ڪهر،

مهلان مدهجي مون مدهجون.

۲- پالڙي پيرن ۾ اوهار کي، چهر نهين چئج

وڃڻ = (وڃهڻ مان) = ڪوٺ يا ڳڻتي. مهر = مدهجو.

سهر = وسعا گهٽيون.

سندا سڀڪي ڏينھڙا، ڏورم وسارايڃ
 ڪرلين ڪلي آھان، سڳهي سار لھيج .
 ۳۔ ٻالڏي ٻرن ۽ بدوھار ۽ ٻن، روئي ڪڇ رھان
 جھڻ ٿو وڃون ڏھون، ٿيھن آڻ ۽ ورن سان
 ڪڇاھ ڪا ران، ڏک ڏيل ڏھون ڪيو .
 ۴۔ ٻالڏي ٻرن ۽ بدوھار جا، جان اون وڃون ڏس
 ساري ڏيڃ ۽ ٿيھن، سلامن ۽ ٿيھن
 آڻ اوهان جي آھان، گولي مٽي ٿي
 وٺي ڪرمان ڏس، الڏي جي اھڻ جا .
 ۵۔ ٻالڏي ڇڏج ٻرن ۽ ڪي، ڏور ھڻي جانا
 ٻيڪڙا ٻيٽون ۽ ڪرائين ڪاڻا
 ان ري اماڻا، ٿيھڪور گھاريان ڏينھڙا .
 ۶۔ ٻالڏي ٻرن ۽ بدوھار جا، اماڻا ٿي ڪي
 ساري ڏيڃ ۽ ٿيھن، ياد پوھي جيڪي
 وٺون وڻ ٿيھڙا، ڪسڙ ٻيھڙا ڪيڪي
 سڱر ڪھڻ ۽ ٿيھڙا، ٿيھڻ ڪيڪي
 ڏيھڙا ٿيھڙا، ملان ماروڻن ڪي .
 ٻالڏي ۽ اھي سڀ ٻيھڙا سان ڪما، مارائي ڪي
 دلداريون ڏيھڙا، ۽ ماڻھو ڏاھڻ ۽ ڏيھڙا .

وطن جي حب

ماڻھو ۽ ماڻھو ڏي ڪري ٻيھڙا ھوڏي ھڻي :

ڪڇاھ = ڪڇان ۽ . وراڻ = موت . ڏيھڙا = ٿيھڙا ،
 چيل ڏاڳا . وس = وسندڙ ملڪ . ماڻھو . اماڻا = مان ڪاٺياڻ ،
 ٿي ماڻا . گھيڪور = ڏک ۽ ڪيھڻ = ڪيھڻ . ڏيھڙا =
 ڏيھڙا ٿيھڙا .

بەئىي مەن جا كادىك اذالەيدى ھەي، بەئىي كەك مەن كان
 بىرەن جا بەھار پىچىدى ھەي، مەھەرگى جا ئېيەن آيا ئى.
 ياڭ وڭ يەك وچەللى لېگى، ئىسەيدى ھەي ئى كەكەر ئا مامەر
 ئى وچەن، ئى كەكەر مەن بولمەيدى ھەي، كىرۇڭ
 كىرەيدى ھەي ئى بىر مامەر كى ياد كەيدى ھەي، مامەر
 كى دىئەن بىر كەيدى ھەي، بىر چەن مەھەر مامەر ئى
 وسمەندو ھەي، ئېيەن مەن چى اگەن مەن بىر يادگىرى، بىر آب
 وسمەندو ھەي:

- ۱- ئان مەھەر كەلە، ئېيەن لوك مامەر بىر
 اگەن آب بىر، ئېيەن كۆڭ كەلە
 مامەر شال مەن، كۆلەن چۆي كەلەن،
- ۲- چەكس ئالما مەھەر، مۇنەن بىر مامەر بىر،
 كەلە، چۆي ئى ئېيەن،
 مەھەر اگەن اگەن بىر.

اڭى، ھەي وچەن مەھەر مامەر ئى وڭەن، چەي
 مەھەر مامەر اھى ا شال كە ياندى وڭى اچى، كەلە
 چۆن وڭان:

- ”آيو كە ئېيەن، چەن كە چان چۆن؟
 وچۇن ان قۇرەن، رەب مامەر ئى وڭەن!“
 مطلب ئى وچۇن مەن ئاندا بول بولما ئىس:
 ۱- ئېيەن كۆڭ ئى كەلە، جا ئىس ئاندا چى
 مامەر سالىمۇن كى، وڭى رەب رەب وڭان.

ئان = وڭەن، لوك = چۆن چۆن، كۆڭ = كۆڭ، مامەر، مامەر،
 كەلە = وڭان = مامەر كان، وڭان = كەلە = كۆي ئىس، مامەر
 سالىمۇن = مەھەر، مامەر، مامەر، وڭان = وڭان،

۳- چٽ ڀنگا ڀٽون، ڀٽيون،

نڀون ڪڏڻا ڪڏڻا ڪڏڻا

ڀاڻر سڀ ڀاڻر، وڃي وڃڻ

مارو، ڏي م مرن، الله آسان ڪون.

۴- چٽ ڀنگا، ڀٽيون، نڀون ڪڏڻا ڪڏڻا

سا وڃ ڀٽو وانڌڙا،

مون ڏسڻدي رات وهان

سڀاڻن سڀا، مارو جو ملو جو.

۵- ڀٽي ڪما ڀٽن، وڃڻ وڃڻ وڃڻ

سور اڃا سورا، موانڪي اندر اڏا

آئي وڌڻا اڪري، عمر آهيا

ڀڪر ڀاڻا، ڀٽن ڀٽن ڀٽن.

۶- وڃڻ وڃڻ ڪما، مٿي آئي بند

اڪيون اڀاڻن ڏي، ڀٽن ڀٽن ڀٽن

ڀٽن ڀٽن ڀٽن، جي ڪر لڏاڻون ڪڏهن.

اُورا ڏينهن گذريا ته عمر کي به معلوم ٿيو ته ڪو

مڙيو ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي، سو وٽس وري

آيو. ڏسي ته ماري ساڻي، حالت ڀڄي، نه کلي نه کالي،

پر ڀٽي ڳولڻ، گذاري، عمر ڏاڍو نه ڀٽي ڀٽي

آهي، وار نه آهي وانگر مورا الس، اڳي جا کڻي لوڻي

ڪاٺن تي هيس، سا به همدار ٿي وئي الس،

نڀون ڪڏڻا نه ساڳي لوڻي نه ڪي وائي آهي، هر ڇي

ڀٽيون = ڇاڻون، ڀٽي، ڀٽون، ڀٽيون = ڀٽ واريون.

سڀا = سڀاڻي، آهي. وڃڻا = وڃڻ، وڃڻ.

اڏا = اڏا. بند = ڀٽ. ڀٽ = ڀٽ.

مھلڪا چوڻ ۽ ٻين چوڻ ٻوليون ۽ چاڊرون آهن، ٺيڪي هٿ
 ۾ نه ٿي لائي ۽ گهڻي ڀر گهڻو سٺي ڪميو وٺي سڀا ڏئي.
 لولي نه لڙون ٿي وٺي هوس، ٻار ڪڍڻري، اندرون
 چولو، نه چو لائي وٺو هوس، سو نه سٺي سان وٺي سٺي
 نونگ ٺري، جي نونگ نه ڪهڙائي ٿي ويا هئا، ٺيڪي
 چري مالڪ لنگ رکڻان، لوليءَ جي لڄ رکڻان.

۱- -هين -هين ڪڍڻري، لولي لڙ لڙ لڙ
 آهائڻ جي آري، ڪڍي ڪاڍ ڪاڍ
 جا ڍٽ ڍڪي، ڏهڻو ٻورو ان ڊهائڻ.

۲- -هين -هين ڪڍڻري، لولي لڙون لڙ
 وائي وار نه وٺڻيان، مر چڱون ڏهن جهڙ
 مارو جي مهاڙي، مر ٺي اندر لاه ڪمر
 هڙو حال جهڙ، ولي شال وٺو ڊڄان.

۳- -هين -هين ڪڍڻري، لڙون -هين لولي
 مر نه لاهيان مڏهن جي، ٺي ڏڙن ٿان ڏولي
 جا مارو ڏاهر سر ٺي، سا لاهيان ڪڍڻ لولي
 عمر اڳوڻي، مون من مارو ڏڙن ڏي.

۴- -هين -هين ڪڍڻري، لولي -هين لڙون
 هڙو حال ولي ڪري، ڊڄان مڏهن ٺرن
 مارو مان چوڻ، نه هتي اسانهن آري.

ڪڍڻري = چولو. -هين = ٺوڻا ڪڍي = ڪڍڻ جو
 ڪمر. ڍٽ = ٺر ۾ مڪان چر لالو، ٺر، ڍٽ. وائي =
 خوشهوءَ وڃهي. مر = مل = مٽي، ٺي = پاڻ. ڏڙ = ڪوڏڙاڻو،
 ڊهون. مان = من.

۵۔ سڀي سڀا ڏئي، پوريءَ ٺاهڻ لاءِ ڪجهه
کٽي ۽ ڏنڊون ڪٽيون، سڀي سڀي سڀي
ڇڻ چوڻ ڪي، لاءِ لڳاءِ لڳاءِ ڇڻ.

مارئي جهڙن پنهنجي مڙ ۾ ويٺي رهي ٺاهڻ ڏٺا، ٺاهڻ
عمر ويٺي پريان ٻڌا، تن عمر جي من تي لڳاءِ لڳاءِ ڪيو
۽ سندس دل پوري آئي. سڀي سڀي لاءِ هيءَ لڳاءِ ڪا
اصل لڳاءِ واري سڀي سڀي آهي، سو دل ۾ پوريون ڏنڊون
ڇڻ لڳاءِ لڳاءِ لڳاءِ ڪري سڀي سڀي ڪي بند ڪرڻ ۾
ڪو وڏو ڪم لڳاءِ ڪرڻ. سو اچي مارئيءَ وٽ سامهون
ٺهيو ۽ ڪاٿس پڇيائين ته مارئي، ٻڌو اٿس ته تون وٽ ڪنهن
اوليءَ توکي پنهنجن ماروڙن جو ڪو بهام پڇايو آهي.
مارئيءَ چيس ته هاڻو عمر، مون وٽ اولي آيو آهي
مولڪي سڀي ڏنائين:

۱۔ اڄ اچ ٻڌوڻ اولهن، ڪنهن ڪي
ڳالهون ٻڌائڻ جون، سڀي تون عمر سڀي
موڪل ڏي مولڪي، سڀي جي سڀي چري.
۲۔ اٿان اولي آيو، ڪهڙي مون وٽ ڪاٿس
لڳاءِ تان لڳاءِ چئي، لولي لاءِ ڇڻ.

عمر، پريان جا بهام آيا آهن ته مارئي، سڀي رڳو،
لونيءَ جي لڳ رڳو. لڳ سامهون وٽان سڀي آيا اٿس:
”سڀي سامهون ساريون، سڀي جهڙن جو سڀي
ماروءَ ڏي ڇڻ، سڀي پڇي سڀي ڪي.“
اي عمر، لڳاءِ ڪري ويٺي هن لوليءَ پنهنجيءَ ڪي

ڇڻ = معان. پوريءَ = پوري يا سادي زال. ڪجهه =
لڳاءِ، ڏنڊون. ڪٽيون = ڪٽيون، سڀي = پوري.

سڀا ڏيان ۽ مائڪي سوال ڪرڻان انهن ٻاروڙي جو
غل ٻاروڙي آهي:

”ٻاروڙي“ رهي، جنهن ۾ آهي ان
نه ٻاروڙي ڏيان، ٻاروڙي ٻاروڙي
سڀا ڏيان، آهي، آهي ٻاروڙي.

عمر جي چڱوڙي

عمر جڏهن هي ڳالههون مائڪي، جون ٻاروڙي، اڏهن
سڀا ڏيان ٻاروڙي آهي، ۽ ٻاروڙي ڪڏهن ڪڏهن ٻاروڙي
ٻاروڙي، ڪڏهن آهي، ٻاروڙي سڀا ڏيان، ٻاروڙي آهي،
جنهن جي سڀا ۽ سڀا ٻاروڙي ڪڏهن ڪڏهن آهي.
عمر ٻاروڙي مائڪي، ڪڏهن آهي، ٻاروڙي، ٻاروڙي
ٻاروڙي آهي، ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي، ٻاروڙي آهي،
ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي، ٻاروڙي آهي، ٻاروڙي آهي،
ٻاروڙي آهي، ان ڪري ٻاروڙي ٻاروڙي سڀا ڏيان
ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي:

اي عمر، ڪڏهن ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي
ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي، ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي
ڪڏهن آهي، ان ڪري ٻاروڙي ٻاروڙي، ٻاروڙي، ٻاروڙي
ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي، ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي
ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي، ٻاروڙي ٻاروڙي ٻاروڙي
ٻاروڙي:

”ٻاروڙي جي سڀا ڏيان، ٻاروڙي ٻاروڙي.“

۱- ٻاروڙي ٻاروڙي، ٻاروڙي ٻاروڙي

ٻاروڙي = ان ڪري ٻاروڙي، ٻاروڙي = سڀا ڏيان.
ٻاروڙي = ٻاروڙي سڀا ڏيان.

ٻي منهنجو ٻڌو، ڦيڻ ۾ ڪرڻ لڳو
 پر ڏيهان اڀرڻ ۾ ڏي، ڏار ۾ ڏرڻ لڳو
 لڏي مٽي ٿر ۾، واهي ۾ وسڻ لڳو
 ٻوٽن ٿي ٻڙ، نه ٻڙ ۾ ملڻ لڳو.

۲- واجهائي وطن کي، ساري ساد، زبان
هي سر ساليه سامهون، منهنجو لڄ ميان
مقامي ماروئين، وڃي لڙ لمان
مالي جيان، جي وڃي مڙه ملو ڏي.

۳۔ واهائي وطن کي، آڏي جي هٿ مٿس
گور مڙهي - ويرا، ڪڇ پٿرهارن مٿس
ساري ڏج - راتين، منجهان وٺن واس
مياڻي جياس، جي وڃي مڙهه ملهر ڏي.

عمر هي درد جا آواز ٻڌي ٻائي ٿي ويو، پر آخرين
 ڪٽر ٻڌو ماريءَ کي ڇڏائين ته اي ماري آءُ ٻڌا لهندڙي
 ٻڌل جي دامن ۾ ڦاسي ويسر آهيان. اڙي ماري، جو نه
 مون سان قرب رکهن، جو نه اٿن هي است پتھر ٻائي مهندڙي
 است رائي ٿي ويجهن، نه هوند آءُ لهندڙ ٻڌل جي دھان
 ماري، جنهن جي دل ۾ اڪي ٻڌل جي چوٽ اڳل هئي،
 لهندڙ ھمٿڙو نه ٿيڻ لڳو ۽ وڏي درد مڊجھان عمر کي
 چوڻ لڳي:

۱- چمن گند-اون گند-سر

لەبەر ئەوەی ئێمە مەشغۇل بووین

درگاه = رنج ، درج ، درگاه = مکه حاج . مکه =

اش. ولہی = جی، مسکن، گور = لہر، کملہ لہر =

گاه جز قسم چندان بر آید ایون که طاعت ایمن است .

سي ماروڙا ٿڙ ٿيا، ڳڻن جا ڳهر
 ٺهڻ ريءَ جهڙو، گهمڪهر گهاربان ڏينهنڙا.
 ۲- سي ٿاڙيلا لرون ر، جي مان ڳهٽ ڳهري
 وطن ڏس وسندي، هينڙي لس هري
 اندر چٽ هري، وره وٺو هين جو.
 ۳- ٿورا منجهه لرون، مون سين ماروڙ جي ڪما
 همر ان ڳڻن، آڏ ڪيئن لولي لاهيان؟
 ۴- ٿورا نه ٿورا، مون تي ماروڙن جا
 پالائيءَ ٿورا، ڳڻي ڳڻيان ڪهڙا؟
 ۵- هنڌ نه پڙان هڪڙي ٿوري ٿر جان
 مولڪي ماروڙن، ميري ڪري نه مٿو.

ههڙي وطن جي حب ۽ ههڙي مڃهه ٻائي پڙست ڏسي
 ڪهر نه حليم ٿيندو! عمر جي دل ۾ لرمالي پيدا ٿي ۽
 هنجي دل ۾ مارئيءَ لاءِ سڄو عشق آندو، جنهن ۾ ڪابه
 خودي ڪانه هئي، ۽ مارئيءَ کي چئائين، اي مارئي، هاڻ
 مڃهه جي چڪ لولي ڪانه آهي، تون پل ڳوٺ پڃهه جي
 ماروڙن وٽ وڃ. مارئي، مولڪي معاف ڪج. مون کي
 همر ڪانه هئي نه ٺههجي دل ۾ ڪا اهڙي وڏائي آهي.
 ٺههجي اڀر کي شاباس هجي. مارئي، ٻڌاء ٺههجي دل
 ۾ ڪهڙي حب آهي جو تون ملهر ملهر ڪهر تي خود ٿيو
 وڃين. اهيءَ بادگيريءَ ۾ ٺههجي لولي ٺوڙن تي
 وڃي، ٺههجو ڪجهه ٿاڻي وٺو، اتر ٿو ٿوڻ نه پالو. ڇا
 تو اهيءَ لوليءَ ۾ اڏو آهي؟ ڇا تو لاهن پسن ۽ ڏورن

ڳڻن = ڳڻن. ڳهر = اڀر. مان = مڃهه جو. ڳهٽ =

دل، اندر. ڏس = ڏهن.

پر ڏلو آهي؟ ماري، مولڪي نه آهو ڏس ڏس. ماري
 عمر جا هي ملا ۽ سهڻا لفظ ٻڌي نهايت سرهي ٿي. سندس
 دل شڪر سان ٻرلور ٿي ويئي ۽ ڏاڍي سڪه سان عمر
 کي پنهنجي وطن جي ٻار جو پٽو ڏٺائين. جي عمر ٻڌ:
 ”پنهنجو من واڳو وٺو هجيون.“

۱- باهي پاڪي پٽري، ٻرين سان بيان
 پير نه ڇڏيان ٻرين جو، جالمن ٿي جهان
 ڪهرون ڪهڙن کي، وڃي ڏيڻ ڏيان.
 ۲- ان نه مٽيان پٽ، آڏا جا ڪرڙ ڪهڙ نه مٽيان
 ٻيرون چولڻ پنداس ٻرين سمن،

ڪاهو ڪاهي وقت.
 ۳- ڪو سڀي طعام ٿين جا، ور سا ڏولون ڏولي
 جهان کي جو جهنگن جو، سڀا ڪهڙي نه وٺي.

ٻڌ عمر بادشاهه، ٿون پاڻ داناء آهين ۽ آڏا ٻولائي آهيان،
 مولڪي ظل ۽ مٽ ٿوري آهي ۽ پاڻي مون نه وطن جي
 حب ڏين سڄي آهي.

وصال

عمر هي ڳالهيون ٻڌي خوش ٿيو. ماريءَ کي چيائين
 ته تون پنهنجي هٿ ٻڌ لڳين، آڏا توکي هميشه لاءِ ياد
 ڪندس. پٽ، تون نه عمر کي ياد ڪجانءِ. سو عمر جا
 ڪم، جو ڏاڍي ادب سان ٿياريون ڪيائين ۽ حفاظت
 ۽ شان سان ماريءَ کي ملهه ڏياري موڪيائين، ۽ مارو ٿڙن

واڳو = ٿوڙي = سان ٻڌو. باهي = لسي، جهڻا.
 پاڪي = جتي، ڪهرون = واڏايون، مهارڪون. ڪاهو =
 جهولي.

چون ڏٺو ۽ مله ڏي معاف ڪري ڇڏيائين. ماڻهن
کي ڇڏي هڪ ٻئي لاءِ هڪٻئي سان ماري ماري ماري
آئي آهي، ۽ ڪيئن پنهجي سول ۽ سٺ سان ماري ماري
ٿا ٿا. ٻئي ڪيائين، ۽ ٻي مله ۽ اسانجي ڏٺو معاف
ڪريائين، سي ڏاڏا خوش آيا. ماريءَ کي ڏهه مله
پائيندو هو، سو هي واپار ماري ماري ڏاڏا خوش آيا.

”لهر لوڙياري، گولدر جو غلاف.“

مڙا لاڻا ماريون، سڀ اڻڀاريون هون.

ملهه ماري معاف، عمر ان العام ڪيو.“

ڏاڏا خوشين جا منهن ڪهر ڪهر ۽ وڏي وڏا!

”ولا منهن مله ۽ سڀ ڏاڏا سوانو“

ٻاهر اڪي ٻاهر آئي، لهر ڏٺو.“

جهڙي هن ماريون تي رب ڪرڻ مهر ڪئي، شال

آخر سڀني سان اهڙي مهر ڪئي.

”اندر جا اندر، لهر ڏک سک آيا.“

لوڙياري = لوڙي پهريندڙ. گولدر = ڏک. غلاف =

پوش، ڏک = سوانو = مهر.

(۲)

سسئي ۽ ڀنڀون

سڌ جي سون ۽ لسون ۾، ڳولس ۽ شهرن ۾، ڀين ۽
جهنگان ۾، ڳولائڻ ۽ شهر وادن ۾، غريبن ۽ شاهوڪارن ۾،
لندن ۽ وڏن ۾ سسئي ڀنڀون ۾ جو نالو عام آهي. ننڍڙا
ٻار مڪعبن ۾، سرولڌائي هزارين ۾، ڪاهن ۽ ڳاڙها اوڻا
۽ اولادن ۾، اولي آلتن تي، ۽ هاري ڀين ۾ سسئي ۽
ڀنڀون ۾ ڪي يادڪو منهن لائون ٿا لنون، وامت ويڌي
ڏس ته ڪن تي هٿ ڏيو ٻيا ڳولائڻ ڳائين:

او جاني، ڀلو

سسئي ۾ ڪي - ورن جي، وڻ وڻ هٿ وروڻن
واڻ وڃايس ڪهڙا، - ڪ وڃايس سوانن
ڀوڙي ميان مونج ڄام ڀنڀون،
نهنجي لڪن لوڙي آهيان.

شاه صاحب هن سسئي ۾ جي - ر ۾ بلڪل عشق جي
اڪير ظاهر ڪئي آهي. سڄي شاه جي رسالي جي ڀنڀن
بئي سسئي ڀنڀون ۾ جي - ڪ ۽ - سور جي بيان ۾ آهي.
پر يا ڀنڀن سر هن باب آهي. سسئي آري، ڏيبي، ڀوڙي،
ڪو هاري ۽ - سسئي ۽ ڀنڀن ۾ سسئي ڀنڀون ۾ جي وڏوڙي

وروڻن = ولدن، خوشي.

جا آهن. شاه صاحب آڪاڻي اڏهن سسئي ٻه دوره جي
 ٻاٺڻ وغيره جي ڪانه ڏني آهي. پر گهڻو ڪري ٻنهن
 ئي سرن ۾ سندن ۽ چوڙو ڳايو آهي، جو ڪلام بلڪل
 گهاٽيندڙ آهي، ۽ بلڪل ٻڪي شاعراڻي بوليءَ ۾ آهي.
 جبل ۽ جهنگل جا بيان بلڪل دور وارا آهن. مون ڪوشش
 ڪري نڪر نڪر ڳنديا آهن، نه پڙهڻ ۾ سڌاڻي ٿئي.
 الهف هن سرن ۾ اندرين روح رهاڻا به عجب واري ٿيل
 آهي. پر اُهي نڪر مون آڪاڻيءَ ۾ ڪين پڙهيا آهن، اُهي
 ٻئي ڪتاب ۾ سمجهائيءَ سان گڏ ڏيندس.

سسئيءَ جو چلڻ

چون ٿا ته سندن ۾ چڏهين راجا دلوراڻ جو راج هو،
 اڏهين هڪڙو پراڻو هو، چوٿين جو نالو هو نائون. نائون
 ٻاٺڻ ۽ سندس زال جي ڏاڍي دل هئي. ڪو اسان کي
 اولاد ٿئي. رڳي رڳي نائون ٻاٺڻ جي زال کي حمل ٿيو.
 گرباڻيءَ کي ڏاڍي خوشي ٿي، سو ان ۾ ئي ٻيٽڪهو لهرائي
 رکيائون، ته ٻار ڄمندڙ ته همدوري ۾ لوڏيندي ساڻس.
 ڏهن مهيني ٻار پيدا ٿيو. ڄائي اٺائي، نه ماءُ ٺاهڻ ٻيئي
 رهي، جي ٻي ڄائي، ڪملاڻي شال سڀائي سدوري
 ٿيهر. ٻاٺڻ نائونءَ کي ٻيٽ ڪوٺيو هو. پر خير، ڏهن ٻه
 خوش ٿيو ته ٻيٽ به بهتڻ ٿي. نائون ٻاٺڻ وٽ پوري
 ورتي. ٻاٺڻ جا ڪمال بلڪل ٻڪا همدڪا هئا، ۽ اڄوڪا
 ۾ ويساهه هوس. پاڻ به چئي ڪندي ڄاڻيندو هو، سو
 واهي گرھ. ويهاريا آهن. گرھن جو حساب ڪندي ڇا ڏسي
 ته مار! ٻاٺڻ جي هن مان ٿي ڪجهه ڪري نورو. ٻئي
 هفت ڪٿي اصيب کي همدالين! ڏسي ته مار، هن لوڏڪر جو

نصيب نه ڪو عجب و غريب آهي. پر وڏو الذير اهر
 اڳو اهو آهي جو هن ليکڪ جي شادي هڪ مسلمان سان
 ٿي آهي. پاڻائين نه معان ڪر. ويچاريندي ٻاهر جهان،
 سو آيو وڏي بهرسيءَ وقت ۽ چيائينس ته پندس جي،
 ويا نه پوري ورتي الس. هاڻ اوهن ويچاري ٿو ته
 ڪهڙو ڪرم جو حساب ٿو ٿاڻون ۽ ڪي ڏيڏو پوي؟ پندس
 وري چاچي ٿو. آهي نه ٿين ڇو نه ٿاڻون، ڳالهه سچي
 آهي. هن ليکڪ جي نصيب ۾ سندس ٿاڻون مسلمان سان
 اڳيل آهن. هن جي پاڻائين ۾ ٻيو مسلمان ٻڌاڻو. پاڻ
 ويچاري جو هيٺيون هار جي وار، سو ڪند هڪ ڪندو
 آيو ڪهر، زالس پاڻو هو نه اڄ چئي ۽ جو ڏينهن آهي. اڄ
 منهنجي ڪهر ۾ چاڻورن جا ڏيکڙا چڙهندا ۽ ڪنڊون ڪير
 خوب پيشا. پر ڏٺائين ته ٿاڻون ايندي شرم اوڏو منجهو
 پاڻي اچي منهن ۾ ڪريو آهي. پڇيائين ته پيار، ڪريو
 خبر، ڇا آهي! ٿاڻون اوچنگارون ٿي ڇو اڙي پاڻي
 ڪيڙيون ٿي ڳالهيون پڇين؟ ڏي ته هڪي هڪي چاچي،
 پر ٻڌوريءَ جي نصيب ۾ هي داغ لڳل آهي. پاڻ ٿاڻون
 جي پراڻي مٽي ۾ اهر تي خيال ٺاهيس هيٺ ڇو هو ته
 مون پراڻي جي ڏي ۽ وڃي مسلمان سان پراڻي! زال ڪي
 چيائين، اهڙو ٺڪر جي پاڻ سان ڪڍنداسون ته ٻي جهان
 وڃائينداسون، ۽ لڙڪ ۾ وينداسون. هاڻ چئي پئي آهي،
 ڪر ٻار ڪر ته هن ليکڪيءَ کان آڃا ٿورن. منهنجي ته
 رهڻي آهي نه پئي ۽ ۾ بند ڪري نٿي ٿوڙهي ٿو ڪريوس
 نه وڃي ڪنهن نه ڪنهن جي ور چڙهندي ۽ نه نه ڪٿيس
 هڪ. مورو پاڻ ڪي اها ڪل ڪاڏ پئي ته جي هون
 ڪرهن ۽ بهرسيءَ جي اڳڪٿي ٿاڻا نه آهي نه هون ايندي!

پر ڏرمي مورڪائيءَ جا سڪڪار امڙا ڳوڙها آهن، جو
 ٻاٺڻ پنهنجي چنڊ جي ٽڪريءَ کي، پنهنجي آڏي کي،
 موت جي منهن ۾ موڪلڻ کان ڪنهن ڳوڙا ويڄاري ٿاڻون.
 جي زال جو مڙس کي هيءَ ڳالهه ڪندي ٻڌي، تنهن
 جون نه وائون ٿي وڙڙيون ٿي ويهون ۽ مڙس کي چوڻ
 لڳي ته ههڙو ٻار مس مس پرستو ڏٺو اٿئون، تنهنڪري
 ڪنهن آڏي پنهنجي جان کان جدا ڪريان! ههڙي جهڻ ڏهنهن
 جي اڙور کي ڪنهن لو ٿون ٻاٺي ۾ لوڙهن گهرائڻا ويڄاريءَ.
 جي اکين مان آب آي نه بد ٿئي. پر ڏرم جو پور اهڙي
 لدوري جو آهي. ا لرم دل کي ڪنور ڪيو هڏي! جو
 ڏرم دل کي لرم ۽ رحيم لو ڪري. پر ڪوڙو پور نه هوندا
 خيال لو ڦاٿر ڪري. ٻاٺڻ ٿاڻون پڙو ماڻهو ڪونه هون، پر
 پور جو پڪ هون سو ان جي اڳيان سندس زال جو وس
 ڪنهن هلي سگهيو. لاچار مستين ماءُ کي پنهنجي لڻن ٿان
 ٻار چٽاڻو پيو. ٿاڻون ۽ چوس نه پويءَ ۾ اون بند ڪريئس
 نه آڏي درياهه ۾ وجهي اچائس. ماءُ ويڄاريءَ جا ڪيو جو
 ٻار جي ڪهڙن ۾ ڪي مڻيا نه وجهي هڏالهن، ۽ مڙس کي
 چيائين ته آڏي ڪنهن پنهنجن هٿن سان پنهنجي ٻار کي پيئي.
 ۾ بند ڪنديئس. قصو ڪونه، ٿاڻون پنهنجي هٿن سان
 پيئي لوڙهي وڌي ٻاٺي ۾. قادر جي قدرمت سان پيئي
 ٿي هندي ٿي هندي آهي پٿور جي شهر وٽ لڪي! اهو
 پٿور جو شهر چوڻ لا نه جهجهو ۽ جنگاهيءَ جي وچ ۾
 هو. اهو شهر چڱيو هو. هن طرف ٿاڻون ٻاٺڻ پنهنجي ٻار
 جاول ڀڙ ٿي نه هن طرف پٿور ۾ ڪو زال ۽ مڙس هئا،
 جي نه ٻار لاءِ ڏاڍا ماندا هئا. ڳچ دعوت شادي ڪئي اهو
 ڏس. پر مولائي ڪن اولاد ڪونه ڏٺو هو. محمد ٽٽي ۽

- سدس زال پئي وڃارا ٻار لاءِ آنا هئا. ڪنهن کي چوڻدا
 هئا پرمت، سو هي پرمت ۽ سدس پرنماڻي، هڪ ڏينهن ٿڙ
 تي بيٺا هئا، ۽ ڪهڙا پئي ٿي ڏوٽائون. پرمت نظر ڪري
 ته ڏسي ته هڪ پيءُ آهي، ٿڙهندي پيءُ آهي ۽ چوڻ
 جي هڪ کيس ڪناري تي پئي آئي. محمد پاڻيءَ ۾ اندر
 ڪهڙي پيءُ کڻي ٻاهر آيو. ٿڙ تي آهي ۽ وسندڙ زال
 مڙس جي ٻيو ماڻهو ڇڏو ڪونه هو. زال چيو مڙس کي،
 ته ڏس قادر ڪهڙي سوکڙي پاڻ وٽ مرڪلي آهي! زال
 مڙس هئا سي کڻي، پر چڱي سمجهندڙا انسان هئا، ۽ هڪ
 پئي لاءِ سمجهن ته ڪهڙو هون. محمد چيو پڏهجي زال کي
 ته اڄ ته پيءُ کولون ۽ ڏسون ته منجهس ڇا آهي. اوڙي
 ڪوشش کان پوءِ پيءُ چوڻي کوليائون، ڇا اندر ڏسڻ!
 هڪڙو ننڍڙو ٻار هو آهي. ڇا هجي سونهي ننڍڙي
 شڪل! پيءُ جي آڱر وٽ ۾ الس سا ويندڙ ڏاڻي! آئي جي
 مدرست عجب آهي. مصر آهي ته پرڏڙ ٺاهين ۽ ”پاڻ“
 رکيائين ٻارا! سو سڃاڻي سڃاڻي هن مصر ٿي ۽ کي به ٺهرن
 جي لڙڻ مان ڪڍي آئي ڪناري تي ڦٽو ڪيو. ڪٽماڻي
 ٻار کي ڏسي ڪڍ ڪڍ ٿي ويئي. جهوت بت کڻي ڇاڻي ۽ سان
 لڏي پئي چٽاڻيس ۽ چٽاڻيس. ڏٺي رازي آهي. انهي
 دهر سان سدس لڏن ۾ اچي ڪير آيو! کڻي ۽ والس به
 ڏاڍا خوش ٿيا. ڏٺائون ته مڙس به ٻار جي ڪهڙن ۾ آيا
 آهن. چٽاڻون ته رب ڏانهن، رڙي اسان کي به جهجهوڙي
 ڏار هرو. پر لڪ شڪرانا پڏهجا، جو اسان کي جي هون
 ته ٻار ڏٺو، ته هيئن ته ڏٺو. ڪٽماڻي ٻار کڻي آئي گهر.
 کي چوڻ لاءِ ٺاڻون ٻار جي آهي ۽ چئي به لکي وڌي
 هئي، ته هي ٻار پراڻو ڪو آهي. آهي ست سئو مان

جاول، پر ملائي سب ڪري پائيءَ ۾ اٿو لوڙ هرو وڃي،
 انهيءَ اُميد سان ته ڪنهن جي هٿ اچي نه پائي وڌو
 ڪريس، ڪٿي ۽ ڪٿي پائيءَ کي وڌيڪ عرصي ٿي، جو ڏٺائون
 ته ٻار حق جو آهي، موڪليو به اسان کي حق آهي، نالو
 رڪمائرس سڏي، پائي چالي سڏي، پر پائي سا ٻانهن
 پرڙي ۽ پائي سا پرڻ وٺ آئي، ته ڪنهن جيڪر شاه
 جهڙن شاعرن جون دليون اٿن ها، ۽ ڪنهن جيڪر سندس
 امر زبان ۾ ٺاهيند شعر اهي ها!

سو سائين، سڏي اڄ ٿيندي، سوان وڌي، ڇا سندس
 صورت، ڇا سندس سورت! مطلب ته اصل ڪٿان به ڪو
 هن ۾ شاههائي رهس جو به هون، ڪنهن ٻيائين ۾ چالي، پر
 وڌيڪ انهيءَ لاءِ جي بدلي ڇڏي جهڙو جهڙو ۽ وڌيڪ
 من ٿو هوس ۽ مثال ۽ خود مديءَ جو تصور ته جهڙو جهڙو
 ڪو به تصور هئائينس، سڏي جهڙن وڌي، ٿين ٿو ڪو
 اچي، ڪٿي ته ڏکيو ٻڪرو ڪو نه هون، سو چويس ته سڏي،
 جيڪي ڪوئي سو گهر، جهڙن وڌي ٿين واه، سڏي
 ۾ ڪوئي ڪو مثال ۽ قرب جو تصور به دل ۾ اندر هوس، سو
 ساهڙيون ته وٺس جهڙيون اُڀريون هيون، جن سان آيا
 ۾ واهي چڙهي، تي به ڪنهن ڪف ڪونهيون هون، ها
 جي ته هندن جو هاڻ هتي.

ٻيوڙ جي شهر ۾ محمد ڪٿي جي ٽهڙي هاندي هئي
 ۽ پٿر به چڱو ئي ڪٽ ڪيو هئائون، جهڙين عمر ۾ وڏو
 ٿورو اڏهين سندس ڪم ڪامدار ۽ ٻيا ڪندا
 هئا، ۽ پاڻ ٻيوڙ شهر ۾ جهڙو جهڙو پٿر به ٻيوڙ
 ۾ هڪ ٻيوڙ حاڪم به هو، جو به ٻيوڙ اڳوڻو ٻيوڙ هو.

حاکم اها ۽ خاصو ۽ نرم دل انسان هو، تنهن کي سڀئي
 جي سولهن ۽ لڳ ڏاڍا وڻندا هئا. محمد ڪٿي ۽ سان ۽
 دستور هوس. سو محمد ڪٿي ۽ اهو ڪم ڪري رکيائون،
 نه نئون اڳتي اڀري ۽ ويٺو سامان تي. محصول اڳاڙج.
 ڪٿي ۽ کي سندس نال ۽ لائق ڏي ۽ چڱي مدد ڏيندي
 هئي. مطلب نه. هيءُ نمبر مائٽن جي مددگار هوندي
 هئي. اها پردي گهمندي ٿيندي هئي، ۽ ساري پٺوڙ شهر
 ۾ سندس ڪٿن جو نالو هو.

چار پٽون

هيڏانهن پٺوڙ ۾ هن نمبر جي حسن جي ڪماليت
 جي هڪ هئي، نه هوڏانهن ڪيچ مڪران ۾ آري چار
 هوائي. جو پٽ پٺوڙ، جو به جواني جي ٿر ۽ پٺو
 هو، تنهن جو نالو به چوگرد ڪيچ مڪران ۾ ۽ ٻاهر وڃي
 ويو هو. پٽس ڪيچ مڪران جو وڏو هو ۽ پٺوڙ سندس
 پيارو پٽ هو. پٽ پٺوڙ به هئس، جدا نالا هئا: هرو، نعلو ۽
 چورو. ذات جا آري ٻاروڇا پوڄ هئا. جبل جا ويٺل هئا.
 ڪوڙي ۽ جي اولهه. ڪوهستان جو ملڪ مشهور آهي.
 مڪراني ماڻهو به اهيءَ ڪوهستان جي پٺاڻن پاسي کان
 آيل آهن. اهي ڪوهستان جي لاڙو اٺن چارو ماڻهن جي
 پٺاڻن جا مڪان آهن ۽ اٺن اهو ماڻهو وڃي ايشيا جي
 اٺن ملڪن مان لڳي، جتي پٺاڻ ۽ ارڪ وڃي رهيا آهن. اٺ.
 ڪيچ مڪران ۽ پٺوڙ جي وچ ۾ ڪوهستان جا جبل هئا،
 جي اڃا به آهن. انهن جهان مان اُن جا نالا شاه صاحب ڏنا
 آهن: ولدو، وٽڪار ۽ هاڙهه. ٻاروڇا قانلا اُن جا وٽي
 واپار لاءِ ايندا هئا ۽ سندن ماڻهو به سڏ جو ملڪ ڪري

ليڪو هو ۽ اڃا به ائين آهي. ٻڌهن انهن ٻاروڃن ۾ ٻڌا
ٿيو. وٽڪار جو چوڻ ڪمڇ جي لاڳو هو، انهن ڪري
انهيءَ ملڪ کي وٽڪار جو ملڪ ڪري چوندا هئا.

شاھ لو چري ته ”جڏهن ڄام ٻڌهن ڄالو، لڏهن لي
وس وٽڪار.“ هي ٻڌهن اڄ لندو سوان وٽو، جڏهن
جوان ٿيو، لڏهن ماڻهو مٿس قربان وٺندا هئا. ”ٻاروڃا
اڃا ڪهڙا، ٻڌهن ڇو سون.“ ٻڌهن جي هٿ چاٽ ۾
ٻڪل پاڪ هوندي هئي: ”ٻڌهن پاڪ ٿيڻ.“ اهڙي
جوان ۽ پاڪ پرش جي هاڪ ٻڌهن ۾ به اچي پئجي، ڦاٿن
ان جهڙي ماڻهو ٻڌندا هئا، سي جڏهن محصول اچي
ٻڌو ۾ ٻڌندا هئا، لڏهن ٻڌهن ۾ جون ڳالهون ياد ڪندا
هئا، ته ٻڌهن اڃا لڏو هڙو آهي. سڀئي، اڃا به سان
گڏ محصول جي جاءِ تي رهندي هئي، تنهن جي ڪنن
کي به اهي ڪهاڻيون ٻڌهن ۾ جي ڪنن جون پوڄيون
هيون. شايد ٺهريءَ جهڙي ٻاٺڻ جا گره ۽ ٺارا ڄاڻا
هئا، سي تڙه ٺارا پنهجا اندر ٻان اڇاڻا ۽ ٻڌار ٻڌهن
وٽان سڀئيءَ کي پنهالڻ لڳا، سڀئيءَ کي ٻڌهن ۾ ٻاٺ
ڪهاڻيون ٻڌي دل ۾ چر ٻڌا لي، تن جو آخر ٻڌهن
جي نالي تي موهن ٿي پئي. ”ڪمڇ لار ٺال، پٺڻ
ٺان پري ٿو!“ پر ڏکائين دل جي دل ۾، والد ۾ سمجھ
جي اڃا به لي شروع ٿي.

ڪمڇ ۾ قحط

هڪ دٻي ڪمڇ، ڪران ۾ اچي ٽڪر پيو، سو ٻڌهن
جي پيءُ آري ڄام ڦاٿو موڪارو ٽڪري جي پاسي کان
ان ٻڌي اچو. ڦاٿو آيو، سو ان وٺي موٽيو. واٽ تي

مان سان ڦاٽو وٺي لڪو ۽ آلهن اي پٿور جي ڏٺي
 لاءِ ڪي سوکڙيون نه هون، ۽ ٻيا مال به هئا، جن جي
 بدلي اهو ان نه وٺو هون:

”ڪهڙاڻ آيو ڦاٽو، مٽي مٺن مال.“

انهي ڦاٽي جو سوراڻ پٿورن پاڻ هو:

”ڪهڙاڻ آيو ڦاٽو، سائڻ ڏٺي سوراڻ.“

الن کي مٽيا ڪٽي پاتا هئاڻون:

”الن کي لاکڙيون لڪن ۾، ڏهريون ڏاٻلا.“

”جهڙاڻا جن جهڙن ۾، ڏهري لڪ ڏرار.“

الن جي ڳچين کي سهرن سان ڪٽي - مڪار ۽ هئاڻون:

”ٿڙارا ٿوڙن کي، ڳچي - ٿڙاهن ٿوڙ.“

ڦاٽو وٺي پٿورن هٿو پٿور ڏانهن، هر ڪر برابر ڏل ۾

هيس نه هيءَ ڪهڙي لنگر سڀي آهي، جا اڏي ڪٽي،

سولهن ۽ دليريءَ واري آهي، سو من ۾ آهي وڃاڻ ڪندو

ڦاٽو وٺندو آيو. هوڏانهن سڀيءَ کي به، مندر ٿيو نه.

پٿورن آيو ڪي آيو، ٿيندي ڏل ٿي، ٿي ڏٺي ڏٺان

نه اهو پٿورن ڪهڙو آهي، جنهن جو ڦاٽو هر ڪنهن مسافر

جي وٽ ۾ آهي. انهي ٻڌندار لاءِ ئي سموري اٽڪل

پکڙي هئاڻون ۽ ٻاڻل جا اٽڪل جهڙا هئاڻن! چاٽو، ڪي

ڀاٽ هئي، ڦاٽو نه اچي پٿور جي ٿاڻو لٽو، سڀي پٿوري

من = الن. سوراڻ = ساراڻ = اٽڪل ڪاٺ.

ڏهريون = پٿورن، مضبوط. ڏاٻلا = ٿوڙيون، رڳا.

جهڙاڻا = ٿڙارا. ٿڙارا = ٿوڙ جي الن کي مٽي ۾ ڪٽي

جي پٿوري ٻاڻي ٻڌندا آهن. ٿوڙن = الن، ٿوڙ - جهڙاڻا،

ڳاٽا، ٿوڙ، سوراڻ.

خوش لقي ته اڄ رات موچاري، اڄ رات سڀاڻي! ٻيئي
ٻائي ته هينئر ئي وڃي ٻيهرن جي شڪل ڏسان!

”ڪهڙن آيو ڦاٿو، رات موچاريءَ رڻءَ

ٻوڏي ۽ ٻوڏ جي، ڏاڙهي نسان رڻءَ.“

رات جو وقت گذريو ۽ صبح ٿيو ته پهل ٻايل سان گڏ
موصول جي جاءِ تي آيو. سڀئي ٻيهرن کي ڏٺو ۽ ٻيهرن
سڀئي کي ڏٺو. سڀئي جي اکين ٻيهرن جي دل کي
جهٽيو، ۽ ٻيهرن جي اکين سڀئي جي قلب کي ڦاٽو
ڪيو. سميت جي ڳنڍ هينئر ٻڪي پڙي. ڪرهن ۽ ٿاڻن
ڍانڍ ڪر هلائي! ٻيهرن کي ڪهر ٿو، آڙيائي ۽ اڳاٽا مڪان
ٿي وري ويا.

ٻيهرن جي حاڪم جو هڪ سڀئي ۽ سندس ٻيءَ ئي
هو. تنهن جا ڪيو جو هڪڙو چڱو مڪان لهرائي، ٻيهرن
کي اڙيائي کڻي ڏنائين. ٻيهرن سڀئي ۽ سميت ۽ سڀئي
ٻيهرن ۽ سميت. سميت ٻايل کي ڦاٿن ته ڪهڙن ۽ وڏي
وڃڻ جي رخصت ملي، ۽ محصول ٻه مڙيئي معاف ٿيس!
ٻه ٻايل ويهاري کي اچي ڀڙتي لڳي ته ٻيهرن کان سواءِ
ڪهڙن موٽي ويندس. سو آيو ٻيهرن ۽ وقت ۽ چيائينس ته
سردار، هاڻ ته هاڻ ڪم ڪم ڪرڻ ڏي. ٻه ٻيهرن چري
ته امانجي نصيب جا ڪم هينئر ٻيهرن ۽ ڪي ويا. وڃ
وڃي اُن کي پاڪر ٻانڌج ۽ اُتي جي ڪنهن ئي هڪ رڪڻ،
۽ چيائين ته ٻيهرن هڪ ٻيهر ۽ آهي. ٻايل ويهاري ڪهڙو
ٿي پوئو، ٻه ٻيهرن جا سان ٻڏي! ٻايل اُن وٺي، منهن
۽ ماڻھو ٿي آيو ڪم ڪرڻ ۽ اچي چار هوٿائيءَ کي

ٻوڏ ۽ ٻوڏ - ٻيهرن - ٻوڏ - اُن - رڻءَ - شڪل.

سارو لڪو سڃاڻائون. سڄي ڪٽنب ۾ روج مڃي ويو. هه
هه! پهل ۾ ٿيو ڪين ڪي.

پهل مست

ڄام جو ساه هو پنهون ۾، لهن ڪهڙا فاصدا پنهون ۾
ڏي موڪليا. پر پنهون ۾ جو لهر ڏينهون ڏينهون وڌندو
ويو. پنهون ۾ سڄي هڪ ٻئي جي جان ۾ گهڙي ويا.
پهل وصال جي آرام ۾ گذاريو. سڄي جون ساهڙيون
اڀنديون هيون، سي به پهل کان ترپان وينديون هيون.
پهل به بعضي سائن گڏجي، جهڻ هو پرتياليون ڪهڙا
ڏوٽيون هيون، ٿيڻ وڃي ڪن مدد ڪندو هو. سڄي
پنهون ۾ جون هي دل جهڙين ڳالهيون ڏي ٻئي عجب
۾ پوندي هئي. ۽

”مون ڪهڙي لاه، پنهون او ڀرت لئي!“

هڪ ڏيئي ڪڇ ڪڇان مان ڪو فاصدا آيو. لهن به
اچي اهو حال ڏٺو ته پنهون جهڙن عشق جي مڙ ۾ مست
لي ويٺو ڏٺو ٿي:

”گڏيو ڏوٽن ڏوٽ، پنهون ڀارو ڇو هڪ ۾

اٿي آري ۾ ڄام جو، فاصدا آيس ڪره!“

فاصدا آيو پنهون ۾ رت ۽ اچي ٻڌس جو پنهون ڏانهن.
جهانيس نه ڄام ٿو چوي ته اي همدا پنهون، توکي ڏانهن
نه جڳاهه، هر لون ماڻن کي ڇڏي جهڙن ويٺو لٽا ڏوٽين:
”ايءُ ڪامل ڪم نه سڏوهه، جهڙن ٻهس ٻهڙائين پوئهن.“
اي پنهون، هاڻي اڄ هاڻو ڪڇ ڪڇان ۾ ۽ پنهون

ڀرت = ڏوٽي. ڀارو ڇو = ڪهڙو. ايءُ = هي ڪم.

ٻهس = اڪڙو اڪڙو. ٻهڙائين = ستن.

اعڙي سڀيءَ ۾ هڻ، ڇا لڳل آهي، تنهن ڏهاڙي
 ٻڌي فاصد کي پيءُ ڏي ٻيڙ ۽ ٺاڙ موڪلي ردالو ڪيو.
 جڏهن هي حليمون مڙ ٻڌي ڪڇ ڪڇان ۾ ٻڌيون،
 تڏهن آري چار کي بلڪل غصو آيو، ۽ ٻڌن ٻين سندس
 ٻٽن هولي، لعل ۽ چنڊي کي ڇاڙ لڳي ويا ته هيءَ ڪهڙي
 اندوري سڀئي ٻڌا ٿي ۽ هي ڪهڙو ٺاڙو شهر ٻڌو رهي،
 جنهن اسانجو ڪولڙر جوان ڦاٽو ڪري رکيو آهي. سو
 اڄوڃن ويهي ستون ستون، ۽ راتون راتون ٻاڙن جا ڪو
 چر هڪ ڦاٽو لاهي، ٻڌندا ارڪر سالي ۽ ٻاڇ ٻاڙ وٺي،
 ميري اٺن تي لڪتا ٻڌو رهي ۽ ماري ڪندا اچي
 ٻڌو رهي. ٻڌون ڪي چوڻي موڪليا آهن ته اسين
 توکي مان لاءِ آيا آهيون.

ڏکيا ڏير

سڀيءَ کي خبر پئي ته ٻڌندا ڏير مون وٽ زمان
 ٿي آيا آهن، تنهن اٿي مهمانيءَ جي ٺاڙي ڪئي. ٻڌو
 ۾ ”زمان ته ميري اٿي جهوڪيا.“ سڀئي رڳواريءَ
 ٻاڙو ته هي مهمان ”جهوڪس پهر ٻڌون“ جي آهي، سا
 بلڪل خوش ٿي. ٻڌون جوان خوب صورت هو. هي ٻاڇ
 ڳاڙها ڦٽا، ۽ هڻڪي ٻڌون ڏاڙ ٻڌون هيون. سو سڀئي
 ٻڌندا ”ڏاڙ هيءَ ٻڌا ڏير“ ڏسي رهي ٿي. ڏير
 رڳوڃن ته اچي ڏاڍو سڀيءَ ۽ ٻڌون ڪي ڪهڪار ٻو.
 ڪوھسان جي ماڻهن ۾ اردو ڪو آهي. اٿي ٻاڙن ته
 مردن سان اڄ ٺاهڻ هڪ هڪ ۾ ڏيئي ڪڍا آهن.
 سو سڀيءَ ۾ هنن سان چڱي ڪهڪار ڪئي. پر رڳواريءَ

جهوڪيا = جهوڪيا، رڳواري. ٻو = مائٽ = سالي.

کي اها خبر ڪاڏي رهي نه هين ڏسڻ جي دل ۾ ڪو
منصور آهي :

”مدي ڏسڻ من ۾، ڪو ڪم ڪار ٿيڻ!“

ڏاڏا ڊيگڙا ڊيگڙي ويا ۽ طعام ٺاهڻ لڳا ويا. ڊر ٻڌڻ ۽
اڙڻ پلا. لڳي ويا. ٻاروچن خوب کائي پيئڻ پيا، ٻه چار
ڏينهن گذريا. اڙوچ ٻاروچون پيا پاڻ ۾ ڪندا هئا، ڇو نه
هين جي ٻولي مڪرائي نه آهي. يعني ٻاروچي هئي.
”ٻاروچون پاڻ ۾، ڏيڻ ڏهائي ڏين.“

واٽاري سڀئي ڪن سڄو ڏين ٻاروچون ڏاڏو
ڪا سندس دل جي ٿاڻن جي ڳالھ هئي! ٿورا ڏينهن
گذريا. آهستي آهستي ٻهرون جي ٻارن ٻهرون کي ڊيگڙاڻ
ٻڌيون، نه ٿون اسان سان گڏجي هل. هين ڏاڏو هتي ٻهرون
ڏيون ۽ ٻوڙچن جي اها اصل کان مرمي ڪاڏي هئي نه ڪو
ٻهرون هن ٻر ٿيڻي سان پاڻ ٻڌي رهي، يا هن کي ڪم
مڪران ڏانهن وٺي هلي. هين جي خراش هئي! ٻهرون
کي ڪنهن ملڪ جي ڏيڻ ٻر ٿاڻو ڏاڏو، ڇو هين ٿاڻن
چون آهي آئون آهڙو ٻهرون. ٻهرون سان ٻاروچي ۾
ڏاڏو ٻن گڏوگڏ ٻن ڪماڻن نه ڪئي ٻهرون ٻاروچي. ٻر
ٻهرون ڇو ٿو ٻهرون ٿاڻن ٻڪرو ۽ سوڙو هو. ٻهرون ٻهرون
ٻاروچي ٻهرون ٻهرون جي ٻاروچي ٻهرون ٻهرون، ٻهرون
ٻهرون ٻهرون ٻهرون ٻهرون. ٻهرون ٻهرون ٻهرون
ٻهرون آهن. ٻهرون ٻهرون کي ٻهرون ٻهرون ٻهرون
نه ڏئي. ٻهرون ٻهرون ٻهرون جي ٻهرون ٻهرون ٻهرون
ٻهرون ٻهرون هو! ڏيڻ ٻهرون ٻهرون ٻهرون، ٻهرون
ٻهرون ٻهرون جو ٻهرون ٻهرون ٻهرون ٻهرون ٻهرون

جي ايمان ۾ اهڙي ڪا ٿڙي ڪنهن ريت اڪائي وڌائون،
 جو ٻنهي ۽ سٺي انهن ايمان ۾ ٻي دستور موافق جهان
 وڃي آرابي ليا، نه هنن کي نهو پڙي، جو اهڙو دور
 ڇڏي ويو جو هر شين لند ۾ اچي ويا:

”آلڙا اکين ۾، آيس لند لياڳ جي.“

پروهن اٿن کي نه اهڙو ڪو ڳڙ ۾ ڪجهه ڪارائتو هو، ڇو
 اٿ هلق وقت آواز ٿي نه ڪن. ”ڪنهن ڪي نه ڪٿي!“
 اڌ رات جو ڇا ڪيائون جو لنگ نائي، پاڙا ڇاڙهي
 اٿن کي اٿن تيار ڪيائون، جو ٿڙي ڪڙ ڪو نه ڪو نه
 نهو. ”اڳي اٿ رڙن، پر هن پري مات لي مات هئي“
 سڀ تيار ٿي.

”جڏهن پنج پئي، تڏهن اولهن اٿ ٻلا ليا.“

اڪا مهر ٻنهي ۾ کي، اڪا مهر سٺي ۾ کي، ٻنهي ۾
 کي کٽي اٿ اتي ڇاڙهيائون ۽ هڪ ڪجائي جهڙي
 پاڙي ۾ سهارائون، ۽ اٿن کي ڏوڙائي ڪيئن ٻنهي ۾
 کي کٽي ويا:

”چائي چمن ۾ ويا، چمن اڙ سٺي ٻنهي ۾.“

ٻنهي ۽ سٺي بيظرو هڪ اٿي کان هڪ وڃي ٿڙي
 ويا، صبح ۾ رات ٻنهي ڇڙي ويا، تڏهن مس ڪا
 سٺي جي اڌ کي، اکيون مهلڻ لڳي ۽ هر وقت ۾ پوڻ
 لڳي، جو ٻنهي پاڻ - ان ڪو نه ڏٺائين. ٻاهر نظر ڪيائين
 نه اڪي ڏاکڻا هئا، اڪي ڏيڙ هئا! پوءِ سٺي ۾ ڇو ڪهڙو
 حال آيو!

آلڙا -- ٻنهي ۾، ٻنهي ۾ چائي = کٽي، ٻنهي ۾

ٻار جو قسم.

سنڌي جا سور

سنڌي کي ڇڏين معلوم ٿيو ته هيئن مولڪي ڪنهن
 ڏوڙ هيءَ لندڙ رجھي منهنجو پنھل ڪٽي ويا، ٿڌين هن
 ويڙهيءَ جي دل ٿي ٿئي پئي ۽ ساڻي ٿي ڪري
 پئي. من مائن ۽ سامڙين کي معلوم ٿيو ته هيئن اسان
 جي سنڌيءَ سان ڊوھ ٿيو، سي نه ٿي سگھيا ڏکي ٿيا. سنڌي
 ويڙهي ماندي ٿي پئي ۽ اٽي نه پيوڙ ۽ هيءَ
 ٿي، جو شاھ ٿو چوي ته:

”اين منجهان آيو، هيءَ هيءَ جو هڪڙا

طهرن ٿواريون، پهرن ۽ پڇاڻا.“

سنڌيءَ جون ڏانھون پڙهي وٺن جي ٻڪن ٻيڙي ۾

۽ ٿواريون

ويڙهي واکا ڪرڻ لڳي ته هي ڏي ڪهڙا منهنجا
 آيا جي منهنجو ”ڏيل ڏهي“ ويا. ”هي جي آيا هير،
 سي مون آڏو نه ڏلا.“ مون سڄي کي ڏي ويا. ”ڏکي“
 چوي چاڪ، منهنجو هر منهن ڏي ويا. پڇاڻو ٿي
 سنڌي، ڪر هير، اهو هر ڪنهن ٿيو؟ چيائين اڃا اٺان
 ڪهڙا ”آڏاڻون آريءَ جا، پهرن ۽ ڏي پهر“، جي پهل
 ڪن ٿو ٿيا، پوءِ

”واروڙ وٺي ويا، آڏاڻا اڏاڻا“

”واروڙ وٺي ويا، چاڻو ڪري وڙو“

پڙهي ٿيو پهر، هر ڪري هليا.“

هڪڙا = آڏاڻا، طهرن = ٻڪن، واروڙ = سار لهندڙ.

اڏاڻا = ڏاڏا، طاهر ڪندڙ. چاڻو = سڌو، ماهر.

پڙهي = ڪالي، چور.

جيئن سسئي ٻيلي ڳالهه ڪري، ٿيڻ ٿي.
 ”ٿيڻ ٿيڻ رست وڃي، ڇٽاڪا ڪيو
 مون کي ڏنءُ ڏيڻ، ائين ٿا وڃو اوليا!“

مطلب ته سسئيءَ جو ”ڏوڙائي ٿيڻ، اندر کان اڌ ڪيو“
 ۽ چوڻ ۽ چوڻ ۾ ”هيءَ هيءَ ڪيو هاءِ، ٿي ٻان ڪڍي
 سر ٻاهڙين.“

ڪجهه ۽ ڪجهه ٻيو هوس. سو ٿاڻي ٻيس. مٿو اڳهاڙو،
 ٻيو اڳهاڙو، جيئن ته ڪا دٻرائي هجي، ٿيڻ سسئي ٿي
 ٻيلي. چوي منهنجو هاءِ هن ٻيوڙ ۾ ڇا!
 ”ڪلهي ٿاڻو ڪجهه، مٿو اڳهاڙو
 منهنجو ڪجهه، ٻيوڙ هن ٻيوڙ ۾.“

اڳوڻو دڪ هن کي اڳل ڏسي سسئي جي ڏاڻن ۾ سوز
 ٿيو. رات ٿي ته سڀ وڃي سڄا. ٻيو سسئيءَ کي ٿيڻ
 جو ٿي اچي! سسئيءَ وٺي سٿون سٿون، اڌ هاءِ ڇا
 ڪريان. آخر دل ۾ هڪ آيس ته هاءِ ٻيوڙ ڇڏي وينديس
 ۽ ڏوڙ ڏري وڃي ٻيوڙن کي ٿيڻ. ٻيوڙ ارادو
 ٻان مان ڪيائين:

”ٻيوڙ، اڌ ٻيوڙ ۾، ڪر ڪو راتو رات
 ٿيڻ جو، لطافت چئي، ڏوڙ ڏيڻ ڏس.“

سسئي ۽ ماڻس

صبح ٿيو، اڌ سسئيءَ جو ساڳو حال. ساري رات
 ڪو ڏوڙ ڪو ڏوڙ آيس. ماڻس وڃي چوڻ لائي

ڇٽاڪا - ڏوڙ ڏوڙ. ڏنءُ - ٻيوڙ، اڳي. ڏوڙائي =
 ڇوڙي جي. منڊ - ڏال. ٿيڻ = اٿن.

ڪيئن بهاري ڏي ۽ ڪي پالو هو، تنهن به پنهنجو معراجي
 ٻت سان هنيو ۽ ڏي ۽ ڪي ڀراڙي پالي چوڻ لڳي: اڙي
 ڏي ۽، ڪهڙي جهڙي تنهن جي اندر ڪي لڳي اسٽي
 آسڻ پري ئي ماءُ ڪي چري نه اه-ڙ، هاڻي آءُ ڪن
 رهندڙ سان، مائس ڏار نه سٽي ۽ ڪي ٻي چڙهي وڌو
 آهي، سا رهائو ڪٿي آلي ۽ پراڻي به ٽپي آلي، تڏهن
 سٽي ئي چويس:

”ماءُ رهائو وار، ڪٿي پراڻي پالو
 جهڙي ڏند ڏيڇر، سو سوئي مار
 وڃان ئي وٽڪار، ڏنل بهر پنهنجو جو.“
 سٽي چوڻ لڳي ماءُ ڪي نه هاڻ آءُ وڃي ئي جهڙماڻي
 لمان، ۽ جهڙڻ جو ويس ڪري آءُ وڃندڙ ڏوڪر
 ڏورندي:

”اڄ منهنجي ماءُ، ڏاڇا ڪندي ڪهڙا
 جهڙا جهڙماڻي لمان، مون ڪي جهڙ مڙ
 هون پري لاءِ، ڪنهن ڪٿو پالمان.“
 مائس ويڇاري جا نه هي لفظ ٻڌي ۽ نه ئي ڇڏي
 پوار سا ڏي ۽ ڪي چوڻ لڳي نه ڏي ۽، انهن ڪيئن
 ڪندين! تون تازو ٻڌن لٽڪر، تون پنهنجو بنگان وڃ
 پنهنجو بنگان ئي، ڪاڏو لٽس ڪاڏا، هرين تازو ڪل
 چمان، سو تون ڪيئن وڃي رڻ جا سوڙ هڻدين! تڏهن
 ئي سٽي چري:

وار = وڙائي ئي. وٽڪار = پنهنجو جو مالڪ.
 بهر = لمان. ڏاڇا = گهرور ڏنا. جهڙا = ماءُ.
 ڪٿو = والا.

۱- کوه پلنگ بن ماڙيون، ڪڙا سي امڙ ڪارا
 آهيان پرم پنهون جي، ڪنڊاس ڪر ڪارا.
 ۲- وڏ لڪن جي لوڏ، گهوريا سڪ پنهو جا
 امڙ جي لون آهين، سي ڪر نه اچن ڪوڏ
 هيٺين منهنجي هون، ٻڌي ٻاروچن -هن.

ماءُ:- اڙي سئي، هي ڪهڙيون لي ڳالهيون ڪرين؟
 ليڪر، ماڻهو اچي مهڻا ڏيندا ۽ طعا ڏيندا. چولدا
 سئي چري لي آهي، جو هين لي ڪري.
 سئي:-

”هوءَ جا گهروڙي گهرت جي، لهنڪي چري چون ا“
 اي امڙ، ماڻهو ٻل ”چولر چري لي ا“ ماڻهو مهڻا ڏيندا
 نه جا لهندو:

”ماڻهو ڏيئي مهڻا، مولڪي ڪندا ڪوڏ
 جي چوڙاڙ چوڙ، نه ٻارن لهنداس پير لي.“

جڏهن ماءُ ڏٺو ته هيءَ ليڪر هس نه اي اچي،
 انهن ڳالهائين نه سئيءَ کي ان وقت ولي وڃان، جتي
 چرخن وقت ساهڙيون اچي مڙس نه من من بيءَ پويس.
 س-سئيءَ کي چيائين ته ڏيئي ٻلا هجان ته اتي هلي ان
 وقت ويهه ۽ ساهڙين سان ته ڪي ڳالهيون ٻوليون ڪر.
 سئي چيئون ڪي ڪجهه. ته ڪن تي اجهو، سا چوڻ
 ٻڌي ماءُ کي ته اي امڙ، هاڻ منهنجو آڻڻ ۾ ڇا آهي؟
 منهنجو ڪوهارو پنهل ويسو هان، هاڻ آڻ ڪهڙي لند

ڪوڏ = خوشيون. چوڙ چوڙاڙ = چرخ آڻر. مر = ٻل.
 پتون = ڏريون ڏريون. آڻڻ = آهر هڻڻ جي سٺ
 ڪيو آهي.

ٻالڻان؟ هاڻ آڏا ڪٿڙو به ٿاڻيان، نه نه اندر ڪري،
ٻالڻان دست روڻدي چڙهو چڪ لي ٻوڏو، ماڻس وري،
سئيءَ کي ڏور ڪيا. اڏي سئي ڪهڻ لڳي؟ ڇڙ مان ماءُ
کي ڇڻائون:

۱- ”ڪو ڪٿڻ، ٻن ڪهاڻ، ڪو آڻ، ٻن ڇڏائون،

ساڄن منهنجو ماءُ، هاڻي منهنجو هٿي واريو.“

۲- اهي ڪار ٻڌا، امڙ منهنجي آسري

ڏيئي لست چڙهي کي، ٻڙڻون ٻاڻيءَ پاءُ

ڪٽر ڇڏيون ٿا، سر ڪو هيٺارو ڪٽيچ ٿيو.

ماءُ ويهاريءَ ڏٺو ته هيءُ لنگر نه پيا اچڻ جي نه آهي،

نهن به ڏک وڃان به ٿي اکر سئيءَ کي ڇڏي جا ڳاڻاڻا

نه چڙهي، هي لرون ڪهڙيون ٿي ڳالهيون ڪرين؟ پر

سئيءَ کي لڪا طعنن جي، لڪا ڇڏيون؟ مٿن جي

پرواهه هئي. سا چڙخ لڳي ماءُ کي، امڙ اڻ طعنا ڪندڙي

ٿي هئڻ؟ آڏا ٻڌيون؟ بنا آهن ايتي ٻالڻان نه ڇڻ منهنجا

مائٽ آهن ٿي ڪرڻ. ”ڇوري ڏوري، لڪو مائٽ منڊ

جو.“ اڙي امڙ، توکي منهنجي روز جي سچ جي ڇا خبر؟

”مڙي طعنا ٿي ڏئون، چئن نه پروڙان سچ

امڙ اوري اچ، نه پٺ ٽڙاڻا نه سڙ جي.“

ماءُ، آڏا بي دست آهيان: ”وڻان ٿي داس، آيل لڳر

ٻاڻ ٻوڏ جو!“

ماءُ ويهاريءَ جو دست نه هليو، نهن دل ۾ خيال ڪيو

نه سئيءَ جي ساهه ڙين کي ولي اچان نه آهي من ڪو

ڏاڍي ڏاڍي الر من اي وجهس.

اهي = ٺٺو ٺٺو، ٻڙڻون = ڪو، چئن ٻڌيون.

سسئي ۽ ساهيڙيون

سسئي جي ماءُ ويئي سا رهي هئي ساهيڙين کي
ولي آئي.

”ٻڙي منڌ ڏي آئون، ساهيڙيون سُهڃان“

آئون کي به سسئي جي هيءَ حالت ڏسي حيرت وٺي
ويئي ته ڏانهن ٻن ۾ سسئي ڇا ٿي ويئي آهي، سو سسئيءَ
کي ڳرائڙيون ٻهون ڏانهن ۽ ٻار ٻهون ڪن. پر سسئي
نه اهڙي ڪنهن سرور ۾ هئي، ڄڻان لڪرڻ ٿي ممڪن
هوس، چوڻ لڳي.

”اڃا رات وٽ، ڪوڏ ڪر هماري ڪجهه

ٻاهر اڇاڻ، سوالي سورن سن.“

سسئي کي ڇوڏي دلداري ڏنائون، پر سسئيءَ ڪن
ڇو نه مون ارادو ٻڪو ڪيو آهي، سو آڏو سرور ڇوڏي
ٿي ڏوڪر ڏورهنديس، جدا جدا ساهيڙين ۽ سسئيءَ جي
وچ ۾ هيلن گھڻو هلي:

ساهيڙي:- اڙي سسئي، ڏوڪر ڏاڍو آهي، جتي به
ٻاهر وڃي وينده: ”ڪاڏي منهن مڪران جو، ڪاڏي
ڪمڇ ٿورا سسئي، جبل ۾ ڏاڍا جانا گڏين. تون ڪنهن
ٿي اهو خيال وڃڻ جو ڪرين؟

سسئي:- ٻاهر، ڪهڙا به ڪٿي ڏک هجن، ٻيل مڻهي
”اگر آڱوٺي نه پڙي، ڇهون ٻاهر ڇڏن“ پر آڏو نه پهرن
ڏانهن سرور وينديس. مڻهي نظر ۾ ڇو آهي ڇا؟

ڏورم = ڏگهر، ڪر هماري = پهرن، سُهڃان = سڃ
يا خرغيءَ مان.

”خبر کمر پالان، کاپو ۽ کارو

بند و جهنداس پاڻي، سرهون سوارو

و چڻ مون وارو، ڪن وهنداس وچرو“

اڙي سرهون، ڪنڊا مون بهرن ۾ لوڙي لڪ لڳن،
۱. ۲. ۳. وڻ واري ڪن آهيان.

ساهڙي نه سڀي، خبر نه آهي ته توکي ڇا ٿيو، جو
نروجي ارداسي سان پاڻ اڙايو. تڏهن ته مون هڻڻ
ڏکي ٿي آهيان. اهي ارداسي توکي ڇڏي هليا ويا!

۱- ڏاسي سڻ ڪين، ارداسي ڪهڙا ٻرين

ٿڌو لاڏوڻا ڪيو، پنهنجي ڏاس وڃن.

۲- ڪن اڙايو ٻالڏ، پاڻ ارداسي سڻ.

مٿيون موڙهه سڀي،

ڪري ڪوهيارو ڪانڌ.

۳- سڀي سران سان، ڪهڙو ٿو، لڳو

ڪه ڇن چڙون هڻند،

ڪه پالهي لاهن لڳو

ڏاڏي پوئو ڏيو، ڏکي! ڪو ڏانه؟

سڀي، جو نه ٿي ڪن ڏاڏي پوئو سان لاهن
لڳاڻ؟ پوءِ ڇڪر هڙو حال نه ٿئي ها.

”کٽي“ لڳ کائي، رکي پوءِ پنهون سڻ

سهر سڪو چڏڙو، وڏو چيري چاڻي.

ڏس هائي نوسان هولاڻي هاجر ڪري ويا!

چر = چل. چر = چڙ. ڪاپو ۽ کارو = چان چا ٿالا.

سوارو = سرارو. سرراڻ = چن. ٿو = لاڙو، لاهن. سهر =

سڪو. چيري = پاڻ.

سئي :- ساهڙيون، اوهن چور جا نمون؟
 ”ڏور اوهن“ من پلڪ، ڪو به ٻارهن ماه اهن من.“
 ”اوهن نمون منهنجي پنهل جي ڪلا ڪرار!“ منهنجو
 ور تي ڏوهي آهي. من کي منهنجا ڏير چاهن ۾
 چاني ويا:

”ڏور ۾ ڪونهي ڏور، ڏيرن ڏور وڏو ڪور.“
 اهي منهنجا ڏير هئا، جن مون سان هڙو ظلم ڪيو.
 پنهل باري جي لاءِ اوهن معان ڪيا. اڙڪ اڙڪ، آ
 ڪڍاڻهن ۽ پنهون ڪڍاڻهن!

”اصل آريءَ چار جي، پلڪ آ پوهي

هر جا پالن ٻور ۾، لهن جتي ۾ نه جهي

واري راهي، تن ڪجهن کي ڪجهن رهان.“

ساهڙي :- اوهن به سئي، ڏاريا مڙهي ڏاريا، اهي
 ڪهڙا اهاڙا ٻروچ منهنجا ڏير هئا، جي لوڪي جهوري ۾
 وجهي ويا، اهڙن جن ٻروچ جي پراڻيءَ کي ڪاڏي
 ڪيو. ڏاريا ئي ڏاريا، مئي، من منهنجا ڪير ٿيا، اهي
 ڪي منهنجا دم پائي ڪن هئا، چڱي ڪو ڪڍو لڳي:
 ”جست نه پائي دم جا، ڏاريا ڏارلي ڏيه. جا.“

تون ستنه هو بلائي هليا ويا، اهڙن جو سنگ ڪيو
 ڪڍاڻهن: ”ڪه. پراڻو جن جو، ڪه. اهڙا ٻروچ.“ جي
 لوڪي اهڙي لڙچ لائي، پاڻ بهي ويا جهرين! اي سئي،
 هاڻ اوت ڪهڙو روئي ڪهڙو روئيند؟

سئي :- ٻور، اوهن جو نمون ڪٿائون ڪريون؟ جي
 ڪجهه به هو نه اها منهنجي سمج جي ڪاڻ هئي.

ور = پل، ور = ٽرس، ور = ڏاڪ.

۱۔ ڪلا ڪام ڪري، لکيو ٿا نه ٿري

رضا جا ڪرڻ جي، ڪڏهن ٿان ڪهن ٿري

جهڙي لکيو لوح ۾، پاڙيان سو ٿري!

۲۔ ڇا جي ڏنگا ڏير، منهنجو ڏينهن ڏنگوم لئي

آلن ۽ اولهن جي، ڇا وهڻو ويو

هيءَ ڪهڙي ڪهر، ڇا امر کي آڏو ٿري؟

ساهڙي :- ٽڏهن ٻلا سٽي، جي سمجهڻ ٿي نه

منهنجي سبب اهڙي هئي، نه پوءِ ٻلا ٽڏهن جو وٺي

روح ڪرڻ ۽ ڇوڻ نه آڏو وڃي جهنگل جهانڳيان ۽ ڏونگر

ڏور ٻان! ٽڏهن نه پاڻ صبر ۽ شڪر ڪري ويهي ره

نه ماڻهن ويڙهيءَ کي ڪو آرام اچي ۽ اسن نه سرهون

ليون.

سٽي :- پوءِ، ارهڻ منهنجي لفظن کي ٿيون ڪڙاو

۽ مون موڙ هيءَ کي دلين سان ٿيون منجهان ڪهرو! جهڙي

ٿور، ٿور لاءِ ٿورو صبر آڏو کڻي ڪرڻ ۽ پوءِ مات

ڪري ڪنهن رهڻ! ادم پوءِ لاءِ ڪرڻ ۽ ڪوشش منهنجي

ڪرڻ نه منهنجو فرض آهي. بس، آڏو وڃي منهنجو وڃائي

ويهي رهڻ! اي پوءِ، اهڙو صبر ۽ شڪر مولڪي ڪرڻو

ڪونهي!

”صبر ۽ شڪر کي ڪاڏي آڏو ڪندي

اهيان جهڙو سڏي، سو نه گهرجي ساڻ مون.“

پوءِ، منهنجي جان ۾ جمعيت ڪانهي ۽ هون پڄاڻا آڏو

ڪيئن سک سومان!

”لاه، جمعيت جان کي، هون پڄاڻا هير

ساجن ڪارڻ سهر، وڏو پندڻس وٺندڙ جا.“

سهر = رستا.

ساهيڙان ڏٺو ته هيءَ سسئي ۾ لڪي آي پيار سان
سسئيءَ ۽ لڪي آي دليل سان سسئيءَ. سو ڪڙي
کي ۾ غصو ۾ آيو، جو غار ۾ اچي آيو ۽ هي ڪهڙو
پنهون آيو جنهن ۾ ڏٺو اسان جي شهر ۾ ڏک آندو؟ سا
چوڻ لڳي سسئيءَ کي -

ساهڙي نه ٻڌو ڇي سسئي ٻڌو، ڏٺو ته پنهون
جي نوان ڪا اهڙي پرست هجس ها ته زري ۾ ڦاٽي
کان پاڻ چٽائي توڙا آهن وري ها. هاڻ سسئيءَ، چڱو ڏٺو
چتو، ڪا بهي ۽ اسان سان ئي وٺو. هاڻ چڱو پنهون
جي اچي.

سسئي ويڃاري هي ڪڙن ٻڌي بلڪل رڻڻ لڳي ۽
ساهيڙن کي چوڻ لڳي ته پنهون، ارهون ٿيون مولا
لٽولي ڪريو، جو ارهائڪي ”گواه ۾ لڳو گهٽ چيو.“
اڏيون ”جو نه ارهان، سو مان سوڙ سڙيون.“ منهنجي
ڏک جي ارهائڪي ڪهڙي پورو! ارهين مڪهڙن آهيو،
پر آڻ اڳي آهيان. ”مٺ مٺ سڙيون مٺ ڪڏهن، مون
مٺ وٺان.“

”جا مڙن مڙئي، ما سڙيون ڪيئن ڪهي ٿئي.“
پنهون، مون کي ارهان جي سنگت ۾ مٺ ڪو نه آيو
اچي.

”سها سهاهي، آهي آريءَ چار ڏي.“

منهنجي دل سان درد جو درد لڳو جو ڪو نه آهي.
ارهون جا نه چتو، پر آڻ هن پنهون ۾ ڪن وڃندڙس:
”چڱو پنهون، هيٺون مٺ نه وٺڻي.“

سهاهي - ارهائڪي.

پندر، مون لاء هن پندر ۾ ڏورج جون ڊولهون آهن:

”هن پندران آڃا، سولون -ڪر پاليان.“
 ”پندر هن پندر ۾، گهال لي گهاريان،
 -چڻ جي سالڪ ويا، سئي لي ساريان
 سي ڪهن وساريان، جي وٽان مون واک ليا.“

ساهڙين ڏاڍو نه هن لنگر ڪي ڪو اڙهو ڏيڍ لڳل
 آهي، سي آخر مات ڪري ويهون. ڪي مڇهن هون،
 جي سئيءَ کي چوڻ لڳيون ته اهن به تومن هلندو-هن!
 سئيءَ اتي هائي ڏراگر ڏورج جا -الها ڪيا. ڪهري
 مائتن جهل بل ڪس، پر هن ڪن ٻڌو.

سسئي ۽ ڏونگر

هڪ ا. ساهڙيون هون، جن جي سئيءَ -ان دل
 گهٽي هئي. -ي سئيءَ کي اڀرائڻ هون. سئيءَ ڇا
 ڪيو جو چوڻ جا ڪهڙا ڪٽي پالائين ۽ آري الله جي
 لڪري پئي. جڏهن پندر جي حد ڇڏڻ لسي هئي،
 تڏهين ساهڙين جو منهن لهن لڳو سئيءَ جون نه
 اڏيون، اوهن هائي موليٰ وڃو. اوهن وريتهون آهيو.
 اوهانجا ور اوهانجن گهرن ۾ ويٺا آهن. توهن وڃو ۽
 -جي گهر -ڪي ٿيو. هي ڏولگر مولڪي ڏور ٿر آهي.
 اوهن ڇا هلي سڀنيون؟ منهنجو ور هتي ڪرهي، -و
 آه ويٺيس ور لهن.

ا. وريتهون ڦرو، آه نه ورندي ڦري
 جاڏي هن جهل جو، ٿاڻڪه منڊيس ٿرو.

آڃا = ويران، سچ. واک ليا = هليا ويا.
 جاڏو = وڏو، مڙهو. ٿاڻڪه = ڀريل.

۲- و هر سب وري، آلهن جي ڏرن وارن
 ٿوري ٿوري جي، سڄي آلهن ٿوري
 پنهان جن پري، ڏولگر سي ڏورانهن
 سرهون آئي سڄي کان موڪلائي روالهون ٿيون.
 پوءِ سڄي، اها سور، ويا وٺندا پاڻ را
 سڄي کي هاڻ ڏولگر اڳيان هون. کيس هر ڪار
 هئي نه وٺڪار جو ملڪ ڪهڙو آهي. سمجهه ٿي نه پچائيندي
 وينديس:

”واقف نه وٺڪار جي، اڳ نه ڏيهه ڏال“
 ڏولگر نه ڪو جهڙو نهڙو ڪونه هون. پاسن کان جهنگل
 نه هئا، جتي ”چيٽا چور چنڊن نه، سر نه پلائون.“ آلهن
 جبلن نه چڙهون ڪاڙهي جي مدد آهي ۽ سڄي اسن سمن نه
 آهي، ٿڌهون نه لھوڙا آلهه آهي ا ڪو نه آلهن ڪڪرا،
 اي دم دم نه ڏرا لڪون لڳن ڪوسهون، ڏاڏا آلهن
 ڏينهن. ڏولگر جن مٿاهون چرٿيون ”ڏار“ ڏسڻ نه
 وٺڻ رهي، نه آئي بهڙو ڪيئن چڙهون. آلهن ڏولگر جا
 ڏاڪا نه بلڪل اهڙا ڪهرا هئا. جبلن تي رستو شهر وارو
 ڪونه ٿئي، آئي نه آهن لنگ بهڙا، جتي ڪٿي ڪٿي
 نه بهر رکڻ جي مس جاء ٿئي. جي بهر ٽرڪي ۽ ڪري نه
 ٿئي چڪا چور. سي نه بهڙا ڪي سڏا ڪن وڃن.
 ار وڃن وراڪا ڪندا مطلب نه آهي چڙهاڪا وٺاريءَ
 سڄيءَ کي لنگهڻا هئا!

”آڏ ٿر جا اهڙا ڏولگر کي ڏاڪا
 آلهن بهر ٿيڻ جا، چڙهندي چڙهاڪا.“

- پي = پڙهي، چڙهن = ڦارڻ، ڏر = ڏرڻي، آڏ ٿر جا =
 آڏا ٿيڻا، آڏا آلهن، اهڙا = ڪهرا، ڏاڪا.

”آڏلر جا آهڙا، ولڪا ور وائڻ.“

مطلب ته رڳو انهن ڏولنگرن ۾ رهندڙ ٻهاڙي سو انهن
 ٻيڙين جا واقف آهن، باقي ٻيا نه ڪنهن هلي سگهن. پر
 ڪڏهن ڪڏهن نه ٻهاڙين کي نه ڏاڍي تڪليف ٿيندي
 آهي. هماليه جي جبلن پاسي سارو ۽ سوري ۽ وڏن ٽن
 خوب آهن، پر هنن ڏولنگرن کي فقط ڪيئي ڪيئي وڏن
 آهن ۽ پر ۾ جهنگل به آهي، نه ڪو ڪوئي ڪري ڪنهن آهي.
 سندن مالڪن ۾ واري ۽ ريتي به ڏور ئي پوي، پر ڪنهن
 لڪه بلڪل لنگهه مشڪل آهن:

۱- ڪرڙا ڏولنگر ڪهه ڪهڙي، ڇت ٻهٽ سڄن ٻهٽان
 ڏاهن ڏاهپ واري، ليا حريف ئي حيران.

۲- ڪرڙا ڏولنگر ڪهه ڪهڙي، ڇت وائڻ ئي واري
 آڏا لڪه لطيف چئي، ڪر سڄن واري.

۳- ڪرڙا ڏولنگر ڪهه ڪهڙي، ڇت جبل گولڙا ڳوٺ
 لڙن جو، لطيف چئي، لنگ لٽواريون پڙن.

۴- ڪرڙا ڏولنگر ڪهه ڪهڙي، ڇت مالر معالهن
 سڄن ٿا، سيد چئي، آس مرون هوائين.

۵- ڪرڙا ڏولنگر ڪهه ڪهڙي، ڇت وڏو لٽو وائو
 پٿر ٿئي ۾ ٽن کي، ڏولنگر ۾ ڏاڏو.

لطيف ٿو چوي ته شال نه ڪنهن کي ڏولنگر ۾ پٿر ڏاڏو
 ٿئي. پٿر کي پاسي جي ڏسڻ ۾ آيو ته اهو چٽو نه مسافر

ولڪا = ڏلڪا. ڪهه = ڪاهه، تڪليف، پڌر.

ٻهٽان = ٻياٻان. حريف = ڏاهڪا. گولڙا ڳوٺ = طرحين

طرحين. لنگ = وڏو ڏهون، ڏگهون. هوائين = هميشه ڪهه

ڏاڏو ڪهه.

لاه بدسوخ ليو، چو نه، جي رڻا ۾ رامت رانس نه، حامي
ڪرا، لانس!

سئي ويواري ويئي ڏولگر ڏوريندي، لڪهي
پهتي نه به مات نه ڪيائين، جي صبح جي لڏهي ها
نه ڇا، جي منجهند جي نئي هي نه ڇا، پهتي هلي:
”لڏي“ لڪي نه رهي، نئي“ ڪري ٿا.“

چئن پهتي هڪڙو چيل لڪهي نه وري ٻيو ٻيو اڳيان
هيٺ جي هاليءَ ڇڏو جهوس:
”چڪو چيل لڪهان، سو هيٺ جو هالي!“

ٻو هدي دل ۾ اهڙو ڪو برسر هو، جو پنهون“ جي
خيال ۾ چڙهندي وڃي:

”ٻو ٻو پنهون“ جو، ڪڙي ۽ ڪڙهي
دورن به هالي، چاهه، ٻڌو چوئڻ چڙهي.“

وڌو جو مٿان ڏولگر جا ڌار ڏسي نه ڌرا دل دهليو
وڃس، ٻو وري نه پهتي ٿا ڪي چوي:

”پسي ڏولگر ڌار، چڙ هال ۾ هڻي ٿين.“

”مٿان ڪي مائدي ٿين، اڳيان وڌو ٿيندڙ وس.“

چڪو ٻو رامت ئي گڏ جهوس، لڪهان پهتي اچي نه
اوهان ڪي ڪو ڦاٽو ڪڍو؟ ڪههرا هڪي ڏسو ٻيا حيران
ٿين نه هيءَ چوڻ جي ويس ۾ جهون عورمت ڪاڏي لي
وڃي، هون“ نه، وڏو خوف اڳيان هوس ۽ ٻو چئن هال
آهي، ٿين اڳي نه ڪهڙو ڪري ٿوري لاس جو ادب هو.
سئي پهتي اچي:

ڪڙي = ٻڌندي هلي، ڪڙهي = روئي رڙي.

ڌار - ڦاٽ، چيل جي چوئي يا مهاڻن شاخ.

”آن ڪي ويندا ڪڏها، اهڙيءَ بست - وار؟“
 خاطر جهڙو جواب ڏيئي مامس!
 ”سٺي ڀڄي سامه ڄا، اوڻاٺون اوڻارا
 آن ڪي ويندا ڪڏها، آريائي اُهيوارا.“

سسئي ۽ وٿراد

ڪڏهن وٿس هڪ ماڻهيءَ مان لنگهيندي - سسئيءَ ڪي
 وٿراه مان لنگهڻو ٻيو. اتي به ٻه ڇرا اهڙا هئا جو ويڄاري
 منجهي ٻئي ٻئي، لڏهين اُٿي به ٻئي بلڪ ٻڪن کان
 ڀڄي نه ٻوليو ٻڪهڙا، ڪي ٻهون ڪرڙاڙو؟
 ”ڀڄي نه، ٻڪن ڪي، ٻئي منڊ پوڻاڻ
 ڏس ڏهه، وٿن ڄا، ٽن الله لڳ، اُهيوارا.“
 ڪڏهن وٿن وٿن - ان ٻئي ڳالههون ڪري، ڪهڙيءَ
 چتون ٻئي ڪنهن نه ڪهڙيءَ طعنا ٻئي هڻين:
 ۱- وارو مون وٿراه، ڪا سڏ سڏهه ڄي نه ڏهن
 واري وراڪن به، معذور ڪي م منجهه
 منجهه ٻن ٻن ٻن، هادي ٿي هلاه.
 ۲- وارو مون وٿڪار،
 ڪا سڏ سڏهه ڄي نه ڏهن
 وڙهيا وٿاڻن سمن، لڪن ڄا لٽار
 آهي آسونهن جي، مٿي ٿو مٿار.

بست = رست، طرح. سامه = ٽولي، ڦاٽو.
 اُهيوارا = لهن ٻارن وارا. وٿراه = ڄي وڻ ڪهڙا هجن،
 وٿڪار. ٻه = ڏس. پوڻاڻ = ڏس. وارو =
 واهو ڪندڙ. هادي = سونهون. لٽار = وڻ
 جو لٽر.

ڪنهن وقت اوچو ڪو آواز ٿي يا رڙ ٿي ته هن کي
جهڙن ۾ هون ٿي پنهنجو پرڻو، سا ٻئي ٻئي ٿي ته اهو به
ڪو آواز پنهنجو جو آهي! سو سڀ ٿو ٻئي وقت ٿي.
هن کي هر وقت پنهنجو جي يادگيريءَ ۾ سڀ آواز مڏا
راڳ ٻئي سمجهيا.

ڪنهن وقت ته پاڻ به چو وٺي ٿي آواز ڏرڻ سمجهان
ڪيائين، پر ته ائين ٿي ٻيو ته چڻ عاشق چيرون جي
چانگهار آهي يا ڪريل جي ڪنگهار آهي.

- ۱- رڃن ۾ رڙ ٿي، ڪر ڪرڙل جي ڪڙڪ
ڦڙڦڙو ڦڙڪ، اڀر ٿان آهي عمق جي.
- ۲- رڃن ۾ رڙ ٿي، ڪر چيرون جي چانگهار
اڀر عمق جي اڀڪار، نرو آهي لهن جو.
- ۳- رڃن ۾ رڙ ٿي، ڪر ڪرڪي ڪڙلج
نرو مڃو ڪرلج، اڀر ٿان آهي عمق جي.
- ۴- رڃن ۾ رڙ ٿي، ڪر سارنگي ساز
اڀر عمق جو آواز، مائو رکن مڏ ٿي.

شايد ٿو چري ته اهي آواز عمق جا هئا، جو سڀئي
ٻيو عمق جو روپ ٿي وٺي هئي.

ڪنهن وقت ته واپاري پنهنجي سڏن جا يا ٻين آوازن
جا پڙاڏا ٻڌو ٻئي ٻاهري هئي ته ڪو پنهنجو جو
ٿو آواز آهي، سو وٺن ٿي چڙهي وڃو نظر ڏوڙالهيدي
هئي:

ڪر = چڙ، ڪرڙل = ڪريل، ڦڙڦڙو = آواز، هل.
ڦڙڪ = ڏانهن، رڙ = اڀڪار = آواز، ڏانهن، نرو =
ڪل، هل، رڙ = اڪرلج = گرداب، ڪن.

”ولاڙو وطن چڙهي، ڏاڍو ڏوري ڏور
سهريلن جي - ڏور، پري پڙاڏا ڪري.“

سڄي واپاري لائين يعني ڏينهن ڪاٺيندي هئي
رات ٿيندي هئي نه ڪنهن نه ڪنهن جا پار ڳوٺ ۾ رهي
پوندي هئي. ڳوٺاڻن کي عجب لڳندو هو ته هيءَ جوان
جوڳا ڪيئن ئي اڪيلي گهمي. ڪڏهن نه ڪر قابو ال
جو هوندو هو ته انهي سان به هلندي هئي، پر هيءَ جا
پنهنجن ڏکڻ ۾ پرتل هوندي هئي، سا اڪري اڪلي
هوندي هئي. رات پوندي هئي ۽ سج لڻ جي ڪندو
هو، منجهي دل به سڄ لڳندي هئي، جو سمجهندي
هئي ته اهو به وقت رات جو اجازت وٺو، جو پنهنجو ڪي
بلڻ ۾ دير يعني رات جي وقت چيلن جي پنهنجن لائين
لڳهه رواجي مسافرن لاءِ نه ٿاڻڻي آهي، پر چاڻو بهارڙان
لاءِ به نهايت معڪل آهي. سو ڇڏين سج لهندو هو ۽
هيءَ ڏيندي هئي ته هاڻ اولهه جون راسون سج جي
سرخاڻ رليون آهن، ڏهن هيءَ سج کي ڏاڍا ڏوراپا
ڏيندي هئي. سج کي چوڻدي هئي ته اي سج، تون
جو ٿو اهڙو سولو ٿو؟ اها تنهنجي سولو تون لاءِ اوسر
آهي، جو آڻ پنهنجو رات جو ڏسي ڪن سگهنداس. يعني
چوڻدي هئي:

الهي سج اُٿر، ۾ ڪر معذوري تي!
۱- وٺو ٻارو جو ٺڪري، هائي ڪرمان ڪنهن
سج اٿي سمجهن، سئون ڏينداس سج ۾.

ولاڙو = ڪاهه، ڪري، ڏپ کان سواءِ.
الهي = لهي.

- ۲- واپو سڄ وطن ٿان، واسهون رٿائون
 مولڪي ماريائون، آيل اولداهي ڪري .
 ۳- واپو سڄ وطن ٿان، واسهون ٿيئي رڳ
 جنهن سان منهنجو سڱ ،
 سو ڪرهارو ڪمڇ ٿيو .

سسئي ۽ سڄ

شام جي وقت جڏهن اولداهي ٿيڻ لڳي هئي،
 تڏهن سسئي ڄاڻ ٿي. ڄاڻاڙ ڪڍي درد ظاهر ڪندي
 هئي! چوڻدي هئي ته اي سڄ، مان پنهون ڪي ملي
 ڪانه آهيان، تنهنڪن اڳ، ڙي ٻارڙا، تون ڪهڻ ٿو
 لهن! اڙي سڄ، تون سڪهه جو من ڪر تاس ڪرين،
 منهنجو ساه ٿو ٻهل لاه ائين سڪي جو چٽ ٿي. مون لاه
 سڪرامت جو وقت آيو آهي. پر اي سڄ، هاڻ ٻلا ٻو نه
 ڪرين ته منهنجا ابا سڄي وڃي پنهون ڪي ٿين ته ٿي
 هيئن درد ٿي مائدي آهي. مطلب ته روز سڄ لهندو ٿيندي
 هئي ته چوڻدي هئي :

” آڻ نه ڪڍي پنهون ڪي، هيءُ ٻڌ ڏهن واپو!“

۱- آڻ نه ڪڍي پنهون ڪي، تون ار لهن سڄ

آڻ جي ٿانه سڄي، لاهي پنهون ٿي،

وڃي ڪهڇ چٽي، نه واپاري وام ٿي.

۲- آڻ نه ڪڍي پنهون ڪي، ٿورا ڏهن ٿيا

رائون روز ويا، هفت آريءَ چار ٿي.

۳- آڻ نه ڪڍي پنهون ڪي، سونهن سڄ ويا

هفت = اڃا يا .

هالا و پر هجان، د پکي حال دم ځان.

مطالب نه ستي. وياړي. کيترائي ډک ځلا، کنډا
 اهرن و لکس، اهرن جون اهرن اهرن چدي چډيس، کلا
 لانا لکس، له به پرواه کيڼ کيڼون. وياړي لاک
 لنگر جهن وچي هلندي، لپن وچن چل وځلدا. هک
 وځ لنگي له وړيو پيا وځا اهن! کري سو کري چا!
 وري چولک لگندي هلي، لځمن له چسي لب چڙهي
 ويندو هوس:

”لکي کوسو وا، لورک مږنوي لهسرو.“

چي اهنه جون کورن و. اهن کي لي آر هڅ چي لهس
 آلي نه پالو نه چل لي کوزو ستي. چو حال هواندو!
 کيڼ مهل نه. واري اچي وښدي هلي نه. وياړي.
 چو اهرن نه کمر لي ويندو هرا! ”واري وسي وامت وپي!“
 کن ځيڼ کان پوه ستي. چو بدن لوڅي سو اچي
 لکهي پيا نه. دل چو ډډ هوس، سو کاهندي هلي.
 اچي وځا ډولنگون کي آږي کندي هتي نه اي وځو،
 لومين پيلي کيڼ پيا وځلدا چو! آږي ډولنگو، اهرن
 کيڼ اوچا لپدا پيا وچو! پيلي کيو مون موږ هي.
 سکون چو نه خيال کراوا پر وځ بدن چو لا؟ ډولنگون
 کي کي کن هچن ها نه بدن! اوڅي مهل وياړي.
 چي لپن مان پالي وځا لگندو هو نه وري لپن کي
 اچي چولدي هتي نه آږي لپنا، پيلي اهرن وري کيڼ
 لا لپوا پوه لځمن آه کيڼ پيل چو نه سو سکندس.

هجان - هجان، د پکي - ځي.

لهسرو - کامرو، سیکه آيس.

اڙي وٺراه، تون مولڪي پنهون جي سولهيپ نه ٿي ڪرين،
ڪو دستور ٿئي ٻڌائون اڙي وٺراه، تون هڪ سمجهه نه
مولڪي ڪهڙا به ڪٿي پنهجا ڪندا لڳن ته به آڏا مات
ڪري ويهي رهڻ واري ڪن آهيان:

”وڏو ڪم ڏٺا، اڙها ڏولڪرم ٿيو
نومر لڳا، نه پر ٺاهريان ٿيون جو.“

هڪ هنڌ نه ڪندو اهڙو لڳس، جو پر چڻي وڌي
پس: هن آهي ڪندا به صور سان سٺا. پر چوٽن وقت
ٻولندو وارو ٿيڻ هن جو وڃڻ وڌندو ويو. شاهه آر
چوي ا وٺن جي ڪندن جا وڏ هيءَ سهي ٿي ويئي،
پر هن جي اندر جي درد جو وڏ اهڙو هو، جو وڏا
ڪن ٿي سهي سگهيا. اهڙو نه ڪو هن کي اندر ٿيڻ ڏک،
جو ڏک هو، جو هي ٻاهرين وڏ هن کي معلوم ٿي ڪونه
ٿي ٿيو. هن جي اها حالت ڏسي جيڪو ٺڪور ٿي، تنهن
کي هٿ لڳي ٿي ويو:

”وڏا وڏا ٿيڻ وڏ سمن، ڪو جو وڏو ٿيڻ وڏ
ڏک ڏکيءَ کي ڏک، جن ڏکي سي ڏکيا ٿيا.“

ڏٺائون نه پريان مرليءَ جو آواز ٻيو اچي. جهنگل ۽ جبل
جي اڪيلائيءَ ۾ مرليءَ جو سر اهڙو هوندو آهي، جو آرام
به ٻيو ڏيندو آهي، پر تنهن سان گڏ دل به ٻيو ٺاهندو
آهي ۽ منجهس ڏک جي ڪوڪار به هوندي آهي. اها
مرلي جڏهن سڻي ٻڌي، تڏهن سندس من ٻري آيو،
جو نه اها مرلي ”وڏايل“ هئي. تڏهن ٿي سڻي چوي
نه اي مرلي، تون جي وڏي آهن نه آڏا به وڏي آهيان.

ڏک = آلم، ڏاڏو.

تون لي مولي واپون ڪرين، جو پنهنجي وڻ جا پن لڻا
 باد پوڻي. آڏا لي ڏانهن ڪريان جو مونکي پنهنجو سو
 باد پوي. بلڪه آڏا نه رڳو وڏي آهيان، پر ڪٿي به آهيان،
 جيئن اڪري پنهنجي هڏن ۽ پنهنجي ساهه ڪوڪاري،
 ليکن آڏا به ايتري ڪوڪاريان:

”وڏي لي واپون ڪري، مڻل ڪوڪاري
 هن ان پنهنجا ساريا، هيءَ هنهن هڏن نه هاري.“
 سڀني واپاري ڪهه ڏينهن ڏولڪرن تي هلي، ۽
 ا. سندس پنڌ ٿورو نه ٿيو. ڪهه ڏينهن پالڏين کان ايتري
 پوندي هئي ته ايتري اوهين ڪو ڏس ڏيو، ته هو پيا
 چولدا هئس ته اڃا پنڌ پري ايتري. هيءَ پنڌ درد مان
 ايتري ڪن پارانها ڏيندي هئي، اهڙا جو پنڌي هو به
 سوڙهه پرجي ويندا هئا:

”ڪنهن جنهن ڏکان ڏي، پارانها پالڏين
 سوڙهه پريائين سي، ڳالهه ڪمائين ڇڏين!“
 آخر هلي هلي لڪجي پئي:
 ”لڪيا لڳ مقرر جا، سرون لٽرا سي.“

پر ڏولڪر به وڃن وڌندا. لڏهين لاچار لي ڏولڪرن
 کي ڏکيا ڏوراها ڏنائين. هڪ ڏينهن ڏولڪر جي چوٽيءَ
 تي چڙهي پالهن اچي، پالين جا سڀئي هئي، تنهن
 هيلهن ۽ ريت ڏولڪرن کي ڏک ساڻ ڏاريون.

”چڙهي ڏاڍن ڏولڪرن، پالين اچي پالهن.“
 ا. ڏولڪر تون ڏاڍو، ڏاڍا ڏاڍن ڪرين

پارانها = ڏوراها. لڳ = امون جا پٽ.

سرون = جهڪ جهڪ.

مون ئىن الدىر لىقن قىلىن ،

چىقىن دىڭ وندى داندو

كۆرۈر چو كادو ، ئا ئىر كىر يىڭ كىرى .

۴- ئۆلگۈر ئۆز سىدا ، يىرىن ۋە گۇچان ئى چوان

يىنى ۋە لىقن يورائون ، يىا ولىكا قۇر سىدا

چىگى كىكە كىيا ، يىر وچاڭ يىرىن ۋە چو .

۵- ئۆلگۈر ئۆز يىرىن ۋە چو ، قات ئى ئىقن كىو

لىقاربا كىالھ دىيا ، ئوڭا وئان ئىر ،

ھوڭ مەي ۋە چو ھو ، ساچىن ئالھى ۋە سىك ھو ؟

۶- ئۆلگۈر ئۆز يىرىن ۋە چو ، ئوڭا وئان ئىر

چىمىن ۋە چو ، ئوڭا وئان ئىر چىمىن ۋە چو

دىر ئىر ۋە چو ، ئوڭا وئان ئىر چىمىن ۋە چو

۷- ئۆلگۈر ئۆز يىرىن ۋە چو ، ئوڭا وئان ئىر

چىمىن چىل ئو چاڭون كىرى .

۸- ئۆلگۈر ئۆز يىرىن ۋە چو ، ئوڭا وئان ئىر

چىمىن چىل ئو چاڭون كىرى .

۹- ئۆلگۈر ئۆز يىرىن ۋە چو ، ئوڭا وئان ئىر

چىمىن چىل ئو چاڭون كىرى .

۱۰- ئۆلگۈر ئۆز يىرىن ۋە چو ، ئوڭا وئان ئىر

چىمىن چىل ئو چاڭون كىرى .

۱۱- ئۆلگۈر ئۆز يىرىن ۋە چو ، ئوڭا وئان ئىر

چىمىن چىل ئو چاڭون كىرى .

كادو = چىك ، يىنى = يىچى سان . يورائون =

پىرىڭ . قات = چىل . لىقاربا = لىقارون كىرى . ئوڭا =

ئىر . چاڭون = چىمىن . كىو = لىقارون كىرى .

۸۔ ڏولگر ڏکولهن، تو ۾ اورو آلهون

جي آهڻ لوڙالهن، ڏهن دلاسا ٿي ڪي.

۹۔ ڏولگر ڏکولهن ڪي، گل نه سڪا ڳوڙها

هوءَ جي ٻوٽا پڻ جا، سي ٻڃي ٿا پورا

کولدر جا گهوڙا، وڃن جان جدا ڪيو.

مطلب نه وڌيڪ جي دل ۾ اهڙو ڪو ڌار هئو، جو

ڏولگر جي دل ٻڃي ٻهئي، ويتر جو ٻڃاڙي ۽ جو طبعو

ڏولگر کي هماليهن، تنهن نه ڏولگر کي ڌاري ٿنڀ ڪيو:

”ٻي ڪنڊين ڪره، ڏولگر ڏکولهن ڪي

تون جي ٻوٽا پڻ جا، نه لڳ موهيا ٿوه!“

ڏولگر کي حيرت لڳي نه هيءَ اڙڪ بدن ۽ ڪمڻ

ٿيڻ جو ڪري، تنهن سان مون هيڏيون چنڊيون ڪيون نه.

۱۰. هن جي اهڙي دل آهي، جو ڪمڻ لڳن کي ٿوه ٻهئي

ڪمڻي. ٿڌهين ڏولگر نه ڌري ٻيو ۽ شاعر ٿو چوي نه.

ڏولگر جي دل نه ٿئي ٻهئي ۽ روح ڪرڻ لڳو. هڪ

ٻائي ڏکي مسئلي نه ٻئي ٻائي ڏولگر، ٻئي ڏوڏا لڳا:

۱۔ ڪي جي ڪڍيا ٻار، ڏکي ڏولگر ٻار ۾

سٺي سا ٿورو، ورون ٻيا ماري.

۲۔ ٻي وينا ڏوڏ، ڏکي ڏولگر ٻار ۾

ڪنهن کي ڪن چوڻ، منجهن جو پريستو.

۳۔ اڄ ٻار وٺو رو، ڏکي ڏولگر ٻار ۾

ڪو ڪمڻي جو ڪوه، اچي - ڏور اڏيو.

ڇا نه شاهه جي دل ۾ ڪو درد آهي، جتان اهڙو ٻاه

پڻ = چيل جو ٿالو. ڪرهمارو = اڏيون.

اڏيو = ڇڏيو، الڳ.

جو ڪلام ٿو ٻڌي ا شاعر پاڻ ٿو چوي ته اهو ”قرب جو
ڪاڙ هو آهي، جو سسئيءَ جي دل ۾ هو:

۱- لعليءَ جي رڻجاري، رولڻ ۽ رازو

ڪٽل جي قلب ۾ قرب جو ڪاڙ هو

هو ٿي ٿو ڪاڙ هو، سڀ رڳهندڙن وٽ سڀا

۲- اڪڙين ڪي نه ڪيون، ريت نه رٿائون

اهي ڏٺائون، ڏٺو اها سهرڻي.

۳- ڪاٺيون ٿوليون اڪيون، ڪاٺيون ڪن ڪڇن

مٿيون مات نه ڪن، هيون رهن نه هون رهي.

ويجاري وٽن تي وٺي وٺي ريت ٿڙا ۽ ٿلن ٻيٽي
لوچي ۾ چوي:

”لکي ٿي جهان، لکي ملي آهيان!“

سسئي ۽ مگرالي

سسئيءَ جي ڏينهن ڏٺو ته ڏوڪر جي اچي ويجاري
اهي آهي. پريان ڏٺائين ته وڻ آهن، جن جي پاسي کان
هڪ چڱو خاصو شهر آهي. سسئي ويجاريءَ ٻاٺو ته هاڻ
ڪيچ مڪران اچي ٻيٽي آهيان ۽ شايد هر شهر جو ڏيڻ ۾
ٿو اچي، سو ڪو وٽڪار جو شهر آهي، جي ٻيٽون ٿو
رهي! هڪ مڇهه ٻيٽ ٿو ڪڍو ڪٽل لکي ته ڪن جي
ٻوٽڪار ٻڌڻ ۾ آيس. اڳرو هلي ته ڪها به وڌندا آيا ۽
سهارڪ ڏانهن ٻوٽڪا لڳا. هن ويجاريءَ ٻاٺو ته هي
ڪها جي هن وڏيءَ جاءِ وٽان ٿا اچن، هي ته ڪي ٻيٽون
جا ڪها آهن، سو هنن کي ڏسي ڏاڍي خوش ٿي. هن

هاڙ هو = جبل جو ٺالو. ٿوليون = ڪاٺيون، سڙيون.
هيون = لڳائون.

پالو له پدهون وټ هرېل آهن، ۴ مولاكي هي جانور باد
لا كن!

”ن اټي جانوران باد، جي پاڙهيل پدهون چار جا!“
چين ڪڏا پيا پڙلڪن، ٽن سٽي پٽي پائي له.
هي مولكي پڇڻ آيا آهن:

”جي پاڙهيل پدهون چار جا، سٽي پڇڻ هي.“
ڪٿا له مات ٿي له ڪن، اٿار ڪ له مٿس ڪاهه
ڪرڻ لڳو.

”اٽي پولاڪي آلو، ڳري مڇولن ڳوڙ.“
لڏهن ٿي سٽي چري ڪڍي ڪي، اڙي ڪڏا مان
اٽي پالمان له ٿون ٿرهن چو ڪڏر آهن، سو مولاڪي له
قريب سمجهو، ۴ پولاڪار بند ڪيو. چين پدهون چولڊو
اٽي ”هڙ“ له مات ڪري وهندو آهن، سو هالي وري
ڪين لڙائي ٿو!

”ڪڏا ٿرهن سٽي، پاري اُڏ م اٽ.“
اي ڪڏا آڏ له قرب آهيان، مولاڪان دعوت ڏي له او:
”چي سندو آهن، سي چوٽي هڙ“
ڪڏا ٿرهن سٽي، دعوت ٿي م ڏڙ.“
او ڪڏر له مات ٿي له ڪري! لڏهن ٿي سٽي چڙ
مان ڪڍي ڪي چري:-

اٽي = پادڙ ڪري، پڙلڪي. ڳري = ڪو ڪري.
پڙلڪا چر سڌو ڪري. هڙ = پڇاڻ ٿاء هڪل. ٿرهن =
دوسين، ويجهن، پدارن، مائٽن. هالي = ٿارمان، باغي.
اٽ = چاهو، هڙ، ڏڙڻ = جهڙو ڪرڻ.

”لکي آهيون ڇهڙا، لکي آهيون ڇورو
هائڪا ۽ هورو، ڪٿا ڪرڻن ڪن ٿي؟“

ڪٿي ڪي به ڪا لڳ آئي يا ڪا سمجهي آئي، تنهن
کڻي مات ڪئي، يا شايد هن درد مند حسن واري ٺهڻگر
جو ٻيڙ مٿس غالب ٿيو، سو ڪنڊههٺ ڪري ٻيڙ لنگرائي
لڳو، ٻانه نه اٿن ٿو چئي نه مون رڳو ٺهڻجي آريائش
ٿي ورتي، اڌ لڳ ڪن آهيان، پر ساڌ آهيان!

”ڪٿو چئي ڦرڻ جا، آهيون ساڌ سڀي
پهران اٿس اهي، پڇيون پوءِ پالڻن ڪي.“

ايتري ۾ ڪو وانهڙو لنگهرو جو به مسافر هو، تنهن کان
سڀني ٻيڙا لڳي نه هي شهر آريءَ ڄام جو آهي نه؟
لڏهن لالڪهائو ڇوس نه اي جوڳا، هي شهر آريءَ جو
ڪو نه آهي، ڪيڇ مڪران نه اڃا شروع ٿي همنگر ٿو ٿئي.
اڃا هو ڏرنگر وڏو اڳيان آهي، تنهن جي پهران جو جهنگل
آهي اهو لنگهي ٻار ٻيو، لڏهن آريءَ ڄام جي وٽڪار
وارو ماڪه ايندو جتي پنهون ٿو رهي. پر اي جوان جوڳا
لوڪي ڪهڙي ٻيڙي آهي جو ٽن لک لنگهڙا لکي آهيون؟
سڀني ويڙهيءَ هيءَ خبر پڙي نه سندس دل ٿي هارجي
وئي. پر لڏهن به اٿس اٿس نه وري به ڪيڇ مڪران
جي پٺي نه اٿس، هاڻ ويٺس اڳالون ڪندي. اهي
شهر به جتي بهتي، اتي ماڻهو به اهڙا ئي ڏسڻ ۾ آيا جهڙا
ٻيڙا، سو سڀنيءَ سمجهيو نه هيءَ ٻيڙا جو ماڪه آهي.
هن جي ٻولي نه اڌ ٻارسي نه اڌ مڪرائي هئي. سڀيءَ

هور = اتر، ڪاهه = ساڌ = هتي ڇورو جو ضد،
خبر خواه.

هن جا عجيب عجيب لفظ ٻڌا. ڪهڙيون ٻيا هو اولهون
ڪن! ٻڌائڻ جي زالن جڏهن سسئيءَ کي ڏٺو، تڏهن
هنڪي وٺي اچي گهر وٺاڻائون ۽ هنجي خاطري ڪمائون.
پر سسئي مس ڪر ايڪڙ ايڪڙ سندن لفظ ٻولي سمجهي.
هن ٻڌائڻ کان پوءِ سوال پوي، پر هو هن کي سمجهي
نه سگهن. وري ڪو ٻارسيءَ ۾ جواب ٿي ڏنو، سو وٺاڻاري
سسئي سمجهي ڪيئن!

”ٻيو ٻڌائڻ سمن، ٻولي جي نه ٻڌون،“

آءٌ سنڌي ٻڌ نه سمجهيان، هو ٻارسيون ٻڌن!“
ڪهڙا ڪهڙا لفظ ٻيا ڪم آڻين! سسئيءَ ۾ ڪي لفظ
اهڙا ٻڌا هئا. جڏهن سندس ڏير سندس ڳوٺ آيا هئا،
تڏهن اهي نه ٻولي ٻوليون ڪندا هئا ۽ ٻڌون هنن کي
جواب ڏيندو، سو سسئيءَ ڪر ڪر لفظ جهٽو هو! ”وڃ“
کي چون ”ٻرو“ نه ”آلي“ کي چون ”ٺارا“ ڪيڏانهن
وڃان ڪي چون ”ٺالگوروڻ“، ”ڇا ڇا“ ڪي چون
”شيشي!“ ”اڀڄا يعني هتي“ کي چون ”اڀڙا.“ پوءِ
سسئيءَ کي معلوم ٿيو ته هنن منهنجي ڏيرن جو ٻڌا
ٻولي ٿي ڳالهائي، تنهن ۾ نه سندن مطلب چوڻ جو اهو
هو جو ٻڌونءَ کي ٻئي چيائون ته هن زال کي ڇڏي هل!
سسئيءَ کي ٻئي ڏيرن جي ڏکڻ چون ڳالهون باد ٻڌون:

۱- پوڙ ٺارا ٻڌا چئجي، ٺالگوروڻ شيشي

ڏن ٻارسيون ٻڌا ڀڙا، اڀڙا ٻڌجي.

۲- ايمان ايمان ڪن، وڃڻ جي والي

هيءَ جا ٻولي چٽان، سمجهو نه سائي،

ٻڌجي = ڇڏي هلاس. ايمان ايمان = هيءَ هيءَ،

هيءَ هيءَ، هيءَ هيءَ.

هئا جا ڪرڻ جي ، انهيءَ ار آلي
 سسئيءَ جا سالين ، پنهون رسڻ آڻي
 انسوس! مون ”ڪن سمجهو نه هاجر ڪندا هي!“
 سو هيءَ ليکڪر انهيءَ شهر ۾ لوڙو وڌيڪ مس رهي ۽
 اوه يعني پند ۾. اڳيان ڪو وڏو چل هوس، ار دل جهلي
 ٻاهر نڪتي.

سسئي ۽ ڏوڻي

سسئي ويڙهي وري به دل جهلي ڏوڻي ڏوڙو
 لکي. ”پنهاني پنهونءَ ڏي نون لاهاري!“ پنهني وسان
 ڪن ڪهڙا ٿاڻن ۽ ڪس ۽ پنهنا ڪهڙا به مڪمل هئا نه به
 سو هي ڪهڙي لکهندي وئي:
 ”هي ڪسي هي ڪس، هي هئا هي پنهون،
 ويڙهيءَ وڏو ڪو، ويندن پنيءَ وس.“
 اڳيان وڻ ڏسو پني چوي نه اچي آيا وڻ وڻو جا!
 ”وڻ وڻ منجهان واس، اچي هون پنهونءَ جو.“
 هن لاءِ اچي وڻ سڀ پنهونءَ جا نڪان هئا، جن نڪان
 سان پنهونءَ جي پنهاني پني اڳيان ايندي هوس:
 ”هو جي وڻ وڻو جا، هي مون سڙهائون
 ڏسو ڏيکارين، پنهاني پنهونءَ جي.“
 مطلب نه هن چوڪي تي ڏٺو، سو ئي پنهونءَ سان
 ڏيکارين. ڏٺائون نه هڻ پنهونءَ جي، هڻ جي ڏوڙ
 اعڙي ايندي آهي، چرالن پنهونءَ آهي نه اڳ پنهون
 لي رکي ئي ڪو نه ٿو. وري نظر پني ڪري ڏٺائون نه
 هئا پني آهي. هئا پني همنده ماڻهن کان پري پنهون

ڪسي = آند جو لڏوڻو.

آهي ۽ بلڪل اڪوار گذاري ٿو آهي. هرڳ ڏٺائين ته به
 پنهنجي ياد پيس ته ڏس ته هن هرڳ کي ڪهڙي نه لڙي
 لڳي آهي، جو اڪل ڏس تي نه لڙا هئا ڏٺائين، ڏهن
 به پنهنجي ياد پيس ته هن کي به ڪا لڙي لڳي آهي، جو
 اڪيلو ٿو گذاري ۽ ٻيڏو ٿو رهي ۽ ڪڏهن به ماڻهن ۾
 ويهي ساهه نه ٿو پئي ا

”جيئن سو هرڳ هئا، سرگردان سڀار ۾
 هو پڻ نه ڏري پئڻ، هي ڏڍ سر ڏري نه ساه
 جيڪس ٿن وٽان، سڀيءَ سور پراڻا.“

سڀي گهمندي گهمندي ڏولن جي ڳوٺ ۾ اچي
 اچي. هي ڏولي ماڻهو بلڪل سادا ۽ غريب آهن. ڪوڙ
 سادو جهنگل جو ان ٿو ٿئي، ڏهن تي هو گذران ڪندا
 آهن. اهڙن کي ڏولي ٿو چئجي، جي واپارا ”آڻين ۽
 چارهن ڏند ڏهائي.“ سڀي هن جي ڳوٺ ۾ اچي
 پهتي. ڏولن هن جي چڱي خاطري ڪئي ۽ هن جي
 مهمان نوازي ڪيائون. هي ماڻهو جبل جا اصل رهاڪو
 ڪن هئا، پر سڌ منجهان آيل هئا ۽ پوءِ هتي اچي گهر
 ڪري ويٺا هئا. سڀي هن جي ٻولي سمجهي سگهي ۽
 کائڻ پيئڻ به ڏوليءَ کي موندڪي ڏس ڏيو ته اوهان
 ڪو هتان ڦاٿو ويٺو ڏلو؟

- ۱- مولڪي جنهن مارو، ان کي ڪڏا سي
- ۲- ان ۾ طاقت ناه ڪا، ادا آهيءَ ري.
- ۳- ان جي ڏا هڙن، الله ڪارڻ ڳالهه ڪريو
- ليڪ منجهان ڏوڻ، راتو ڏيهان اٿڪي.

سردان = حيران، پريشان. پڻ = ٻيو. ڏڍ = ٻيو.

”نوازي ډلاژون ڪرين، نولتي هلمن ڍڳ
 لکتي مڃهان ڀاڱ، ڌرو صايع نه لکي!“
 پر لهندڙي ڪو شڪ ڪي شاپاس هجي، وڃ سڏ ڪندي!
 ”واڪو هڏ م لاه، سڏن مٿي سڏڙا.“
 ”پسي ڏونگر ڏاه، چر هلاڻ ۾ هونتي وهين
 ان وڙالتي ور جي، آس هڏ م لاه.“
 چوڻي ڪي ڪو ڏسڻ ۾ آيو ته هن لنگر جي اصيب
 ۾ صيب سورا لنگيل آهن:

”سر جي ٿان - ڏر، ساماڻي ٿان - ڪ دها
 هي ٻئي - ڏر، لاهي“ صيب ليا.“
 چوڻي ڪي هن جي اڀڙ سميت ڏي لڏي اشارو ڪيو،
 پر سڀني ڪي هن چڱي ڀر ۾ ڇڏي وڃن ٻڌي ڪجهه. اٿس
 آيو ۽ هيءُ آلي روالي لڏي، ٻئي چئي پاڻ کي -
 ”ورءِ وڙه ڪڍي وٺ، مڃا وڙه وٺارن.“

آخرين آزمائش

ڏرانگر ۽ جهنگل اڳيان ٻه لنگهي آلي هئي، ان جي
 ڏرانگر ۽ جهنگل ڪو گهاٽو ۽ گهاٽو هرس. مرن جا آواز
 ٻئي ٻڌائون، پر نه ٻه هيءُ هلندي رهي. جهنگل وڃي
 هلندي، لنگس جهنگل ۽ ڏرانگر ۾ وڃي وڌندو. هينئر
 ٿيون حالت وري اها هئي، چرواڻ تي چوڪي ماڻهو
 ٻئي ملهس، هي وري ڪوڙا ۽ شوخ طبع ۽ بد نظر ٻئي
 آيا. هيءُ ويڙهي ٻئي چئي ته هاڻ اچو وٺڪار چوڻاڪ

ډلاژون = ڊوڙون، ستون، ڪاهون. لک = ڌرو.
 صايع = چٽ، ڏاه. ڏک، لڪيل. وڙالتي = لاهت
 واري، آس = آسرو، سر جي = پيدا لڏي.

آيو ڪي آيو. پر الهی وٽڪار جي ڏکڻ نه وڃاريءَ کي
سڃاڻي ڇڏيو. هڪ ڏينهن نه من اچي ٿيس، سو ڏاڍيون
دانهون ڪيائين، آئي ٻائي هر شوق ۽ ڪئي اٿس. رکندڙ
السان ڏٺا هئائين، تن به هڪي ماڻوس ڪيو، سو باڪل
قورائي مان پيهونءَ کي ياد ڪيائين ته اي دوست، هاڻ
نه آءُ ڏيئي وٺي رهي آهيان.

”نه ڀت نه پروسو، نه اوهي نه واعبي،
پنهل ئي ساهي، آءُ آهيان اوهانجي آسري.“
۱- واقف نه وٽڪار جي، ٻاري سڄي ۽
ڏُر وسيل سهرين، لڪيس ڏوري ۽
لهج لال لطيف چئي، ڪالڙهيءَ جي ڪر.
۲- واقف نه وٽڪار جي، ٻائي ڪير نه ٻاءُ
جهل جلدائون ڪري، تن ڏيکاري ٿاءُ
لڳن لڪون لطيف ڏي، معذورن مٿان
آئي اوڏي آءُ، چٽ هون هڪلي آهيان.
۳- واقف نه وٽڪار جي، چٽ جهل چورائو
آئي عبداللطيف چئي، سڄي سفر ستائو.
۴- وڏا وڻ وٽڪار جا، چٽ جالو جهر جهر
ڪر سا ٿين ڪڪرا، ٻي نه مڊر ٿي ڏر
وڃاري ڏي وڏو، پر نه ٿي ٻرين جو.

ساهي = ساه، مددگار. سڄي = سڄي. پر = پر = پر.
جهل جهل، جلدائون = ڏيکائون. چورائو = چٽ، ستائو =
سٺ، هڪٻئي وارو. روت = پيارا، جالو، جهالو =
وڻ جو ڏر. جهر = جهر = وڻ جو ڏر، جهر = جال =
ڏهڻا، ڏر = ڏر ٿي، وڏو وڻڪا، پيرا.

هـ۔ وڏا وڻ وڻڪار جا، ڄڻ ڦاٽڪ سڄي لپا
 اٿي عوداللطيف ڇٽي، ڪيا هيڪان ڪيا
 ڄڻ ڪڙم نه ڦهلا، اٿس رڄ وڃي راهه ۾
 سڀئي اٿي ڏاڍو روڊن ڪيو آهي ۽ ٺاهيس پنهون^۱
 کي پڪارون ڪيون اٿس، اي پنهون، ڏاڍون ڌار آڻي
 وٺان ڀڄي ٿو، پهل ٿون ڏيکار، ڀرين پيشاني ٻانهجي^۲
 ڪهڙائي ٿي ٻاٽڪي روڪيان، ڀر

”گهٽما رهن نه گهٽ ڀر، پيشان جا پُور^۳“
 ”مون ٺاهي جي ٺاهري، ٺاهو ڪج پدار
 ساڄن ٺوهان ڌار، ڏنر ڏينهن ٺاهم جو“^۴
 هاڻ نه آڻ ڇيڻ مان نه ڪڪ ٿي پئي آهيان، ٻالهيان
 نه هي جهنگل جا مرون جي مرن کي کائي وڃن نه چگر، ڀر
 مرون ڪريان مڏيون، رکڻ نه مڏهجو ماه
 اي ساڄن،

”ڪڏهن ٿان ٻاجه، پئي مڏج مرن سلام
 سڪ ٺهجي سهرين، ڪيو ٿس ٺاهم“^۵
 اي پنهون، ٿون مرن وقت اچ نه
 ”پئي جا پهن، ڏگن کي لاهيان
 ڇوڏي چاهيان، جي مرن ٿو ٻالهيان“^۶

ڪڏهن پئي چري نه پهل مرن کي ملي نه جهڪر
 آڻ ٻاٽڪي ڀر ڇڏي ٿو نه چاهيان، ڪڏهن پئي چري
 نه آڻ پنهون، ٻاٽڪي آهيان، ڀر جي پنهون کي ملان نه
 جهڪر ”گولي ٺاهان گل ٻوڙ آ“ ڀر هتي نه پنهون، مڏهجو

ٺاهم = ٺاهيس، ٺاهم = پور، پئي = ڇوڏي =
 مٽي ڪٽڻ جي ٽوڪري، چاهيان = ڪٽان.

ڪهڙو حال ٿيو آهي :

ڏهلا مون ڏينهن ٿيا، پير چار جهڙن
ڪري پنڌ پهاڙ ڏي، ٿور روح رٿون
لچرو ٿيان، لطيف چئي،
ڪارڻ دوست ڏٺون آ

خبيث ٻڪرار

پرياريءَ جو وقت هرو سٺي هلندي پري آئي ته
پريان هڪ شخص ڏٺائون. هي شخص منهن جو ڪرڙو هو
۽ سٺي ڏانهن ٺهاريائون ته سٺيءَ کي هڏي اهاڙ وٺي
ڪٽائ. هي شخص ٿورو ۽ چائو ٿي ڏسڻ ۾ آيو. ڇڏين
ويجھو وڌيو، ٿڌين ته سٺيءَ ڏانهن گھور ڪري ٺهاريائون.
صفا هو ته هن شخص جي من ۾ شيطان ويٺو هو! ايندي
غرا سٺيءَ سان ڳالهون ڪرڻ لڳو. چوڻ لڳس ته اي
سٺي، تون ڪهڙا ٿي وڃين؟ سٺيءَ چيس ته آ
وڃان ٿي آري چار جي ملڪ ڏي. شيطان چوڻ لڳس ته
اڏهن ٺههجو ڪهڙو ڪر آهي؟ تون مون وقت چر ته
هلين؟ سٺي پاڪ دامن هورت جو هي لفظ ٻڌا، سا
ٺاهيت شڪر ٿي ۽ پر دل جهلي ٺاهي ٿي هڪي چيائون
ته اي مرد، تون مون سان چرڻ لڳو، آڏي ۽ دردمند
عورت آهيان؟ آڏي واري آهيان، تون مون کي ڪجهه
نه چو. هي بد انسان ٺاهي ٿي پاڻ وڌيڪ اڪيون ڪيائون
لڳو. وقت به اهڙو هو، جو ٻيو ڪو مسافر ڪو نه ٿي ڏسڻ
۾ آيو، سو هن خبيث کڻي سٺيءَ جي ڀالين ۾ هڪ وڌو.

ڏهلا = ڏکيا، چار = سردار، راتون = رات، راتڙا،

ڏرا ڏرا، ڏينون = پورا پورا.

سڀئي اوجھو ٿي هڪڙي پٺاڻ ڇڏائي ڏوڙ ٿي لڳي. ليڪر
 کي خبر نه آهي ته ڪهڙي بهلي ٻيڙي ۾ ايندا ٿي، سا
 واءِ والڪر چوهر ڏوڙ لڏي ويئي. هي شخص جو جهنگل
 جو پڪرار هو، سو به هن جي طرف ڏوڙ ٿي لڳو ۽ جيئن
 اکيون هن ڀاڳ ڏامن جي پٺيان هيس، تيئن ئي واکا ٿي
 ڪو وڏو پٿر پيو هو، جنهن جي خبر ڪانه هيس ۽ سو
 اڳ ۾ ڪري پيو هن پڪرار کي ۽ ڳچ وٺي لڳي ۽ پو
 اڳ ۾ ڪندو ۽ ڪر ڪندو لڳو هوس، جيئن ڪندي
 ۽ سوڙ ٻڌي، لڏي سڀئيءَ کي وڃهه. ملو وڏا جو، پر
 ڀڪه هيس ته هي اڀاس منهنجي پٺيان ضرور ايندو، اٿي
 هڪڙو نه سوڙ، ڏوڙ ۽ ٿڪ هلاڪ ڪئي هئي، پوءِ نه واکا
 ڪري وڃڻ ۾ لڳا، ماڻوس ۽ نا اُميد ٿي هئي، وڏي
 جو هيءَ ايندا مٿس ٽارل ٿي هئي، سو ويڙهيءَ جا چوهر
 ٿي چئي پيا.

ڪي هلي، ڪي هڪ ڪٿي، ڪي ڏاڙهي ڪو روڊ،
 ڪو پنهنجن کي چوڻ، منيءَ ماڻو آڻيو.
 اوڏي مهل جي هن ڏوڙ جتون ڏانهن ڪيون آهن،
 تن جو شاه جيڪر بيان ڏنو آهي، سو عجب آهي. پٺاڻ
 لو چئي:

”حليمه هن حال جي، جي ظاهر ڪرمان ڏري
 لڳي مات مرن کي، ڏوڪر پون ڏري
 وڏا پٺا وڃن پري، اوڙ ٻڌي ڪانه ڪا“
 سڀئيءَ ويڙهيءَ جو ڪهڙو نه حال پيو سمجهڻ لڳي
 ته منهنجا نه هينئر سڀ اچي وري ٿيا آهن:

اوڙ = ولسهتي.

” آت واري اولار واري، واري لور ڏي
 چرلون واري واڻ لور، جنهن لکيا پنهون“ واري
 پنهون واري سج لور، جنهن آلهي کي اولر
 جهون واري چور لور، جنهن سوان ڪما ڏي سر
 سون واري چنڊ لور، پڙ لور ڏي“ واري
 واهوري جي وار، چلون گهريان چورين.“

سج اچ هن ٿار ڪي بدن لنگر سان سڀي ڪو پنهون
 واري پاڙو هو.“ ڏاکڻ، ڏيرون، ڏولنگرن، ڏکڻ آءِ
 ڏي“ هن آخري آزمائش جي وقت سندس اکين مان
 ٿڌو رهي آيا، جنهن جون“ بولدون بس ڏي ڪن.“ اوڏي
 مهل پنهون پيار کي ڏي سهار پائين، ۽ مالڪ سگوري کي
 ڏي ڪمالين ڏي اي لور، پنهون پڻ وڃي ۽ پنهان
 پنهون شيطان آيو کي آيو، مولڪي رکي وقت ا

۱- اڏر ڏي آري، آسولهن آهيان،

ٿو ڪي لعل لطيف چئي، وري اوڏو هلايان.

۲- اڏر ڏي آري، آسولهن آئون

چيتا چور چور، ٿو ڪي بلائون

موت پنهون پالهن، معان مصعب مري دهان

۳- آءِ اوداهون چورين، وڃي م آڏو اوداهون

لڪي کڻي لورن، پاڪاري پالهن

اولار = چنڊ، آلهي = لور، چور = چري، سر =

رستا، واهورو = پڪڙن جو آڪري ۾ وهڻ، واهوري جي

وار = شام جي مهل، سج لکي مهل = چلون = ڪاهون.

پڻ = سڀ، اڏر، ڏي = ڏاکڻي، آري = ضعيف.

آئون = آءِ، چورين = ڇاڏڻ، پالهن = پنهان.

درد جون دالھون ، مارينديون موت لئون .
 آء اوراھون سھرين ، آري الاء لگا .
 ساء تھنھي سنگ ، اڪنڊو آھون ڪري .

اتي سھرين ، مون وقت جلد اچ ، هيء جا ايلس جي
 ۽ تھنھي پٺيان آھي ، تھن ٺاھيءَ ۾ مولڪي نه موڪل:
 ”آء اوراھون سھرين ، ٽڪيءَ ٽاڪھ ۾ ٽيچ!“
 ”مولڪي ڇڏ ۾ سھرين ، هٿ ھوٽائي ھاڻ .“

اي پھون ، آء بسدي تھنھي آھيان ، اي ڪچھا ،
 لئون اچي ڪا مدد ڪر ، نه نه ھيٺي ٺاھي حال ۾ .
 اي دوست ، لوسان ”ڪڪي مون سگر ڪيو ، لڪي
 وڃان لوڪ!“ سوئون مولڪي هٿ ڪيئن نه وڃڻ!
 تھنھي دل جو ٽاڙو لو ڇڏي:

”ھمٿو ڪچيءَ تھڻ چيئن ، چھو چھو پوء!“

مطلب نه هن سٺيءَ جون دالھون اهڙيون ھون ، جو
 چوڙ ۽ ڪڪر مڙائي ڪندا ئي سٺيءَ جو دڪو ٽوڙ لڳا
 ۽ سٺي سوادھ جي پٺيان هن ايلس اڪرار کي ايندو
 ٽسي باڪل ڪرڙي ڪھڪڙ ڪرڻ لڳا . آسمان به پاڻ
 جھلي ڪن سگھو ۽ روئڻ لڳو ، ۽ وڃاھون نه دور سان
 وڃڻ لڳون:

”ڪيائون آھ عجيب کي ، سڪ مڃھان سا ڪا

پٺي ھٽڪي ھٽڪي ، ڪڙڪوچي ڪن ڪا.“

آخر الله عجيب جي در تي وڃن ۽ پادلن سٺيءَ جي
 ڪڙڪوچي پھچائي . اوڏي پھل سھي ماڪن ۽ ترعن کي

اڪنڊو = ڪڪو ، سڪ مان . ٽاڙو . = ساء ، داغ ،

مُڙي .

سڀئيءَ جو سفر ڏسي نهايت ڏک ٿيو. چون ٿا ته سڀئيءَ
 ارڏي مهل دانهن ڪئي ته هي منهنجا رب، جي منهنجو
 سڀ بچائڻو آهي ته بچاءُ منهنجو سفر وڃي ٿو ڪان ته
 زمين اتي پوي ته آءُ آهيءَ پر پڇي وڃان. اڳي جي
 در تي اها دانهن هئي. حڪم ٿيو وڃي ته ٻاڏن کي،
 حڪم ٿيو آسمان کي، سڄو اهو هڪ ڪجڪوڙ ۽ رٿا جو
 آواز ٿيو. هو سڄي سڄي ڏوڪري جي زمين ڏري آهي ۽
 چون ٿا آهيءَ ويٺ سڀئي اڏر لنگهي وئي! ايلس جو
 سندس پٽيان پئي آيو، سو ڏيڻ تي وٺو. چون ٿا ته
 سڀئيءَ کي اندر زمين تي هڪ حيرت جهڙو لقاء ڏسڻ
 ۾ آيو، جتي عالمي شاعر ٿيو هجي ته اتي سڀئيءَ کي
 پنهنجو ملو. ڪيئن اتي پنهنجو ملو، سا ته پڙهي آهي
 اچي سڳهه ٿي پڇ.

(۲)

هــر رانجهو

هـر رانجهو ڇو نالو ڪهڙو له وٺندڙ آهي! جڏهن ڪٿي
ڪن مهينن جي ڳالھ ڪئي آهي، تڏهن ڪهڙو ڪري
انهن تي چئبو آهي ته ”جهڙا هـر رانجهو“. هـر ڇو نالو
هـر موافق فعل هئڻن کي لارڻو پڙهي ۽ رانجهو لفظ آهي
خوشي پورو ٿي.

ڇو ڇڪ نالي هڪ وٽس هو، ڇو پنهنجي راج ڇو
مکي هو. دولت جي وٽس ڪمي ڪاڌ هئي ۽ شادمان
ڇو سردار هو. هن شخص کي هڪ ڏي هئي، پنهنجو نالو
هـر هو. هـر حسن جي نالي هئي:

”هـرڻ آهي، هـج آهي، ڪوئل جي ڪٽڪار

هادي ڏس حسن جا، اڄ ميا اٿار.“

(حدو)

له وڏو صورت ۾ سهڻي هئي، پر صورت ۾ پڻ پوري
هئي. علم ۽ عقل جي له ڳاڻ هئي. چناب نديءَ جي ڪناري
تي هڪ محل بڻس لهرائي ڏنو هوس، جتي هوءَ رهندي
هئي. ماڻهن هن لهرڪي پوري ۾ بلبل جيان بند ڪيون
ڪري رکيو هو، سو هـر ئي نديءَ کي گهمندي لهرندي

ڪٽڪار = آواز. هادي = مرشد، گرو.

هئي. هڪ ڪهڙي بلڪل ڀڳي عهدي هوس، جنهن ۾ رهڻ جي لاءِ هڪ سوڻي ڪرلي به هئي، انهيءَ ۾ چڙهي هر ڏاڍا درياهه جا سر ڪنڊي هئي. ڪناري تي باغات ۽ وچ ۾ مڇلاڻ ۽ جڙهون ڇنڊ لڪرندو هو ۽ ٿيندي هئي رات، تڏهن هر ڏاڍيءَ اڪبر سان پنهنجي بلبل آواز سان ڳالهندي هئي.

هزارا شهر جو شهزادو هو، جنهنجو نالو رانجهو هو. جنهنجو نالو ئي رانجهو، پنهنجي حسن ۽ هوشماريءَ جي ڪهڙي بات ڪئي! ڪنهن سمي رانجهو لکيو هو ته: ”گهمندو ٿرندو اچي چوڪڪ جي راج ۾ پهتو. درياهه جو ڪنارو وٺو پئي آيو. مڙس بلڪل لڪل هو، سو خيال ٿيس ته ڪٿي آرام ڪريان. اڀيان ڏٺائون ته هڪ سوڻو مهل آهي، جنهنجي اڀيان هڪ ٻيڙي ايندي آهي. انهي وڏي ملاح کي سڏ ڪري چيائون ته: ”ادا، ڪهڙي ڀل ته مون کي انهيءَ ٻيڙيءَ ۾ آرام ڪرڻ ڏيان؟“ ملاح منهن ورائي ڏسي ته شاندار، فداور ۽ سهڻو جوان اينو آهي. سمجهيائون ته آهي ته ڪو وڏو امير، سو بلڪل لمانائيءَ سان چيائونس ته: ”حاڪم، هيءَ ٻيڙي آهي رٿيس جي ڏيءَ جي ۽ خاص سندس واسطي ئي آهي. لاچار آهيان، معاف ڪيو.“

اٿي وري رانجهو هن کي چيو ته: ”آءٌ ڪو هٿ ڏيڻو ڊمالي ڪم وهندس ۽ لڪي ڪا هيءَ مهل اهڙي آهي جو رٿيس جي ڏيءَ سر تي لڪندي، سو هاڻي کڻي ڳالهه قبول ڪر.“ ملاح واپاري ڏٺو ته هاڻ هي وقت به اهڙو آهي ۽ مڙس به قبول آهي (پوءِ وري لالچ به ٻيڙي آهي). تڏهن رانجهو کي موڪل ڏي ته ڀل اچي آرام

مغل شاندار، ڪارا ڏکهارا، اکيون مغلن جهڙيون،
 نڪ ڏکهر آهي جي ٿاڙ، تن هر جي دل گهاٽي وڌي
 رانجهو ۽ پاسو ورايو ۽ ڪر مون لڳو. آهستي آهستي
 اڪ ڪلوس. اڪ ٻئي، ڇا ڏسي ا هڪ دور جهڙي حسون،
 پري روه ٻيڪر، ٿاڙ ڪ بدن، ڪنول امن صورت ٻولي
 آهي ا ٻولي جون اکيون وڃي هڪ ٻئي ۾ ڪنهن ا هڪ
 انهيءَ حق جي عجب جون ڪهڙيون ڳالهيون ڪنهن.
 هر رانجهو ٺهائي هڪ ٻئي لاءِ هئا. قدرت جي حساب
 سان اچي هڪ ٻئي کي مليا. هر، رانجهو جي مذهب ۾
 مست ٿي ويئي. ملاح کان معافي ورتائين ۽ پاڻ انعام
 پيشيائينس ۽ عرض ڪيائينس ته ”اها خبر تون ڪنهن
 ڪين ڏٺا.“ هان هر رانجهو کي چوڻ لڳي: اي
 مذهبجي سٺي جا سردار! هڪ تون ڪنهن رهي سگهندين؟
 هيءَ خبر ڪهڙي ڪن رهي سگهندي. هائي ڪو به بچاءُ
 نه وري وڃڻ نه.

رانجهو چاڪ

ڳچ مذهب کان پوءِ سٺ-سٺائون، جڏهن موجب رانجهو
 شاهنشاها لڏا لاهي، هر جي آهي جون مذهبون ۽ ڪالون
 چارڻ لاءِ تيار ٿيو. ٻئي ڏينهن اچي چوڪ کي سوال
 ڪيائين ته ”هتي ڪالون مذهبون ڏي نه ٿو چاربان.“
 چوڪ ڳالهه قبول ڪئي. درياھ جي ڪناري تي جو
 جهنگل هو، اٺ هي ٻوڏ مذهبون چاريندو هو، ۽ هر
 سائس يعني ملندي هئي. ڳچ ڏينهن گذري ويا. اٺ
 س-س ۽ ٻا ٻا ٻا ٻا لڳي نه وٺس جي ڏي ۽ هر مهار
 وقت ٿي وڃي ۽ هوءُ شايد مهار جي ٻار ۾ لال آهي.

مجهت اهڙي ڳجهي رهي، جهڙو خون غصوري ڳجهي
 رهن. سو اها خبر ليم ڇوڪر کي پئي. هن کي ڏاڍو
 خيال آيو. سو پڪدم رائجهره کي ڪڍي ڇڏيائون، ۽ هر
 کي ڦٽ لعل ڪمائين. هر چيس ته ”هي ميهوار نه آهي،
 مگر شهزادو آهي! منهنجي دل هن جي دامن ۾ گرفتار آهي.“
 مولڪي ٽون رائجهره سان پرڻائي ڇڏي.

رائجهو گهوت ۽ ڪيڙو ڪر

ڇوڪر اهو س ٿيو ۽ سو جو ڪيڙو هر جو سوت ٿيڻ
 آي هر جي ٻالهن ڪهري. مالت چون ته هيءَ ڪيڙي سان
 لڪاج وڃي، هر چئي ته گهوت ڪريان ته رائجهره. اڻي
 سندس سامهون ٿيون، جن ٻالهر ته رائجهره هڪ چاڪ (لوڪر)
 آهي، تن چيس ته ”لج نه لي اچي، جو هن چاڪ سان
 اچي دل ڏئي اچي؟“ تن کي هر چيو:

سالون چاڪ ڏي چاڪ اچي ڪميا

لهران چاق ٿڌان، جڏان چاڪ ملي. (حمل)

ٿڌهن سامهون چيس ته ”تو کي اٿن نه ڪرڻ ڪي؟“
 مگر قاضيءَ وقت هلي غريبت موجب ڪيڙي سان لڪاج
 وڃي. ٿڌهن هر جواب ڏنو:

”ٿان ملان هتون حلال ٿيئا

سالون خود خدا لڪاج ٿڌهن.“ (حمل)

اڙي ٻارن، رائجهره کي منهنجو گهوت آهي، ۽ خود
 خدا اسانجو لڪاج وڃي اسانجن دلون ٻڌيون آهن.

سالون = اسان کي، چاڪ = لوڪر، چاڪ = ڦٽ.

اچي = اچي، ڪميا = ڪيو، چاق = چڱي ٿي.

چاڪ = لوڪر، رائجهره = ٿان = ٿوڙهن.

هر ويچاري اچي ڏکڻ و پئي. مائٽن اچي ڪٽڪا
وڌس. ”ههڙي تهڙي، چوري لڌوري، اوتڻ ڪهڙي
سان.“

ويچاريءَ ڪهڙي ئي آڙي لڌاري ڪئي ۽ پر مائٽ هئا
پٿر دل. تن هنجي ڳالهه نه هجي. هر کي اچي آزاربالون.
اڻي هر ٻاڪل لڌاري ڏهن:
”ڪڪ اسان، ڪڪ ٻار اسان ڏا،

ڪڪ ٻاران دي ڙهي

رائها ڪٽڻ، ڪهڙا ڏٺڻ، ويڪ جتان دي مٽي
ساري جڳ روح هڪ دوست ڪٽيوتون،

لوڪ ٿيان ٿون هجي.“

مائٽن کي چوڻ لڳي ته ”اوهين ڪهڙا نه ڇٽ آهيو،
جو ههڙي رائجيءَ جهڙي گهرت کان مولڪي جدا ڪري
ڪهڙي جهڙي ڪر سان ٿا مولڪي اڙايو. مان اهو نه اوهان
کان ڪهن ٿي گهران؟ سڄي جهر سان مٿون هڪڙو اڙهر
ڦرليو، تنهن ۾ ٻيا اوهانڪي ڇار لڳن.“

هيو ۽ قاضي

اڻي هن جي مائٽن کي ٻاڪل غصو آيو ۽ هڪي قاضيءَ
ومت وٺي آيا. قاضيءَ هڪي شرمايو ته ”تون اهڙو ڪم نه
ڪر ۽ مائٽن جي مڃتا کان سواءِ تون اهر رهر نه رهند.“
هر جواب ڏنس:

ماءُ بيءَ ڪنڊن چوري پيهر، ڪٽيوت روح راضي

دل دي لڌا دل هي چالي ۽ تون ڪيا چالي راضي؟

دي = جي. وڃي = جڳهر. هجي = هجي، ناراض.

مٿون = کان. چالي = چالي. چاٿن = چاٿان، لڌا = مراد.

ڪيا = چا، ٿي = ۽.

”اي قاضي، اهو ٻارو جو ٻڌائو برابر مائٽن کان چوري.“
 اي روح کي راضي ڪيو اهو. مگر اهي ۱۵۰ جسي هير
 دل کي ئي آهي. تون قاضي ڇا چاڻهين؟
 اچي لڳي قاضيءَ کي ڪارڙ، ٽنهن ڪڍي ڪڍا دڌرو
 ٻاهر. سو آري هير کي چوڻ لڳو:

”ٻڌڙي مورڪ هير، او ڪٿي شريعت جي لٽڻ،
 او ٽوڙ ڪيو آهي آري، هاڻي ٻيچ چيو ۽ وٺ ۽ معافي، نه آه
 ٽيڻڊ، عرب خوار آهي. او شريعت جي قاعدن جي اهڙائي
 ڪئي آهي ۽ توکي - خط سزا پوڻي پوندي.“

هير جواب ڏنس: قاضي صاحب، مون کي نه اڪرن
 جي ڪرن ۽ ورهين جي ولڪڙن جي ڪا به ڪل ڪانهي.
 آه نه.

”الله الله، اي مير محمد، عمن علي ڪر جانان
 عرشان آغا چار ڪتابان، پڙهيا مسلمانان
 وچ انسان دي زيران زيران، مان ڪيها حرف - چاڻان.“
 اي قاضي، اهي ڪتاب تون کولي مون کي ۽ اهدا
 ٻڌائين، ٽنهن مان ڇا ورتندو؟ برابر عرش ان چار
 ڪتاب هي آيا، جي مسلمان پڙهيا، پر انهن جي
 زارون زارون لڳيون بهيون آهن، سي مون کي نه ڪين
 ٽن پڙهڻ آهن. پر معان صاحب مون کي هڪ سوال جو
 جواب ڏيو:

”ڪڍ ڪتاب، قاضي کول مسئلا، عشق شرع ڪڍا لڳي؟“
 چڱو پلا، ڪتابن مان ڪڍي ڏيکار آه. ڪهڙو، قاعدو

عرشان = عرش مان. آغا = آغا. ڪڍها = ڪهڙا.
 شرع = قاعدو.

عق سان ٿو لڳي. اي قاضي، عق جو قانون ڪهڙو آهي، ٻڌ آدم کان جهڙو آهي. عق جو آئينو اندر آهي، جنهن سهرين جي صورت پسي سگهجي ٿي. اهي ٻاهران ڪتاب مان ڪاڏي ڪريان ۱۰

اٿي قاضيءَ کي ڏاڍي گهي آلي. مڙس عقلي ٿي ٻيو ۽ حڪم ڪيائين ته ”ڪڍو ڪالي، شريعت موجب هڪي ڏيو موت جي سزا.“ ۱۰

”اصل عاشقن جو، سر نه سالدڻ حڪم
سڙ سسيمان اڳرو، سڍو ڏو سان دم
هي هڏو ۽ چر، هڪ پريان جي نه اڙي.“ (غاه)
هیر + الهیءَ ٻرلر جي اڪ ٻيئي هلي، ٽهن بلڪل
اي ارواح ٿي جواب ڏنو:

”قاضي ڪڍ نه ڪالي، ڏي نه ڌڙڪا،
من ڪڪڙ ٽول ڪريسان
جي ڀالجهو من ٽون سڏ ڪريسي،
نه من ڪيائي سڏ ڏيسان.“ ۱۰
”ڪڙي دي من مڙل نه هوسان، جي وچ دوزخ مڙسان،
منڪر ٿي لڪر اڳرون، حرف اهوئي پڙهسان،
شاه ڀالجهو منو آڻ ملائو، جو غاه آکيا سو ڪريسان،
رخسخت ٻاجهون يار ڀالجهو دي، وچ چنڊ دي نه وڙسان.“ ۱۰

سسيمان = سمن کان. هڪ = هڪ يا واک جو ٻائي،
چڪر، نه ڪڍ. ڪريسان = ڪنديس. منڪر لڪر = ۱۰.
درشتا جي موت کان اڳ روح کي وٺڻ ايندا (مسلمانن
جي علائقي موجب). آکيا = چيو. چنڊ = ٻهشت.
وڙساج = وڃان.

گه ڏيکاري ٿي ۽ ڏيکاري ٿي ۽ ڏيکاري ٿي ۽ ڏيکاري ٿي
 ائين، پر ڏيکاري ٿي ۽ ڏيکاري ٿي ۽ ڏيکاري ٿي ۽ ڏيکاري ٿي
 بدن ٽٽڻ کي ڪڍي ڇڏيائون.

هينر ديواني

هيءَ رانجهاري هائي ڪاڏي وڃي! مڃي رانجهو
 کي نه لوڏي ڪڍڻ هائون. هر سرون جو سڌو لڏي
 لڪي پنهجي رانجهو پنهان. پر رانجهو ڪٿن اچي!
 سمجهڻ لڳي ته شايد رانجهو جي دل ڪٿي آهي، جو
 موڪلي هن حالت ۾ ڇڏي ويو آهي، سو چوڻ لڳي:
 ”هڪ ڇوڪرو ڏاڍا ڏاڍا، ٽهه ٻي رانجهو
 آه ڪريان ته ڇڪ ملي، ڪوڪان داد نه هائي“
 ديواني ئي رانجهو رانجهو ڪڍي پڪاريندي: هيءَ
 ڪنهن وقت رانجهو جو ڪو لار آهي. سڌو آهي، نري،
 ٽهه ڇوڪري لڳي:

”سڌو وي سڌو، مان سڌو لڏي،“

تون سڌو ٽهه ڇوڪري لڏي ڏر دا.

اي ڪٿا، مان ٽهه ڇوڪري به هائي آهيان، جو نه تون
 مڃي رانجهو جي ڏر جو ئي آهيان ۽ ڪوڪان وڌيڪ
 سڌو آهيان جو روز رانجهو جي هٿن ۾ سڌو لڏي جو
 پور ملڻي ٿو. پوءِ جي

”ان لڏي ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري“
 ڪنهن وقت ڏيکاري ٿي ته رانجهو جي ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري
 ٽهه ڇوڪري لڳي ته رانجهو جي ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري

ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري

ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري ٽهه ڇوڪري

هجان نه راه راه!

”راجهن موڏا هوءَ بهري يا شڪرا،
 نان معن بن بن طعما ليوان

ڪري ڪلاڇا لي جاري،

معنون ڪاري، نان معن جهوان.“

پل مولڪي جهڻي ڪاٺي ڇڏي، چو نه الهی مان ئي
 مولڪي جهاڙو مائندو.

دورن جا ڏينهن اهي پورا ٿيا هئا. چند اڪيرو هيو.
 سڀئي ٻئي هڪ ٻئي کي مبارڪون ڏنيون. پر هروڀواريءَ
 کي اها مبارڪ ڪهڙي سک جي اڇو ڇوڻ لڳي:

”چند مبارڪ نمان ڪون ڪهڻي،

بار جهان دي ڙلي،

ڳلي ڪڙجي ٿون لمانا، ڏون لمان دي ڪٿي.“

جن جا دوست رڻا آهن تن کي عيد مبارڪ ڪهڙي
 ڪم جي. اهي ويچارا بن لمان جا ڪئل عيد جي خوشيءَ
 ماهاڻن پدران ڳهڻيون ۽ کس راندا وٺن. ها! اي چند!
 جي هڪڙو ڪم ڪرڻ نه بعد ٿورا لهندڃا. ٿون جو آسمان
 مٿي ٻيو سر ڪرڻ، سر ٿوڪي رائجو ضرور ڏيڻ ۾ ايندو
 هوندو. هڪ ڪعاب لکي ٿي ڏيان سا وڃي دلور
 کي اڇاءَ:

بهري يا شڪرو = شڪار ڪندڙ ٻارن جا سر.

طعما = طعام. ڪري ڪلاڇا = جهٽ هڻي. اي جاري =

واي وڃي. چند مبارڪ = عيد جي مبارڪ. ڳلي ڪڙجي =

گهڻي گهڻي. ڏون = بن. لمان = اڪيون.

” اٺڪ ڪتابت ٺيڪڙن ڏيان ، جي داهر لون به چوان
 چوان آڪان ٿيون آڪن ، ويندان پل نه لاون ،
 پل وچ ڪهڙا شهرين زبالي ، دست بهران ٿي باون
 نه من سر صحيح غلام نالدا ، دل ڏي مهر نه لاهن .“
 پر بهارا ، چئن چوان نه ٿي ٿين چوان ، ۽ وچوان نه
 اڪ چنپ نه آهي ۽ ڪهڙو پالڻ ، ملي بولي بولي ، هڪ
 بهرن ٿي رکڻ ۽ چوان نه مهر سر سوڌي اوهان جي
 بالهي آهي ، ٿين ٿان دل جي مهر نه لاهو .

وصال

چون ٿا نه ٿين ويڙهي مهر جهڳ ٻن ڏوريندي ،
 ڏک ڏسندي ، ٿيڪ ڪنهن وقت وڃي رالهوره کي ملي .
 ” ڏک ٻيلان سک ، گهٽي ايندا
 پري چار چنپ جو ، چالي جي ڏيندا
 وڙي سڀ ويندا ، وڙڙا وره جا .“
 (گلراج)

سمجهاڻي

نه سمجهڻ گهرجي ته ڪو شاعر فقط باعربن ڪهاڻي مهر
 نه آڏي آهي ؛ مگر هن سمجهڻ بهنجي دل جي دانهن
 ڪئي آهي . مهر مهر چور آهي ، چور دنيا جي ڳالهين کان
 ڪڍي ٿي . پوءِ آرام پالڻ جي ڪوشش ڪري ٿو ۽ بهنجي
 سائينءَ کي لوڻ جي آس رکيو . ” رالهوره “ آهي ” سائين “
 جنهن سان هاڻ بهنجي محبت ٿئي ٿي ؛ چور نه هوندو سک

ڪتابت = خط . ٺيڪڙن = ٺوڪي . لون = کي .
 چوان = چاهن . آڪان = چوان . آڪن = چوان .
 پل = آهي . شهرين = ملي . دست = هڪ .

جو روپ آهي ۽ حسن جو پندار آهي. ”ڪيڙو“ آهي دنيا جو عشق يعني لالچون، لوپ، موه، وغره وغره. آهي ”ڪيڙي“ کان هاڻي ”هر“ جي دل کي لغت اچي ٿي ۽ هڪ ٻيرو جو آئندگي پاتو آهي، سو وري ان سان پنهنجي لڳي چاهي. قاضي آهي ”شريف جو زور“ يعني جڏهن عاشق سچي محبت ۾ مڳن رهي ٿو، تڏهن هن کي پاهريان نه ٿو ڪر ڪالو جا قاعدا ٿا اٿن. اهڙن سچن عاشقن تي هميشه قاضين جي ڪاهه لڳي ٿي. ٿورڙو اهڙن مثالن سان ٿريل آهي. بلڪ هزارين مثال آهن جو انهن عاشقن پنهنجا سر ڏنا آهن. نه رڳو پاهريون ڳالهيون عاشق کي هلاڪ ڪن ٿيون، پر من جا رولا ۽ ايذا به هڻا ٻولس ٿا. آهي ۽ نسبت هن سر ۾ هڪ سٺي سٺ آهي:

”عشق ڪمون تي ٿول ٿاير: سڪڻ، زور، سُهڻ

وڻ ڪمون ٻايل ٻلي، ڪٽڻ ڪمون امان.“

”ڀڙڻ“ آهي آزادگي، جهنگل ٻايل ٻلي ٿو. ”ٻايل“

ٻايل ٿا ٻايل آهي، پر سندس اندرين معنيٰ بدن جا حواس به ٿي سگهي ٿي ۽ ڇاڪاڻ ته حواس انسان کي هلاڪ ڪن ٿا ۽ سچي آزادگيءَ کان پري ڪن ٿا.

”ڪٽڻ“ آهي اندر جو حساب ڪرڻو، يعني سمجهي

ڳيان ٻايل، مگر ”اما“ آهي ڪٽڻ کان جهلي ٿي. ”اما“

هٿ آهي ”من“، جو اندر نڪاهه ڪرڻ ٿو ڏئي.

تن جي حواس ۽ من جي ٻڌڻ ڪمان پري بهي بهي ٿي پائي سگهي ٿي. تن ۽ من ٻنهي کي ٽڪر ٽڪر ڪرڻو آهي، يعني ٻنهي جي علمن کي ٻڌڻو آهي. هٿ

سُهڻ = سُهڻ، چڙهن. ران = گهمڻ ٿرڻ

نامر درون جي هٿن کان اڳيون وٺي نڪريون نڪريون
ڳنڍي هڪ ڪٽي سڄي پاليندا آهن. آهي لڙوڻ
(اڳيون) جا آهن؟

”ان ئي نڪرا، من ٻي نڪرا، جيئن دروڙ پالندا لڙان،
ان لڙان وچون هڪ ڪٽي سڄي پالين، جلسن نال نڪران.“
شاعر ٿو چوي ته اهو عشق جو دستور بلڪل اوکو آهي:
”سڄو نه لڙا نڪر، ماضي ڏي من سڄو نه لڙا،

رام اندازي، حاڪم ڏاڏا، جهڙو ٿڙو سڄو سڄو
چلان نه ٻڌي چو لڙا، ڏان لڙي نڪر
سڄي اندر داغ رائجور داغ ٻڌي ڳنڍا سڄو سڄو.“

پر جو دستور ڏکيو آهي، مون سڄي نڪر نه لڙو
آهي. حاڪم (عشق) ڏاڏو آهي. سڄو (نڪرڻون)
سڄو آهن. جي ٻي هٿان نه چو ٿو ٻڌي (سڄو)
ٿيون آهن، جي ٿي ڏان (وٽان)، نه پر جو اڃا ٿو
ٻڌي. پر اهي سڄو ضرور سڄو آهن. اهو عشق جو
ڪهو قاعدو آهي.

”رائو مني جو لعل بوج، هر مٽي جا لڙي.“

هه ”لڙي“ آهي ”لڙا“ جي معنيٰ. ”لعل بوج“

آهي ”بوج“ جي معنيٰ. هر ”لڙي“ ٺڪي آهي،
ڇاڪاڻ ته ٿوري ئي ڪماليءَ اڃا رهي ٿي آهي. رائجور
کي لعل بوج آهي، جو نه رائجور ٻهٽل آهي ۽ پر جو
روپ آهي. جڏهن هر روپ جو ”ڪڙي“ کان چٽي،
هٿن کي بند ڪري، هٿن جي مٿس کان لڙي ٿي، من

جلسن = وچان. نال = اڳ. چلان = هٿان.
ڏان = وچان، موٽان.

جي ڏولن کان اچي، اصل پنهنجي ”هاڻ“ کي ”ڪاٺي“ سان ڪهي ٿو، تڏهن هو ”راڻهه“ کي ملي ٿو:
 ”راڻهه معنون سڏ ڪراسي،

ٿان معن ڪلمائي سڏ ڏيان.“

پوءِ هنکي عشق جي شور اوي ٿي.

شاعر ٻوڏ ۾ اچي چويٿو:

”حڪم ٿيڻ، حڪم ڇڏائڻ، عشق (چاري) ٻاڙڻ.“

سچ ٻچ هو حڪم حاصل ڪري ٿو، سچي آرام کي ٻاڙي

ٿو، پنهنجي ٿو نه سڀ هاڻ آئند اهي:

”ٿي ٿاڻ ٿاڻ ٿاڻ، اصل ٿي آڃائي

ٿاڻا ٿاڻ ٿي ٿاڻ، ڪاٺي ڪاٺ ڪاٺي

آهي سڀ آهي، ٿي ٿاڻ ٿاڻ ڪاٺي

ٿاڻ ٿاڻ ٿاڻ، ٿي ٿاڻ ٿاڻ

ٿاڻ ٿاڻ ٿاڻ، ٿي ٿاڻ ٿاڻ

ڪڙ ٿاڻ ڪڙ، ٿي ٿاڻ ٿاڻ ٿاڻ (ڪراچ)

اوت: راڻهه جو اوڪر ٿي ٿو، ٿي ٿاڻ ٿاڻ ٿاڻ

ٿاڻ ٿاڻ ٿاڻ، ٿاڻ ٿاڻ ٿاڻ، ٿاڻ ٿاڻ ٿاڻ

ٿاڻ ٿاڻ ٿاڻ، ٿاڻ ٿاڻ ٿاڻ ٿاڻ.

ڇڏائڻ = هلاڻ، چاري = چارهه، ٿاڻ.

پاڻو ٽيون
شاھ جي آکاڻين
جي
سمجھائي

ڀاڻو ٽيون
شاھ جي آکاڻين جي سمجھائڻي

مهاڳ

شاھ ۾ دڙو آکاڻيون ڪن آهن. مگر انهن آکاڻين اندر،
ڪي عجيب فيسولي، تصوف، حسن، محبت ۽ معرفت
جون ڳالهيون آهن. مون فقط پنهنجي ۽ ٻڌي ۽ آخر، ٿوري
ڪول ڪئي آهي ۽ اهو چوان ۽ ڪو اهائي سمجھائي آهي،
۽ ٻي ٿي ڪن سکھندي. منهنجي مراد آهي، ۽ ڪتاب
آکاڻين ۽ سمجھائين جا پڙهڻ ڪري، پڙهندڙن کي وڏي
شاھ جي رسالي سمجھڻ ۾ گھڻي سولائي ٿيندي.

حيدرآباد سنڌ،

۱۹۲۲ء

جبل ڀرسان

(1)

سوڻي مهوار

سهڻي ۽ مهوار ۾ شاه لطيف روح جي رهاڻ ۽ گهڻي
۽ گهڻائي ڪئي آهي. هن آکاڻي ۾ ئي چڱا مکيه آهن:-
هڪڙي سهڻي ۽ مهوار ٻئي مهوار سان. سهڻي هڪ ٻار
آهي، ته مهوار ٻئي ٻار آهي. ٻنهي جي وچ ۾ درياه
وڏو ۽ زوردار ٿو رهي. سهڻي آهي اهو طالب جنهن
کي ڏم قبول نه آهي. ڏم آهي نرس، هن دنيا جي هڪ.
سهڻي کي آهي ڏم کان ڪٿائي ٻڌائي آهي ۽ مهوار ساڙو
يعني ضرورت مرشد يا مالڪ سان، ان جي صحبت ٿي آهي.
آهي ضرورت جي ضرورت اهڙي ته عجب آهي، جو
سهڻي ٻيوس، هن ئي عاشق آهي. ”ڏي جي هڪڙو
ضرورت ساڙو ڄام جي.“ تن جو ڪهڙو خال آهي؟ جن
کي عشق عميق جو، سڀي خاطر خيالي! اهڙا طالب
مرد خدا جا آهن، جن کي ڏي ٿو چڻي.

لطيف آکاڻي ۾، پاڻ کي سهڻي ٿو سمجهي، ۽ ٻنهي
الدين ٿاڻي، جهاد. اڪبر جو بيان ٿو ڪري. سندس ۽
مهوار جي وچ ۾، جهنگو درياه آهي، سر آهي هي
سندس، جنهن سندس ۾ ”ٿو ٿرون لس امت“ آهن. اهو
درياه واسر يعني مالا جو آهي، جنهن غيب جو پيو ٿو

مڪمل آهي. ”اٽل نه لوي آب جو.“ ماڻها گهڻا ئي
 گهراڻا ڪري وڌا آهن. ماڻها جي سهر جو سڌو ئي ڪو نه
 آهي. انهي ماڻها جي سمنڊ ۾ ڪرڻل، ڪوچ، مڪن گهڻا
 آهن، جنس بعد ٻاڳو آهن، جنس سڌا سوسا آهن. اهي
 ٻاڳو سمار، ڪرڻل ۽ ڪوچ چٽا آهن، جن مان ڪاريءَ
 رات سهڻيءَ کي لنگهڙو ٿو پوي؟ شاه پاڻ ٿو چوي:

”ڪاريءَ رات مڪن ۾ رهڻ ڪي وهارو.“

اهي سڀ ”رهڻ“ آهن، من جا خيال خطرا آهن، جي
 طالب کي اندر واريءَ ڇڏ ۾ ٻاڪل هلاڪ ٿا ڪن. اهي
 نسبت ٿو ظاهر پاڻ کي چوي ٿا:

”خواب، خيال، خطرا، تن کي ٽرڪ ڪري ڇڏي.“

اهي ماڻها ڇا وهر، طاهر جا خواب، انسان کي محدود
 ڪري ويٺا آهن، ۽ هر يوه پاڻ کي گهٽ ڀاڳي، اڻ هوندي
 درياه جي لهرن ۾ وهندو وٺي. جڏهن بلڪل ڏکڻ ٿي
 ٻائي ۽ دنيا جي چڻجال کان ڪٽو ٿو ٿئي، تڏهن ڪنهن
 مهل هن کي ڪو مڙيو ٿي آواز ٿو اٿس! اهي! ڪا
 مڙياڻي چرمت جي جهانگ اولهه منجهه ٿئي ٿو، صرفي
 انهيءَ آواز کي ”هو هو“ جو آواز ٿا چون. اهو آواز مرشد
 جو، سڀل طالب کي اٿارڻو ٿو ڪري. يوه هن جي دل
 ۾ عشق ٿو پيدا ٿئي ٿو ڪافي آڻ انهي آواز جي صاحب
 مهار کي ڏسان!

جن ٿو سهر هڙه، سڀي سنهارن جي،

جنس چڙن چورن، ڏوق ٿو سهر هڙه،

چڙن = گهٽ جي مٿيون جي آڇيءَ ۾ پڌرا آهن.

چور = چاه.

مڙس ۽ مڙس جي ، يا الله ٻيهر مڙس ،

وڃي روڻوڻ ، ڏيکيان دوست مڙس کي .

جنهن وقت هن جي دل ۾ اها سڪ ٿي آئي ، تنهن

وقت هي انسان قرار وڃي ، هن کي ويراڳ وٺو وڃي ،

۽ هو مڙس جي ڏال چڪي جي مستي ۾ مڙس وڃي .

اي ڳالهه ٿي هڪي تنهن ڪاڌ ٿي وئي . انهيءَ سڪ ۽

مڙس جا شاه خوب ٿو بيان ڪري .

۱- سڪ تنهنجي سهران ، جنهن ٿران ٿيون ٿار ،

ٿولهن رهڻ روح ۾ ، ٿولهن اڪٽان بهار .

۲- سڪ تنهنجي سهران ، ڪهي ۽ ڪوري ،

سگهان ۾ ڪوري ، ڏاڍو ٿي ٿيڻ جو .

۳- سڪ تنهنجي سهران ، اندر آهي اجهل ،

ڙهڪو ٻاهر لڪي ، ڪوري ڪاٺي ڪل ،

ڏي سهرائيءَ ۾ ، ٿي ٿي ٿي ٿي .

۴- سڪ تنهنجي سهران ، اندر ٿي اجهل ،

مڙس ٿيڻ ماڳ ، ٻيهر ٻارڻ ڪري .

انهيءَ سڪ ۾ ٿي ، ٿي آواز ڪري ته اي ٻارڻ ،

ٿو ٿي ٿي ٿي ٿي . مڙس ٿيڻ تنهنجي ٿيڻ ۾

ٿيڻ ، اندر ٿيڻ دل جا ماڳ ٿيڻ ، هاڻ ٻاهر ٿيڻ ٻارڻ

ڪري ٿي ٿيڻ . هتيءَ واريءَ ۾ شاه لطيف انهيءَ

ارڙهيءَ ۽ ڇڏ جو بيان ڪيو آهي . طالب لاءِ ڪجهه

شروع ٿي مس هٿ ٿي ٿي . ٿيڻ جا هٿيان اهڃ -

ڪوري = ڪوري . ٿيڻ = ٿيڻ . ٿيڻ = ٿيڻ .

ڪاٺي = ڪاٺي يا ڪاٺي . ٿيڻ = ٿيڻ ، سڙج .

ٻارڻ = ٻارڻ .

ڪار، ڪروڙ، سوپ، موه ۽ اهيڪار وارا هي وڃڻ
مشڪل آهن! ڏم جو هيٺيون ٿلڻ آهي، ٺهڻجي ۾
-هڻي ۾ ڪي ڪا به پرواه ڪاڏ آهي.

”سندو ڏم ڏهڪار، هڏهن ڪوئي هن ڪي،

هن پاڻي ۾ سڀ ٻهڻجو پاڻي نه سڻگار.“

انهيءَ پاڻيءَ جي هن ڪي ڪا پرواه ڪاڏ آهي ۽ پر،
هو ٻيو پاڻي. اڙ ٺهو آهي، جنهن جي مشڪلات اڃان اس.
انهيءَ سمند جي ٻار وڃڻ لاءِ هن دلو ڪندو آهي. جنهن
دلي تي چڙهي پاڻي تي نه آڏو درياهه ٻار لنگهندو آهي.
پر آخر ۾ هڪڙي اهر دلو ڪم ڪن ٿا. شروع ۾ منجهه
دلي جي ضرورت آهي، پر پس پوءِ دلو ڪنهن به ڪم
جو ڪن ٿا. ڪوبه ٻاهرين آڏو، جنهن جي مدد
سان طالب، مطالب ڪي پاڻي لو ڪري، ٺهڻجي. ٺهڻجي آهي
”دلو“. اوائل ۾ ضروري آهي نه لکڻ سڪندڙ اکرن جا
اڏا پري ۽ لوڪن جي وچ ۾ اکر لکي. پر اڏو هڏهن
ٻڪو ٿيو، ٺهڻ ٺاهڻ ڪي دلي جي ضرورت ڪاڏ آهي
۽ جنهن ڪم ٻهڻجو اکر سڀ لکڻ ڪو نه. پر هڪڙي
لوڪن جي ضرورت ڪاڏ آهي. ٺهڻڪري اوائل ۾ دلي
جي باڪل ضرورت آهي. جنهن ڪم طالب منزل وڌائي
ار، ٺهڻ ٺهڻ دلو. ٺهڻ ٺهڻ جو ٺهڻو ٺهڻو ۽ ٺهڻ
-هڻي ۾ ڪي ڪوئي سڀ ڪڏا آهن، هڪ هڪ منزل جو
سڀ جدا آهي.

”ساري سڪ سڀ، شريف سندو سڀي

طريقن ٺهڻو رهي، حلقن جو هن

معرفت، رڪ، اصل عاشقن ڪي.“

چار منزلون آهن: شريف، طريقن، حلقن ۽ معرفت.

شريعت آهي باهرين قدرت جي قانون تي ٻڌل آهي. هڪڙي
 کائنات ۽ بيتن، دهن ۽ العظام، ۽ نمازن، روزن ۽ نومن وغيره
 تي ٻڌل آهي. هي منزل آهي طريقت، يعني جنهن ۾
 طالب اهو پهچائون - حق سڳي، - پوءِ زور اخلاق تي لڳو
 ٿئي، ته اخلاق جو طريقو ولان، يعني پنهنجي من کي
 ثواب ۽ گناه جي پروڙ ۽ پڇاڻ ٿو ڪرائڻ گهري. تون منزل
 ۾ هو طريقت کان ٻاهر لنگهي، حقيقت يعني خيال جي
 روشنيءَ ۾ رهڻ ٿو گهري. پر آخر ۾ هڪجي خيال جي
 روشنيءَ مان به لنگهي اصل خيال جي ڪوڙي واري ساڳيءَ
 ۾ ٿو پالڻ کي قائم ڪرڻو پوي، جو ته خيال ۾ به هو گمان ۽
 اڳمان، - سب ۽ اسب، فنا ۽ بقا جي دوا ۽ ضدن جي
 تاملن ۾ ٿو گذاري. پر توهان انهن ضدن کي ڏي، غور ۽
 سروي ۾ واصل ٿئي ٿو. هن ڳالهه مڃو. هن هنڌ اولهه
 دهن جي ضرورت ڪانه آهي. ڏکو هن - هڻي مڙهي جي
 آکاڻيءَ جي مٿاڇري سمجهائيءَ لاءِ ضروري آهي - - هن
 ته آهي سڀ آڌار شريعت، طريقت، - روڙي حقيقت جا
 سڀ ٻاهران آڌار آهن. شريعت جو دلو آهي باهرين
 پاليندي، روزا نمازن، سمجهڻ طهر، - سار سروي،
 وغيره، وغيره. طريقت جو دلو آهي لنگهي ٻڌي، ثواب
 ڏوهه جي حد، وغيره، وغيره، جنهن ۾ طالب خدا کي
 پائي ٿو سمجهي ۽ ڪنهن کي ٻڌي ٿو سمجهي. حقيقت
 جو دلو آهي خيال، جنهن ۾ ڪو تامل آهي ۽ ٻڌڻ،
 جنهن کي "اهنگار" ٿو چئجي. جنهن ٻڌڻ يعني خود جي
 ڪري ٿي "نه ٻڌڻ" ۽ ٻڌڻي پاسي ٿئي، خود ۽ ضد
 معلوم ٿين ٿا، "آ" ۽ "لا"، "آه" ۽ "لا"، "آه" ۽ "لا" ۽ "آه"
 ٿا. آخر ان درجي آهي اهو، جنهن کي پنهنجي رهي

”ساکي“ ٿو چوي، جنهن ۾ انسان - هتي من جي ورهين
 کي روڪي، پنهنجي آلم ۾ لوهي. اوائل ۾ لهنڪري
 - هتي جي سر ۾ شاعر دلي اي زور ٿو ڏئي نه ڏاڍو -
 ڪو ٻڪرو ڪٽج نه ٿو هن درياه کان پار لنگهي سگهين.

”ٻڪرو ڪٽج پاڻ سين، چڱو چٽسالي
 ڪچر ڏيڄ ڪلال کي، منهن تي وٺائي
 سو - هٿن سين هٿي، جيڪي ڏاڍي فرمائي
 مڃون منجهائي، ماريئي بهراڻ جون.“

چوي ٿو نه جيڪا قرآن شريف ۾ شريعت جي هدايت ٿيل
 آهي، تهئن ڪر، معان - منڊ جون ٺهرون ٺوڪي منجهائي
 اٿو ڪن. الهی منزل تي طالب کي بلڪل خبردار رهڻو
 آهي. شاه ٿو چوي:-

”هولج هر عمار خبردار، سرڪا آه. ٿڙ ۾
 کڏون ڪوٺا ڇڪ ڇڪنديون، ٿون ڪي ٿي اهاڙ
 اڏي سي آڱر ٿڌيون، اکيون جن ڪوٺار
 مون سڙو ملاهن کان، نه آزادگها ٿار.“

پر اوه چريس ٿو نه اي - هتي، اهر گهڙو نه ٺوڪي
 ڇڏ ٿو ٻولندو، چر نه جيڪي پنهنجي آلم کان ٻاهر آهي،
 سو سڀ ٿو ڪر ٻولندو، فقط ڊچ آلم، ڊچ پاڻ تي ئي
 ٻاڙ ٿو ٻڌو. اهر گهڙو، - هتي، اهي ٻڙا ٻڙا ٿيڻ گهرجي!
 منهن تي ئي - هتي چري -

”منهن جنهن جي مون، ڏٺو منهن بهار چو
 آهر ساه ڇڏيون، سو ڪيئن گهڙو گهر ٻان؟“

ڪلال = ڪمپار. ڏاڍي = قرآن. ڇڪ = ڪٽ.

ڇڪنديون = ڇڪ، ٿڙا. آڱر ٿڌيون = ٿاڻا ڪاٺينديون.

سڙو = ٻڌو، منهن = سڀ، وسيلو.

اي مرشد، جڏهن دل ۾ ٿي چڙهي، جڏهن ٻاهران
شرعيت، طريقت ۽ حقيقت جي وسيلي آڏ ۾ هرايون کان چٽي
مهار محبوب کي پهچي سگهيس، سو ڪهڙو آڏ ۾ ڪڏهن
گهرو ٻان؟ هيءَ نه ٿاڏي عجب ڦالهه، مون کي ٻڌايو!

ساڳي ڦالهه، شري ڪرشن پڳوت گهٽ ۾ ٿو ڪري. ارڃن
کي سموري وامت ٿي سمندر آيو آهي ته اي ارڃن! تون
آلي پنهجو ”ٿر ۾ ڪرم“ ٻال، توکي اهي پنهجا ٿر ۾
سڀ ٻالڻا آهن. جي ته ٻالڻن، ته گناه ڪندڙن، پر
آخر آئون ان ٻالڻ جي پهاڙيءَ ۾ شري ڪرشن ٿر ۾ ارڃن
کي چري -

”سرو ٿر ۾ ان ٻالڻ ۾، مار ان ٻالڻ ۾ ڇڏي“

سوئي ٿر ۾ کي لڳي (ٻالڻي)، ”مون“ هڪ جي
شرح وٺ. ساڳيو ڪٿو شاه ٿو هڻي ۾ چوي، ساڳي ڇاڻ
ٿو رهي ته -

”ڪهڙو پڳو ته گهرو ٻالڻ، ٻالڻان هو جواب
واچت ڇڏي وجود ۾، رهو روح ۾ ٻالڻ
ساڳو ڏي ۾ ثواب، آڏ ڪهڙي گهرو ٻالڻ.“

چري ٿو ته ڪهڙو ٻاهرين پڳو نه ٿاڏو چڱو ٿيو، ٻالڻ
ان ٻالڻ ۾. هاڻ ٻاهرين مار ٻالڻ سڀ ٻالڻ آهن، آئون
جي ضرورت ڪانه آهي، جو روح جو ٻالڻ ۾ وجودي
واچت ٻالڻ وڃن. اهو ثواب، ۽ اڄ جو ڪهڙو جو مون ڪندو
هن، اهو ”ٿر ۾ ڪي ۽ گناه“ وارو آڏار، سو آڏ ڪهڙو ٻالڻ
ٿار آهيان. اهڙي ٿر جا ڪٿا نه ٿي ڪي ۽ ثواب کي
نه ٿر ڪرڻو آهي، وغيره وغيره، ڪٿن ٻالڻن ۾

جواب - ان ٻالڻ ۾ ٿر ۾

۱. گناه مطلق ۲. گناه آهي ۱. باري قدرتي ۲. گهڻو ڪري
 هڪڙو چيو آهي هي ڪوشش آهي ٿو گذران ڪري ۱. اهڙي
 طرح چريءَ لاءِ ڪام جو ڪو ذرو به مال نه گناه آهي، پر
 ڪرعيءَ لاءِ ڪام جي باري ۲. قدرتي بندش گهٽ آهي!
 ڪن لاءِ هڪ استري پرڻجڻ ثواب آهي ۽ وڌيڪ پرڻجڻ
 گناه آهي، پر ڪن لاءِ چار پرڻجڻ به روا آهي. اهڙيءَ
 طرح هي فقط مون هڪ ۲. مثال ڏنا آهن ٿورو اشارو ڪرڻ
 لاءِ نه. مطلق اخلاقي، گناه ۽ ثواب ناموجود آهي ۱. پر
 جيڪڏهن اولهه وچ ۲. ڏسبو نه ڇڏين صوفي ڪنهن
 مکيه منزل تي اچي ٿو، تڏهن هنجي دل ۲. اهڙو آهي
 ٿو پيدا ٿئي جو هڪي بنايي ۽ پڇي - سڀ هڪ سمان لاءِ
 ڏسڻ ۲. اچن. هنجي دماغ کي اها روشني حاصل ٿي
 ٿي حاصل ٿئي، جنهن جي مدد سان هڪي معارف ٿئي ٿو
 نه هڪ پن ذات تي مطلق هنجي ۲. واري دائر آهي ۽
 لڳي گناه، اولاده روشني، سڀ ضد آهي ۲. جان ۲
 هڪ پڇي کي هڪ حساب ۲. چوڻ ۽ هڪ ئي غالب ٿي
 لا وڃن. اهڙا رتد، عارف ڪڏهن به پاڻ ڪڏهن پاڻ ۲
 نه لا غافل ٿين، پر نه پاڻ لالو آهي پڇي کي ڏک ڏيڻ
 چر. هي سائنس به پيارا ڪڏهن کي ڏک ڪونه لا ڏين،
 پر سڀ تي عاشق آهن. هن مسئلي تي ڪيترن گناه
 عارف ڪڏهن پڇي لکيا آهن، ۱. آهي ۲. مسئلي کي
 لڳي ڪري هڪ گهڻو ٿو ڪوئي ڪجهي ۱. مگر مولڪي فقط
 ڏيکارڻو آهي ۲. شاهه دلي کي چا ٿو - چوي. آهي ۲. نالي
 واري فصل پورين ۲. ٿو چوي -

”گولي پنچ گناه کان، ڪونهي - ٿو ثواب

ٿو - فائدو.

لکي لقامت ۾، لکي منجه ۾ باب
خود پائي خوب آهي، لائن جي لعاب
پامتي پاڪ لکي، جديرو منجه ۾ جناب.

اي شاه، گناه کان نه پري پس، پر لواب ۾ ۾ فائدو
ڪرد الهمي ا سول فليمر ۾ ساڳي گفتار ڪئي آهي.
”منجهون لکي ۾ گناه“

پولدي ڪل ۾ سدي الله.

چئن شڪسپيئر چيو:

“There is nothing either good or bad,
But thinking makes it so.”

لنهنڪري باب ۾ لواب، منجهر آهن خيالات تي ا
آخر ۾ اهو دلور آهي ”خيالات.“ لڏهن لو سول فليمر
چري نه ”اول پري اچ، هي جي بد خيالات جا.“ شاه
۾ لو چري نه آهي ”خواب خيال خطرا سڀئي ترڪ ڪريج.“
اهي اچان چون حدون، اهي مايا جا ”اڏياس“ آهن
”دلور“، جو ضروري ٻڌڻ گهرجي. اهي خيال ڇا آهن؟
اهي خيال دليل آهن، جدا جدا دليلن مان جدا جدا نتيجا
لا نڪرن. هڪڙن دليلن سان اها ئي شيءِ - فطرت برف تي
چوڻ ۾ اچي، ان دليلن سان اها ئي شيءِ پاڻي تي
سڏجي. پر سچ ۾ اها شيءِ ڇا آهي، جنهنجا پاڻي،
برف ۽ ٻال فقط ٻه آهي، سا معامومت دليلن سان ڪنهن

لقامت = فطرت = پر ٻڌڻ گاري ۽ بي معنيٰ ڏهل ۾
الس. لعاب = رامت جو پاڻي، لکي. لائن جي لعاب =
چئن کي ڪنور سان چيوڙائن يعني رامت اختيار ڪر ان.
جديرو = ماني مهر = پلمت. جناب = درگاهه.

لي حاصل ٿئي. انهن دليالن جي نتيجن کي وڌو ٿو سڏجي
۽ ويدانت ۾ انهن کي Super-imposition "اڏياس" ٿو
ڪٽولجي. گهڻيڪري مانا جي اڙاهي سمجهڻ مان دليالن جي
رستي ڪنهن لنگهي سگهيو، اهي دليل اهي ڏئي ٿي پوري
ٿيو ڪندا، جيئن شاه ٿو چوي:

"اڙاهي ۾ اڏ ڪيو دليالن ڏٺو!"

انسان جذبن ۾ پهرين ڪور ڪالڊ، پهرين ليڪي ۽
گناه جا پورا ٿي سمجهڻ پيدا، ۽ عيالات جي حدن جا
دليل سڀ ٿوري ٿو، ٿڌن هندي معيار ٿو ٿئي. اهي
سڀ داخلا ۽ مڱيا، اهي سڀ ڀاڱا ۽ ڌرتائين، اهي سڀ
روش ۽ روش ٿئي پهرين حدوت آهن، جنکي ۽ ويدانت
"آبادي" ٿو چوي. شاه اڃا به وڌيڪ اڙاهو ٿو، جي.
ڇڙي ٿو ٿي - هتي درياهه ۾ اچي پئي ٿي ڪوڙو - هتي
جو حال هرو!

"ڪالڙي ڪنگ لباس، رهن چنارو - هتي

پکيا جي پتن چنارو ڪنهن ٿي ٿي

اڪڻن ملڪ ڏٺاس، ٿو ٿي ڪالڙو - هتي ٿي."

- هتي ۽ چوڻ گهڻيون آزمائشون ٿيون، ڪو به پنهجي
بدن کي فقط چنارو سمجهڻ لڳي، جنهن جا ڪالڙي اچي
ڪنگ ٿيا ۽ جنهن چناري کي ڪاها اچي نڪن ٿيا.
هتي ئي پراڻو رهي پئي ٿي - هتي ٿي بدلي جهان
ٿا-ولس جي منزل منجهان لنگهي. - هتي ۽ جي آزمائش
ملڪن ۽ درجن ڪئي. اڪن اڳيان اچي ڪهڙا ڪهڙا الڪو

رهن - واهڙ، درياهه، چنارو - جنهن شيء ٿي لاش ٿيل

جي: ٿو ٿي - ٿي ٿي - ڪالڙو - ڪالڙو.

د يون - ديوتان جا رنگ پيلس، يعني له "ماڪوس" جي منزل مان لنگهي، الهي منزل تي طالب کي پالڻ کان اهي طلسمي نظارا نظر اچن ٿا، پر اهو دارو ڀڄو الس. انهن رنگن ۽ معاهدن ۾ لکي انگي پري، جو له هجي هن جي چوڪ مهيار ڏانهن آهي! آخري منزل اچا له. سهڻيءَ کي لنگهڻي آهي. سهڻي اکيون اعتبارن منزلون لنگهي، انهن له مهيار پي بهار ٺهڻ هرو پر سهڻي پئي هلي. اله مهيار جي دل به سانس آهن هلي، جهڻ سهڻيءَ جي دل ڏانهن هلي. قرآن ڌراف ۾ له چوي "ماڏ ڪرواي اڏ ڪر ڪر" اوهن مون کي ياد ڪرڻ له آڏ اوهان کي ياد ڪرڻان. جهڻ شاه ٿو چوي:

"اچن جي مهيار، اچي سي مهيار"

لطيف قرآن جي الهي مهور آسڻ جو جهڻ به له ٿو چيو ڪري:

"ٿو جهڻ جي تاس، ٿن پڻ آهي ٿو جهڻي."

مهيار سهڻيءَ لاءِ اکيون وجهو ويٺو آهي، پر جهڻ سهڻيءَ جو گهڙو اچي ٿو ۽ سهڻي منڏ تي ڪريس، انهن جهڻ وقت وچ درياه ۾ ٻن سان ٿو اچس، ٿنهن وقت به جهڻهن خود سهڻي پاڻ تي غرق ٿئي، انهن له مهيار ملهس. شاه لطيف هن هنڌ سر ۾ باڪل ڪا موج ٿو ڪري. چري ٿو، واه واه! چگر ٿو جو گهڙو اڳو!

"گهڙو اڳو نه ڪهڙو، ٿو چور لکي چوڙو،"

پر له رڳو گهڙو ٿو نه چگو ٿو، پر "منڏ" سهڻي پڏي معي، انهن له پاڻ خوب ڳالهه ٿي.

تاس = ياد. سر = پل. چوڙ = ٻوڙا ٻوڙا. منڏ = زال.

”گهڙو ڳو، منڌي، وسيلو ويا

انهان پوءِ سڀا، سهڻي، منڌوهار جا.

جي گهڙو ڳو، ڀاڙ جا وسيلو نه سڀ ويا، پوءِ به
جڏهن سهڻي مري وائي، تڏهن سهڻي، ميهار جا منڌ
اڏا! هي صوفن جي پيداوي پرولي آهي. ذات صوفي
هن بيان ٻڌندي ڪڍ ڪڍ ٿي ٿا، نه رڳو سڀ گهڙا ۽ وسيلو
وڃڻ آهن، پر خود سهڻي غالب ٿي وڃڻي آهي. هن
درجي کي هو ”نيسي“ يعني ’ناه‘ جو درجو ٿا چون،
جنهن ۾ منڌ يعني ”اهنگار“ روبي طالب ناس ٿئي.
اهنگار جي معنيٰ هڪ نه آهي، ضروري نه آهي.
اهنگار هڪ نياسونڪ لفظ آهي، جنهنجي معنيٰ آهي
اهو ”آ“ جو سمجهي ٿو نه آ ڪريان ٿو، آ کان ٿو،
آ بيان ٿو، آ ڏوڙا ڏکان ٿو، آ ٺاڙون پڙهان ٿو،
باب بچ ڪريان ٿو، ٻاڪ اهو آ جو پاڻ کي ان کان جدا
هستي ڏئي ٿو، انهنجو نالو ”اهنگار“ آهي. ان کي
گاه ”پاڻ“ ٿو چري، ان کي ”منڌ“ ٿو ڪري. جيڪو
هيڏو ڪٿرائو. ڏاڻن جو هو، سو ٻيڙي ٿاڳي ٿي هو، جي
ڏاڳو نه هجي نه مالها ٿئي نه سگهي، جي هي جداليءَ
وارو جو هجي نه، نه جيڪو سڀا جا ڏک سهي ڪير؟
هي ڏک آهي تڏهن، جڏهن ڏک کي سڀا وارو موجود
آهي، هي ”نه آ“ جي سرشتي پيئل ٿي ”آ“ ٿي
آهي. هي ”انام“ جي مابا منحصر آهي پاڻ کي گهٽ
جائيداد ”آمر“ ٿي. اهي آ ۽ نه آ، آ ۽ نه آ، آه
۽ ناه، نه ضد Opposites آهن، هڪ ٻئي جا اهي درند
آهن. انهنڪري آخرين درجو صوفيءَ جو اهو آهي، جنهن
۾ هر پاڻ کي ٿر غرق ڪري، الهی کي ”ما ٿي الله“

”سمند ڪروڙي وچ ماوڻ“ يعني دل جي ڪروڙي ۾ سمند
 ٿر اچي پري. تنهن ڪري شاعر ٿو چوي:

- ۱- پاڻ ۾ ڪٽيج پاڻ سمن، وسيلو و-سار
 ٿر لنگهائي سهڻي، پرست وجهندي ۽ بار
 سي پرست لنگهنديون ٿار، اڪند آڏوڇن سين.
- ۲- پاڻ ۾ ڪٽيج پاڻ سمن، ريءَ وسامي وانءِ
 معان سائر سهڻي، پرست دلجي پانءِ
 لهندي ٿانءِ، ولتن پريان جي ٻار ٿي.
- ۳- پاڻ ۾ ڪٽيج پاڻ سمن، وسيلو و-سار
 عشق سان آلاءِ، پهر پريان جي ٻار ٿي.
- ۴- پاڻ ۾ ڪٽيج پاڻ سمن، ريءَ وسيلي وچ
 پهلو پهر ٿيڻ، اڪند ڪڻ عميق ۾.

اي سهڻي، تون پهر ڪرد آڏو نه اختيار ڪر، يعني
 پنهنجي اڳيان ڪرد آسرو نه رک، سواءِ عشق جي. بوضوءِ
 ٿي وڃ.

”نه ٿو ٿر رها، نه ٿو معن رها،

جا رهي سا بي خبري رهي“ (لظفر)

اهي طالب، جي سواءِ عشق جي ڪرد آڏو لا ڪن،
 سي زير عتاب آهن.

- ۱- آڏو، عشق وارن، جذبن ڪما ڇن
 ٽڙهن رسما ان، موهن محبت موهن جا.
- ۲- ڪرلوي آڏو اهڙو، جهڙي محبت من
 اڀرون اور ٿن ٻار ٿي، ڪرڙيون ڪڪ پڻ

اڪند = عشق. پرست = پرست. آڏو = اڳيان، آسرو.
 پانءِ = پهر. پهلو = ڪچر دلو. ڪڪ = ٿر ها.

لڏي ٿي ٿي ٿي ، جي رهي ٿي ٿي
 سڪ رسائي ٿي ، اصل عاشق
 سي جهليون ڪن ڪن ، اچن ٿي ٿي .

اي ٿي ، ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي

جن کي عشق آڪرو آهي ، سي ٿي ٿي ٿي ٿي
 سڄي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي

”عشق جنهن کي آڪرو ، ٿي ٿي ٿي ٿي
 جي ساهڙ کي سڪن ، ٿي ٿي ٿي ٿي .“

ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي

ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي

”ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي“

ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي

ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي
 ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي ٿي

”ٿڙ ٺڪڻ تار گهڙڻ، اي ڪالهارن ڪر.“

ڳالههون ڪنهن تار سمجهڻ جون، پوءِ ويهي ٺڪجي نه
ڪهڙو ٿڙ چڱو ٿيندو، اهو ڪائون جو ڪر آهي؛ پر دلير
-هٿ-ون -چو-ون ٺڪي ٻڃن گهر، ٺڪي ٻڃن گهاٽ.
هن لاءِ -

”جتيان وهي، تان وائ، ڪهڙ ٻڃن ڪوڙيون

جنڪي -ڪ- ٻاهر جي، -سي- گهر نه ٻڃن گهاٽ

جنڪي مٿي جي -ا-ائ، -سي- ٻاهر ٻاڻهن وڙي.“

اهڙن -جن- عاشقن لاءِ ڪهڙو به اڙڙ يعني خراب ٿڙ
هجي، نه اهو به سولو ٿيو پوي؛

”اڙڙان ٿڙ ٿيو، ڪنهن جنهن گهڙي گهر.“

اڙي سهڻي وڃي سار ٻهچندي؛

۱- سار وٺي سهڻي، ڪن ڪن ڪورس

اهس اڙڙن ۾، اڙڙان جو ٻورس

حلق جي ٿورس، هتي طالب جي.“

۲- سو ٿڙ سولائين، جهڙائين عالم آرو

اوڙي ٿي الف کي، من گڏائين -من- مڙ.“

اهڙا مرد موليا جا پاڻ ٿي -ون- سڻهون ٿورس ڪن

ٿا، ڪهڙو به -مارو- هجي، ”-سي-“ -مارو، پاڻي ٻارو، -جست-

جر چڱو، ۴ جهول، ۵ ڪهڙا به طرفان درياه ٿي ۶ -جن-،

نه به پنهنجي واعدي سان پورا ٿا رهن، ۴ -مڙو-

ڪالهارن = ڪائون يا ڊچن، ٻاهر = درياه.

اهس = مٿي، -ڪ- سولائين = ٻولائين، جر چڱو =

پاڻي جي جاءِ، درياه جي -مڙ- جهول = گهڻي بند

ٿاڻن پاڻي.

جي هدايت ۾ قائم ٿا رهڻ. اهي سالن لوڪ سڀ ڪندا
سهن ٿا:

”گهڙيا سي چڙهيا، انهن ايلي
مئي، مئي مهراج ۾، پڙ ٿيو ٿيئي.“
اهڙا عاشق جي بنا رهڻي ۽ بنا آڳه ٿا اندر سمنڊ ۾
ڏوڪي پون، ان کي ميهار جا هڪ ٿا پھچن:
”اکيون منهن ميهار ٿي، جن رکيو جوڙي
ريءَ سمنڊ، سمنڊ چري، ٿار گهڙن لوڙي
لنهن کي اڙي، سائر سگهي ڪهنگي.“
اهڙن عاشقن کي ”سمنڊ“ جي ضرورت ڪانه آهي.
سمنڊ ۾ جي ٿيندي آهي، جنهن کي لوڪي مٿس چڙهي
درياهه ۾ گهڙي پوندا آهن ۽ مٿس انهن سوارن ڪندا آهن
جهڙن ڪر گهڙي ٿي ٿي سوارن ڪهي. اهو خيال نه
ڪر. آڳه نه ڪڍڻ گهرجي، سوشال صاحب ڪيترن سون
۾ آندو آهي. سر ڪهڙي ۾ لو چوي نه جنگ ڪين نه
ٻاڪر نه پالڻ.

ڪلي وٺو ڪٽڪ ۾، ٻاڪر جو ٻالي
اڃا اٽڪي جيئن جو، آسانگو آهي.
اهڙا جوڙا جنگ ۾ اير آهن، اهڙا لوڪي ٿارو ٻڌڻ
جا نه آهن:
ٻڌ لوڪل جو ٿر هو، اهو ساڻ الله
جنهي ساڻ ساڻ صلاح، بهان سي نه ٻڌديون.

ڪلي = جنگ. ڪٽڪ = لشڪر. ٻاڪر = زرد.
آسانگو = آسرو. اهو = مدد. بهان = آڏو بهان ٿي،
مون کي اعتماد آهي.

اهو نوڪل جو لڙو ڪهڙو آهي، جو سمند ۾ عاشق
کي ڪر لو آهي، تهن سميت شاه لطيف الهی سر ۾
چري ٿو:

”سالي جنهن سچ، اجهان سي نه ٻڌائين“

جن سچ کي همراه ڪيو آهي، سي آڏو بڪ سان لو
چران نه ڪڏهن به ڪن ٻڌاڻا، آهي ٿار ٿري ٻار
ٿيندا. اهڙا سچ ئي هاندو سمند ۾ ڪن ٻڌاڻا، سر آٿو
سمند کي پاڻ ۾ پڙي ڇڏيندا.

”ههون سالر ٻوڙين، منڌ ٻوڙو موراڻ

وه وڃاڻو پاڻ، هڻي ڪمڌ ڪنهن سون.“

اعڙان ٻوڙين جا سوني ٻاڪل شالي آهن، شاه ٻڻ
ڪوٽهڻي دما اها ڪٽار ڪئي آهي. جي سمند ڪهڻ کي
ٻوڙيو، پر سهڻي. سمند کي ٻوڙيو. سمند جو وه. نه هڻي
هڻي پاڻ وڃاڻو ڇڏي. هي منزل آخري ”فداي الاله“
جي آهي، جنهن وقت ساري سرشتي عارف پنهنجي پاڻ
۾ لو سمائي! ٻيون ٻڻ اهڙي قسم جون ٻوڙيون، شاه
هن سر ۾ ٿو ڏئي. مثلاً چري ٿو:

۱- مڪي جي سالهه ۾، ڇڏهن ٻڌون جي

ساهر ٿيڻ کي، ايلي ٻڌي ڪمڌ ٿي.

۲- مڪي ٻڌن جي، ساهر سالي ان جو

لهرن سر، لطيف چئي، ڪلهن ڇاڙهو ٿي.

چري ٿو نه اٿاڻا، نه سمجهه نه ٿو ٿي ٻاڻي ۾ ٻڌو
آهي، پر اول ٿون هڪڪي ۾ ٻڌڻ سک، نه اوه ٿون مهور
کي سولو ملندڙان. هن عاشقن جي ٿوان کي سمجهڻ

سالهه = ٿياري.

مڪمل آهي، هنن ڪيترن جون معنائون ئي نهون
سگهن. هڪڙي معنوي هن ڪئي جي اها آهي ته اي
طالب، تون سمجهين ڊاڪٽر آهن ته ٿيندڙن ڪي خاص
آزمائون درياه جي اندر ٿينديون، ۽ تن لاءِ تون به
سبورين. پر اهي آزمائون هر وڏي وڏين ڳالهين ۾ ڪون
ٿينديون آهن. اهي آزمائون ٿينديون ٿينديون ڳالهين ۾
هنن آهن. اهي آزمائون رواجي ڪئيءَ تي به آهن
هنن. پاڻ اهي آزمائون ڪڏهن ڪڏهن وڌيڪ سٺ
نهون آهن. اهي آزمائون سڀني جي درياه ۾ هر ڏي-رو
ڪون آهن، پر گرهه سٺ ڪتب ۾ رهندي رواجي ڳالهين
۾ وڌيڪ آهن. پوءِ جي رواجي جهوپ ۾ ڪار، ڪروڙ،
لوپ، موه کان آڇو رهڻ، اهائي وڏي آزمائش آهي.
جيڪڏهن تون اهيءَ ڪئيءَ تي ئي پاڻ کي ”ندا“
ڪري ڇڏيندا ته تون به ايمان ۾ پاس ٿيندين. اعڙن
طالب لاءِ محبوب اهي ڪڏهن ئي حاضر آهي، نه رڳو
هڪڙي ڪڏهن ئي.

هن سر-هٽيءَ جي فصل ۾ شاهه خاص ڪري
”السن“ جي لفظ ڳالهه ڪري. چري ٿو ته تون به سمجهه
ته مون سٺيءَ کي مهار سان ڪو همدڙو عشق اڳو آهي.
آهن ته چاڻ ته مولڪي محبوب جي عشق جو سهندار رڳو
همدڙو ملو آهي. پر اڃا جڏهن هيءَ رشتي آهن ڪن
ئي هئي، اڃا جڏهن ”ڪن ٿيڪون“ نه هئي يعني
اڃا خدا جو ئي ڪرد هو ته ”ڪن“ يعني ئيءَ ۽ اڃا
”ٿيڪون“ يعني ”ٿو ئي“ ڪرد هو، لڏهن کان
ئي مهنديءَ، سٺ مهار سان هئي. قرآن شريف مان اها
آيت آهي، جنهن ۾ چاڻايل آهي ته رب اوائل ۾ ارواحن

يعني روحن کي چيو ته ”السنه پر پڪر“ آءُ اوهانجو رب
ڪنهن آسمان ۾؟ تڏهن روحن جواب ڏنو ”والو اهاڻي“
يعني چيائون ’هائو: هائي هي عاشق چوئي آهيءَ آيت
تي پنهنجو اعتقاد لا ٻڌن ته هي چيو اصل کان پرماتما سان
ٻڌل آهي، تڏهن ئي سڀنيءَ جي من ۾ جو ڪاڏو ۽ مهار
ڏانهن آهي. اهو جو اهاڻي ڏئيءَ سان اڳ ۾ ئي مڪمل آيس،
سو چيو ته هڪ هوءَ دنيا جي دڙ ۾ ڪنهن وقت لاش ۾
ڦاسي ٿي، ته به اهو جو قول ڏئيءَ سان ڪيو آيس ته
”تون اسانجو رب آهين“، سو سمجهند اچيو پنهنجو زور
رکي ۽ ڪنهن وقت انسان جي دل ۾ آهي وڃي
جو آواز ”من“ سڏو آهي، پوءِ هو دنيا جون سڀ
ڏندون ڇڏيو، هڪ محبت ۾ داخل ٿو ٿئي، سڀ ٻيا سر
ڇڏي رکيو ”توڏيءَ“ جي نواڙ کي نه اڇمار ڪري.
آءُ هڪ هن ڳالهه جي ابتار ٻار هڪ ڪرڻ لڳو گهرائڻ. مون کي
اها ابتار سر مارڻي ۾ ڪرڻي آهي، جو سر منهنجي نظر
۾ سر آيا کان پوءِ نهايت گهڙ هو آهي. انهن ٻنهي سرن ۾
شاھ پنهنجي فيلسوفي سمجهائي آهي، خاص ڪري سر
مارڻيءَ ۾ هي ”السنه“ جي وائي ڪري آهيس، سر
سڀنيءَ ۾ ۽ ان سرن ۾ آيت آهي جي ابتار ڪئي
آيس، پر نه اهڙي اولهي جهڙي سر مارڻيءَ ۾ سڀني
چري ٿي:

۱- ساهڙ جا سڀنگار، مون اڃا ڏلا اڳي هئا

لڪا لڪن لڪون هئي، لڪا بي بچار

ملڪدان مهڊ هئي، توڏيءَ جي نواڙ

ملڪان = ملڪن کان. مهڊ = آڳي. توڏيءَ = ڏاڇي،

هتي سڀني زال.

مجهت سان مهيار، لائاهن لطيف چئي.
 ۲- هتيءَ ڪي سينگار، ان لکيا اهي هئا
 'ڪن ڏيکون' ڪانه هئي، لکيا اهي اچار
 مرڪي سان مهيار، لائقون لائاهن لطيف چئي.
 ۳- "السف" ارواحن کي، جڏهان چيائون
 ميفاقان مهيار سمن، لڏيون مون لائون.
 ۴- "السف" ارواحن کي، جڏهن چيائون جهن
 "قالو اهاڻي" قلب ۾، ٿيو لفاول لهن.
 ۵- "السف" ارواحن کي، جڏهن امر ڪيو احد
 هو ۾ن ڪانور مهيار ڏي، هتيءَ سڪڻ مل
 دلور دور درياه جي، ڪيو ارادي اڌ
 جيڪي آيس ڏانهن عهد، سو پاڙي مل پائار ۾.

هن پاڙيءَ جي نيت ۾ شاه پندهر وڌيڪ معر لو
 مهياڻي. چوي لو ڏ مل پئي هتيءَ ڪي جهڪو عهد
 اهي اوائل ۾ ايل هو، سو هتي دنيا جي پائار ۾ ٿي پاڙي.
 هن جي معنيٰ اها به آهي ڏ ان وقت جيڪي ڏ سندس
 نسبت ۾ وهيل هو، سو هتي ٿي ڏسي. هتي نسبت ۾
 لو چري:

"دلور دور درياه جي، اوڏانهن آيو"

پئي ڏ هتي ڪي جهڪو دلور مليل آهي، سو ڏ اتان
 السف جي وقت کان مامل الس. دلي جي معنيٰ ويدالت
 موجب اي ڏ ٿي سگهي ٿي، جنهن کي "ڪارڻ شير"

ميفاقان = اچار واري وقت کان. لڏيون مون لائون =
 مهديءَ مهيت ان - ان ٻڌي. لفاول = چڪو سوڳ يا سڪڻ.
 امر = حڪم. احد = هڪ، ڏ ٿي. عهد = اقرار.

ٿو چئجي، يعني اهو سرور جو انسان جي دل ۾ جي دڙي واري هسٽيءَ جو ڪارڻ آهي. اوائلي ”ارادو“ ”Will“ اها هڪڙي آهي، جا هن دلي کي سسار ۾ موڪلي ٿي، ۽ پوءِ جڏهن وري دڙي بعد اهو دلو ٽٽي ٿو، يعني اردا جي ڪارڻ سرور ناس ٿو ٿئي، تڏهن انسان پنهنجي اصليت کي حاصل ڪري ٿو. هي ڏانهن - موجود معضل آهن. پر پنهنجو ڳو مطلب اشاري ڪرڻ جو آهي ته هن شاعرن جي نعت ۾ ڳو چڏيا ڪونه آهن، پر هڪ ٻئي نيلوئي يعني ”صرف“ انهن اندر سمائل آهي.

انهي دلي جو غرق ٿيڻ ۽ سهڻيءَ جو غالب ٿي وڃڻ؛ معنيٰ آهي ته انسان جو پنڌ پورو ٿيو. پوءِ انهيءَ نعتي مان هڪي ٿي هسٽي ٿي پيدا ٿئي، يعني ”نفيءَ“ مان هر ”الهام“ جو درجو ٿو پائي. مطلب ته جڏهن پاڻ وڃائي ٿو، تڏهن سڄي پاڻ کي ٿي پائي ٿو، يعني بنا ٿي پاڻ کي حاصل ڪري ٿو. اهو مکيه نعتو آهي ”صرف“ جو، جو هر ”قرآن شريف“ تي ٿا ٻڌن. ”مولوا قبل ان ٿموتوا“ مرڻ کان اڳي مسرو، يعني مري پوءِ چيئو! اهو ساڳيو خيال سڀني ڌرم ۾ موجود آهي.

“Give up thy life if thou wouldst live.”

(Voice of the Silence.)

انهي مرڻ جي معنيٰ آهي موت کي مارڻ. صرف هن ڳو چڙ آهي ته هي چيئو! اسانجو مغل موت جي آهي، يعني اها جهيٺ جهيٺ ۾ انسان معرفت کان محروم ٿو گذاري سا جهيٺ موت آهي، بلڪل ڊڪ آهي. انهيءَ موت کي مارڻ بعد انسان هڪ کي پائي ٿو. جيئن شاعريءَ ۾ شاعر ٿو چوي:

"Within be fed, without be rich no more

So shalt thou feed on death that feeds on men

And death once dead, there is no more dying then."

شيڪسپيئر جو چوي "الدر ٿي مار، الدر ان خوراڪ
حاصل ڪر ۽ الھي رستي لون موت کي کائي کھائين،
جو موت ماڻھن کي ٿو کائي ۽ ۽ هڪ ڀيرو جي موت مات
آي وار نه پوء لون تمام نه لڳندڙن مات."

سچا عاشق ۽ عارف جتي هڪئي ساڳي اولي ٿا ٻولن.
مغروق ۽ مشرب جي هڪ مات هڪ آهي، مگر "چر ڏهي
سو لھي". - و شاه به هن سھڻي جي سر ۾ ٿو چوي:

"جي تمام مڙن، نه مگر اوڏا سھڻن

لھالھوھ - من، واڏاڻيون وصال جون."

الھي وقت شاعر بلڪل مستي ۾ ٿو آھي، ۽ چوي ٿو
نه هينئر سڀ سڪ آھي، هڪ چيٽري مڙ بعد سدائين
موت ٻيا جيئن آھي، ان وقت هر ٻوڊ يعني "الھام"
Affirmation ۾ ٿو اچي. اڳي چيائون ٿي ته اسان نه آھيون،
يعني "لھي" Negation ۾ هئا. هڪ الھام ۾ ٿا اچن. پوءِ
منصور وانگر چون ٿا "انا الحق" آڏو حق آھيان، يعني
نه سڀ حق آھي، "هم اوست". صوفي "مطلق
هستي" Absolute existence کي "آ" "من" "دون" لفظ

سان ٿو سڏي، جيئن گلشن راز وارو ٿو چوي:

چو هستي مطلق آمد در اشارت

به لفظ من ڪمند آترا عيارت

خديڪر آچاره ٿو چوي ته پر ۾ کي "اھر شھدين و کواص"

يعني "آ" جي لفظ سان ٿو بيان ڪجي. الھي کي شاه

مڙن = مان . سچن = سھڻن، معلوم ٿين.

”مون“ ٿو سگولي.

”مون مون هنن ۾ سهجي، مون کي مون جهڙا
مون هنن منجهان مون لڏي، مون هنن جي ساڃاه.“ (آسا)
الهي ”مون“ کي سڏي ۾ ”آبا“ ٿو چئجي. الهي
بڻا جي منزل تي سڏي بلڪل مڃ ۾ ٿو اچي، جنهن کي
پڪر ”حال“ Ecstasy ٿو چئجي.

ٿڌهن شاه-هڻي جي سر جي فصل ٿاڻن ۾ ٿو چري:

”هر ٿڌ لڪ ٿوار، وڻ ٿڻ والي هڪڙي“

جي ٻاڻي ٿڌ لڪون ٿوارون، وڻ ٿڻ سڀ هڪڙي
شيء آهي. هڪي ٻڙ سڀ هڪ ٿو نظر ۾ اچي. جڏهن
منصور جي سڀ ٿي هلي، ٿڌهن ۾ منصور ”انا الحق“
چيو. شاه چوي ٿو ته سڀ منصور آهي، قاضي جنهن
منصور کي ڪنو، سو ۾ منصور آهي.

۱- هر ٿڌ لڪ ٿوار، وڻ ٿڻ والي هڪڙي

سهجي شيء ٿڻ، سڙي سڙا وار.

همه منصور هزار، ڪهڙا چاڙهو چاڙهيان.

۲- سڀ ٻڙ ٿڻ جي، سڀ هڪ ٿو

ملڪ مڙيولي منصور، ڪهي ڪهڙن ڪهڙا.

شاه ٿو چري:

”ساهڙ سا هڻي، سار ٿڻ سڙي.“

ساهڙ مطلوب، سڙي طالب ۽ سائر سمنڊ سڀ هڪ

آهن. جيئن سُر ڪاراهل ۾ ٿو چري:

ساڃاه = ساڃو، سڃاڻپ، سڙا وار = لاق.

سڀ = سڀ طرح، هڪ = ٻڙو.

سو ٻکي سو ٻورو سو سو سوئي هنج
 ٻهئي جان ٻروڙو، مون ٻهٻهٻو منجهه.
 اٿن سو سئيءَ ۾ ٿو چري:

”ٻهئي جان پاڻ ۾، ڪم روح دهاڻ
 نه لکي ٿو لکڙ ٿي، لکڪا ڪم ڪم ڪاڻ
 ٻهٻون ٿي پاڻ، سئي ٿان سو دهاڻ.“

اهڙي طرح، جي لطيف ٻوليون ٻوليون ڪم ٿو لکڙ
 نه ڪم ڪم، ڪم سئي نه ڪم سوي، ڪم ٻهٻون
 نه ڪم ٻهٻار ۾

الهي خوشيءَ ۾ اهو ساڳو درياءُ، جو ڪم ڪم ٿي ٿي
 ۾ آيو، سو چا آهي ا

”اهو مڙو ٿي ٿاڻ، دهاڻ ڪوڙيان وٺو
 اوبارا ڪم ڪم، چر مان اچن چال ا

سڀ ٻائيءَ جو ڪو پاڳو، دهاڻ = دهاڻ، درياءُ، وارو =
 اهو، وڏو، اوبارا = خوشهه وٺڻ، چال = ڪوڙيون.

(۲)

مومل راڻو

مومل جي معنيٰ به شاه هن آڪاڻيءَ ۾ هن طرح سان
ڪم آڏي آهي. هڪڙو ۽ مومل کي اندرون آيا سان
لو لڳائي، جا آيا هن معنيٰ آند اسان ۾ رهي ٿي. پر
اهي آند اسان جي چوگرد ظلم جي ”ڪاڪ“ آهي، جا
ٺاڻو پڻائي آهي. اهو ”ظلم جو ٺاڻو“ Castle of illusion
پهرائون آهي، جو اسان کي آيا جي پٺا کان روڪي پيو
آهي. ڪيترائي ڪوشش ٿا ڪن ۽ اسان ”مومل“ ٿيون،
پر جڏهن هو ظلم جا درياهه جهنگل ۽ وڪڙ ٿا ڏسن ۽
لڏهن منجهه ٿا وڃن ۽ ڀر ۽ ڀڙ وڃاڻو، ٺاڻو معنيٰ ماڻا
جي ٿڌن ۾ ٿاڻي ڪوڙ ڪاڇو ٿا وڃن. پر جڏهن اهي
ڪاڪ جي ”ظلم“ واري ٺاڻي معنيٰ ”لڏائي“ کي ۽
مات ڪوڙ، اسان سالڪ پنڌ جي منزل ڪن ٺاڻي سگهندو.
مومل سڀل ٿو چوي:

”آءُ ادا سالڪ معنيٰ ڪر، اٿن ۽ ظلم مات کي!“

اها ظلم مات، اها ”ڪاڪ“، اها ماڻا مومل کان پاڻ
کي دور ڪري ٿي. اهي ماڻا جن ”دعوائون“ آهن،
جي طالب کي ٻڌي ٿو ڏکن. پر اهي طالب جي ”هڏي
وٺا چوڙ ۾ دعوائون ڏاڙهي“، سي آخر وڃو هڏي هڏ

ڪن. - ويو مل آهي طالب جي آهي، جو طاسر ڪي سمجهي سگهيو. آهي طاسر جي آزمائش مان هڪ ڪنهن نالڪي کي لنگهڙو آهي. ڪنهن کولم اڌ جي عمدي ڪهاڻي ۽ هر کولم ٻڌي ”مارا“ يعني شيطان جي امتحان مان لنگهڙو آهي. آهي امتحان ۾ ڪهڙا ڏک آهن، پر آهي ڏک سڀ لنگهڙا آهن. جي بھادر جوڌا ۽ جهرا آهن، سي ئي هن آزمائش مان لنگهي ٿا سگهن.

”ڊاڻا جي رجوع، مومل سي ئي ٻڌندا

پڙهيا، ٻڌمت پير، توڙي مهر مهر ملندا.“

شاھ ٿو چوي هي رستو پڙهيا، ٻڌمت، پيرن ۽ مومل جو نه آهي. آهي طاسر جي اندر مري ويندا، جو نه فقط اکرن ۾ پيا اڙندا. مگر دلور فلور سولي جهڙا رجوع ٿي ٿڪري ٻار پوندا. اتي آهي رجوع جي مڪان ۾ جوڌا ڪن. ڪنهن ڪرو نالڪي ٿو چوي ”آهي“ جوڌا مها ٻل سور“ آهن ٻنهن کي ڪاڪ جا طاسر، ٿاڙ جا جادو، ۽ ٻيون ٿاڙ سان گڏجي ٿا ٻاڻون ۽ ٻاڻيون هون يعني ٿاڙ سون ٿاڙ، چمڪي ڪيان ٿاڻيون، ڪرم ٿاڻيون چٽو، پامهرص حواس چٽو، ٻا ٿاڻس جا ٿوڪر چٽو. آهي ٿاڻيون ٻا ٻا من جا طاسر هنن کي ڪجهه ٻه ٿا ٿڪري سگهن. اهڙا ڪاڙي ڪاڪ جا جادو پهر ٿا ڪن. شاھ هنن کي اتي هنڌ ٿا وٺي ٿو چوي:

”ڪاڪ نه جهليا ڪاڙي، روھيا نه ڪنهن مال

جي ڇوڙين ٿا ٿاڻا، نه ٿا ٿاڻي لنگهي ويا.“

”ڪاڪ نه جهليا ڪاڙي، روھيا نه ڪنهن

ڄال - ٽپ، ٿاڻ.

ٻائڻ ۽ ٻانهن جي، ٻڌڻ ڪنهن ٻجهڻ
لکڻ لاهو لهن، اهڙيون اوريان ڇڏيون.

اهڙن کي، ٻاڻو مايا ڇا ڪندي؟
”لڏڪي ٻاڻو ڪره ڪري، جي لڏاڻيان لڏڪي ويا.“
اهڙا ماڻهو ڪڏهن ٿا ٻجهن؟ اهي ڪاڪ کي ڇڏي ٻاڻ
۾ ٿا اٿن.

”ڪاڪ ڇڏيائون ڪڍ ٿي، ٻاڻان ويا يعني.“

هي مايا جو ڪوٽ آهي، جنهن ۾ جوهر لڙ - مڇهي نه
آيا لڙ رهان، پر پوکي انهي ڪاڪ کي خيال سان ڪڍيو
ڇڏي. هو انهي ڪل کي ڇڏي، پڇهجي اندر ٿيڻ ”مال“
يعني ”ٻاڻ“ کي ٿو پسي. اهو ٻاڻ ٿي مومل آهي. اهڙا
جوهر ٻڙا طلسم کي لاس ڪري، ٻاڻ ۾ پئي، پوءِ بلڪل ڪ
۾ ٿا گذارين. پوءِ نه هڏڪي جهڙت ٿي لڳي، نه مارا هي
نه سمورڊ ”اڄ هوندو درياه“ هو، جهڙن کان ٿي نه لاسون.
مارا مومل ۽ ماڙيون نه ٻاڻ وٽ هميشه موجود آهن.
”ڪهڙي ٽول ٿڙيا نه نه هوءَ مومل، هوءَ ماڙيون.“ پوءِ
انهن طلسمداري ڪاڪ، سا به شوق جو مهل ٿو ٿئي پوي.
- جو حسن حاصل ٿو ٿين، پوءِ بلڪل ڪڏهن مڇي ۾
ٿا رهن ۽ لعل ٿو وڃن:

جي ڪاڪ ڪڪور يا ڪاڙي، ان لاهي نه ٿا ٿي
ڪڙي ڪيف ڪمارا، مڇي پسي مڇرالي

ٻڌڻ - ٻڌڻ جي شيء. لڏاڻو = ٻڌت جو ٺالو، جڏي
مومل جي ماڙي هلي. ٽول = هلي مومل طلسم، مايا.
ٿڙيا = ٿري ويا. ڪڪور يا = لعل ڪما. ڪيف - لاهي.
مڇي = هراڻ.

ڪري حاصل هئا، ڪهڙو ڪمالي .
هو اهڙي رنگ ۾ ٿا رڃن ، هر هن جو رنگ ۽ -
اڻاڻي ٿو سگهي :

”رڃي جي رڻو ٿيا، ڪمن اڻاڻن اوڻ
ڪڏپ نه ڪاري تنهنڪي ، جو هالاري هون
اوڙي ٿو ٻي ٿوڻ ، نه به لائي تنهن نه ٿي .
سر آسا به شاه ٿو چري :

”سرو سرخيءَ جو، جڏهن ٻالو جن
ٿين ٿو ان، رنگ نه رڻي جهڙو .“
انهي لاءِ گرو نانڪ صاحب ٿو چري :

”چرڪي چرائي رڙي ، ڪڏپ ٿيا ڪي پاس“

مايا جي ڪاڪ مان ٿري ، هال ڪمان ۽ آند جي ڪاڪ
ٿي ٻڌي آهي ، اتي شاه سرخيءَ منجهان ٿو چري نه :

۱- هلو هار ڪاڪ ٿڙ ، جتي ٿين اهل

لڪا جهل نه ٿي ، سوڪو ٻي اڙن ڪي .

۲- هلو هار ڪاڪ ٿڙ ، جتي ٿين اهل

ڪانهي ٻي ٿي ، سوڪو ٻي اڙن ڪي .

۳- هلو هار ڪاڪ ٿڙ ، جتي ٿين اهل

لڪا رات نه ٿين ، سوڪو ٻي اڙن ڪي .

ڊاڻي جو ”ڪرور“ ڇا آهي ؟ شاه ڪرور، چانگور،

ڪهڙو = ڪهڙو، خبر ، ڪمالي = اڙي ، - ڇي

رڻو = ڳاڙهي رنگ جو ڪهڙو يا پوڄو . اڻاڻو =

دواڻاڻو ، رنگ بدلائڻ . هالاري = هالار جو ، هالن

چر يا ڳاڙهو . سرخيءَ چر = لعل ڳاڙهو . ڪاڪ ٿڙ =

ڪاڪ چر ٿڙ ، ڪاڪ جي جاء .

آند، ميو، لٽور، اهي لفظ "من" لاءِ مڪر آندا آهن، جن جو بيان جدا سر ۾ ڏنو اٿس، جو هر هر گهڙيءَ چالنگي کي اڍ چوي ته اي چالنگا، تون چندن جهڙا سڻا پرهر آند جا مڙا ڇڏي وجهو لائي کي لو ڪا آهن، يعني وڃيون لسو ٻڙهن. رائي جو ڪرهر وڙاجي ڪرهر نه آهي، مڪر رائي جو ڪرهر "من" ماريل آهي، من تي هو هسوار آهي. پوءِ اهڙو ساڻو من، جو اڳي مائا جي وس لسي "ڪڏالورو" ڪرهر سڏيو هو، سو ساڻو من هينئر هڪ اٿر ڀڌو ڏار آهي، جو نه منجهائين خرابي ڪري وئي آهي. پوءِ نه اهو من، مٿل وٺاڻ جي آهي، جنهن تي ٻوڙي چڙهي سهر لڙ ڪري. اهو من يعني ميو سڀ آند ٿو مائي:

"آڪون ڏاڪون، سرڪند شاعرن، چوڪاڙ چندن ستڙن

مئي سڀئي مائيا، چٽ نه ٿون ٻڙار." اڳي، ڪڏهن من يعني آند، ڪو چگر سواد واندو هر نه ٻڙار ۽ اڃا کيس هلاڪ ڪندا هئا. هاڻ نه آهي نه ڪو نه هلاڪ ڪندس. هاڻي ميو اٿر ڏسي آهي، انهيءَ ڪري ٻاڪل سرهر آهي. اڳي ڏپ ۾ هو، هاڻي ئي ڏار آهي. "ڪرهر سرهر ڏاهو، پر، نه لهن ڏپ نه ڏاه"

هڪ منجهائي مومل رائي جي منهن آهي، جا مٿي نه، شاه منجهس وڌي آهي. ٻي مٿي منجهس هٿان آهي. هڪڙيءَ ۾ راتو مومل لاه منجهس آهي، ٻيءَ ۾، مومل رائي لاه منجهس آهي. اهو من صرف جي چاڻو جي نظر ۾، هي ٻئي، هڪ شيءِ جا نه ٻيا آهن.

مومل طالب آهي ۽ راتو رهيو يعني مرشد آهي. طلسم

آڪون = اڪروٽ يا ميري جو قسم. ٻڙن = گهمن، لڙن.

جي ڪرمت ڏهن کان پوءِ، ٿاڻر جي هار کائڻ بعد، راڻو مرشد،
 اچي مومل طالب کي ملي لو. انهي مرشد جو، شاه صاحب
 مومل راڻي ۾ سهڻي ۽ عيارت ۾ بيان ٿو ڪري. موهن جو راڻو
 آهي ته شاه صاحب کي انهن ڏنده جوڙون جو درشن ٿو
 آهي، جي هميشه حيات آهن، چنمان اسلام موجب چالو.
 ابدال هن دنيا ۾ رهن ٿا. انهن کي هندو رشي ٿا چون،
 جي وسعت، ٿاڻر، اگست وانگر، هن زمين تي رهن ٿا ۽
 دنيا جي ڪاروبار، دنياوي ۽ ديني هلائڻ ٿا ۽ جڏهن ٿا
 گهڻا چوي ٿي ته لائق ٿيڻ بعد ”هو گهڻي، اس جي چاڻ
 وارا، ٿو ڪي اچي اڀري ڏيندا.“

هندن، مسلمانن ۽ ٻين جي ڌرمي ڪتابن ۾ انهن جي
 زندگي ثابت آهي. ٻاڳرمت پراڻ ۽ ٻين پراڻن ۾ به چڻو
 لکيل آهي ته اهڙا ڪامل مرشد حيات آهن جي ”وسعتي
 مها يوگ ٻنهن“ يعني مها يوگ جي ال سان رهن ٿا. اهڙا
 سڀ ڪورڊ ڪامل رهن ٿي انهي لاءِ ٿا، ڪائنات يا طالب
 کي راه راست ٿي آڻي، پنڌ ڪرائي، سالڪن ظاهر ۽ شاه
 ٿو چوي ته راڻو به هڪ اهڙو ڪامل شاعر هو:

”راڻي جي رهاڻ مان، ڪو آديسي آيو
 چوڏهنه ماه چنڊ چنڊ، ڪو سامي ۽ سهالو
 ٿو اولهه، چوڏهي سديءَ جو مت سان.“

ڪنهن ٻين سرن ۾ به، خاص ڪري رامڪليءَ ۾، شاه
 هن چوڻ جا بيان ڪيا آهن، جن ڪورڊن ”سي“ راهي
 ٿي، ”هڪ چوڏو ونگرو“ سڏي ٿو ته اهو ڏو آهي،

ابدال = اولهائين جو قسم، مهارشي.
 سهالو = سهائي، روشنائي.

چر "اوم" م ؟ ا چر لهيل آهي . "مهر ري" من و الله
 تهن اڳمان ، اهر ونگرو گول اکر اوم چو ؛ ايا گهڙي
 چرڻ جا شيب، الهن سون و لوان ؛ اهن و غيره جي رستي
 سهڻايل آهن.

اهڙن نالن و، شاه لڄ سڀڪرم زبان جا لفظ ٿو ڪر
 آئي. هونءَ ۾ سڌي ٻوليءَ جو بنياد سڀڪرم آهي،
 نه رڳو ايترو، پر ڪيترن ڄاڻن جو رايو آهي ته سڀڪرمي
 ٻولهيون جي سڀڪرم مان اڪيرون آهن، مثلاً هڏي،
 گهرائي، رهڻي، پنگالي، تن مڙهي کان، وياڪرڻ و
 سڌي ٻولي، سڀڪرم ڪي وڃي وڃي آهي.
 سڌيءَ جا ٻيا لفظ به گهڻو ڪري سڀڪرم مان آهن.
 اڳئين صفحي مان ئي ٿي سگهو ٿا، سڀي، گورو،
 آدي، سامي، چوٽ، وغيره آهي، لفظ تهن کان سواءِ ٻيا به
 ايتڪ لفظ سڀڪرم جا آهن. مان الهه ڳالهه ٿي ٿيان
 الهه ڪري ٿو چڪاڻان، چوڪن سڌيءَ جي گرنٽ ڪارڻ جو
 اهو خيال ٿيندو آهي، جو هو اهڙن لفظن تي اعتراض وٺندا
 آهن، ته اهي لفظ ڪڏهن به نه هجن. پر اهو سڌن اعتراض يا نه
 تعصب تي ٻڌل آهي، يا نه اڻ ڄاڻ تي ٻڌل آهي. جي الهن
 لفظن تي اعتراض اٿو ته شاه جي رسالي کي پڙهڻو ٿيندو.
 ڪن ٻارن کي اعتراض وري ٿا-ي ؛ عربي ٺهي ٿي
 هوندو آهي. شاه جي لکڻيءَ ۾ ٻئي موجود آهن، نه رڳو
 ٻئي ٻولين موجود آهن، پر اهي ٻئي "Cultures" علم،
 هندو، عربي، سنڌي، اسلامي، هن هڪ ڪري رسالي و
 مڙها آهن، جنهن ڪري ٿي نهايت خوبصورتي حاصل
 ڪئي وئي آهي. مون نه اها ڳالهه، هن آگاهيءَ ۾ فقط وقت
 وڃي ڪري ڪئي آهي

شاه صاحب، اوائت خوشيءَ وچان، ڪابل مرشد جا پٽان
 ڪيا آهن. انهن ٻنهن ۾، هڪجي شاعراڻي ٻولي ڪنهن اڻڻي
 منزل تي وڃي رهيو آهي ۽ هڪجا خيال، اهو زبان ۾ وٺي وٺي
 انهن چوي ٿو ته، اهو ڏاڏو، ڪنهن روح جي رهاڻ مان آيل
 آديسي هئ، هڪجي شڪل، ڇوڙس جي چنڊ جي چوٽي
 هئي، جهڙو ”ماه مديرو“ ٻڙن ماسيءَ جو چنڊ. ڪنهن
 گورو ناليڪ صاحب ٿو چوي ته ”مٽي ٿيڻ“، انهن شاه ٿو
 چوي ”ٿو اولاد آهي.“ ڪنهن گورو ته ”چانچ“ سڏائي
 جي ”چراي“ جي ڳالهه ڪئي آهي، انهن ساڳئي سر ۾، شاه
 مرشد ڪامل ڪي، سچ سان مڃاڻه ٿي آهي. سچ، ڪنهن
 سچ جو ٻيو وٺس ٿو، اهو آهي، انهن ڪهڙي نه سندر
 ۽ سٺل صورت ٻولي آهي

”اره ڪنهن اڻڻا ٿو، ڪي سامي ڪي سچ،

مٺس وٺو مولهرو، چانچ سا ڪڪر وڃ.“

شاه ٿو چوي ته مون چڱي مهل ڏارمالتس، ٿيڻي مهل
 چور ته ”ڪي سامي، ڪي سچ“ ته هي سوامي گورو
 آهي، ڪنهن سچ آهي ا هڪجي مٺان مولهرو ته هون مولهرو
 جي مٺي ٿي سڃاڻي آهي، جا مرشد جي مٺي ٿي هئي. ڪنهن
 ڪڪر ٿي، ٿو ڪو وڃ جو، سولهن ڪندو آهي، انهن هڪجي
 مٺي ٿي هڪڙو مولهرو، مٺس وٺو اڻڻو هرو. مٺي ٿي مولهرو
 هوس ۽ ڪنهن ٿي چا هوس؟

”سائي شال ڪنهن ۾، ساميءَ سون سڙي.“

اها چادر سون سڙي هئي، مٺس سون جو ڪڪر اڻڻ
 هئ. انهي مولهري ٿي چڙاه هرو. پر اهو چڙاه چا چو هرو؟

”چوڙي“ ٿي چڙاه، سورو ٿي انهن چوڙي.

هن مرشد جي مٺن ۾، ڪهڙي چوڙي هون، ڪهڙي

وڊن هئا. چئن - پنج، صبح جو اڀرلدي سان جدا جدا
 راسن و، جدا جدا روئي ڪندو آهي، ٽيئن ڪابل گورو
 جي - وڃ واري گمان وڌي و، سڀر سڀر جا چمتڪار هئا.
 ”سڄ سڀاڻي جا ڪري، ساميءَ سان ڏاڪ“

سهي نه سگهان ساعت سون، ٺهندي راسن جي رواني.
 هيندي کلي و جا هو؟ ”مالها موچارِي.“ اي، الهي
 هنڌ، شاه صاحب هڪ ڳالھ ٿو ڪري، جا پوک جي آهي.
 چوي ٿو ٿو:

”ڪستوريءَ خوشبوءِ سون، ٺهن وقت سڀ واري!“
 هن چوڻيءَ و اهڙي ڪا خوشبوءِ هئي، جنهن جو راس
 چوگرد پکڙجي ويو هو. صرف وارا چون ٿا، نه چوڻيءَ
 جي بدن مان خوشبوءِ ٿي آهي.
 شاه ٿو رائي ٻاٽ چوي:

”سڄ سڀاڻي جا ڪري، ساميءَ ساڻي رو،
 اچي ٿي عطر جي، منجهان مڪت پڙ.“
 نه منجهان گهرجي، نه اهي چوڻي ڪر رڳو لاهي ٿو
 آهن، اهي چوڻي نه جدا جدا نسن جا آهن. ڪي ڪڍي
 لباس پر نه هوندا آهن، پر منجهان ڪيترا لباس و نه نه هوندا
 آهن. ڪي مرشد ڪامل، ڪي پوءِ پوءِ، ٿوريءَ و آيا، ڪي
 ٻاڪه اميريءَ و آيا، ڪي راجا هئا، ڪي رڳو هئا، ڪي
 نيڪ وارا هئا، ڪي نيڪ کان ڌار هئا.
 ”هين سامي آيا، ٻاٽ نيڪن ڌار“

ڪن عيما، ڪن چورين، ڪي - هين ڪن - هينگار

سڀاڻي - صبح جو، اڀرلدي. ڏاڪ - رڳو.
 واري - سڳند سان اڀار. رو - شڪل. مڪت -
 دوا، دوا، دوا.

جن ۾ "Will" اڃا شڪتي وٺي آهي. جمالي يعني جمال يا حسن يا آئند واراءَ وري وڌيا ڪورو آهن، جن ۾ "آئند" شڪتي وٺي آهي. پر جلالين وقت جمال ۾ آهي، ۽ جمالين وقت جلال ۾ آهي. سڀني ڌرمين ۾ انهن جو ذڪر آهي. انجيل جي "ڀاڱي پٽن" واري باب ۾ به ڪوٺيئون اهڙيون ڳالهيون آهن. صوفي چون ٿا ته انهن مڙاسي معان "مطلب" آهي، جنهن کي "Star" and "King" ٿا چون. مطلب ته جدا جدا ڌرمين ۽ ڪتابن ۾ رڳو ٿا لکيل آهن.

شاھ صاحب مومل رائي، ڪاهوڙي ۽ ڀار ڪٿي ۾ نهايت اڙها بيان انهن ڪتابن جا ڏنا آهن، جن کي کولڻ ۽ ڀرڻ ۾، وڏو ڪتاب ٿي سگهي ٿو.

اهو مرشد ليدون وارو، جو "سچ وڙياءَ" سچ جي ورن وارو آهي، جو اهي ليدون جي چوڻي مان، "پسنگ جهڙن پيدا ٿيندا آهن"، سوچا جي لاءِ ٿي رهيا آهن؟

"بعض فراق نظر، چوڻي جا ڳاڻي ويا."

مومل طالب، اهڙي مرشد سان مان ڪري، هن کي پڇيو جو ڳوڙ ڀار ڪري ٿي. سچو ۽ طلسم واري ٿاڻ کي ڇڏي ٿي. سچ ۽ ڳوڙ، طالب ۽ مظار، مراد ۽ مرشد جو عشق ٿي رهيا. اهو عشق هميشه ڪسان "ڪرشن ۽ گوڙي" جي صورت ۾ چوڻي نظر ظاهر ٿا ڪن. مومل، مرشد کي مان ڪري، پنهنجي چهره جا رستا ڦيرائي ٿي ڏيکاري. پر هي پنڌ بلڪل اڳوڻو آهي، هن پنڌ ۾ ڪوٺيئي اندر بان وڪار ڪندي ڇڏي ٿا آهن. مومل ڪيترائي ئي ڪوشش ڪئي، پر مومل سائس هئي، تنهن ڪري ڪاري ڇڏي ٿي:

... ٿا ڪن ۽ ورن ٿا ڏاڳ وارو.

”مومل صورت سهڻي، پر مومل آهوس ساڻ
 مومل صورت مور جي، پر مومل اهرن ڪاڻ.“
 (گلراج)

”مومل پاڻ گل ڪلام جو آهي. پر اڃا مومل گل ۾ خار
 يعني ڪندو ئي پيغل الس. اها مومل جڏهن ڪي
 Lower self اڌر آيا ڇڏي يا جڏهن ڪي لاس ڇڏي، سا
 وري ۾ ”غلبت“ ۾ آئي، ذاتي ڪان ڪوس جدا ٿي ڪرالي.
 مومل طالب هن رسمي ٿي (هنن ٻنهي پاڻي ۾ هئا اهو،
 دائر مذهبو آهي ۽ سو جي مون ڪجهه غلبت ڪئي ۽ ڇا
 ٿيو. سا اهو واهي جي لند ۾ اچو وڃي ۽ پوءِ مومل الهی
 غلبت جو حساب وٺو ڇڏيس ۽ ذاتي ڪان جدا ڪيو لٿو
 ڪتريس. اها ساڳي ڳالھ، شاه ليلان ڇڏيو ۾ آڏي آهي،
 ۽ ساڳي ڳالھ، سڀني ۾ آڏي الس، جتي سڀني غلبت
 ۾ سڀني رسمي ۽ ڏير پهرن ڪي ڪٿي ويا، الهی ۽ ساڳي
 غلبت ڪري، ڪرڻ وڌا ڪي ڇڏي وٺو. پر الهی ۽ بعد
 عاشق طالب ڪي، ڏک مان ٿو لنگهڻو پوي. مومل ذاتي ۾
 ۾ اها درد جي دانهن ڪمڻ آهي، جتي مومل نهايت ويراڳ
 مان ٿي لنگهي، جڏهن ڪي بيان باريڪ ڏنل آهي. عاشق
 جو رنگ اها ڇو وڃي ۽ هو ڪارڻي ٿو ۽ اي ذاتا، اڄ
 ”راحت جا ڏئي“.

”مون ٿان لاه ۾ هس، ڪامل ڏئي ڪاهه جا.“
 ”ارڪسي، عبداللطيف چئي، اچي آڏو ڏيڇ.“
 واهاري ۾ ڇو ٿلپ پرا ٿو پري ۽ الهن ٻنهي چري ۾:
 ”آءُ اڳهن آهيان، ٻڌي ٿيندي ٻول
 ٿڪاڻا ۽ ٿول، وسهه مون وه ليا.“
 چري ٿي ٿي آءُ ذاتا، ڪامل ڏئي، آءُ سب ڪجهه.

اڄ تہ آڻ ٿو ليءَ ” پير وار وڃا آمان.“ تہ ٺهيندي پهرن
کي ڪجهہ بہ -ضمت نہ لڳي، ۽ اٺون منهنجي وارن جي
هنڌ ٿان لنگهي وڃي.

”مون ساريندي واهاءُ اچي جي هڪ وار
نہ پهرن ٿو ريانہ پيڙهيون، هنڌ وڃا آمان وار
دوست سڀ ڄمار، هوند گولي ٿي گذاريان.“
آخر، ڪامل مرشد محمد مصطفيٰ وٽان، قاصد خبر ٺٽي ٿو
اچي، تہ مرشد خان وري بمومل کي مان ٿاڻ اچي ٿو.
”ڪاڪيان قاصد آئون، راڻي پاس رمي
چڙهيو محمد مصطفيٰ، دوست ڏم ڏمي.“
پوءِ ڪهڙي ٿي حالت ٺٽي؟ پوءِ بمومل وصال ۾ ٿي
اچي.

”اڳيان خوف نہ خورو، لڪر غم غمي
ڪولہ پير ڪرمي، جڙو ٿو جهان ۾.“
ادب ۽ ليار ۾ پوڄي، راڻي ڪرمي جي ساراه ٿي
ڪري تہ منهنجي ٿورو ٿي لوت بہ ڪن ٿا لکن:
”ٿورو ٿورو اکين سون، نہ پاڇو پورو پولي
ڪوڙ ڪا آمارن جا، سي خاوند نہ گولي.“
چيس ٿي:

”راڻا همس وٺي، ٿو سائون مون سون ڪيو.“
مان ڇا همس؟ مٿي همس، ٿو مولڪي سون ڪيو.

پير = رهن يا سهول جي جاء يا جنهن ٿي رهي يا
-رهجي. رمي = گهمي، وهي، هلي. ڏم ڏمي =
سائ ٺٽي، هتي -وڪ جي اٺائين جي پاسه آهي.
ڪرمي = ڏيا وارو

”اون ٻارس، مان لوهه“ يعني توهان ”عهد کي اعليٰ ڪيو.“ اٿر جي ديدار بعد، مرشد ڪامل جي ملڻ بعد، چيو وڌي درجي کي لو ٻائي ۽ جهون مڪئيءَ جي درجي کي لو رسي ۽ دکن کان لڪري عرش جي چوٽيءَ کي لو پهچي:

”هاڻي مٿي ٿڌ، چڙهو لي ڇاڄ، ڪرڻان.“
 انهي منزل تي پهتل کي معارف لو اٿي، نه مارا ٿڪا ڪاڪ، ٺڪر ڪرڻ، ٺڪا ٿي مومل آهي رڱو ٿي رڱو آهي. ڪاڪ، ڪرڻا ۽ موملون، سڀ اندر آهن. هي درياءُ وڳو اڻ هڙندو هر. چمن سامي لو چوي ٿو:

”اڻ هوندي درياهه ۾ گهوٽا لو کائي.“

- ۱- ڪيڏانهن ڪاهيان ڪرڻ، چوڏس چٽالو
 منجهن ڪاڪ ڪڪوري، منجهن لڏالو
 رڱو ۽ رڱو، ويءَ رڱي ٻوڙ ٺاه ڪو.
- ۲- منجهه هي ڪاڪ ڪڪوري، منجهه هي باخ بهار
 ڪاڙهي ابي نوا، ٿو مڙو لي مهندرو.

اعزو آهي قصر مومل رڱي جو، شال رڱو پنهجي مهر
 ڪري، سڀني جي دل ڀاريءَ مومل کي ملي، رڱو سڙو
 صبر جو صاحب آهي، هر وقت طالب کسي پنهجي ٻوڙ
 وانگر هڙو ٻڪي هلائي ٿو. پهرين سا لڪليف آهي، پراڻي
 لڪليف منجهان ئي نالو آهي.

ڇاڄ. = لاڏ ڪوڏ. ٿڌ = ٿڌڪ يا اٿانهن جاءِ جتان
 چٽو ٿسي سگهجي. چوڏس = چوڌاري. چٽالو = اٿس
 لڪار، وولڊاري.

- ”ڪَڇَر مڇهان ڪَل، ٺهر ٻن ٺهڻجي.“
 مرقد ڪڇاڻون لڪاڻون معاف ڪيو ڇڏي، ۽ وري ۱
 هڙو رکي، ٻار ٿو آڻي.
 ”سودا صهر ٺهڻجي، ماڙهو ڪي مول.“
 ”سودا صهر ٺهڻجي، بيمطل آڻي ٻار.“

ڪڇر = ڪڇي ۽ ٻر، لڪاڻا ۽ ماڙهو = ماڻهو.
 ڪڇي = ڪڇي.

(۲)

راء ڏياڇ

هنن آکاڻين جو نه ڪي راد نروڙين راد، پر آلاط
ڪن ٿوڙن ڪنهن جو ماهر و بيان ڪري سگهندس. شاه
صاحب هن سورتن جي آکاڻي ۾ پنهنجي دل جو جذبو
رڌو آهي ۽ سچن عارن ۽ سچن شهيدن جي حالت جو
بيان ڪيو آهي. راه روحانيءَ جي اچڻ جو نروڙو کوليو
آهي. راه ڏياڇ نوابي اڏهن رڌن مان هڪ آهي.
”ڏلو راه ڏياڇ، هي سر صاحب ٿان صدو“

اهي رڌج جڏهن نروڙن جي نروڙن تي پون ٿا، تڏهن
هنن کي ڪهڙي ڪشت ۽ ڏاڪڙا ڏسڻا ٿا پون. انهن ۾ آهي
نه هو فقط فقيري لباس ۾ لا گذارين، پر هو دنيا جي ڪمن
۾ رهي، دنيا جي بهروڊي ۾ به جهڙ ڪن ٿا آهي.
مست ۾ هنن کي دنيا جي خدمت منجه، ر جي ست
ڏيئي ٿي پوي. شاه صاحب راه ڏياڇ جي آکاڻي ۾ ڪي
ولي اهڙي هڪ مقال جي پڌرالي ڪئي آهي، انهن
الهي ۾ الدارين تصوف جي ۾ بات بيان آهي. راه ڏياڇ
”طالب“ آهي، جنهن کي هالن کي يا چڪاسو به چئجي.
طالب الهي ۾ منزل تي آيو آهي، جتي رڌي ڪهڙي ش
السن. دل جي سفاڪي ۾ سور آهي ۽ نروڙي جي ميدان

۾ ڏي. سڀ ڳالهه ٿيڻ لڳو آهي. پوءِ سڀو ۾ ڄڻ آهي،
 هر ”آئڊس“ جو واسي آهي ۽ جو آگاهي ۾ ”آڊيٽر“
 ٻڌ ڪري، هلي آيو هس. آهي ۾ ڄڻ آهي ڪورو،
 اندر ڏيڻ ڏيڻ جا رهبر آهن. هو هميشه، طالب جي چاچ
 ۾ رهن ٿا. جڏهن ڏيڻ جي اسان جي اولاد ۾ ڏيڻ
 ۾، ڪي ڪا روشنيءَ جي ڌوڏي ڏس ٿا، ڏيڻ ۾ آهي
 اچي دل وٽ ڏيڻ ٿا ۽ ڏر ڪڙڪائڻ ٿا:

”دوست چوي ٿا ٻيڙ آهيان
 هر هر ٻيڙ ٿا ڏر ڪڙڪائڻ
 سڏ سڏي جو ٿاڙي آهي
 ڏر ٿا ۾ مون ڏيڻ ٿاڙي.“
 (الجهل)

جهڙو سون، مال، ماڻها ۽ ٿاڻا چار جي ڪجهه سان
 دل جي ٿيڻ ۾ جو ٿيڻ ٻڌ آهي، ٿيڻ هو ڄڻ ٿاڻا
 آهي. ٻيڙ ڏيڻ وقت ٿيڻ ۽ ٿيڻ جي ڪجهه ٿيڻ
 دل ڪوڙي ٿي، ٿيڻ وقت ڏيڻ آهي حاضر ٿي
 ٿي. جهڙو دل جي ٿيڻ ۾ ڪاڻڪن يعني ڏيڻ ڏر ڪڙ
 آهي، ٿيڻ هس ٿيڻ، هس، آهي ٿيڻ آهي سڳن،
 ٻيڙ ڏيڻ ۾ آڙو آهي ۽ ٿيڻ جي ٻڪ آهي، آهي
 ڏيڻ هس آهي حاضر ٿي ٿي. جهڙو ڪاڻڪن ۾ ٿيڻ
 چري:

”ٿيڻ ٿيڻ، ڪاڻڪن ٿيڻ،
 اڀر ٿيڻ، ٿيڻ ۾ ٿيڻ.“

جهڙو دل جو ٿيڻ ٿيڻ ٿيڻ، ٿيڻ ٿيڻ

ڪاڻڪن ۾ ٿيڻ يا ڪاڻڪن.

(روحون) لڙائي ڪالڙو آهي، اتي هنج ڪنهن ايندا.
 جڏهن شاعر ٽيمپس لو چوي ته ”-وٺا روح“ اتي
 ٿا اچي سگهن:

“ But when doubt at the portal waits
 And the house is full of din
 They can but listen at the gates
 And hear the household jar within ”

اهي مڱڻا، اهي ”-وٺا روح“، اهي مرشد، ڪي ٻيو
 ظنر ڪنهن آهن. بلڪه اهي ”ڪارڪ“ آهن، ڏليا ڄا
 هلائيندڙ آهن. اهي ڪيائي سمجھي ڄاڻڻ وارا آهن، جن
 نسبت ڪوئا چوي ٿي ته ”اي ارڃن، جڏهن تون
 (اڏي، پورن ۽ شورا سان) پاڻ کي لائق ڪمدان، تڏهن
 ترڪي ”ڪيائي سمجھي ڄاڻڻ وارا“ اچي اينديس ڏيندا.“
 نصرف يعني صوفين جي علمي موجب، جي طالب
 مرشد لاء ڪانڪي آهي، ته مرشد به طالب جو ڳولڻو آهي.
 پر هميشه اهيءَ ڳولڻو آهي ته ڪٿي ڪو انسان خوديءَ
 جي لازمي لاهي نه آيا اٿڪي دهرن ڏيان. اهڙا طالب ڪو
 لباس به هرو ٻيو ڪونه ٿا رهن. ڏليا به رهي، ڏايا جي
 خدمت جي ڪن لاءِ، سي ئي اڪثر مرشد کي پالين ٿا.
 شاهه اهي مرشد ڄاڻا ڇوڪري بيان ڏنا آهن، سي اڪسور
 آهن. مون مومل رائي جي آکاڻيءَ به هن ڳالهه جي وڌيڪه
 ايتار ڪئي آهي ۽ ڇو نه اهي سرور اهي بيان لائين ڏنل
 آهن. شاهه سر سورت به ٿو چوي ته اهڙا مڱڻا ڪنهن
 نصيحت پٽاندڙ ٿا آهن. جڏهن ڪا ڪمائي ڪم ڪري
 ٿو، تڏهن هو اچن ٿا. جتي به مرشد اچي ٿو، اتي
 ”چاندو ٿا“ چنڊ جي چوٽي، روغڻائي، جهلڪائي ڏئي.

”دي مصلحت مڱلا، نصر ڪنهن اچن
 نور نجلو نور - من، نور نجلو - من
 عيسيٰ ۾ ڪنگهار جي، چالڊوٿا چمڪن.“
 اعزي مڙوب، رشد جي شڪل ڪهڙي آهي!
 ”چوڏهن ماه، چنڊ چيلن، ڪمر سامي - سهاو.“
 (مومل والو)

هن مان ”مڙوب ڪوردي“ پوءِ ”لي اچي“ هن جي نور
 جو نجلو اکين سان ڏسي نجلو بهار لاءِ من، اهو مرشد
 ”آيت جو آخوند“ ڪهڙو آهي!

”لاز منجهان لڪري، جڏهن نرين ڪري لو پند
 اڏن، پڻ سر الله چئي، راه چمي لي“ وند
 اڏن ڪهڙي ادب - من، ولي حردون حردت هڏ
 سالن جو سڙگند، ساڄن سونقان سڙو.“

اهو سڙو مرشد راه ڏهاج وقت ”دچان وارين آڏو.“
 اهي واري ڪمر آهن، جي طالب و مرشد جي وچ ڇڏائي
 لا آئين؟ اهي ڪام، ڪروڙ، لوپ، موه وارا ڏهن آهن،
 جن کي غمڪسويٽر ”Rebel Powers“ باقي طاقتون لو
 ڪڍي. جن کي شاه سر ڪارائيل ۾ ڪاڌڪ جهڙا پکي لو
 ڪڍي. جڏهن طالب مرشد کي پالڻ جي لائق نٿي ٿو،
 تڏهن مرشد ”واچو ولائي رجائي“ ڪس - ڇاڳ، ڪري
 لو، اهو ولائي يعني آتم ديس جو سرود آهي، اها ڪرڻ
 واري نري آهي، اهو اهو جو آواز آهي، اهو ”عبد الله“

نصر = مصلحت ۾، عيسو = نورو، چالڊوٿا = درويشون
 اڏن = ڏهن، وند = رسد، اڏون = اڏيون،
 سڙگند = سڙو.

آهي؟ جي هزار سر هجن نه نه ٿورا. هي هٿ نه مڪو
 آهي، هن ۾ مال نه مريءَ جهرو نه مڪن آهي! شاهه ڪليان
 ۾ ٿو چوي نه ڏکڻ الهي ٻاهرئين ۾ ڏيڻ جي راند هجي
 نه عاشق ڪوئي اچن. اهو سر نه چوڻ چڙهي ۾، جنگ چاهو
 ۾ نه ڏيڻ ڪڍجي. پر پوءِ، الهي ڪري ڪو ”سر اساري“
 حاصل ڪرڻ لهندو. هيءُ سر ڪا پي هيءُ آهي! اهو اهو
 سر ڏيڻ ڏکيو آهي، باقي هي سر ڏيڻ سولو آهي.

”ڏيڻ ڪهڙو ڏهلو، سسي ڏيڻ ڪ.“

ڪهڙي اها شيءِ آهي؟ سون الهي راز سمجهڻ جي
 هميشه ڪوشش ڪئي آهي:

”ڪنهن ڪنهن ماڻهن، اتي ڪل ڪائي

رسم جي رزم کي، تن ٻارسي ٻائي.“

اها ٻارسي، اهو ڪجهه، جنهن کي سائن ٻائي، سو

سمجهي.

”نه به ٻيائي لاهڪا، جس هروي سو پرسن!“

جنهن تي ٻيڙ جي ٻاڙهه لئي، يعني جو ٻيڙ جي

ٻاڙهه جو لائق لئي، تنهن کي هيءُ خبر آهي. وائي

جي سمجهه ۾ سر ڏيڻ جي معنيٰ آهي ”چري“ جي هٿيءَ

کي ڪر ڪرڻ ۽ ”ڪل“ جي هٿيءَ ۾ سالي.

Submit the Individual to the Universal. (Emerson)

سائين ٽالو، امريسن امريڪا واري ڪئي آهي. اهو سو

”اهيڪار“ آهي. اهيڪار معنيٰ ڏکڻ هٿ ۽ وڏائي نه

آهي، اهيڪار هٿ وڏي شيءِ آهي. اها ”اهيڪار“ آهي

جا ٻائي ٿي نه ”آهيڪار“ ڪرڻا آهن، يعني ”آهيڪار“ ٿو ڪرڻا،

ڏهلو نه ڏکيو، ماڻهن ۾ ماڻهوءَ کي.

ٺهندڙ لالو اهندڪار آهي. ڪرڻ ڪيئن ۾ چوي ٿو ”هندڪار
 وڌو آيا، ڪرڻا اهر ٿي مڃي“ هندڪار وڌو آيل
 آيا مڃي ٿي ته آيا ڪرڻا آهيان؛ اهي هندڪار جي
 منزل ۾ وڌي آهي. هڪڙو هندڪار چوڻ چڏي ”ٺڌرين“
 چو آهي. ٻيو هندڪار خيال ”من“ چو آهي، ٺڌرين
 هندڪار ”ٻڏي“ يعني ”ٺڌڙ“ ٺڌرين ٺڌري چو آهي.
 هندڪار انهن ٺڌڙن ٺڌرين، من ۽ ٻڏي کان مٿي آهي.
 اهي هندڪار جي مارڻ بعد جيڪا ”آيا“ وائر آهي، ٺهندڙ
 لالو ”آيا“ آهي. سو لالو هندڪار چو آهي. اهي هندڪار
 سان گڏ هيندهه ”ٺڌڻا“ رهي ٿي. ٺڌڻا جي معنيٰ رڳو طمع نه
 آهي؛ ڀڳوان ڪيئن ۾ چوي ٿو ته ”ٺڌڻيون، من ۽ ٻڏي“
 ٺڌڻي هن ٺڌڻا جو آستان آهن. اهي ٺڌڻا جو لالو
 ”سورڻ“ آهي، ڇا راه ڏيڻ، طالب جي هندڪار روپي
 سر سان ڳنڍيل آهي. سو جهڙي مهل راه ڏيڻ هندڪار
 ڪڍڻ جي معنيٰ سر ڏيڻ جي ڳالهه ٿو ڪري، ٺڌڻن
 ٺڌڻا سورڻ روپي ٿي ۽ ورلاپ ڪري ٿي. ٺڌڻن سان
 گڏ ”ڏاڍون ڀاڙون“ ٺاڙيون، جي ٺڌڻيون آهن، سي به
 روپن ٺڌڻن: ”ٺاڙيون ٺاڙ ڪرڻ، راجا رت ۾ ڪهڙو.“ شاه
 صاحب راه جو ڪٿو ٿو چوي، اهي ڏاڍون ڀاڙون روپ
 موجب ”ٺاڙيون“ آهن؛ ٺاڙان جو ”رت“ يعني شاه،
 ”راجا“ يعني هندڪار آهي. عال ٻڌڻ ٻڌڻا، يعني ”من“
 ٻڏي نه روپن ٺاڙ.

”ٺاڙو وٺو، عال وٺو آهي.“

چو ته اهي سڀ سورڻ جي ٺڌڻا آهن، ڇا هندڪار

ٺڌڻ = ٺڌڻ. وٺو = وٺو، ٺڌڻ يا ٺڌڻي.

سان ٻرڻ ل آهي. جڏهن رام ڏياچ سر ڏيڻ لاءِ سنهاريو،
 لڏهن سورن ڏاڏا واکا ڪيا. ڇاڪاڻ ته اهنڪار ڪالو آهي
 ترشيا جي هڪي ناممڪن آهي. پر راه ڏياچ يعني ”آمر
 ڪاٺڪي“ روح، جڏهن ورهه جي مرليءَ جو مندر مندر
 آهي، انهن کي سورن جو به مره ڇڏڻو آهي. اهو مندر
 ڪهڙو آهي؟ اهو مندر اهو آهي، جو مٿي چورس هجي. ۽-و
 شاه سورن سر ۾ چوي ٿو:

”الانسان سري وانا سره“ وڙهي اڳي والي.
 ”الانسان سري وانا سره“ قرآن شريف ۾ آهي آهي،
 جڏهن به خدا چوي ٿو ته: انسان منهنجو ڳوٺ آهي ۽ آءُ
 سندس ڳوٺ آهيان. جيئن سر آسا به شاه ٿو چوي:
 ”ڳالهه مڙياڻي ڳوٺ جي، ڳالهه مڙياڻي ڳوٺي.“
 ميهار ۽ -هٽي هڪ آهن، بلڪه جڏهن درياهه به ٺري
 ٿو، سو به هڪ آهي.

”ساهڙ (ميهار) سا سٺي،

ساهر (درياهه) پڻ سٺي.“

الهي سر ڏيڻ بعد جزو ۽ ڪل، ۽ انهي جي وچ ۾ جهڪو
 ظلم جو ميدان آهي، سي سڀ هڪ ئي ٿا وڃن، يعني نه
 فاعل، مفعول ۽ فعل اتي هڪ آهن. ”گهانا، گهه ۽ گهان“
 يعني چالڻ وارو، چال ۽ چال سڀ هڪ آهن. جيئن شاه
 ٿو سورن ۾ چوي:

”ٽيئي پرچا پاڻ به، ٽند ڪتارو ڪند.“

ڪتارو فاعل آهي، ڪند مفعول آهي، ٽند انهي کي
 ڳنڍيندڙ آهي. مطلب ته هنن آکاڻين جي اندر شاه جهجهي
 واندو ڪٿي آهي. اهنڪار جي مرڻ بعد يعني راه ڏياچ
 جي سر ڏيڻ بعد، سورن مري ٿي وڃي يعني ترشيا غائب

اڀرو وڃي ۽ اڀر قدرت آهي، راجا، سر ڏيڻ بعد ۽ - سورت
جي سر ڏيڻ بعد وري چڱو اڀرو پوي. اڳي کان گذار،
- ٻاهر سونهن جو سردار اڀرو پوي ۽ مرشد شامل جي منزل
لي اڀرو وڃي:

”سورت مٿي سڪ لڳو، عيما کنڀا ڪنگهار،
لڪو راڳ، لڳو روپ ڪو، لڪا لڳو لڳو،
لڳو پوءِ مڱهار، ڏاڍو سر ڏاڇ ڪي.“

سورت ارشاد مٿي لڳو سڪ لڳو، راجا ڪنگهار چڱي
طاسر جا لڳو ڪوڙ يا هٿ، سي هٿ ڏيڻي ڇڏي ٿو. ڪاڪ
جو طاسر ڪڍي وٺو، ”اها ڪوٽ ڪري.“ ڇڏي ٿو طاسر
ڪڍي وٺو، ڇڏي ٿو مٿي ٿي، اڏي ٿو ڏاڇ ڏاڇ آه!
”لڪو راڳ، لڪو روپ، لڪا لڳو لڳو جي لڳو هٿي.“
اهڙو راجا ٻاهرين راڳ روپ هو، جو تہ سورت اڃا چڱي
هٿي، يعني آندو هو، اڀرو وڃي سان گڏ هو.

ڇڏي ٿو سورت وري وائي، لڳو ٿو ٻاهر جا ڪوڙا
”لڳو پوءِ مڱهار، ڏاڍو سر ڏاڇ ڪي.“

راه ڏاڇ ڪي، سر ڏيڻ کان پوءِ، سر مٿو.

”ٻاڪ آهي ارد، ٻاڪي لڳو ڪو.“ (سورت)

لڳو يعني سڄي هٿي، لڳو ڪو آهي:

”ڇڏي ٿو لڳو، لڳو ٿو لڳو ڪو ڪي.“ (آسا)

اها لڳو ڪي لڳو آهي، لڳو ٿو هٿي آهي.

”لڳو ڪي، لڳو ڪي، لڳو ڪي.“ (آسا)

اڳي اهو ڪار سان لڳو هو، هٿي اعلیٰ ”مرشد“ آهي.
اڳي طاسر جا لڳو هٿ ۽ طاسر جا راڳ روپ هٿ.

ڪنگهار = راجا. ٻاڪي = اڳ پوي.

هائي جڏهن سورٽ مٿي، سرون ۽ اورو اورو سر، راه ذباڄ
کي ملو، ٿڌهين:

”سورٽ مٿي سڪ ٿو، هيما هيميا ڪنگهار
ٿو راءِ ۽ روپ سو، ٿڌي ٿڌ ٿو
سو ٿڌن ٿڌن ٿو، پوءِ راجا راضي ٿو.“
اڳيان طلسم جا هيما ”ٿڌو“ راجا ڪنيا ۽ ”سڪ“ جا
هيما هيمالين، اڳيون مايا جو راءِ ۽ روپ ۽ ٿڌ ٿو
”اڪو جهنگهار“ ٻڌائين، راجا ٿڌن راضي ٿو ۽ اورو
آٿڻ کي اهڙا ۽ اورو:

”ڏاڏا ۽ مڱي، ڪوٽ وسمو وڃ
سالي ٿال ٿڌن جي، سالي چارڻ چٽ
جي جي ڦٽ، ٿال ٿڌي ٿڌي.“
جهو ۽ ٿڌو ۽ ٿڌو ٿڌو، چاڪا ٿڌو جهو ٿڌو
کي ٿڌو ۽ سالي ٿڌو آهي، جيڪي چارڻ ٿڌو، اهو
جي چٽ ۽ آهي، سالي ”اڃا“ (Will)، سولي ”ڪم“،
ٿڌن جي ٿال ۽ هلي ٿو، يعني وس ۽ جيڪي ٿڌي ٿو،
سو هجو ڪم آهي.

ڏاڏا ۽ مڱو هڪ آهي:
راجا ڏاڏي، هر ٿڌي هڪ ٿي.
”ڏاڏا ڪيائين ڏاڏو، ڪيائين موچاري، هڪ
”انا احمد بلا مير“ چئي، ٿڌن هڪ سال
ڪيائين ٿڌي ڪل، ٿڌو ٿڌي هڪ ٿي.
”انا محمد بلا مير“ ٿڌو آهي، ٿڌن جي معنيٰ
آهي ”انا احمد آهيان، مير کان سواءِ، يعني احمد آهيان،

ٿال = ٿڌو = سال = سوالي، هڪ ٿڌو.

جيئن هندو چون "اھم برھماسمي" آڻ ٿوھم آھيان. جيئن
 ٻي جديد لي چوي: "انا عرب بلا عين" آڻ عرب آھيان
 عين کان سواءِ يعني "رب" آھيان. اھو ويدانت ۽ تصوف
 ساڳيو آھي، جنھن جي اھڙا شاھ ٿو ڪري.
 اھي عربيءَ ۾ ڏنل ساڳيا مھا راڪھ آھن، جي ويدن
 ۾ ڏنل آھن. اھو ئي مندر آھي، اھو ئي عہد آھي.
 اھڙي ڀر جي سٺ جڏھن ڪھر سھي ٿو، لڏھن
 سارو جڳ آند ٻائي ٿو. اھڙو مثال وٺي، سڀ غالب مرض
 ٿون ٿا:

"سڀ ڏکڪيا ڏانار، سڀي ڏان ڏياچ جو."
 حال ھيءُ آکاڻي راھ ڏياچ جي پڙھي، اسانجي من ۾
 ڪا اھل جي پرليءَ جي سڏ ٿئي، تھو "خلوت" اندران
 دل جي ڪتيا ۾ اچي، راز ڏئي.
 شاھ ٿو چري "مرشد، آڻ تھڪ بلڪل مالدو ٿيل انسان
 آھيان، سردِي گرمي ۽ ڏک سک جي اڀاڻڻ ۾ آھيان، ٿون
 مرشد ھڪ پوڄائين."

"سردِيءَ سالر تھان، گرميءَ ٿمان گذار
 امان ڏيچ امان ٿون، سائل سڀي سار."

ڏکڪيا = غمگين ٿيا. ڏان = دان.

(۴)

ليڊان چنبر

شاه، هن آکاڻيءَ جي سمجهائي نه پوندي هي نظر زبان
 ۾ ڪٿي آهي. آکاڻيءَ سان هن جو مطلب ڪو نه آهي،
 مگر اندرين ۾ رهاڻ سان فقط هن جو واسطو آهي. اسان کي
 آکاڻيءَ جي عجب نگاراب تي ڏيان نه ڏيکرو آهي، پر شاه
 جي سهڻيءَ زبان ۽ ادبي مطلب کي وٺو آهي. چنبر
 ڪير آهي؟ چنبر سائن آهي، روح جو پيار آهي. ليڊان
 ڪير آهي؟ ليڊان هي ڊڙيل جو آهي. پر ليڊان زواحي
 روح نه آهي، ليڊان فقيري روح آهي، جنهن ڪمائي
 ڪري پاهريان ۽ ريت چنبر کي هٿ ڪير آهي. پر اڃا
 فقيريءَ جي ريت کي نه ڀروڙ ڀرو آهيس. ڪجهه وقت نفس
 کي ڇڏي، هو من کي مارڻ جي ڪوشش ۾ آهر آند
 ٻائي ٿو، پر وري من ٿري ٿو وڃي، جو ”لاڪر اکين
 ٿار“ کي ڪنهن وقت ”مڙهي لي مڙهو“ ڇڏي.

اهو فقيريءَ جو پنڌ بالڪل اوکو آهي. ڪٿهه اڀهند
 ٿو چوي:

”ڪٿار ڪٿار کان نڪرو آهي، مڪمل پنڌ اڙاڻ ڪور.“
 ”اهي پنڌ ۾ ڪوئي نه پيا ڪهڻي، ته ڪو مان چوڻ
 ڇڏهي واس ۽ بس هائي مڙاڪي ٿو ٿو، ٿو ٿو ڪري

مولڪي پڻ ڪونهي! هتي جوهر ۽ ڌڻ، سمورو پڻ ڪوي. انهي
پنڌ ۾ هميشه خبرداري ڪهي. ”حڪم“ جو قادر جي قدرت
جو اصول آهي، پاڪ اهو حڪم، ”Law“ اهو ڌرم، اهو
قاعدو، اهو رواج آهي. انهي حڪم جي خلاف نه وڃڻ
ڪوڙ جي. ٿيندڙن شاعر ٿو چوي:

”God is Law,” say the wise, ”Living the Law,” we
live by without fear.

انهن ۾ آهي نه ظلم ڪونه ڌرم جي نسي آڻو، تنهن
ڪري هندي سرشتي جي انهن سان آڏو وڃڻ جو اختيار
آهي! ڪنهن ظلم آهن، جي انهن سمجهندا آهن نه، بس،
هو پڻ ڪونه وقت غراب پوئڻ، يا ڪتاب کائڻ، يا پاڻ
آڏ ڪم ڪن، نه هندي سوالي! پر سولي، ظلمن جي - جي
راز کي ڄاڻندڙ، اڃا پڻ اهو چاڙهي ٿا انهن ۾ ڪٽندو.

شاه ٿو چوي ”لي سولڙ پالڻ - سڙو!“

سڄل ٿو چوي ”سڄو انهي راه ۾، رهڻا نه هوشيار!“
جنهن وڻ کي سڄو لڳندو، تنهن وڻ جي ٿاڙي هميشه
جوهڙو رهندي، نه ڏي ڪو ڪند آمان ۾ ڪندي، جهڙن
پارسي ۾ ٿو شاعر چوي:

”لهڊ شاخ ٿو سڄو سڙو ڏهن“

ليان اهو ظمري روح آهي، جو اڃا ”ناقصائيءَ“ کان
نه ”لڳو“ آهي يعني ”ڪهائيءَ“ کان ڪن ”لڪڙو“
آهي. ڪجهه وقت کان پوءِ ”آلما آلد يعني چمڪر“ کي
”مڻي، يعني وهي آلد“ تي ٿو مٽي. اهو مڻو، اهو
هار، اهو ظلم، هيءَ من آهي، هيءَ ماڻا آهي، جنهن جا
ڇت ليان جو چم ٿوري ٿا وڃن. انهي هار کي ڇڏڻ
سان ئي چمڪر کي پالڻ هٿاڻن، پر ڏي دل ڪوڙي

وٽس. ڪرلورو ۽ جنهن لاهو هار هان سان ڇڏيو، تنهنڪي
چنيسر حاصل ٿيو. ليلان ڪيرب ۽ گاء ڪيرب، نه هار نه ملندڙ
۽ چنيسر نه اٿر ٿي اٿرا هن چنيسر جي طاقت کي سمجهيو
ڪنهن هو نه هو ”سڃاڻو سردار“ آهي.

”چنيسر سمن ڇاڳ، معان ڪا منڌ ڪري

جان مون پوءِ ٻروڙيو، نه هيءُ مائي ماڳ.

ڏيريو ڏهاڳ، سڪهر ڏئي سهاڳون.“

ڪهڙي به سهاڳ هجي نه به ڪاڏ پئي ڪڍت (مڙس)

سان پو نه مڙهي. ڪرو ٿاڪ صاحب به ساڳيا آهي ”سهاڳ

۽ ڪڍت“ لفظ ٿو پائيءَ به ڪم آئي.

”سهاڳ“ اهو پالڻو آهي، جنهن ڪاميابي حاصل

ڪئي آهي. غلام ٿو چوي نه:

”چنيسر سمن ڇاڳ، معان ڪا منڌ ڪري

ڪاڏ ڪڍندڙ نه وٽي، ڪيرب ۽ گاء

جي ٿڙي ٿورو پاء، نه ٿوس ڏسائي داسڙو.“

ڏهر ڪسي ڪهي نه هميشه پوري هليڪ هليڪو آهي.

اوريءَ ٿان ٿڙيو نه رب چهار اهڙو آهي، جو ”ڏسائي ٿڙو

ڪراس.“

ڇڙهي، نه جبل چوٽيون، پر، ڪري نه چڪا چورا

سائين رحيم ۽ پيار آهي، پر هو چار نه آهي. هو جلائي

به آهي، جمالي نه آهي. محڪم (Law) به انصاف جي طاقت

ڇاڳ = انگل آڙو، مائو، ماڳ = ڇاڳ، منزل، سهاڳ

چر در چر، ڇاڳ = ڇاڳ، انگل آڙو، ڪيرب، گاء = هڪ.

ٿڙي = ٿڙڪي، ڪسي = ڏسائي = ڪيرائي، ماري.

داسڙو = داس ذات چر، چنيسر.

۽ ٻيا هڪل جي مٿي ۾ هر ٿي آهي. انهي جي ٻي
 ٻڌل آهي هڪل مٿي، انهي جي آڏو اچي آهي سور سوڄ.
 ٽيهڪري انهي "هار"، لفس، من ۽ مايا کان هڪدم
 دور ڇڏي. هر نه شاه لو چوي:

"جو تو ٻڌو ٻاٺو، سو اصل ڪوڙو ڪڇ
 هن ڏٺاري هار کي، سولي ٻانءِ ر سڄ."

اي سولي، اي سهڻي سهڻي، انهي "ڏٺاري"
 هار کي سڄ نه سمجه. انهي مايا جي رنگ ٿي ٻاٺي
 نه وڃ.

"ڪوڙن ڪما ڪمرا، انهي ڪر عرار."
 اهو اصل "سورن جو سڳو آهي".

انهي هار ۾ ڪٿيون آهن ڪوڙ جون. انهي هار، ڪٿيون
 کي دوست کان ڏار ڪري، ڪهڙن ۾ هٿو آهي.
 "ڪهڙن هٿي ڪٿيون، ان دوستن دور ڪهڙن."
 سالنءِ کي اهو هار ۽ سينگار يعني رڳي ٻاهرين بناوٽ
 ڪاڌ ٿي وئي، هو اندر ٿي راضي آهي. هو اندرانءِ دل
 جي صفائيءَ تي غافل آهي. جي لاپا ٿي هلن ٿا، جي
 "هولدي ٿاڻ، رهن لاپان" سي ٿي هن کي پسند آهن.
 جيئن هيڪسٽر لو چوي:

They that have the power to hurt, but will do none

ڪمرب ۽ ٽڪر کي، هو نه لو پسند ڪري:
 ۱- "سهڻي سهڻيون، سهڻي آهي" هار
 پس ڪاڌ ٻڌن جي، سمن ڪن سينگار

ڏٺاري = ڏٺار بند، لڳي = ڇو. سولي = اي سهڻي زال.
 ڪهڙن = مڙهي، آٿن.

ٻول ٿو ته ڏار، هٿاڻيون هن جي.
۲- ”هتي سهاڻيون، - هتي اچي“ هس
پس ڪاڇا ٻولڻ جي، وڏا ڪهاڻيون هس
ٻول ٿو ته جي گس، هٿاڻيون هن جي.“

گاه ٿو اچي ته ٽڪر ۽ گهر، ليلان ڪهڙو ڪو؟
جواب آهي ته ليلان پاڻ کي سمجهڻ لڳي ته مان به ڪا
شيء آهيان، جو آڏو اهو نظربس ته به چمڪر موٽي
ڪجهه به نه ڪندو! پر هن در تي دادليون نه کهن.

”اچي ڪاٺ ڪهڙو ته لڳي، لڪا مون نه ٿو
ڏندون ٿو ٻولن مون، ان در تي دادليون.“

اعڙو ئي آهي الله، جهن ڪنڊي کان وڌيڪ ڪهاڻي
ڪا شيء سمجهڻ، هن رستي به وڏي اٽڪ آهي. صوفيءَ جو
چوڻ آهي ته پاڻ کي نه بس ٿي ته ٿو اهڙو بي خبر
ٿي وڃي، اعڙو پنهنجي زندگيءَ کان غافل ٿي وڃي، جو
ٿو ڪي سواءِ ٻرين جي ٻي ڪا شيء ڏسڻ به اچي. اهو
”پاڻ ٻڌو“ صوفيءَ جي نظر ۾ وڏو انڪار آهي. هوجري
ٿو ته پاڻ بس آهي ڏهاڳ، پاڻ وسارڻ آهي سهاڳ.

سوال نه ڏهاڳان سهاڻيون ڪهڙي ڏوه ڪنهن؟

جواب نه: جيئن جيئن پاڻ بس، ڏر وڌو ٿو اهو.

”سهاڻيون“ ساڌو پرش هجي ته ڏهاڳ کان چوڻا

ڪنهن؟

ڇاڪاڻ ته هر دم اهو خيال آهي ته معان اهو ڏوه پاڻ
بس جو ڪري وڃئون ۽ پوءِ ڏهاڳ به اچي وڃون. سر

ڏار = پاڻ، طرف نه. گس = دستور، وڌو ٿو =

ڪاڍيو. اهو = اهو کان.

آيا ۾ به شاه ٿو چري ٿي.

”جان جان بسمن ٻاٽڪي، ٿان ٿان ٿان ٿان ٿان.“

بسمن ڪري هرو هميشه ”سڪيني“ ۽ ”غراڻي“ ۾ لڳا
گذاراڻا.

”ڏهاڙان سهاڙيون، پيٽي ڪنهن.“

چري؟ ”ڪره جاڻان ڪي ڪن، وارو ڏيندو دلهر.“

جيئن ليلان هار ٿي موهي ڏي ٿي:

”ٿڙڪي پسي ٿڙڪ، ٿڙڪي ٿڙڪ پسي.“

ليئن ٻانڌ پٿور عاشق ٿيل ۾ موه ۾ لاسي وري موه
چر ڏک ٿو ڏسي، پر هڪ ٻيرو چو آئر آئند چيو سان
دهي ڏلو آهيس، سو وري ڪڏهن به وڃي آئند دهني
ماها جي مڙهي ٿي دائمي خوش ۽ دهني ڪنهن سگهندو.
اهو ڏک ٻانڌ هڪي اڳئين آئر هڪ جي پٽ ۾ نهايت
ولراڻو ٿو ڏئي، پوءِ چري ٿو:

”سائين ڪارڻ سوين، وڃي ۾ ڏورين

آڻ ٿو حضورين، مٿو رجهان مڃ ۾.“

نهايت اوراڻي ۾ درٻار ٿو ڪري، پنهجي سائين
کي مڏي ٿو ته اي مرشد، اي ڏٺي، اهي منهنجو
سوارون ٿي.

”آهين سوارون سانڪ جو دهني هتي ٿون.“

”ٿان ٿان ٿان جو ۾ ڪر ٿول ٿول

ڪر ٿي ڪمڻين جو بگر ٿو ٿو

دلهر = پرين، ڏورين = ڏور، اڀري = حضورين =

حاضري ۾، هوندي. اوراڻي = ٿرائي، وڃڻ وارو، بگر =

بغير، سوا.

ٺهينجو نام به ٺرو، وليرو وٺي آهيان. •
 آخر ٺٺو سڄي "ٺوڙهه" اڇاء ڪري، من جي ڪٺي
 ميل کي لاهي ٺوڙهه "هڪڙي ڇڏي" ٻالڏ ٺٺي به ٻائي،
 غراڻي به ٻاڻ ڪڏي، ٻاڻ کي وساري رهي ٺوڙهه ٺوڙهه
 به مٿس مهر جو هٿ رکي، سندس ٻاهر ڪهاڻ ڪولي، ليدون
 سان ٻاڻ ٺوڙهه.

"هڏ نه چولده لڏ، جي ڪارون آئين ڪانڌ کي."
 ڇاڪاڻ نه سڄي ڪهڙو ٻاڇهندو آهي.

شاهه سر ليلان چنيسر به چڱي روح رالڏ ڪئي آهي،
 چڱا ٺٺا اڃا ٺٺا آهن، خاص ڪري هن سر به غراڻي
 به ڪٽي، ڇو ٻڌ ٻاڻو آهي، هڪ ڪهڙو سٺو ٺوڙهه
 "راجا ريتا ڪهڙو، انجيل به آهي آهي:"
 "My God is a Jealous God"

يعني چنيسر کي اهو پسند آهي، چنيسر ٻيو ڪجهه
 به پسند نه آهي، فقط هڪ پسند آهي، انجيل ڇيان شاهه
 آئين به ٺوڙهه:

"اڀر ٺاڏو ٻانهنجو، مٿان چنيسر ڪهڙو"

اهو ٺٺاڻ، ۽ وڃوڙي جو ٺٺو ٺٺو لاه ضروري آهي.
 نه نه رستي جي سموري به ڪهڙن ٺوڙهه؟ نه نه چڱي
 ڪريل "ڪاٺيارا" آهن، تنهن ٺٺي رهر ڪهڙن ٺوڙهه؟
 چوي ٺوڙهه:

"سهاڳ ٻڻ سهران، ٺٺاڻ ٻڻ ٺٺو"

ٺٺاڻ ٺوڙهه ٺٺو، ٺٺو ڪاٺياراڻ جو.

ٺوڙهه - ٺوڙهه، ڪارون - ڪارون، ٺٺاڻ، ٺٺاڻ
 ڪاٺياراڻ - ڪاٺياراڻ.

”چنبر جي چٽ ۾، هڪي جو اڳ هئو
 تنهن ٻرو ٿيو، مٿي سڌو سامرو.“
 شاه ان سر ۾ هڪ ٻولي لڙ پاڻ کان ٻڌي:

”هڪي هو ٻالهن ۾، هڪي ٿڌو هئو
 نه سڀڻ نه سر ۾، نه سڀڻ ڪور
 ٻالهن ڪاڏ سڌو، ڏکولي ڏه ڪٿي.“
 ”سونا هڪ ڪن ۾، ٿڌي ڳاڻا هار
 ٻالهن ٻالهن ۾، سڀڻ سڻا وار
 ٻالهن ٻڌ، ٻڌ، ڪاڏ، ٻڌ، ٻڌ.“

جهڻ، سڀي ڪندريءَ ۾، سر ڪاموڙ ۾ لڙ چوي:

”هڪسر هيون هڪيون هيون سڀڻي
 لڙ لڙي ٿي، ڪاڏيءَ ٻڌي ڪندري.“

چار سڀي راتون ڪي ٻڌي، ڪندريءَ مهاڻيءَ غريب
 ڪي ڪاڏيءَ ۾ چاڙهي، جهڻ ڪرڻ ڪرڻ ڪور
 ڪي ٻڌي، هڪيءَ جي گهر وٺو، ٿيڻ شاه ٿيڻ چنبر ۾
 لڙ ٻولي ٻڌي:

”سڀڻي سڀڻيون، سڀي سڀي جهڙا

سڀ ڪنهن ٻالهن ٻالهن ڪي، نه اڻڻو ڪور ڪور

ٻڌو ٿي ڏراڻ، جي ٻي پاڻ لڄاڻو.“

ٻڌي پاڻ ڪي نه ٻڌو، پاڻ ٻڌي آهي چاڻ، پاڻ

وسارڻ آهي سڀڻ، جهڻ ڪاڏيءَ ۾ لڙ چوي:

”چاڻ ٻڌي چٽ ۾، سڀڻ ڪور ڪور

ان جو سران، ڏکڻ ڏاڍ ڪور.“

ٿڌو = ٿڌي ۾، ڏکولي = ٿڌي سڀڻ، ٿڌو ٿڌو، ڏه =

ڏاڍ، ڪور = ڪور، ٿڌو = ٿڌو، ٿڌو = ٿڌو، ٿڌو =

ڪري، ڏراڻ = ڏراڻ.

۱۰ "مهمه ركي من و، رلدا رولا يا جن
 لن چو صرائن، اڄ لوربو اگهالو." ۱۱
 لهن تر ليلان چنوسر و لو چوي:
 "ڪالڻ ڪوڙي، چو نه وٺي، سٺون پٽون سمڪار
 ڏهر لهي ويندڙ، دلون ٻرڪي ڏاڙو." ۱۲
 هن کي ٻاهرين لباس نه کڻي، پر دل کڻي:
 "ڏالون نه پسي لهنس، دلون ٻرڪي ڏاڙو." ۱۳
 لهن ڪري اي دوست، اي ڀائڙو، تون مڻهي جي
 ان ڏانڊن تي موهجي نه وڃ، پر چنوسر جو چڙنگو آهي،
 يعني چنوسر و سڀ سڪ آهن، لهن کي اصل نه ڇڏج.
 "چنوسر چڙنگ، ٻرنگو لوڪ ٻيو
 لهن سٺ چنوسرنگ، وچو ڪار هڪ پٽون!" ۱۴

سٺون پٽون = ڪوٺن تي طرحن چو. لهنس = لباس،
 ٻاهرين ڏيک.

هليج ۽ بگور

شاه صاحب سهر شاعر آهي. سندس ڄائڻ باڪل ٻار ۾
 آهي. جدا جدا سرن ۾ هن قدردان جي نظارن جا بيان ڪيا
 آهن. ڪٿي جبل، ڪٿي جهنگل، ڪٿي سمنڊ، ڪٿي درياھ،
 ڪٿي بيمڪ، ڪٿي ڪولھون، اهڙي طرح هر رويو آهي قدردان
 توڙي انسان جي روش کي نظر مان ڪڍي ٿو. منجهس خبري اها
 آهي، جو سندس ڄائڻ لفظ ٻاهرين ڪاڌ آهي، پر هو مڙوئي
 نظارو اندر جي اڪبر سان لڳائيندو ٿو آهي. سر ڪارائيل
 ۾ انهيءَ ٻاهرين ڄائڻ ۽ اندرين اڪبر جي چڱي مڃڻ لڳل
 آهي. سنڌ ۾ ڪيترن ئي ٻارن آهن، جي ڪهڙي سونهن
 جا ديدار آهن. سونهن پاسي منجهر، لٽي پاسي
 ڪنجهر، اهڙيءَ طرح ٻيون به آهن. شاه صاحب ڪو ٻڌڻ
 وقت انهن ٻارن وٽ به گذاريو آهي. ڏسي ٿو ته واه،
 مڇ ٺڳي ٺٽي آهي!

قسم قسم جا ٻڪي آهن. ڪي ڪارا ڪي اڇا، جدا
 جدا رنگن جا. گل به قسم قسم جا آهن. مٺن پٺڙا پيا
 ٻرن. ڪي ڳالهيون ڏسيو خوش آيو وڃي، ڪي ڳالهيون
 ڏسيو رنج آيو پري! ڏٺائين ڪيٺول گل نه نهايت دل ٻاهر
 ٿيو وڃي، وري نظر ڪري نه واه! پٺڙ، گل جو عالم

مجهون جهامو ايا کالين . ان سان گڏ وري پگه به آهن ،
جي اندر ۾ دولاب رکيو پاهران ايڪ ڪيو ويٺا آهن ، پر
ويٺا وڏو مجهون لاء آهن . اهي پگه ڪن مان فطرا هئي ايا
است اٿين ” جهڙن فطري هئو مگر اٿين .“

انهن پگهن ، ڪڪرن ۽ ڪالين تي باڪل غصو ليو
لڳيس . چوڻس ٿو ته هنن ساري ديدار جي عزت وڃائي
اٿئي ڪئي آهي . پر ڪنهن ڪنهن مٿس انهن پگهن ۾
ڪي لڳا به اچيو نڪرن . انهن جا لڳا باڪل سٺا لڳا
ٿين . اهي لڳا ، هٿس ، پاڻيءَ کي ڪڍو ڪن ٿا ڪن ۽
ڪن ۽ گند مت به ڪن ٿا گذارين ، اهي اچي پاڻيءَ سان
لا آر رکن .

” لڳن کي ، لطيف چوي ، اچي - ان آراڻ .“

چوڻ ۾ ايندو آهي ته هينج پکي مڇي نه ٿو کائي ، هو
مٽاهري تي جهرون نه ڪندو آهي ، مگر اندر ٽپي هئي ،
هنديون شون ، مولين جهڙا پٿرن جا هي ڪڍندو آهي .

” پٿرن جي پاٿار جا ، جهمارو چٽن .“

هن جو چوڻو ڇا آهي ؟ ” پاٿار جهڙو جهمارو .“

چلڻ ۾ هي جهڙيون هئي ، جهڙيون ڪن کائيندا آهن :

” چار ۾ جهڙب هئي ، مڇي ڪن نه اي .“

وري ٿو چوي :

” پٿرن جو پاٿار ۾ ، هينج ٽنجهڙو هيرٿون .“

اهي هينج پکي نه وڏو ڪڪل ۾ سٺا آهن ، پر لڳن ۾

لڳا = سٺا اڃا پکي ، هينج . آراڻ = آر ، جهڙب .

پٿرن = پٿرا ، ڌرتيون ، لڳا پٿرن جهڙن . چوڻو = کاڌو .

چلڻ = پاڻيءَ ۾ گپ سان گڏيل ڪڪ .

۱. سڀا آهن. اهي ٻڌڻ ۽ ڏسڻ وارا آهن ۽ ڪن
ڪن، اهي ٻڌڻ ۽ ڏسڻ وارا آهن. ڪنهن به شيءِ
اهي ٻڌڻ، اهي ڏسڻ، اهي ٻڌڻ ۽ ڏسڻ ۽
ڪنهن به شيءِ.

”هڪڙي هڪڙي، هڪڙي هڪڙي، هڪڙي هڪڙي“

هڪڙي هڪڙي، هڪڙي هڪڙي، هڪڙي هڪڙي.

سڀا ۽ رات شاه ڪوٺڻ لڳا ۽ ڪنهن به شيءِ
ڪوٺڻ وڃڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ، ڪنهن به شيءِ ڪوٺڻ،
ڪوٺڻ ۽ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ:

”وڃڻ ڪوٺڻ، وڃڻ ڪوٺڻ، وڃڻ ڪوٺڻ“

وڃڻ ڪوٺڻ، وڃڻ ڪوٺڻ، وڃڻ ڪوٺڻ.

شاه اعڙا هڪڙي ڏسي ڏاڍو خوش ٿو ٿئي. وري ۱-۲
ڏٺائين ۽ هر شيءِ ۽ ڪنهن شيءِ جي ڪوٺڻ ۽ ڏسڻ
ڪوٺڻ ۽ ڏسڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ
ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ
ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ

”ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ“

انهن کي ٻڌڻ ۽ ڏسڻ ۽ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ
۽ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ
ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ
ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ
ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ
ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ

ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ

ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ ڪوٺڻ

ٲاسو وڃن :

” ٲکي جنهن ٲڄاڻيا، انهن ۾ ساه له ماه
منجه، ڪرڻڪهر ڪاٺ جو، معي ٲکن چاه
ويچارڻ ويساه، معي ٲکن آلهو!“

مطلب له شاه صاحب جيڪي ٲسي ۽ چاچي، سو دل
سان لڳايو، ڪههرا سڄي ۽ نصيحتون ٲاڻي ٲو ٲئي.
هن ڪارامل سر ۾ نهايت اندر جي رهائڻ معي آهوس. ٲاڻ
وقت ٲن سمن جا سر (گهاٽ) آهن: هڪڙو خراب، ٲو
ڇڱو، هڪڙو ڪسر، ٲو سُسر، ڪسري آهن ڪنا ڪنگ
۽ ٲڳه، سُسر ٲي رهي ٲو هنج، ڪسو سر آهي اڙ، جڏي
سمن سمن جا ٲارڪ (سڀيري ٲکي) رهن ٲا.
” سو اڙ لنگهائين، جڏي ٲارڪ ٲڳان.“

شاه ٲو ٲاڻ ٲاڻ ٲڄي: اي لطيف، ٲون ڪهه آهن ۽
ٲڳه. آهن ڪن هنج آهن؟ هاريا، ٲون له اصل ۾ هنج
آهن، اصل ۾ روحاني ٲکي آهن، ٲو ٲڏهن ڪهڻ ٲڳه
۽ ڪنگ سان آهي ٲوٲ رڳي آهي؟ اي جهڙا، ٲون جو
ڪنگ ۽ ٲڳه روٲي رهن، ڪار، ڪروڙ، ٲوٲ، موه سان
ٲاه، رڳي، ٲس جي ٲڙ ۾ ٲو گذارين؟

” هاريا هنج، ٲڳه سمن، ڪهڻي ٲڏن ٲاه.“

اي ٲارا آٲر ٲکي، ٲون مهري ٲاڻي ٲسي جڏي آهي
سان اڪمل (اڪير) رڳ. اي ٲا، ڪهڙي ڪوٲل ٲون
رهي ٲڳه سمن اڙ جي ٲڙ ۾ اڙين.
” مهرو مٽائج ٲون، آهي ڪر اڪمل“

ٲڄاڻيا = ٲڄار، ٲوٲارو، ٲاه. = سڀيت، سڳت.
اڪمل = اڪير.

ڪنڪن سان ڪوئل، لا ڄر لڙ ٻنهن.

اي اڃا ٻي، ٿون وڃ ٻنهي مرشد هئس وقت، جن
جو ٿون اصل کان آهن، جي ٻڌ توکي اڃا سڀاري. اهي
ڪمي ڪسر تي ڪنڪن جون ٿيون ٿينديون، ٿون وڃ
سُر تي، هنج ٿي لا توکي سارين.

”هنهن سڀ هڪڙا، جي ڪڍ ڪري ٺاهڻن

پڪن سان ٻهڙا، ٻهڙا نه ٻڌن ڪڏهن.“

اي هنجڙا، هنجڙا، مرشد هئس لڙ توکي سڀاري.
سڀال ڪڍ نه ٿا اهن پڪن وقت رهندن نه ٻاڙ هيري نه
پٺيان اهي:

”آءُ اڏامي هنجڙا، سر ۾ ساريئي

معان ساريئي، ٻاڙ هيري به ڪري.“

اي ٻي اڃا، هنجڙا، ٽنهنجو ڪم ڪهڙو ڪنڌان ۾
؟ رواجي ڪس ۾ رهڻ ڄو؟

”ڪنڌن ۾ ڪو به ڪرڻ، ڪس ۾ ڪڏار.“

”وڃن نه اهي، ٻڌن ٿي نه ٻاڙ ۾؟“

ڪنڌي ۾ ڪو به، هاڻ ٽنهي هنجڙا؟“

اي هنجڙا، ٿون اهن پڪن مان آهن، توکي ٻائي به
اڇو آهر جو ٻڌڻ ڪي، نه ٻڌو وڃن ڄو. اهن ڪر، نه ٿون
اڃائي (پوڻائي) ۾ ٻڌڻ ٿي ٻنهن.

”اڇو اڇو اڇا، نه اڃائي اڇو

وهڻ ڏڏ نه اڇو، ٻائي نه لڏ

سُر ڏي ساه، ڪسر ڪنڪن ٿيون.“

ڪوئل = بي وقت، ڄر = معان. اڇا = اي اڇا پڪو.

اڇو = ٻڌو. لڏ = اي لڏو، اي هنجو.

شاه کي پنهني حال تي اسوس ٿو اچي ته ڪيئن نه
 آءُ عرش جو پکي، هن فرش جي ظاهر ۾، هن بدن جي
 لباس جي لالهن ۾ منجهي پيو آهيان ۽ ويٺو ڏور ماڻھو کان
 اڙي چيو اچي آءُ ڏکي ٿيو آهيان، "آءُ ۽ اسين"،
 "مان ۽ تون" جي پکڙي ۾ پيو آهيان، اي لطيف، ڇڏ
 اهي لالهن بدن جون، ڇڏو آڪاس ۾ نه رنگ عرش
 جو مالھن؛

"ويٺو چيئن وٺائين، حيرت پڙ ۾ هڏ
 لالهن جي لباس جون، سي سڀ جهاني ڇڏ
 'آءُ'، 'اسين' ڪن جي، پاسي سن ۾ آڏ
 تڻ طالبن کڏ، نه ويجهو لالهن وصال کي."
 سڀا طالب، سڀا هس، سڀا ڦير ۽ سڀا ڪورو آهن.
 تون اٿن وقت گهار. اهي هنج ڪنڪن جي ڪالڙيل
 پاڻي ۾ ڪن ايندا؛

"اهو پاڻي لڙ ٿيو، ڪالڙيل ڪنڪن
 ايندا لڄ مرن، لالهن سر مٿي هڻڙا."
 تون ڇا ڪر، جو اٿي لڙ کي ڇڏي، اندر اهو پاڻي
 ٿو وهي، اٿي وڃ ته توکي هس مرشد کڏو؛
 "اولهو جو اهو وهي، گهڙي لالهي گهوڙو."
 اي شاه، اهي ڏالهن ۾ ڏورا، اهي رواجي رسعا، چان
 عام لا هان، اهي نه وٺ. "گهوڙو گب ڪن جو"
 آڻ هنج لڙ کي ڇاڇر ۾ چرون ڪندي ڪن کڏو.

وٺائين = ڀڃڻيون ڪرڻ. جهاني = لڪائي. لالهي =
 اٿي. گهوڙو = ڦرل. ڏالهن = ڪنڊيون. گب = ڪپ،
 ڪنارو.

ههچ ڪلي ٿو رهي؟

”اڙلوي ۾ اوڙاه چو، ههچ ٿهين هرو.“

پلا ڪيئن اندر ٿي هڻي؟ ڪيئن پڪڙي، ڪيئن جي
اڙ کان پار ٿي؟

هن بدن ۾ توک موجب ٻه سر آهن، هڪڙو ڪسر،
ٻيو ڪسر. ههٿيان ٿي چڪر مول، ليک ۽ ٿاڻي ڪسر جا
آهن! اهي دشمن چون ڇاڻون آهن. انهن چڪرن کي
انگريزيءَ ۾ ”Plexus“ ٿا چون. اٽلي پارڪ پکي آهن،
جي دشمن آهن. اهو سر توکي ليکي، ”ڪنڊليءَ“ کي
مٿي ڇاڙهي، هرد ۾ چڪر ۾ ٿو آئي. انهن هردي ۾ آلم
جو سر آهي، جنهن کي ”Ether of the heart“ هرديءَ
آڪاس ٿو چئجي. توکي سڀئي ٿورو، ڪامل مرشد جي
سڪواسان، مٿس ڪمائي، ههٿيان لڙ سان ليکي، مٿس سر
۾ ٿو اچي. اهو مٿس ڪهڙو آهي؟ انهي مٿس کي هندو
”اوم“ ٿا چون، شاه صاحب ۾ انهي ”اوم“ کي مڃيو آهي.
رامڪافيءَ ۾ سڏا لکيو آهي ”هڪ جي اکر ونگرو، ٿورو
ٿسي جي ٿره ٿئي“، اهو اکر ونگرو اوم جو ٿورو جي
ٿسي (راهي ٿي) توکي ٿئي ٿا! ”الذاري گهر ٿورو،
ٿر ٿر چوٽ ڪري“، نه ٿهڻجي اڏي گهر ۾ اهو مٿس
جو ٿار، ٿري ٿري چوٽ ڪري، رامڪافيءَ ۾ ٿو چوي:

”مٿس رکي من ۾، اٽل ٿهين اڳيان.“

اهو مٿس اڳيان اٽل، اوم، شاه صاحب هن
سر ڪارائيل ۾ انهي مٿس، انهي مٿس، انهي اسر اعظم کي
”وحدہ“ ٿو ڪولي. جيئن هندو اوم ٿا چون، جيئن
مسلمان صوفي ”وحدہ“ ٿا چون، هر ”هڙ هڙ“ جو عهد
ٻه ڀولدا آهن. اوم چو، اولڪار چو، وحدہ چو،

هڙ چور، ڳالھ، مڙيئي ساڙي آهي. شاه لطيف هن عهد کي
 سر ڪارائيل، جو - - - - - ڀڄ ڀڄ يوڪ جو سر آهي، تنهن سر ۾
 ”وحدہ“ ٿو چئي. روحاني فقير ڪنڊڙي واري، پنهنجي
 ’هن چٽ واد‘ ۾ انهن ڏهن چڪرن جي خوب کوجنا ڪئي
 آهي. هي: ”ڪٽ چڪر، ڪٽ ڏار هٿن“ ۾ پوراڻ ٿي چڪر
 ڪڍا، ليک ۽ ٽاپي وارا هٿ آهن: هرديءَ چڪر جو دل
 وارو آهي ۽ مٿن ۾ چڪر ڪڍڪ ۽ ٽرڪي وارا، مٿي
 آهن. ڪي وري سٺ چڪر ٿا چورن. هن سر ڪارائيل ۾
 اول ٿي اول شاه همدون پست ٿو چوي:

”وحدہ“ رائي، چڙهندي جهان
 سر ٿي لنگهه ماڻهن، جتي پار ٿيڪيان.“

اچي ٿي، اهو سر دشمن جو صوفي ’وحدہ‘ جي مدد سان
 ٿي لنگهي. شاه صاحب ”چڙهي“ لفظ ٿو مڪر آڻي، جو نه
 اهو - - - - - ڀڄ ڀڄ يوڪ موجب چڙهي آهي، جيئن انهي پست
 کان پوءِ هٿ پست ۾ ٿو چوي:

”پگهن سمن پاڻ هٿي، اڏاڻو آڪاس
 - - - - - مٿي هنجڙو، جتي پرن سنداس.“

پگهن کي وحدہ جي مدد ۾ چڙهي، هردي وٺي
 ”آڪاس“ ۾ ٿو اچي. اتي ڇا آهي؟ اتي هڪڙو سر يعني
 ٽلاءِ آهي، جنهن کي ”مٿي“ ٿو يعني چيٽاري ٿي، جنهن ۾
 چاچي نظر ٿو ڪري. ڇو؟

چاڪاڻ نه آئي سندس پريان يعني آيا آهي اڏاڻ
 ٻرڪ جا واقف پالهي صحيح ڪري سگهندا وري انهي
 اٿي پست کان پوءِ، تنهن پست ۾ ٿو شاه چوي:

”اڳيون اڏاڻ ۾، اهو اڪي ٿار
 پٿرن جو پاڻار، هڏج انهن جو ڀرڻون.“

ڏسڻ گهرجي ته ”آڪاس“ لفظ ڪهڙي آهي، ڪهڙو آهي
 چوي ته اتي هنج، پوکي، اوزار، ۽ اڪيون هجي، تار آهي
 لکي، يعني ته هردي آڪاس ۾ آهي، اندر آهي سماڙي
 هجي، اتي ”اوتار“ ۾ آهي گذاري، اتي هڪي اهرت
 مولي حاصل ٿيندو، اهي اهرت ”سر“ ۾ هن کي آهر
 رس ملندو

هيءَ سر ڪارائيل، شعر توڙي اسرار ۾ نهايت عمدو
 آهي. آڏو ڪر آهر ڪوڙ هجي سگهندس ته جيڪا مون
 معنيٰ ڏئي آهي، سائي آهي | اهي ڳالهيون اوهان ڪامل
 سمجهي سگهي. اسان ته فقط ظاهر ۽ چورون ڪري
 ڇاڻون:

”ڪنگ واپار ڪم، چوڙسي ان رڳو کي!“

مون ته فقط ٻين ڪتابن جي پڙهندي، ٻيڪ ڪندي،
 هيءَ معنيٰ ڏئي آهي. شاهه توڙي ته جڏهن وحدت جي
 پاڻ (مهر) سان، پڪن (رخس) کي ماري، هملين سر مان
 لنگهي، مٿين آڪاس جي سر ۾ آهي، اڪيون اوزار ۾ ڪري،
 تار تو لکي، ٿڌهن جا تو لئي؟ ٿڌهن:

”ٿو ضروري هئا، سوچا اسان سر جي“

ڪندي ٿڌي ڪاڻ، پڪڙي پاڻار ۾.

اٿي هن چيو پڪيءَ کي، کڻيندي، آهر جي ڪاڻ ملي
 ٿي، جتي کيس اهي سر جي سمجهه ٿي پوي ۽ پراڻ
 جي ضرور ۾ آهي | ڪهڙو شاهه عجب چيو ڪنهن
 ته ٻاهرين ڏندن، پڪن، ڪڙن، پڙن جون ڳالهيون
 ڪندي، اهڙا اسرار تو کولي |
 اتي ڏي پڪڙا، ٿڌهن آهه |

سوچا = سوچي، سڏ. ڪندي = ڪولي، کولي، ڏوري.

گاه تو چوي نه اهي طالب يکي، سويل صبح جو ۱-
جڏهن اٽڪل مان هجي ۽ غار ماڻهو سڄا رهن ٿا، اوڏي
پهل هي ساڌ آڻن ٿا ۽ آڻي جا ٿا ڪن!

”جهوڙ لوڪ جهوپ ڪري، اوڃر اڏامن

ٻڌن جي ٻاٿار جا، چيٽارو چڻن.“

جوتن سو آسا به تو چوي:

”ان لوطن ڪي لهران، جن ساڃهر سڀ سالوڻيا

جي“، جي ۽ جان، ڪر خطوري سج ڪرو.“

ڪارائيل به ساڳو لفظ ”خطوري“ تو ڪر آڻي اچي

نه هي، ڳالهه ڏيان جي تو ڪري.

جن لوطن، صبح جو آڻي، پور ڪجهه ڪين ڏلو، پر

لهرانا لپڻ، لهرين ڪي ڏٺا ”ان سر کاڌا ڪيڻ.“

”لهرائائي لپڻ، لپي آڻ پورين ڪي

سر کاڌا ڪيڻ، هر ڏلو منهن مڙوب ڇو.“

لڏهن شاه پاڻ ڪي جو نه آڻي ڏي ٻار، اٺ ۽ سر به

هر ڪمڙ آهي، آڻي وڃي چيٽار.

”اڏه اڏت اڏو، وڃائي وان ٻار

چيٽار به ڇو، ڪڏي ٻاسي ڪوڙ“

هرديءَ آڪاس به سورج نه اڀري ۽ آڻي هن ٻار

طالب ڪي هدايت آهي نه اي چيٽار! ڪڏي چيٽار؟

ڇو به يعني نه اهو اڏامڻ وارو آڪاس هردي وارو ”ڇو“

آهي، چيوپڪي ڇو آڪاس تو چيٽي. آڻي جا تو اڀري؟

”ڪمڙ ا“ پوک موجب دل به اهو ڪوڙ آهي، جتي

جهوڙ = چيٽالين. جهوپ ڪري = ڏهوي. اوڃر =

لوهڻالين. سالوڻيا = ڏٺا، رٿا رٿا حاصل ڪئي.

ڪمڊل ٿيڻ ٿو رهي، اٿي اي طالب، ٿون ڇا ڪري، جو:
 ”هدايت جي هڙهه ۾، ڇٽو ٿون ڇانگار.“
 اها جيڪا مرشد ٿو ڪي سڪا ٿي آهي، تنهن ”هدايت
 جي هڙهه“ ۾ ٿون ڇٽو، ڇٽو ڇا؟ ”موت جي بهراڻ ڇا
 اورا ڇٽج پئج.“ اٿي سمنڊ ۾ پئج موتي اٿي. پئج
 موتي پئج درجا چئجن، يا پئج اوسقائون چئجن. ڪڏهن
 موتي چار پيا چولدا آهن، ڪڏهن پئج پيا چولدا آهن.
 شاه پڻ هين ٿو سُر ڪارائيل ۾ چوي:

”ڪيڏان ۾ ڪره ڪرئين، گس ۾ ۾ گذار
 وڃي وحدت ويهه ۾، گهٽون ڇڏي گهار
 غريبت جو سِر لهي، تن اٿائون ٿار
 حقيقت هڏن سون، طريقت ٿوار
 معيشت معرفت سون، اندر ٿون آچار
 هدايت جي هڙهه ۾، ڇٽو ٿون ڇانگار.“

اها ئي آهي هدايت جي هڙهه، اٿي آهي غريبت جو
 سِر اٿي ان کي ٿاري، طريقت جي ٿوار ڪري،
 حقيقت ۾ مرشد هڏج سان مٿي، معرفت مڏهين اندر
 کي آچار.

موت ڪهڙو ڪري آهي چار پڻ ٿيندا آهن، پر پنهون
 پڻ اهو ڏکندا آهن، جو ڏٺا ۾ ئي نه آهي سگهي. چئن
 هڏو جا گرس، پٿوان، سڪرائي ۽ لڙيا جا چار پڻ چئي،
 پوءِ پنهون پڻ چولدا آهن نه آهي ”اٿي لڙيا“ يعني
 لڙيا جي آخر ۾ اٿن پنهون سمجهڻ ڪري، معرفت جي آخر.

ويهه = چٽاڱا، پنهون = گهٽون = ڪڍڻ وٺڻ
 ڪرڻ وٺڻ.

صرفي "ناسوت، ملڪوت، جهوت ۽ لاهوت" چار
چولدا آهن. اوه مڪي وري پنهنجن چولدا آهن "ماهوت".
اهو آهي طائن جو پند، مرامي پر راهي، ذڪر، فڪر جي
مهندس پر گهر جوڙي پنهنجا جتن ڪري. ساري رات سو
سمان کي سنهاري ۽ "هوه" جو "جي" ڪلام ۾ مشغول رهي.
جڏهن اهو هنج، اهو لالو، اهو آلم جو اهو پڪيڙو، ساري
رات دل جي اهرت سر پر گهرت همد جون لالون ڪري،
لڏهن ڪنهن وقت ٻولي هڙدي آڪاس ۾ سورج ڪڙو
او ڪڍي، اولده بد پره، اي لئي، اوه الهه - سورج جي
صبح جي سرخالي ۾ هي آلم هنج، پنهنجي دل جون
پڪڙالون لوڙي ۽ اوه نه هڙي لال لو لئي:

"للي لئ لالون ڪيون، سر پر ساري رات
پڪڙالون - رات، هنج هڙدي لليون."
"جن مڪي جاري رڙي، ڪست لئان دي پاس."
(تاک)

جڏهن هو الهه پند تي پهتو، جڏهن هن پنهنجو
هاڻ صحيح ڪيو، لڏهن هن جي ڪهڙي حالت آهي! اڳي
آلم پڪي، هاڻ ڪي بهري ۾ پند لي پامو، اڳي هڙي
پگهن جي سر پر لي درماتون ڪالون، پر هاڻ پڙولي آلم
۽ آرام آلم. هاڻ سڀ آلم هڪ ئي هڪ آرمسي. اڳي
روح جدا، بدن جدا لي پالائون، اڳي - سار جو سر جدا
۽ آلم هڪس کي جدا ئي ڄاڻائون. پر هاڻ!

"سو پڪي، سو بهرو، سو سر، - رلي هنج
پهتي جان اردو آو، مون پالهندو منجهه."

پڪڙالون - ڪهڙا لئون يا پر - راتون - لعل ڪيون.

جهن سڀئي ۾ او چوي :

ساز سا سڀئي، سار پڻ سڀئي

لڏهين او عاشق چوي ته اي هنجڙا، وڃ اندر ايهي،
 چو ماري، پاڙ هيري (شڪاري) هيس توکي هلاڪ لو ڪري.
 اڙي موري، اهو طائر وارو ته اندر لو ڏيل ۾ آري. اها
 به تنهنجي بداديت آهي.

ڏيل جهڙو ڏانهن، سو ماري لو منجهه. ٿري.

شاھ ابن سرن ۾ به انهي ڪجهه جي ڏاڍا ئي هج
 ڪئي آهي. ڪاموڏ سر ۾ سمي ۽ گندريءَ جي آکاڻي به
 انهيءَ هنڌ لاهي آس. ڪنهن وقت رتن (ڪمند) ڪري
 ڳچ مدمت بعد وري به ڪو انهيءَ ڪجهه وقت پهتو ته اُتي
 ڏٺائين ته قدومت ٿورو جهي ڏنو آهي. اُتي ساوڪون،
 سبز يون مڙجود هون. هينئر ڏٺو ڪن ڪند، ڳوٺ ۽ ڪاليرا
 آهن. اُتي ته هديج ۽ اٺا به ڏسڻ ۾ ايندا هئا هاڻ ته مور
 ۽ هديج آهن ئي ڪونه. اهڙيءَ طرح دل ۾ لڏو ساڻ پوي
 لو چوي: اڙي لطيف، ظنون جي آسپاسن جو به اجهو اهو
 حال ٿيو.

ڏيل = بدن ۾. ڏانهن = ڏک.

عمر مارئي

سو عمر مارئي شاه لطيف جي ٻن ٻاڪل چنڊن سون
 سان هڪڙو آهي. منهنجي وائي موجب اول عمر سو،
 نصرف جي اونهي خيال جي ڪرل و سر آسا آهي، جو
 آکاڻيءَ يا رنگن شعر ۽ ٻاهرين مقالن ۽ نظارن سان ٻريل
 ڪرد آهي، مگر ٻج خيال جو خزانو آهي ۽ اليڪ شعرائي
 خوبي به منجهس سامهون ڪن آهي. سر آسا کان پوءِ
 سر مارئي آهي، جنهن و شاه صاحب آکاڻيءَ جي وسعي
 معرفت جي موج ڪئي آهي. انهيءَ آکاڻيءَ جا ڪيترائي
 صوفياڻي راز ٿي پورا پورا لهڪي ٿا آهن. اول نه بيان
 شاه صاحب ڏنو آهي ملير جو. هڪڙو نه لومل سندر بيان
 آهي | اهو ملير آهي اهو ملڪ، جو روح جو اصل گهر آهي،
 جي روح جي حالت ٻج لومل آهي. اهو ملير اهو اتر
 لوڪ آهي، جي مڪت جن ٿا رهن، جي نفس جي ذلت
 کان دور آهن. جي ميل شعور ۽ شعر جو ورثو آهي.
 اتي سهار جي ڪوپ جو ”ڪهيو“ ڪرد آهي. اتي
 صفائي، سچائي ۽ سادائي آهي:
 ”اسين تان آهن، جي ڪهيو ٿاه.“

ڪوپ = ڪوڙو شعر.

”ڪهڙو“ ڳاڙهو رنگ هتي ڪامدائن يعني لفس جي
پاري ۾ ڪس آيل آهي. هي مارو مائو ۽ سفيدي
سادا ”ڪيٽڙا“ ڏکڻ ۽ لوتيون ٿا پالهن. اها لولي، مارلي ۽
واري لعل، لفس کان پراڻي آهي. اهي مارو مائو
جن آڻ کي پرڏيو آهي، سي هن سنڌ جي ڪهڙي ۾
لهيت ٿا لهن:

”جي وڃون ڪنهن وهانڙ نه پڻ مٽيون لولي.“
هو سنڌ جي وهانڙ يعني دلوي ڳالهون ۾ رهندي
۽ لفس تي غالب آهن. انهيءَ ملڪ ۾ ڪو نه ٿا اچي
ڪو نه آهي:

”تن ولهن وڃاڻن ۾، سدالين سُڪار.“
انهيءَ آئند جي ڪند ۾ ڪوبه ڏڪار ڪو نه آهي.
انهي ملڪ ۾ لڪي سنڌ جون ڪولون آهن، لڪي
دل ۾ ڄا. دل آهن. اتي لفظ جهڙو ٻيا ۽ ٻيا آهن، جي
پروهار ٿا رهن، اهي ٻيا، حرص حرص جي ”هولڊ“ جا
ڪو نه آهن، اتي چڱي جي ”آه“ ڪا نه آهي، مگر
مڪئيءَ جي ”ناه“ يعني نروان آهي، جنهن ۾ مارو ٻيا
هلي رهيا آهن:

”ٻيا پروهارن، ليلي اڏيا ناه ۾.“
اهو ملڪ نه رڳو آئند جو آهي، پر سندس ڄاڻو آهي:
”جي هلي ناه حسن ري.“

انهي آئند لڪ ۾ ڪي لعل ۽ اڪيان جا ويس ۽

لهيت = لائل. ولهن = آوڻ، سڪن = سڪن.
مڪئي = چڱي مرڻ کان چڱي.

بدن ڪوڊ آهن، انهن ڏانهن ۽ ڦالمن کان اٿي روح آزاد
آهي. اهي ڪري اٿڪي ”لنگو“ ٿو چئجي:
”لنگا آهيون لنگا، اسين مارو لوڪ.“

اهڙي روح جو اوائلي ملڪ، يعني اڃا روح هن
بدن ۾ ڪوڊ آهي اٿڪي اٿڪي اٿڪي وقت ۾ اڃا هيءَ سرخڻي
ٺهي ڪاڌ هئي. ويد ۽ انجيل وانگر قرآن ۾ به ڪي
ٿو نه پهرين قادر چيو ”ڪن“ يا ”Be“ يا اٿڪي. پر
”ٺڪڻ“ يعني اٿي اٿڪي ”It was“. ”ٺڪڻ“ واري حالت
اڃا آهي، جڏهن ۾ اڃا قادر اهو ”ڪن ٺڪڻ“ جو آواز
ڪرڻ هڏيو هو، اڃا ڪوڊ آزاد يا هولڪ ڪاڌ هئي.
اهو ”ڪن ٺڪڻ“ وارو قصو شاه لطيف هن سر هڏيو
مارئيءَ ۾ واه جو سمجهايو آهي!

”لنگا ڪن ٺڪڻ هئي، لنگا هولڪ نه هون.“

اڃا هي بدلي ماڻه يعني مادر ڪوڊ ٺهيو هو:

”لنگو لنگو لنگو“ ”لنگا موريت ماڻه.“

”هڪڪائي هڪ هئي، وحدانيت واه.“

اڃا دفعتاً وحدانيت جي ”واڻ“ هڪ هئي. مطلب نه

”ٻيو هو نه ٻيو ۾ اڃا ڪو آدم.“ لطيف ٿو چئي نه اٿڪي

مهل ۽ آڏو هرس، آدم کان اڳ نه روح هو.

”مٿان وقت ٻوڏ، ڪو آدم نه ٻوڏ.“

انهي وقت روح سڀ گڏ هئا، انهيءَ وقت اٿڪائيءَ

جي چڙ مٿن لنگل هئي:

”گڏ ڪوڊ گذران هو، چڙ لنگي ٺهڻ چاه

لنگا = مسڪين، غريب، اٿڪو = مٿاس، ڪوشش.

چڙ = پنڃ، ڪلي.

مون توھين ڪيون آهن، اها ساڃاهه ٻيڻ. ”
 لطيف ٿو چئي: ان وقت به روح کي ”ساڃاهه“
 Consciousness آهي، پر اها غناس آتما کي ”ٻيڻ“ پرمانا
 جي آهي، اتي سڀ روح هڪ آهن، فرار ۽ آرام به آهن.
 ”جيئن هڪٻئي سمجهه فرار، هڪ هڪڪاڻدا سنگ به.“
 ڪهڙو نه سندر ۽ ارڙو نياڻا سنگ به جيئن داڻا کڏ آهن،
 تهن روح بڙائي الهي حالت به کڏ آهن.

پر اڄهه تصور رکڻ لڳي ڪونه ٿو ٻيو قادر رب
 ايترو آزاد ڪير ”الله پر پڪر“ يعني ”آا ارهاڻو
 رب ڪنهن آهيان؟“ جڏهن اهو آزاد، اهو سوال، روح
 جي ڪنهن تي ٻيو، تڏهن روحن عرصي سان ”قالوا“
 يعني جواب ڏنو ته ”بالي“ هائو.

”الله پر پڪر، جڏهن ڪن ٻيو
 قالوا بالي قلب من تڏهن لب ڇورو!“

اها مارئي ملو واري، روح به آتما آهي، جنهن ”قلب“
 يا دل Free will سان ڇو ”هائو، ٿو ٿو ٿو اسان جو رب
 آهن.“ ٻيو قادر دليا جي ٻڌا ڪرڻ جو وڃاڻ ڪيو ۽
 ”ڪن ٿيڪون“ جو تصور هنيائون. انهي نيري دليا ٻول هو
 ”خالق“ ٿيو، تنهن کان اڳ ”خالق“ ڪونه ڇڏيو، ڇو ته
 هن اڃا هيءَ بدلي دليا خالقي ڪانه هئي، تنهن ڪري انهي
 حالت ۾ لطيف ٿو چوي ته ”خالق ڇو به عام ٿو، پر ڪي
 ڇو مطلق“. اوڏي مهل اڃا مضارقات ڪانه هئي، هڪ
 روح الهي اوڏي ”ساڃاهه“ به هئا. ڪن ٿيڪون کان ٻيو
 ٿو رب کي ”خالق“ ڇوڻ به اچي ۽ روحن وغيره کي

ساڃاهه = ساڃاهه، فرار = آرام، هڪڪاڻدا = کڏ.

”خالق“ چوڻ به آهي. سچ اچ روح کي شروعات يعني ابتدا آهي ڪا به شڪل چوڻ به يا زبان به انهي خيال کي وجهڻ نه آهي ”خالق“ لفظ جو معبر آندو وڃي: ”ڪن نمڪون چئي، جڏهن خالقا روح بخڏا،“ انهي وقت ذاتي تعاليٰ پاڻ يعني زمين کي به خالق، اهو ڪم ”خالق“ جو، هو وڏي ”عظيم“ وڏي ”بدائي“ قرباني ”Sacrifice“ جو ٿو ڪري، ڇو ته هو انهن روحن کي، جي اچ جي حالت به آهن، تن کي درخت جي حالت به آڻيندو. انهن کي ٿڙي مان درياهه ڪرڻو اٿس، اتي مان اڪي ڪرڻو اٿس، انهن کي هري مان گل ڪرڻو اٿس، لڪل مان ڪل ڪرڻو اٿس. اها سندس مڪرم بدائي آهي.

”نمڪون“ بدائي ڪري، ڪهڙاڪن سمن ”ڪن“ عظيم ڪار ڪري، پر به پڙيائون پڙن.“
 ڏسڻ گهرجي ته شاه صاحب ڪهڙا ڪهڙا ڏٺا ۽ پورا لفظ جو ڪم آڻي چريو ته ”پاڻ“ زمين يا دنيا کي ”پڙيائون.“ هي لفظ صرف جو نواست پورو آهي. دنيا کي ”بدائي“ ڪن ڪيائون، پر ”پڙيائون“ ۽ چيائون هنڌ وڌائڻ کي پکڙيو آهي، تنهن هن پاڻ کي پڙيو سچ اچ پرڪرڻي يعني اوائلي مادو ”Primeordial Matter“ به ”بدائي“ ڪانه ٿي ٿئي، مگر لفظ انهي ڪول ”Unfoldment“ ٿي ٿئي، لڪل اوتار مان کليل اوتار به

ڪهڙاڪن = چيائون. عظيم يا ادب سان.
 ڪار = پورو. پڙيائون = پکڙيائون. معردي = Mystery
 ڪجهه، راز.

اچي ٿي. آءُ هن ڳالهه کي هتي وڌيڪ کڻي اچو سگهان،
 لکي ڪي آءُ هن مسعوريءَ کي پرور سمجهي او سگهان.
 پر سري-رٿ وسعت، پنج دشي، وغيره ڪتابن ۾ هي
 قصو -هٿو سمجهائيل آهي. مولڪي هن ڳالهه جي سمجهڻ ۾
 ڊاڪٽر انڊي پيسٽ "Study in consciousness" نالي ڪتاب
 ڳولي مدد ڏني آهي. آءُ هن ڳالهه کي پڙهندڙ جو ذهن
 ڇڪائڻ لڳو ڏهران ۾ لطيف جي لباسوني ڪا نهايت اڙاهي
 آهي، سچ ۽ سچ ڪهڙي ۾. هفت ڪري اها سمجهڻ جي
 ڪوشش ڪرڻ گهرجي. ساري رسالي ۾ اها ڳالهه
 سمجهائيل آهي، پر همدارنهيءَ ۾ "ڪن ٺڪڙون" وارو قصو
 راه جو بيان ٿيل آهي:

- ۱- لکيا "ڪن ٺڪڙون" هتي، لکيا هڙڻ ۾ هڙڻ
 --چڻ ٿيون سمجهڻ ۾، ايتري ڏٺو-سون.
- ۲- لکيا "ڪن ٺڪڙون" هتي، لکيو اڳ، لکڻ
 پير هو نه پٺ ۾، اڃا ڪو آدم
 مون تڏهن سڄي سڳ، اها ساڃاهه سهرين.
- ۳- لکيا "ڪن ٺڪڙون" هتي، لکيا موريت ماه
 لکيا سڌ لڙاب جي، لکيو غرض گناه
 هڪڙي هڪ هتي، وحدانيت راه
 لکيائون لطيف چئي، ڳالهائڻ جي ڳالهه
 اکين ۽ ارواح، اها ساڃاهه سهرين.
- ۴- "السن پڙهڪر" جڏهن ڪن ٺڪڙون
 "نالوا ٻولي" قلب سڄي، تڏهن لک ڇڏو
 لکين وٺو ڪيهر، وڃن ڏٺو ٺڪڙون سڄي.
- ۵- "ٺڪڙون" ٺڌا ڪري، ڪهڙائون سڄي "ڪن"
 مظاهرا امار ڪري، پورو پڙهائون پڙڻ

”آءِ بند ٻاڻي بند ۾، ڪه آءِ پس بند؟“ هن ٻئي سوال ۾ ساڳيا لفظ آهن، پر لڏهين ۾ اهي لفظ معنيٰ جدا جدا ٿا وڌن. مارئي ڏسي ٿي ته هڪڙي ڪوئيءَ سان ٿي چٽان، نه ٻيءَ ڪوئيءَ ۾ ٿي اڇان! هڪڙي ته کان پوءِ اهو ٿو آهي، هڪڙي ڪوش کان پوءِ اهو ڪوش آهي. اهڙيءَ طرح اهو ئي ڪونه ٿو پوي.

“Veil after Veil will lift” ! (Light of Asia)

“Eternal process going on, from state to state the spirit walks.” (In Memoriam)

پوءِ لڏهين آءِ ڪڏهين وڃي هڏ آءِ کي ڏسندس؟ شاه ٿو سر آءِ ۾ چري: ”ڪنهن آهي سو، جو منهن مقابل نه ٿئي آءِ“ لست مارئيءَ کي پڇو. ٿي پوي نه هي جهڪي ٿو، بند يا ڪراهن آهن، هي سڀ لست آهن، جهڙن ”آءِ“ آهن. ”نيد“ لست آهي، جهڙن ڪوئي ”نيد“ آهي. هي ”Non-being“، ناهه جا بند سڀ لست آهن، جهڙن ”آءِ“ آهي. ”آءِ“ جا رڳو لست آهن جهڙن ”آءِ“ آهي. لڏهين ٿي مارئي چري نه آءِ ”بند“ ۾ بند ٻاڻي آهن، ڪنهن ”آءِ“ ۾ بند آهن؟

”مون هن ڳوڻو موهڻو، ڪه مون هن ڪڙو ڪمڙ؟“

هي بند ۽ نيد، ۽ لست جو موهڻو ”مون“ کي اڳو آهي، ڪنهن مرڻ ٿي اها ”مون“ موهڻو آهي ۽ ڪمڙ ٿي ڪڙو آهي؟ هن ريت سر مارئيءَ ۾ ڪمڙون ٿي ڳهارائون آهن.

اهي ڳهارائون پوءِ من کي ٿاڀو ڪندي، لست مارئي بند ٿي پوءِ جي لائق ٿي ٿي ۽ ڇو نه هن لست جو ٻاڻي پوءِ بند ڪيو آهي. هره ”سڀ“ والڳر سڀ ۾ رهي

آهي، پر پاڻي سمند جو ڪردار ٻيو آهي، لفظ آسمان
جي ڪڪر جي لڙي لاءِ ٿئي آهي. ٻيو اهو ٿورو هن ۾
”موليٰ“ لاءِ پيدا ڪري:

- ۱- ”سڀ سمندڻ سڀهي، لڏي ٻئي لاءِ نور
جهڙن ڌره اتر آسري، ٿين مون من ملهر.“
- ۲- هر ڀر سون جهڙن، آهن اتر آسري
جهڙن ڪوڙيون سارن ڌره کي، مون ٿن اندر ٿين.“
- ۳- سڀ سمندڻ سڀهي، اتر آسروس
ٻاڙو ٻئي لاءِ ٻيڙي، مڙ مڏهن لڳوس
مالڪ ٿي مڙيوس، جهڙن ٿنگ ڪڍيائون ٿار ۾.“
- ۴- سڀ سڀ سون سون، سون ملان سون
ٻيو مٿان ٿي نور، اٿيون اتر آسري.
دنيا جي ”ٿار“ ۾ پاڻي ڌوڏي، اهو پاڻي لاءِ پيدا ۽
جفاڪشي ڪرڻ آهي ”ٿنگ“ ڪڍڻ، ٻيو ٿوڊل ۾ مالڪ
ٿي اهي سڙ هر مارئي ۽ وارو نهايت لڏي ۽ خاصر آهي
۽ سارو لفظ لاءِ ٿوڙو جهڙو آهي لاءِ ڏو ”گمان“ يعني
معرفت جو پندار آهي، پر ”ڊراڪ“ يعني جهڙو جو ٻيو خزانو
آهي. اها ”ٿولي“، ٿين ڪري اي مارئي، معان ڇڏين
هن لاءِ سڀ خدمت ڪر، هن کي سڀ سک ٿي، پر پاڻ
کي لڏي لاءِ ٿي. جهڙن ڪ سڀي ٿي ڪري:
”پاڇاهي“ لاءِ ٻاڙان سون سڀي ۽ ساڻ
ٻي اڳواڻن کي، ڪن ٻي ڪمائن پاڻ!“

سڀهي = پيدا ٿئي، نور = پاڻي، اتر = پادل، ڌره = جبل.
آسروس = سمندس آسرو، ٻاڙو = ڪارو پاڻي سمند جو،
ٻيڙي = ان ٿون ڌاري، سڀ = ٿنگ = ٽڪمڻ، اڄ.
ملان = وڻان، سون = سون، ملان = پاڇاهي = بادشاهي.

سسئي پنھون

هي سر، سڪ جو سر آهي، سره جو باب آهي. شاه صاحب عشق جي مڪتب ۾ پڪر پڙهيو هو، تنهن هڪ سڪ جا سڀ سهارا پورا سمجهيا آهن.

سسئي اوائل ۾ پراڻي آهي. پنھون ڪيچ مڪران جو مسلمان آهي. سا ڳالھ ڏيکاري ٿي ته سوي مذهب ذات پات جي پيد ڪان به دور آهي. پنھون راجاڻي ٻار هو، سسئي ليمب به ڏويڙ جي گهر جي ڏيڻ هئي. پر پريست ليد وڌائيءَ کي ٿي ڏسي. راه سسئي، پنھنجي سڪا چيئن نه ميران گهر لڙ ڇڏي 'ڪرشن ڪرشن' ڪندي پڪاريندي رهي، تنهن سسئي 'پنھون پنھون' پڪاريندي رهي. سسئيءَ جي مذهب کي ڪرشنه ٿي ڪو نه هو. چيئن نه سور داس پڪت جي پرن جو ساگر ٿي اٿس هو، تنهن لطيف نه اهڙو اڃاڻل آهي، چيئن جي اندر مان عشق جي اڃ لوڻ واري ڪاڏ آهي. چيئن سسئي پوئي پوئي، تنهن اڃ نه پوئي وڌيس.

”ان لڙ منجهان لڪ، ڏي پاڻ اڃ ٿي“

هڪ اڃ کي اڃ سان لڙ لاهي

لڙ = پاڻيءَ جو هنڌ. لڪ = پنه.

”مھڻ جي من ۾، ان لنگي ٿار
 ٻي ٻيٿو آڇ ڇو، آڇ من آڇ اٿار
 ٻيون ٻاڻ ٻار، نه آڇ من آڇ اڇاڻان.“

اهو ڪهڙو سبب آهي جو عاشق، هر وقت ٿا پوڻ
 جي ٻاڻي ۾ منجهه رهن، نه ٻه من جي آڇ ٿئي ٿي؟ ٿيندڙ جو
 جواب آهي ته ڇوڪڙن جي عهدي جي اسات ڪنهن به وقت
 ٿي وڃي، نه ڇوڪڙ نه ٿي اسات وري شروع ٿي، پر
 هي مھڻ جي مضموري اهڙي آهي، جو عاشق سدائين
 ٿي ۾ ٿاڻ آهي!

”سدا سار سڀ ۾، اندر ٿي نه آڇ
 ٻيٿو جو ٻيٿو ڇو، سو سڀاڻي سڄ
 ٿي نه ٿاڻ ٿي، سدا سار سڀ ۾.“
 مھڻن سوال جو جواب ڏيڻ ۾ سٺ ۾ آهي! :
 ”ٻيٿو جو ٻيٿو ڇو، سو سڀاڻي سڄ.“

اهو ڪو ٻاڻيون ٻاڻي ڪونهي، جو ٻيٿو بعد آڇ ٿي
 وڃي! هي آهي ”ٿاڻ“ آڇ ٿي ٿوڻ جو ٻاڻي، يعني ته
 اهو ٻاڻي ٿي ”نه ٻاڻي“ آهي، يعني اهو ٻاڻي نه آهي!

”اندر ڇوڪڙن آڇ، ٻاڻي اڇو ان کي.“
 دراهي آڇ ۾ اڇاڻيل کي ”ٻاڻي“ جي آڇ ٿي ٿي،
 پر هڪ ٻيٿو جو ”ٻاڻي“، ٻاڻ عاشق ”اڇاڻيل“ ٿاڻ اڇاڻيل
 آهي. يعني هڪ عهدي ٿو ٻاڻ عاشق کي ٻيٿي! هي
 ٻيٿو ٻيٿو ٻيٿو ٻيٿو آهي، جو نه ٿو ٻيٿو ڇو اهو
 ٻيٿو آهي! جيئن ”آسا“ سڀ ”ڪمان“ جو آهي،

لنگي = آڇ . سار = من . سڀ = رهن .

اٺين سٺي سُر عملي ۾ آهي، هر ڏيکاري ٿو ته لطيف
جي اندر ۾ ڪو عجيب عملي هجي، جنهن ۾ حيرت جي
”هيج“ جون هزارون ئي ليکيون، جن جي مٿي سٺي
کي پنهنجن کان سواءِ ٻيو سڀ ڪجهه وري وٺي آهي.
هاڪه هزارن يعني شيطان به هڪي فقط پنهنجي جي ٿو
بادگيري ڏياري:

”اچي هزارن، سٺي جاڳائي سٺي
ٿي ڏوڙي ڏليل،
نه پنهنجي مالهو موڪليو.“

ٻو جي فرشتا ٿا ڪڏهن به نه اچي فقط ”پنهنجي“ اچي:
”منگر ۽ نڪير ڪي جڏهن ڏٺائين
اڳيان اٿي اٿي، پنهنجي اڳيان.“

لطيف هڪ هندو معال ٿو ٿئي. ٻولن ۾ کڻي اڃا
ٿوري ڪهڙن ئي ٻوڙ ڇڙندا آهن، هنن جون ڏٺاڻون ۽
ڏاڙيون اهو ڪم ڪندا آهن، چوي ٿو شاه، نه هيءَ سٺي
انهن ڇڙندي هئي، ٻوڙ يعني هڪل ڪهڙي ڇڙندي
هئي؟ سٺيءَ سان ڪڏهن جي شاهڙيون هجن، ٿيڪي به
سٺيءَ اهڙو اثر وڌو هو، هر هو به سٺيءَ وانگر چوڻ
سگهون هجن. ٻوڙ ڇا؟

”ڇڙاڻون ڇڙا سگهون، پنهنجي ڪمائون ٻوڙ.“
يعني نه سڄا طالب، هميشه پنهنجي اڳيان ٻوڙ“

منگر ۽ نڪير = ٻه مالڪ جي ٿر ۾ اچي مٿي کان
سڙال ڪندا آهن. ٻوڙ = ڪاٺ جو ٺڪر جنهن تي
گل اڪريل هوندو آهي ۽ جنهن سان ڪهڙي ڪي ڇڙندا
آهن.

شڪل ۽ جمال ٿا من و رکن. پوءِ جتي اهي اهو جمال ٿا
 هلائين. سٺيءَ کي جهون ٿهون شيءِ مان پنهونءَ جي يادگيري
 ۽ پنهونءَ جي لمبائي ٿي ملي: ”ڏسو ڏيکارين، لمبائي
 پنهونءَ جي.“ ”اچي وڃ وڃ منجهان واس.“
 سٺيءَ جي سڪ ۽ ياد گهٽي آهي، پر سٺيءَ جا
 سر ۽ سندس سڪ سان ياد گهٽ آهن:

”سڪ ۽ سُرري، اهي اکر جهڙي

’اهي جي اُڙي جيءَ ڏٺي ريءَ نه چڙي.“

سڳو ۽ ويٺ هُن سر ۾ ٿو چري:

”ڪٿارو ۽ ڪرس، اٽل آريءَ چار جي.“

سٺيءَ ڪهڙا نه ڏوانگر ڏاڏا سندس ”سُر ستاڻو“

هو. مسافري اها موت جي هلي، جتي جتي ”چم چورالو“

هو، جنم ”ٿيلا ٿانگ“ هٿل جتي ”چالو چمر چر“ هو.

انهي پنڌ ۾ اڪيلي سٺي هلي، سندس ٻن ٻن ٻن

ڪري ٻڌيا. اهو سارو اڻو پنڌ شاه صاحب سڪ جو

سمجهارو آهي. جيئن ڪنهن اڻهند ٿو چري: ”ڪٿار ڪٿار

کان اوکو آهي، مڪمل پنڌ اڻالڪهو.“ جيئن اڻو ٿو

چري: ”رستو ٿانگ آهي، دروازو ٿانگ آهي ۽ وري

ٿو هن گهر ۾ ڪهڙي.“ اهي پنڌ ۽ ٿڪاڻون ٻارن لاءِ

شاه صاحب ڪرليا آهن. اهي ڏک ٻاڪل هروري آهن:

”ڏک سڪن جي سولهن، گهرو ٻا سڪ ڏک ري ا“

گولڊر يعني درد ۽ ڏک، ڏاڍي وڏي رمت آهي.

جيئن گرونانڪ صاحب ٿا چن ”ڏک ڏارون، سڪ روڻ ٿيا“

ستاڻو = سٺس، مڙهو، چورالو = ڀور وارو، ڏکيو.

چالو، چمر = وڻ جا قسم، چر = چال، چار، گهڻا.

لنن لو لطيف چئي ” جي ماڻهن کي مارين، تن سرون کي
سڏ ڪريان.“

سر ڪلاماڻ ۽ امن ڪلاماڻ وغيره پر لطيف هيءُ نصير ڪهڙو
ڪولرو آهي، پر سٺيءَ پر به گهٽ ڪاڌ ڪئي اٿس:
”ڪنهن ڪنهن ماڻهون، گولدر وڏي وقت
ٻڌي ڪوڏ ڪرند، ساڻو ڪهي سر جو.“

عاشق به سوداگر آهي، جو ساڻا به ڏاڍا لو ڪري،
پر عاشق ساڻو سر جو لو ڪري! ”سچا ڏاڍو چس، تن
ڳهيءَ سر ڳهه ڪيو.“ جو به هن وقت پر چس آهي تي
انهن کي، جي چڱا لا ڪن، نه ٻين کي: ”چس چڱا ڀريءَ
نه لئي، چڱا وارين چس.“ هر هر لو لطيف الاهيءَ ڳالهه
لي (ور ڏئي، نه سُر سهه ۽ سر ڏي، پر ڪنهن سر ڏي؟)

اول نه آميدون ۽ آسون سڀ ڪڍي ٿيون ڪر، جو
نه چئي آميد ۽ آس آهي، اتي اولهه آهي، چئي ٿا آميدي
آهي، اتي نور يعني درخشي آهي. اهي ٽي آميدون ۽
ترشيالون آهن، جن رب جي راه کي لڪائي ڇڏيو آهي:
”ٿا آميديءَ جي ٺهري، تن اهڙي بس الله
چتر ڏاڍي راه، برادن مڙهي ڪيو.“

ڪهڙو نه اهو ٻڌا ڏيا جا ماڻهو، جڏهن سندن
آميدون پورين ٿيون، نه ڏاڍا جوش ٿين. پر هن مارين
جن جڏهن آميدون چٽ ٿين، تڏهن سرعا ٿين!
”جن ٿا آميديءَ نور، تن اولهه آه آميد.“

گرم = خرچ، ساڻو = سودو، واپار. ڳهيءَ سر =
ڳهيءَ ٿاڻين. ڳهه ڪيو = زبور يا سهنگار ڪيو. چڱا =
لڪايلون، ڏاڍا. ٺهري = جهڙي. مڙهي = لڪل.

مطلب نه لوري پر چري لږ نه "هولڊ" منجهان "اڃا"
 هولڊ "پر اڃا" هي من، هي لاش ڇپر آهتي، الهي ڇپر
 کي ڇپر هئا. ڇا چري؟ "لا" چري. "لا" معنيٰ "اڃا هولڊ."
 ڇهن ڇپر کي "هولڊ" چري يعني لڏائڻ، خوشيون ۽ آهڻ
 چرگاهه کارائيندڙن، آهڻ هي ڇپر وائڊر مسٽ آهڻڊو.
 پر هن کي اهڙو نه "لا" چري ڇپر هئا، چري ڇو. پوري ئي
 پري.

۱- هولڊاڻ هوم پري، اوڏو آه اڃا هلد کي
 ساڄن ٽن سري، "لا" - هن لڏائڻ جي.
 ۲- لائي ڇپر "لا" چري، هي ڇپر کي هئا
 سڏن هن، سيد چئي، وٺون سڀ وڪڻا.
 هن کي "هولڊ" هولڊي، ٽن وٽ هوم نه هولڊو:
 "هولڊ ڇهن کي هوم، هوم نه هولڊو ٽن کي."
 هتي ڪڇ آهي اهو هٿ، ڇٽ پٺيون پٺيون لڙهي.
 اهي ڪڇ ڏي انهن کي ڪوٽ آهي، جي "لاه"
 "اڃا هولڊ" يا "ڪن" ٿا ڪن.
 "ڪڇ پٺيون کي ڪوٽ، ڪن ڇهن جي ڪڇ پر."
 حاصل مطلب اهو آهي نه "پر نه ڇهن."
 "پٺيون جي نه مائٽن، جانب چر جمال."

ڏير ۽ ڏاڳا

سڀنيءَ کي ڏولگر ڏور لڙيو، تنهن کان اڳر سڀنيءَ
 چر بهل سندس "ڏير ۽ ڏاڳا" کڻي هليا ويا. تنهنچر
 مطلب نه سڀنيءَ چر سڀ انهن ڏيرن ڦٽاڻو. اهي ڏير ۽

؟ = نه، يعني Negation. هوم = پٺيون. اوڏو =

واڙو سري = ملي.

ڏاڪها ڇا آهن؟ ڏاڪو، چانڪو، ڪرڪو، آٽ، لوڙو، وغيره
لفظ ڪيترن هنڌ شاه ڪم آندا آهن. اهو لفظ ڇو نه ڪم-
آئي؟ عام ريت شاه صاحب اهو لفظ پنهنجي ”لش“ سان
ڪم آندو آهي. لش آٽ وانگر آهي، ڇو لڪو وجهو
لائي نه کائي. آٽ من وانگر آهي، ڇو وري وريو نه-
اوڳاري يعني هر هر اهو ساڳي خيال جي خوراڪ ڪري.
شاه خود نه اها معيبي ڏئي:

”وہا خيال کلي، ماء مہندو چنڊو“

چنڊو آهي ”پهون“ يا آليا جو آند، چنهن کان
لش، من يا ظلم جا خيال انسان کي پري نه ڪن. وڌيڪ
اها ڳالھ شاه هينئن ريت به لکي ٿو:

”ماء مہندو چنڊو ڪو خيالن

ڪرڙن ڪڏاين، ڏاڪون ڏي آهيان.“

اهي ”خيال“ آهن ڏاڪها، جن هلاڪ ڪري آهيان، جي
بلڪل ڪرڙا آهن، جي بلڪل ڏکي نه ڪن. ڪيئن ٿي؟
ڏاڪها سٺيءَ جي آڏو آيا؟ ڇاڪاڻ ته سٺي ئي خير
رهي ۽ کيس نند آهي وڃي. اهڙيءَ ريت ”خيال“
طالب ئي ٿيڻ نه غالب آهن، جڏهن هو ”غفلت“ به نه
گڏاري ۽ پاڻ ئي قابو نه ٿي رهجي. پوءِ جيئن ڪجهه جون
پوئين واه اڏائي ڇڏي، تيئن هن جا ليڪ ارادا خيال
اڏائي نه ڇڏين. ساڳي ذهن خيالن واري ڳالھ شاه صاحب
چرخي جي سر به کڻي ۽ ٻارڪ ڪولي آهي. اتي به غفلت
ئي اڪهڙو زور ڏنو آهي. تيئن سر سٺيءَ به هر هر ڪهڙي
سٺي ”نند لاهي“ کي ٿوري ئي ڏئي:

ڪڏاين = ڪرڙن. ڏي = ڏکي.

- ۱- غلبت يار گموايو، پڙي جهڙيون
اڃان پوءِ بدھونءَ کي، عيب تان ان کالو.
- ۲- قابل غلبت چڙ، تون ڪمڻ اٿاسي اوچھراڻ
لڻون نمد اکڙ، چڙ ڏرون ۽ واکا ڪرڻ.
- ۳- اِيءَ ڪر ڪمڻ، چئن سھن پور ڏکھا ڪري
سي بدھون ڪوڙ اڃن، جي سڏھي رھن - سھي.

انھيءَ غلبت کان طالب کي ھميشہ پاسو ڪرڻو آھي،
ھميشہ اندر ڏي ڪن ڏيکارالس، ھميشہ بدھجي روڪ
کي پڌرالس ۽ ھڪڙو لفظ نہ وڃائڻالس، اھو آواز
بدھجي روح جو، نھن کي صرفي، مرشد جو آواز ٿا چرن.
ٺھڻن درجي ۾، صرفي رات کي پڌر ڪري، ڪن کي
کولي ٿو ۽ ٺھڻ ڏيان ۽ ڏيوج سان پڌي ٿو، تہ ڪامل
ڪھڙو ٿو آواز پڌائي. انھي کي سڏج ٿو درجو ٿو چئجي.
انھي کي پڙان جو ”بئنگورس“ چھن کي پڙان
”يون آچار“ ٿا چرن، - رھن درجي کي ”اڪرستھو“
”شراوڪ“ ٿو چري.

ڪُنَ ليءَ ڪجهن ڪجهو، ڪُڇ، معان ڪُڇن
اشارتون ان چرن، سڪولان سُن
وٿان وڃي ٿس، سڄا نہ سوڙا ٿاڻن.

اي طالب، تون رات کي پڌر ڪر، ڪجهہ نہ ڪُڇ،
پر تون اصل ”ڪُنَ ليءَ“، ڏيان ۾ پڌر ٿي ڪُڇ کي سڄا،
جو ڪامل ڪجهي مرشد ٿو ٻولي. ان چرن اشارتون معان

عيب = اڃاڻ، لاحق، اٿاسي = بي لکي، بي علم.
اوچھراڻ = پٽڪيون ڪاٽڻ. اکڙ = ڪڍي ڇڏ.
اشارتون = اشارا سڪوت = مات، صبر، سُن = سھن.

دجالون. اهي هدايتون سڃاڻ ٿيون عشق جو - سوڙ ٻالين .
هاديءَ جي هدايت وارو نه هجي ٿو نه ”ڪن ٿي
انءُ هڪ دفع جي وڃاءُ، نه مرشد وري بهر اڀر وارو
ڪرڻ آهي!“

جڏهن ٿون غلام ڪندين، اوه ٻل ٿو کڻي ڪجهه
هڪ نه ڪيو هجي، اها شيءِ هڪان وڃائيندين، جيئن
سڀيءَ وڃائي. ٻل چوڻ ٿي ڇڙ هيو هجن، نه به ڪري
پوئڻين .

”ٿو ڇڙ هيو چوئڻين، ڪريو ڪره ڪون؟“

چوئڻين ٿي ڇڙ هي، وري چو ٿا ڪون؟ ٺهندو جواب
نه ٿو ڏيو سر ۾ شاه چڱيءَ طرح ٿو آهي. اهيءَ ڪرڻ
جو سبب هڪڙو آهي غلام ۽ ٻي آهي ٺندي، جڏهن ٿي
سڀيءَ جي سر ۾ شاه صاحب ”سرڪشي“ نه ڪولي،
جتي روح چو ٿا ٿورو ڪنهن مهل مڃاڻ رکي، هڪ ۾ ٻيو
ٺرڪي. ”سرڪشي سردار سڃاڻ، مون ڪهه ٿي ڪهه ٿي؟“
اها سرڪشي، اهو هڪ، اهو ڪوبه ۽ ڪمان، سڙاٻاب نه
ڪرائي!

”هرو جا هلي هڪلي، سا ڪوبه ڪمائي“

اهي حالت کان صوفي ڪهڙو ٿا ڏهن، نه ٻار، اٽڪن
نه ٿي، چو ٿا ٿي ٺهندو عشق جو قدر، اسان کان هڪ
وڃي! هن سر ۾ ٿو شاه چوي:

”ڏور ٿان ڏور ٿان، شال ۾ ملان هوم
من اندر جا لوڇ، مڇو ٻل سان مائي ٿي.“

سرڪشي = مڙوري، جوت، برابر، هڪ، وڏائي.
ڪمائي = لڪائي، ڪم ڪئي.

”مرد نه مرن ڪڏهن، هو جي ٿيا حق
 انڌا آڻ ۾ ڏڪ، هيائيءَ ۾ آهي.“
 ٿين تي ڪوڪ-هينئر ٿو چوي:

“So shalt thou feed on Death

That feeds on men

And death once dead,

There is no more dying then”

“Sonnet”

اوه ورتي، چيل ڇا ڇا، ڏولگر ڇا ڇا، ڏير ڇا ڇا، ڏاڏا
 ڇا ڇا؟

”اڙهو آياهيون ڪهڙو، چيل ڪي ڇو
 مرن ٿو ٿين هل، نه ٿي ٿو ٻڌ ڪرمان“

هن سر سڀني واري ۾، ٻورو ٻورو ٿرائي ۽ وصال جو
 قصو شاه ڪوليرو آهي. هي سر ساري رسالي جي اٽڪل ٽهن
 ٻئي آهي، جنهن ۾ ڪل پنج سر آهن: سڀني (آسري)
 معذوري، ڪرهياري، ڏسي ۽ جسمي ٽهن ڪري هن
 ۾ ٻاريسه ايتار ڪيل آهي، ڇا هجي سموري درج ڪرڻ
 ممڪل آهي، سر سڀنيءَ جي فصل ۴ ۽ ۵ ۾ شاه خوب
 وصال جي ورتلن ڪئي آهي، جن ۾ چري ٿو نه مارا!
 ٻهون ۴ سڀني ٻئي مڻهي اندر ۾ آهن. هي مون اڃا
 چيل ٿي ڳولها، ڏولگر نه ٿو ٿي ڪولا. هي نه ڪر
 سمورو طلسم هرا

”ٻي ڇا ڇا ڇا، ڪو روح رهاڻ
 نه لڪر ڏولگر ڏي، لڪا ڪو ڇو ڪاڻ
 ٻهون ٿي ٿاڻ، سڀني ٿاڻ سو ٿاڻ.“

شاه لطيف ۾ لڄ وڌايل آهي، جنهن تي صرف صرف

”دڙهن جو وڻڪار، هٿ نه ڳولين هوم ٿي
 لڪو ڪن، لطيف چئي، ٻار وڃو اچي ٻار
 ٿي سڄي ٻڌ - مددو، پست پنهون سمن ٻار
 لاهي لڏي ٺاه، ٿو ۾ دٻو دوست ڇو.“
 اڙي سڄي، هي ٻڌ ڪر پنهون جو ڪن آهي! ٿڌهن
 ڇا جو آهي؟

”هل هومهن سمن هوم ٿي، پنهان ٻڌ وسار
 نامدالي ڪار، ڪن رسائي ڪيچ ٿي.“
 هي ٻڌ پنهون نه آهي، پر هومهن ڇو، دل جو يعني
 ”روحاني“ آهي.

۱- هل هومهن سان هوم ٿي، پنهان ڪو ۾ ٻڌ
 رالي ٻچ ۾ رلد، رڙه روحاني سڄي.
 ۲- هل هومهن سمن هوم ٿي، ڇو هڏ ۾ هل
 آريائي امل، ڪاٻا ۾ ڪاٻڌ ٿيو.

شاه نسل ه نه سورو اهو نصوف، سران عرف جي
 آهين ۽ پنهان ٿي ٻڌو آهي، ڇو رسائي ۾ ڇو پنهان
 جي پوت ۽ ويدالت ٿي ساڳي ٻڌو الس. سچ ٻچ
 لطيف ڪا امل، مائڪن جي ڪاڻ آهي. سچ ٻچ هومهن
 ساگر آهي. مون نه فقط ڪن پنهان ڪنهن جي ڪراڻ جي
 ڪرشن ڪئي آهي، پر آا اهن جي حاصلت جي لڪي
 دهرڻ ٿو ڪري سگهان، لڪي دم ٿو هلي - ڪهان! آا.

وڻڪار ۽ وڻڪار = ڪيچ مڪران پاسي علائقا.

رسائي = رسائي. رڙه = ڪاٻا، هل.

آريائي = پنهون. امل = امل، مائڪن.

ڪاٻڌ = ڪٽ، مڙس.

سهل وانگر فقط امن لو چوان: "حیرت ڏي وڃ حیرت
هوئي!"

واه ڙي سئي، واه ڙي لطيف، واه لهنجي سڪ،
واه لهنجا سوراڇوي لو نه هينهر جهڊ ڪر، هينهر:
ڪوشش ڪر:

"ووه ووه ڪندي وٺ، ٽوڙ ووه وٺارهن!"
سئي، ڏکو ڏهن چور:

"اهي آريءَ چار هي ڇت ڇت حوالي!"
اهڙي جفاڪشي ڪر ڪري! اهڙي سڪ ڪر ڪري!
اهڙن وٺ چور نه پهورن ايندو:

"ڪري ڇڏ چور، پهورن ايندو پاڻ!"

ڇڄ = لڄ ڏولڪن سان.
ڪري ڇڄ = لهندو ٺهندو.

جیٹمل جون چوند رچنائون

(هتي جملل جون آهي مکہ رچنائون لڄن ليون،
جيڪي ڪتابي روپ ۾ آهن. جن ڪتابن تي سال ۱۹۱۱
آهن، اتي آهي ڄاڻا ويا آهن. سندس ڪهڙيون لکڻيون
اُچارن ۽ ادبي رسالن ۾ ۱۹۱۱ آهن، جيڪي گڏ ڪري
طبع ڪرڻ گهرجن.)

اصلوڪيون رچنائون

- ۱- شاه جون آکاڻيون (ڀاڱو ۱) - ۱۹۲۲
- ۲- شاه جون آکاڻيون (ڀاڱو ۲) - ۱۹۲۳
- ۳- شاه جي آکاڻين جي سموري - ۱۹۲۳
- ۴- سول سروس - ۱۹۲۲
- ۵- مير رانجهرو ۽ مير گندري - ۱۹۱۴
- ۶- ڀائي ڪڏهند - ۱۹۱۴
- ۷- شاه پٺاڻي جي حياتي - ۱۹۱۵
- ۸- لنگ جو لهر -
- ۹- چوڙا پوش جون آکاڻيون - ۱۹۲۳
- ۱۰- سامه واد - ۱۹۲۶
- ۱۱- ميران

- ۱۲- سھڻي سهار ۽ مڙيل راتو
 - ۱۳- صوفي سڳورا (ليلا رام پرميٽ سان گڏ لکيل) ۱۹۲۱
 - ۱۴- ڀڳوت ڪيڪا ۽ راج ڪيان
 - ۱۵- چپ جي صاحب - سمجھائي جا ڪي اُچارا
 - ۱۶- سنڌي سونهارا
 - ۱۷- مهاڀاري ٺاڻي (۱۹۱۴)
 - ۱۸- ڪامل مرشد (۱۹۲۳)
 - ۱۹- هند سنڌ جا سمن
 - ۲۰- سنڌي ڄڻ
 - ۲۱- ڏکڻ ڏکڻي ڏکڻي
 - ۲۲- شاه جي رسالي جو صحيح نسخو ڇپائي ؟
- ترجما :

- ۱- لوڪ جي سمجھائي
- ۲- ڏور ڏور
- ۳- اورب چوڻي (۱۹۲۳) (Light of Asia - Edwin Arnold)
- ۴- سائن ڏور (۱۹۲۵)
- ۵- هندو ڏور جي بڻاء (آئي پيسٽ جي ترجمو)
- ۶- آئند ڏور (۱۹۲۷) (The kingdom of Happiness - J. Krishna Moorti)
- ۷- ڪري ڪرڻ (آئي پيسٽ)
- ۸- اڀند ڪيان (۱۹۲۵) (Wisdom of the Upanishads - Annie Besant)
- ۹- موت آهي ئي ڪون

- ۱۰۔ ٻر لوڪ مان ايتار
- ۱۱۔ حسابي حساب (Measure for Measure- Shakespeare)
- ۱۲۔ طوفان (Tempest - Shakespeare)
- ۱۳۔ هاملٽ (Hamlet - Shakespeare)
- ۱۴۔ وسيت لکهي
- ۱۵۔ چڪت جا ليکاريون
- ۱۶۔ گيان - سر - ۱۹۳۸ (Pool of Wisdom - J. Krishna Moorti)
- ۱۷۔ سڌاريون ۽ چڪر - ۱۹۳۲ (On the path of Occultism)
- ۱۸۔ عهد آفادت - (۱۹۳۵)
- ۱۹۔ آتم ويچار يا ويدانت ولس (۱۹۳۷)
- ۲۰۔ اور جي آڪالي (۱۹۳۷)
- ۲۱۔ قول تو ڪريان
- ۲۲۔ سوراڄ ساگر (الهي دوست جي تقرير)
- ۲۳۔ مارگ جولي ۽ ڪرم
- ۲۴۔ ڪرم جي چرلن ۽ (At the feet of the Master J. Krishna Moorti)
- ۲۵۔ فالووسٽ (Faust - Goethe)
- ۲۶۔ موننا وانا - ۱۹۲۹ (Monna Vanna - Materlink)
- ۲۷۔ ڪلا بلاس (اسين جو ٽاول)
- ۲۸۔ ٻڌل ٻولي - ۱۹۲۱ (The Wreck - Shakespeare)
- ۲۹۔ ٻيگروس
- ۳۰۔ ٻرگ جي سمجھائي

(Power of Darkness - Tolstoy)

۳۱- پال هڪا

۳۲- اڪلار - (التي ليست)

۳۳- دھ، دو-ب و دوا (۱۹۳۶)

۳۴- پگوت گيتا سمجھڻ لاءِ اشارا (۱۹۳۵)

انگريزيءَ ۾ ڪتاب

1- Sind and its Sufis

2- Shakespeare through Indian Eyes (Unpublished)

3- Anthology of Sindhi Poetry (")

4- Manohit Vad of Rohal (")

5- Sindhi Culture (")

سنڌي ۾ انگريزيءَ جي دستخط

۱- هڪڪوهر جي ساليڪ جو ترجمو

۲- سنڌي ساهت جي مختصر تاريخ

۳- سولهي جا چنڪا (اخبار ۾ ڪالمر)

سنڌ تحقيقي بورڊ جا ڇپيل ڪتاب

20.00	سنڌ جي تاريخ جا تحقيقي مسئلا	ناز سنڌي
25.00	سنڌ جي عالمن جا سونهري ڪهاڻا	دادا سنڌي
20.00	سنڌ جي بمبئيءَ کان آزادي	جي.ايم.سيد
30.00	سنڌ جي تاريخ جا ماخذ	ناز سنڌي
20.00	سورن جي صاحبي	حڪيم فتح محمد سومهائي
20.00	سورن جي دور جا سورما	دادا سنڌي
	سڌي لوڪ ڪهاڻيون	مريذر جيتي
20.00	سنڌي لوڪ ڪهاڻيون	مريذر جيتي
125.00	شاھ جو رسالو (مڪمل)	ڪلياڻ آڻوڻي
40.00	مظالم سنڌ جو	غلام محمد لاکو
20.00	تاريخي ماڻهو تاريخي ڳالهون	دادا سنڌي
20.00	منگهارام ملڪاڻي	اي.جي.سائمر
40.00	ابوالفضل ۽ نيسي	حڪيم فتح محمد سومهائي
30.00	سنڌ جي ڪهاڻي ڪٿا	اديب انقلابي
40.00	جريل هوش محمد شيدي	مصور قادر جوليڙو
60.00	سنڌ جا طير وڃ	اديب انقلابي
40.00	سڳل جون واديون	بلديو مٺاڻي
20.00	هڪ سئو سنڌي سڀوت	ميمن عبدالغفور سنڌي
30.00	سنڌي ٻوليءَ جا سچا	هدايت پريم
150.00	شاھ جون آڳاٽون	ڄڻيل پوسراءِ گرباڻي

نالو : صاحب خان ميراڻي
ولد : بهادر علي

ادبي نالو : سورھ ميراڻي

جنم : 08.04.1975

جنم هنڌ : ڳوٺ ڪپڙو تعلقو
رتوديرو ضلعو لاڙڪاڻو.

حال ائڊريس : غريب آباد محلہ
نئون ديرو. تعلقو رتوديرو.

تعليم : M.A سنڌي

ڪرت : اسسٽنٽ سب انسپيڪٽر آف سنڌ پوليس

اڻ ڇپيل ڪتاب

ڌرتيءَ جا رکوالا (ٻارن لاءِ ناول) 1990 ع

سائر سھس گجن (شاعري) 2021 ع

برھ منجھارا بوند (شاعري) 2022 ع

صاحب ديوان سنڌي شاعر (تحقيق) اڻ مڪمل

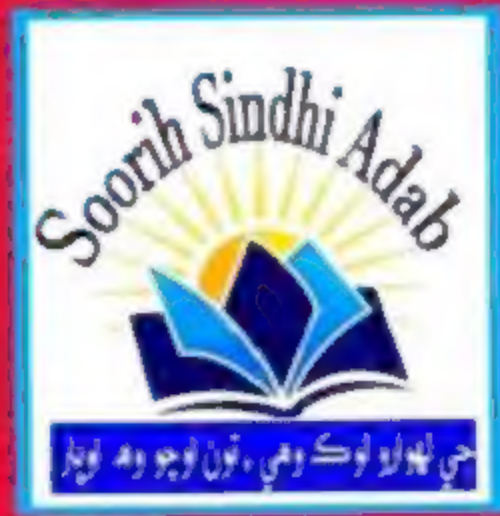
موبائل نمبر : 3919786 – 0344

3404488 – 0300

اي ميل : sahibkhanmirani0@gmail.com

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488